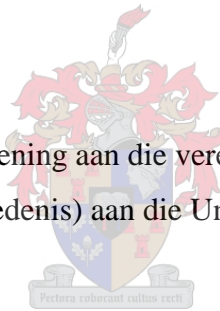

DIE INVLOED VAN DIE ANGLO-BOEREOORLOG OP DIE SIVIELE BEVOLKING VAN DIE DISTRIK OUDTSHOORN

deur

P. BURGER

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad Magister in die Lettere en
Wysbegeerte (Geskiedenis) aan die Universiteit van Stellenbosch.

Studieleier: Dr. C. Venter

Maart 2007

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander Universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

HANDTEKENING

DATUM

30 Oktober 2006

Opsomming

Met die aanvang van die Anglo-Boereoorlog is die distrik Oudtshoorn gekenmerk deur sy diverse bevolkingsamestelling en welvaart wat gebou was op veral die volstruisveerbedryf. Die distrik het eers laat in die oorlog en, gemeet teen sommige ander distrikte in die Kaapkolonie, vir 'n relatief kort tydperk deel van die gevegsterrein geword. Tog het die oorlog vanaf sy ontstaan 'n groot en verreikende invloed op die siviele bevolking van die distrik Oudtshoorn uitgeoefen.

Aanvanklik was hierdie invloed grootliks beperk tot die wyse waarop die Oudtshoornse gemeenskap op sake in en rondom die oorlog gereageer het. 'n Baie sterk en uitgesproke groep wie se lojaliteit aan Brittanje deur die oorlog tot vurige patriotisme aangeblaas is, het na vore getree. Hierdie groep was, wat die blankes betref, hoofsaaklik Engelssprekend en in die dorp woonagtig, hoewel sommige hoë profiel Hollandse Afrikaners en die meeste bruin- en swartmense in die distrik hulle ook by hierdie groep geskaar het. Aan die anderkant was daar diegene – hoofsaaklik Hollandse Afrikaners woonagtig buite die dorp Oudtshoorn – wat 'n noue verbintenis met die burgers van die Boererepublieke gevoel het. Hierdie groep moes 'n manier vind om, as Britse burgers, hulle lojaliteit teenoor Brittanje te versoen met hulle begeerte om hulp aan die Boererepublieke te verleen.

Waar die pro-Britsgesindes in die distrik dus dikwels uitdagend was in hulle patriotisme, het verreweg die meeste pro-Boersimpatiseerders hulle gewend tot 'n ingetoë, hoewel innige, ondersteuning van die Republikeinse oorlogspoging. Dit het aanvanklik veral neergekom op verskeie vorms van humanitêre en morele steun aan die Republikeine.

Waar die lojaliste se steun vir die Britse oorlogspoging ook daartoe gelei het dat hulle veral tydens 1901 op groot skaal die wapen opgeneem en in verskeie koloniale en plaaslike korpse gedien het, en 'n Coloured Town Guard selfs ontstaan het, het weinig van die simpatiseerders gerebelleer. Tog het die distriksbewoners op talle ander wyses probeer om die Boerekommando's wat tydens 1901 die distrik binnegekom het, van nut te wees. Hierdie hulp, of in sommige gevalle bloot gewaande hulp, het baie Oudtshoorniete aan die verkeerde kant van krygswet laat beland en baie is swaar gestraf. In dié verband was die Militêre Hof, wat twee keer op Oudtshoorn gesit het, 'n doring in die vlees van baie in die Oudtshoornse gemeenskap en het iemand soos die bekende skrywer en regspraktisyn, C.J. Langenhoven, ernstige bedenkinge gehad oor die regspleging wat daar plaasgevind het.

Vanaf 1901 was krygswet die enkele grootste ontwrigtende faktor in die alledaagse leëwêreld van die inwoners van die distrik Oudtshoorn. Hoewel die afkondiging daarvan teruggevoer kan word na die koms van die Boerekommando's na die distrik, kon die ontwrigting wat direk aan die kommando's toegeskryf kan word, geensins kers vashou by die ontberings wat die toepassing van krygswet meegebring het nie.

Geen lewensterrein is onaangeraak gelaat nie. Verder het die administrasie van krygswet ook 'n teelaarde geword vir magsmisbruik en magstryde in die distrik.

Te midde van die beproewing wat die oorlog meegebring het, het die ekonomiese vooruitsigte rooskleurig gebly, veral vanweë die sterk volstruisveerbedryf wat min deur die oorlog geraak is. Dit, tesame met die oorwegend versoenende houding van prominente lojaliste en simpatiseerders, het te midde van die bitterheid wat wel in die gemeenskap geheers het, naoorlogse versoening onder veral die blanke inwoners van die distrik Oudtshoorn vergemaklik.

Summary

At the onset of the Anglo-Boer War, the district of Oudtshoorn was characterised by its diverse demographic composition and the prosperity which arose primarily from the trade in ostrich feathers. The district was drawn into the theatre of war relatively late and, when measured against the involvement of certain other districts, for a comparatively shorter period of time. From the outset the war, nevertheless, exerted a significant and far reaching influence on the civilian population of the district of Oudtshoorn.

Initially this influence was largely limited to the way in which the community of Oudtshoorn reacted to matters relating directly or indirectly to the war. A powerful and outspoken group whose loyalty to Britain had been fanned by the war to fervent patriotism came to the fore. This group consisted mainly of English-speaking whites residing in the town, although some high profile Dutch Afrikaners and most coloured and black people in the district rallied around this group. On the opposing side there were those – mostly Dutch Afrikaners residing outside the town of Oudtshoorn – who felt a close bond with the burghers of the Boer republics. This group had to find a way in which they could reconcile their loyalty to Britain as subjects of the Commonwealth with their desire to give assistance to the Boer Republics.

So, whereas those who were pro-British in the district were often provokingly defiant in their patriotic expression, those who were sympathetic to the Boer cause mostly turned to a modestly reserved, though intense, support of the Republican war effort. This was initially expressed in various forms of humanitarian aid and moral support to the Republicans.

Where the loyalist support of the British war effort led to their taking up arms on a large scale, especially during 1901, and serving in various colonial and local corps, so much so that a Coloured Town Guard was even formed, few of the sympathisers rebelled. Notwithstanding this, the residents of the district tried in numerous other ways to assist the Boer Commandos that entered the district in 1901. This aid, which in some cases was simply alleged aid, caused many residents of Oudtshoorn to land on the wrong side of the martial law and they were subsequently severely punished. In this aspect the Military Court which convened twice in Oudtshoorn was a thorn in the flesh of many residents and an eminent author and practitioner of law like C.J. Langenhoven had serious reservations about the administration of justice which took place there.

From 1901 martial law was the single most disruptive factor in the everyday way of life of the residents in the Oudtshoorn district. While the proclamation of martial law can be diametrically linked with the arrival of Boer Commandos in the district, the upheaval that one could attribute directly to the commandos is nothing in comparison to the hardship that was suffered as a result of the implementation of martial law.

People were affected in all spheres of life. Moreover, the administration of martial law became a breeding ground for both the misuse of power and power struggles in the district.

In the midst of the ordeals caused by the war, the economic prospects remained promising especially because of the flourishing trade in ostrich feathers which was hardly affected by the war. Together with the predominantly conciliatory attitude of prominent loyalists and sympathisers alike, the economic welfare of the community facilitated the post war reconciliation amongst, especially, the white populace of the Oudtshoorn district despite the bitterness that still prevailed after the war.

Inhoud

Voorwoord	i
Hoofstuk 1	1
Vooraf: Die distrik Oudtshoorn teen 1899 en enkele krygskundige aspekte van die Anglo-Boereoorlog	1
1.1 Die distrik Oudtshoorn met die aanvang van die Anglo-Boereoorlog	1
1.2 Krygskundige aspekte van die Anglo-Boereoorlog	4
1.2.1 'n Oorsig van die verloop van die oorlog	4
1.2.2 Die eerste Boere-inval in die distrik Oudtshoorn	10
1.2.3 Militêre bedrywighede in die distrik Oudtshoorn vanaf Julie 1901	13
Hoofstuk 2	21
Vreedsame Gemeenskapsreaksie: Die Lojaliste	21
2.1 Samestelling	21
2.2 Redes vir lojaliteit	24
2.3 Aard van die steun aan die Britse oorlogspoging	26
2.3.1 Fondsinsamelings	26
2.3.2 Lojaliste-organisasies	28
2.3.3 Houding teenoor Kaapse Rebelle	32
2.3.4 Feesvieringe	34
2.3.5 Hulp aan Britse soldate in die distrik	39
2.3.6 Verdere finansiële en morele steun	43
Hoofstuk 3	48
Vreedsame Gemeenskapsreaksie: Die Simpatiseerders	48
3.1 Samestelling	48
3.2 Redes vir inwoners se simpatie met die Boererepublieke	51
3.3 Optrede van die simpatiseerders tydens die oorlog	56
3.3.1 Finansiële en morele steun aan die Boererepublieke	56
3.3.2 Meer direkte hulp aan die Boerekommando's	63
Hoofstuk 4	71
Gewapende betrokkenheid by die oorlogspoging	71
4.1 Die lojaliste onder die wapen	71
4.1.1 Aktiewe diens in korpse van buite die distrik	71
4.1.2 Die blanke plaaslike korpse	74
4.1.2.1 Die Oudtshoorn Volunteer Rifles (OVR)	74
4.1.2.2 Die Town Guard	76
4.1.2.3 Die District Mounted Troops (DMT)	79
4.1.2.4 Ander plaaslike korpse	80

4.1.3	Redes vir aansluiting by Britse korpse	81
4.1.4	Die swartes se posisie	83
4.1.5	Die situasie na 1901	85
4.2	Die Rebelle	87
4.2.1	Die situasie voor 1901	87
4.2.2	1901 en daarna	91
4.2.3	Die redes vir die rebellie in die distrik Oudtshoorn	96
4.2.4	Die redes waarom simpatiseerders nie gerebelleer het nie	98
Hoofstuk 5		102
Vreemdelinge in Oudtshoorn		102
5.1	Pro-Britse vlugteling	102
5.1.1	Die stigting van 'n Refugee Relief Committee	103
5.1.2	Die werksaamhede van die Refugee Relief Committee	104
5.1.3	Die lotgevalle van die vlugteling	107
5.2	Pro-Boer vreemdelinge	110
5.3	Die weeskinders	115
Hoofstuk 6		118
Krygswet en die optrede van die Boere: 'n oorsig		118
6.1	Krygswet	118
6.1.1	Kommandering	121
6.1.2	Beperkings op bewegingsvryheid	126
6.1.3	Beperkings op die vryheid van spraak, toegang tot inligting en vergadering	128
6.1.4	Diverse krygswetregulasies	131
6.1.5	Magstryd, magsmisbruik en ander absurditeite onder krygswet	132
6.1.6	Ander nadele van krygswet	135
6.1.7	Die kommandante en die redelike toepassing van krygswet	136
6.1.8	Die voordele van krygswet	139
6.2	Boeroptrede	142
6.2.1	Skade aan openbare geboue	143
6.2.2	Skade aangerig aan plase	144
6.2.3	Die verkryging van rydiere, voer en voedsel	145
6.2.4	Aanhouding en aanranding	147
6.3	Slot	150
Hoofstuk 7		151
Vervolging		151
7.1	Vervolging van alledaagse krygswetoortredings	151
7.2	Hoogverraadsake voortspruitend uit die eerste Boere-inval in die distrik	155

7.3	Vervolging deur die Militêre Hof	158
7.3.1	Kontemporêre menings oor die Militêre Hof	159
7.3.2	Die werking van die Militêre Hof tydens die Oudtshoornse sittings	160
7.3.2.1	Twee prominente sake tydens die eerste sitting van die Militêre Hof	161
7.3.2.2	Getuies en getuienis	164
7.3.2.3	Langenhoven se rol	168
7.3.3	Die afkondiging van strawwe	169
7.4	Ander Britse vervolgingsgebruike	170
Hoofstuk 8		177
Die invloed van die Anglo-Boereoorlog op ekonomiese gebied		177
8.1	Arbeidsituasie	177
8.2	Spoorwegverbindinge	180
8.3	Handelsondernemings	181
8.4	Die verbruikers se posisie	187
8.5	Finansiële instellings	188
8.6	Boerderybedrywighede	190
8.7	Militêre besteding	195
8.8	Die invloed van die oorlog op die armes in die gemeenskap	198
8.9	Slot	199
Hoofstuk 9		201
Die invloed van die Anglo-Boereoorlog op die gebied van gesondheid, sport en kultuur		201
9.1	Die gesondheidsituasie	201
9.1.1	Sanitasie en aansteeklike siektes	202
9.1.2	Die Royal South Western Hospital	207
9.1.3	Die Rust-en-Vrede Waterskema	208
9.2	Ontspanning	210
9.2.1	Sport	210
9.2.2	Kultuur	213
Hoofstuk 10		215
Die invloed van die Anglo-Boereoorlog op die Kerk en die Onderwys		215
10.1	Kerke	216
10.1.1	Die NG Kerk	216
10.1.1.1	Die tydperk voor 1901	217
10.1.1.2	Ds. Murray na Ceylon	219
10.1.1.3	Ontwrigting tydens 1901	221
10.1.1.4	1902 en verder	223
10.1.1.5	Die NG predikante	224

10.1.2	Ander kerke	226
10.2	Onderwys	228
10.2.1	Die ontwrigting van die onderwys	228
10.2.2.	Die Onderwysstryd	235
Hoofstuk 11		242
Naoorlogse politieke denke en versoening		242
11.1	Besinning oor die Hollandse Afrikaner se plek in Suid-Afrika	242
11.2	Die stryd rondom die opskorting van die Kaapse grondwet	246
11.3	Versoening	248
11.3.1	Die Oudtshoornse koerante	248
11.3.2	Ander faktore wat versoening bevorder het	250
11.3.3	Die swartes se posisie	252
11.3.4	Die verkiesing van 1904	253
Slotbeskouing		257
Addendum A		262
Addendum B		263
Bronnelys		264

Voorwoord

Belangstelling in die Anglo-Boereoorlog het vir my begin by die letterkunde. Vroeg reeds het ek boeke soos *Ruiter in die Nag* en *Kaptein Gericke* deur Mikro (wat ook 'n tyd lank op Oudtshoorn woonagtig was) verslind. Daarna het verskeie ander verhale gevolg met die Anglo-Boereoorlog as tema, en name soos De Wet, De la Rey, Theron, Kitchener het huishoudelik geword.

As 'n jare lange inwoner van Oudtshoorn was een van die temas wat op laerskool met ons behandel is, die geskiedenis van die dorp en distrik. Die invloed wat die Anglo-Boereoorlog op die distrik gehad het, is nie eers genoem nie. In die skripsie wat ek ter verkryging van my Hons.-graad ingehandig het, is die invloed van die Anglo-Boereoorlog op die siviele bevolking van die Kaapkolonie ondersoek. Weer eens het verwysings na die distrik Oudtshoorn in die bestudeerde bronne, wat omvangryke werke soos C.J.S. Strydom se *Kaapland en die Tweede Vryheidsoorlog* en J.H. Snyman se *Die Afrikaner in Kaapland 1899 - 1902* ingesluit het, bykans heeltemal ontbreek. Ook sekondêre bronne wat hulle spesifiek met die geskiedenis van die distrik Oudtshoorn bemoei het, soos Boehmke en Goldblatt se *Geskiedenis van Oudtshoorn* en selfs Boehmke se heelwat meer uitgebreide handgeskrewe notas oor die geskiedenis van die distrik Oudtshoorn, wat in die C.P. Nel-museum op Oudtshoorn bewaar word, het amper geen verwysing van die Anglo-Boereoorlog bevat nie. Die enigste teken van Oudtshoorn se betrokkenheid by die oorlog was staaltjies wat deur die ouer inwoners vertel is en waarvan enkeles selfs opgeteken is – sommige meer betroubaar as andere. Dít terwyl dit duidelik was dat die Boerekommando's tydens 1901 die Suid-Kaap, en ook die distrik Oudtshoorn, deurkruis het én Oudtshoorn ten tyde van die Anglo-Boereoorlog een van die digsbewoonde en ekonomies vooruitstrewendste distrikte in die Kaapkolonie was.

In 1992 is dus begin met hierdie navorsing. Die sentrale vraag was aanvanklik: Het die Anglo-Boereoorlog 'n merkbare invloed op die siviele bevolking van die distrik Oudtshoorn uitgeoefen? En as opvolgvraag: Indien dit wel 'n invloed uitgeoefen het, wat was die omvang en aard van hierdie invloed?

Sedert met die navorsing begin is, het enkele bronne verskyn – veral rondom die eeufeesviering van die Anglo-Boereoorlog – wat die wyse waarop die Anglo-Boereoorlog die distrik Oudtshoorn geraak het, meer ekstensief onder die loep geneem het. Hierdie werke sluit onder meer Taffy and David Shearing se *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave* en Adam J.H. van Greunen se interessante, maar kwasi-wetenskaplike *Kommando's deur die Klein Karoo* in. Aangesien die hooffokus van hierdie werke egter die krygskundige verloop van die oorlog is, is die verwysings na die invloed op die siviele bevolking in die distrik – hoewel interessant en nuttig – op enkele uitsonderings na, 'n bysaak.

Wat hierdie werke egter wel bewys, is dat die Anglo-Boereoorlog 'n besliste invloed op die siviele bevolking van die distrik Oudtshoorn gehad het. Die vraag na die omvang en aard van hierdie invloed het dus toe die belangrikste fokus van hierdie studie geword.

Soos verwag kan word, het dit aanleiding gegee tot 'n verskeidenheid ander vrae. Die mees onlangse werke het veral klem gelê op die distrik Oudtshoorn tydens 1901. 'n Voor die hand liggende vraag is dus óf die oorlog eers vanaf 1901 'n invloed op die siviele bevolking van die distrik Oudtshoorn uitgeoefen het, en óf dit al sy merk vroeër gelaat het. Ander vrae waarop antwoorde gesoek moes word, het betrekking gehad op reaksie van die siviele bevolking op die oorlog. Het die Oudtshoornse gemeenskap duidelik kant gekies vir óf die Boere óf die Britte? Het hulle óf die Boere óf die Britte met die wapen in die hand bygestaan, of het hulle hul simpatie met die onderskeie strydende magte op 'n ander wyse betoon? Waarom sou sommiges hulle tot gewapende stryd wend en ander nie? Hoe het die ondersteuners van die Republieke hierdie simpatie versoen met hulle posisie as Britse onderdane?

Ander vrae het weer te make gehad met die alledaagse leefwêreld van die inwoners van die distrik Oudtshoorn: Watter lewensterreine is deur die oorlog geraak? Wat en hoe diepgaande was hierdie invloed?

Laastens moes bepaal word hoe die distrik Oudtshoorn na die oorlog daar uitgesien het: Was daar sprake van 'n diepverdeelde samelewing, of is versoening nagestreef? Het die distrik en sy bevolking enige letsels oorgehou? Wat het herstel bespoedig of gekniehalter?

Dit was die hoofvrae wat die fokus van hierdie studie gevorm het en waarop gepoog is om antwoorde te kry. Om hierdie vrae te beantwoord, is, vanweë die situasie wat hierbo geskets is rondom sekondêre bronne, die navorser veral na primêre bronne gedwing. In hierdie soeke was die twee Oudtshoornse koerante wat tydens die oorlog bestaan het, die *Oudtshoorn Courant* en die *Het Zuid-Westen* van onskatbare waarde. Hoewel hulle beriggingewing beduidend deur krygswet aan bande gelê is, bied hulle tog vir die navorser in baie gevalle die raamwerk waarbinne ander bronne die detail kon voorsien. Die argivale navorsing was in sommige opsigte 'n moeisame proses waar direkte verwysings na die Anglo-Boereoorlog se invloed op die siviele bevolking van die distrik Oudtshoorn, gemeet teen die volume dokumente wat bestudeer is, skaars en baie dikwels weinig meer as 'n sydelingse opmerking was.

Die enkele grootste teleurstelling ten opsigte van die argivale navorsing is dat die resident magistraat van Oudtshoorn se brieweboek, met kopieë van briewe wat deur hom uitgestuur is, nie beskikbaar is vir die oorlogsjare nie. Hoewel baie van hierdie briewe natuurlik in ander argiewe gevind is, vermoed 'n mens tog dat sekere interessanthede met die verlies van die brieweboeke ook verlore gegaan het; veral as in ag geneem word watter bruikbare informasie die brieweboek van die assistent-resident magistraat van

Calitzdorp opgelewer het. Dit is egter te betwyfel of hierdie briewe enige betekenisvolle verandering aan die bevindinge van hierdie studie sou meegebring.

Baie nuttige bronne is veral gevind in die argiewe van die Superintendent-Generaal van Onderwys, die prokureur-generaal, die hoëkommissaris, dokumente van die Boer War Relief Committee en dié van Standard Bank. Ook die sogenaamde koloniale blouboeke het soms gegewens bevat waarmee die detail wat uit ander bronne verkry is, in groter perspektief geplaas kon word. Ek was ook bevoorreg genoeg om persoonlike onderhoude te voer met enkele van die kinders, kleinkinders en eggenote van diegene wat die oorlog in Oudtshoorn eerstehands beleef het. Hoewel hulle dikwels nie die detail kon herroep nie, het die impak wat die oorlog gehad het duidelik uit hulle vertellings geblyk.

Die vrae waarna hierbo verwys is, het ook uiteindelik die struktuur of hoofstukindeling van die verhandeling bepaal. Hoewel 'n kort oorsig oor die krygskundige verloop van die oorlog in Suidelike Afrika en veral in die distrik Oudtshoorn nodig was om die gemeenskap van die distrik se optrede en ontberings in perspektief te plaas, vorm dit geensins deel van die hooftfokus van hierdie studie nie. Die inhoud val dus hoofsaaklik in twee dele uiteen: die reaksie van die gemeenskap op die Anglo-Boereoorlog en die invloed van die oorlog op die alledaagse leefwêreld van die inwoners van die distrik Oudtshoorn. In die eerste deel word veral gelet op die ondersteuning wat die inwoners van die distrik aan óf die Britse óf die Republikeinse militêre poging verleen het en hoe hulle hul toegeneentheid tot die een of ander kant, uitgeleef het. In die tweede gedeelte word meer direk verwys na die verskillende aspekte van die gemeenskapslewe en die wyse waarop die oorlog - en veral krygswet - dit geraak het.

Ten slotte word kortliks gelet op die gevolge wat die oorlog op menseverhoudinge in die distrik gehad het, in die tydperk direk na die beëindiging van krygsbedrywighede tot ongeveer 1904 toe 'n groot verkiesing vir die Wetgewende Vergadering in die distrik beveg is. Dit het 'n goeie aanduiding gegee van die mate waarin bitterheid uit die oorlogsjare oorgespoel het na die naoorlogse tydperk.

Soos uit die bostaande vrae afgelei kan word, is besluit om 'n analities tematiese werkswyse te volg eerder as om suiwer chronologies te werk te gaan. Waar dit moontlik was, is die chronologie egter gerespekteer.

Wat die terminologie wat in hierdie werk gebruik word, betref, die volgende. Die gebruik van die terme "*lojalis*" en "*simpatiseerder*" as 'n ondersteuner van onderskeidelik die Britse oorlogspoging en die Boererepublieke se strewes, is oorgeneem by J.H. Snyman. Hy gebruik hierdie begrippe konsekwent met hierdie inhoud in sy verhandeling, *Die Afrikaner in Kaapland 1899 - 1902*. Dit bring dadelik die term *Boer*, as burger van die Zuid-Afrikaansche Republiek en Oranje-Vrystaat onder die loep. Aangesien dit 'n tydgenootlike en algemene gebruikte benaming is, is besluit om dit hier ook te gebruik naas *Republikein*.

Om verwarring te voorkom met die plaaseienaars en landbouers in die distrik Oudtshoorn, is laasgenoemde *boere* telkens met ‘n kleinletter geskryf.

Die term *Hollandse Afrikaner* is konsekwent deur die tydgenootlike *Het Zuid-Westen* gebruik om te verwys na die grotendeels Hollandssprekende gedeelte van die bevolking wat in Suidelike Afrika gebore is en daarom is dit ook nuttig gevind om dié term in hierdie betekenis konteks in hierdie verhandeling in te span. Hoewel die term *rebel* tydens die oorlog in die volksmond enigiets kon beteken van iemand wat bloot simpatie met die Boererepublieke gehad het tot iemand wat aktief die wapen aan Boerekant opgeneem het, word die betekenisinhoud van *rebel* in hierdie studie beperk tot iemand wat óf die wapen opgeneem het aan Boerekant óf iemand wat ander aktief aangemoedig en probeer werf het om dit te doen. Die term *bruinmense* is bo *kleurlinge* verkies, omdat tydgenootlike bronne nie werklik die term *kleurlinge* gebruik het nie en dit tans wil voorkom asof uit bruin geledere voorkeur aan die term *bruinmense* verleen word. So word dan ook na *swartmense* verwys. As dit nodig is om na die deel van die bevolking te verwys wat nie wit is nie, het *swartes* die eenvoudigste versamelnaam geblyk te wees. Daar is besluit om konsekwent die tydgenootlike geldeenhede, gewigs-, afstands-, oppervlakte- en inhoudsmate te gebruik. ‘n Omskakelingstabel is dus ingesluit in Addendum B.

Ten laaste sal opgemerk word dat die Engelse benamings in sommige gevalle, bv. *Town Guard* en *District Mounted Troops*, behou is. Hierin is waar moontlik die voorbeeld van die *Het Zuid-Westen* as tydgenootlike bron nagevolg. So ook in ‘n betreklike direkte vertalings soos *resident magistraat*.

Ten slotte wil ek graag my hartlike dank betuig aan my studieleier, dr. C. Venter, vir die jare lange aanmoediging om met die studie voort te gaan en sy uiters waardevolle raad, asook prof. A.M. Grundlingh vir sy ondersteuning die afgelope paar jaar. Ook aan my ouers, Johan en Mary Burger, wat my altyd aangemoedig het en voortdurend groot belangstelling in die studie getoon het, is ek uiters baie dank verskuldig. Baie dankie ook aan die familie en vriende wat my soms vir lang tye gehuisves het as ek besig was met navorsing en altyd baie moeite gedoen het om my verblyf aangenaam te maak. Hiermee ook ‘n groot dankie aan elkeen wat my van vriendelike hulp bedien het by talle navorsingsinstansies. ‘n Baie besondere woord van dank aan my vrou, Janita, wat my voortdurend onderskraag en aangemoedig het en besonder baie moeite met die tik en tegniese versorging van dele van hierdie tesis gedoen het. Eweneens is ek baie dank verskuldig aan Carina Kilian, Ina van Wyk en Suné van Wyk vir die onontbeerlike hulp wat hulle verskaf het met die tik en tegniese versorging van hierdie studie.

P. BURGER

Citrusdal

30 Oktober 2006

Hoofstuk 1

Vooraf: Die distrik Oudtshoorn teen 1899 en enkele krygskundige aspekte van die Anglo-Boereoorlog

In hierdie openingshoofstuk gaan gepoog word om op 'n baie bondige wyse agtergrond te verskaf oor die distrik Oudtshoorn voor die aanvang van die Anglo-Boereoorlog en die krygskundige verloop van die oorlog, met spesifieke verwysing na die Boere en Britte se militêre aktiwiteite in die distrik Oudtshoorn. Hierdie aspekte val streng gesproke buite die veld van hierdie studie, maar 'n oorsigtelike kennis daarvan is tog nodig ten einde die impak wat die Anglo-Boereoorlog op die siviele bevolking van die distrik Oudtshoorn gehad het, ten volle te begryp en te evalueer.

1.1 Die distrik Oudtshoorn met die aanvang van die Anglo-Boereoorlog

Nadat die eerste setlaars hulle reeds so vroeg as 1731 in wat later die distrik Oudtshoorn sou word, kom vestig het, is die distrik teen 1855 van die distrik George afgesny om in eie reg tot stand te kom. (Sien die aangehegte kaart in Addendum A.) Die distrik Oudtshoorn is begrens in die noorde deur die distrik Prins Albert, terwyl dit deur die distrik George en Mosselbaai in die suide en George en Uniondale in die ooste en Riversdal in die weste begrens is.¹⁾

Soos die geval in talle ander distrikte was, het die dorp Oudtshoorn rondom die vestiging van 'n NG Kerkgemeente ontstaan. Reeds in 1839 is die eerste NG Kerkgebou voltooi, terwyl die eerste dorpsrwe in 1847 verkoop is. Oudtshoorn is egter eers op 26 Augustus 1863 amptelik tot dorp verklaar. Dit het uiteraard op onder andere die gebied van die ekonomie, sosiale lewe, bestuur en kultuur die middelpunt van die distrik gevorm.²⁾ Tog was daar ook vele kleinere dorpies of gehuggies binne die distrikgrense, waarvan die belangrikste Calitzdorp in die weste, De Rust in die ooste en Dysselsdorp, wat grootliks ontwikkel het rondom die Independent Kerk, was. Soos die gebruik was, het die boere in die distrik ook dikwels hulle opstalle naby aan mekaar gebou, sodat klein nedersettings, wat selfs 'n winkeltjie, poskantoor en skool ingesluit het, reg deur die distrik bestaan het. Vlakeplaas in die verre ooste van die distrik is 'n goeie voorbeeld hiervan.

Volgens die amptelike syfers was daar teen 1900 2 706 stemgeregtigdes in die kiesafdeling Oudtshoorn woonagtig. Die naaste aanduiding van die inwonertal van die distrik teen die aanvang van die Anglo-Boereoorlog is egter die sensusopname van 1891 wat aandui dat 25 243 mense in die distrik woonagtig

¹⁾ M. Boehmke en Sarah Goldblatt: *Geskiedenis van Oudtshoorn*, pp.21, 23.

²⁾ *Ibid.*, pp.17-18.

was.³⁾ Soos Appel tereg in sy studie uitwys, is die Oudtshoornse gemeenskap gekenmerk deur diversiteit op religieuse sowel as sosiale gebied.⁴⁾ Hierdie ryke diversiteit sou grootliks bydra tot die vele nuanses in die wyse waarop die siviele bevolking van die distrik Oudtshoorn die impak van die Anglo-Boereoorlog ervaar het.

Uit 'n religieuse oogpunt was daar met die aanvang van die Anglo-Boereoorlog verskeie denominasies wat reeds 'n stewige basis in die distrik gehad het. Die Christendom was by verre die sterkste geloof met 96% van die distrik se bevolking wat in 1891 aangedui het dat hulle aan Christelike kerke behoort.⁵⁾ Die belangrikste groeperings hier was die NG Kerk met sy hoofsetel op Oudtshoorn, maar ook kerkgeboue en eie gemeentes op byvoorbeeld Calitzdorp en De Rust (net 'n kerkgebou) en buitendienste wat gereeld op talle plekke in die distrik gehou is. Behalwe deur die gewone kerklike bedrywighede soos dienste, Sondagskool en katekisasie het die kerk ook deur die baie aktiewe Christelike Jongeliedevereniging (CJV) 'n groot invloed uitgeoefen.⁶⁾

Engelssprekende inwoners het hoofsaaklik 'n geestelike tuiste gevind in die Anglikaanse Kerk (ook op Oudtshoorn bekend as die Gemeente van St. Jodes'). 'n Klein deeltjie van die bevolking het ook aan die Rooms-Katolieke Kerk (die Gemeente van St. Saviour) behoort.⁷⁾

Die nie-blanke inwoners van die distrik is hoofsaaklik deur die Independent Kerk bedien wat twee gemeentes (op Oudtshoorn en Dysselsdorp) en verskeie buitestasies gehad het. In 1891 het sowat 94% van alle bruinmense aan die Protestantse geloof behoort. Teen 1899 is die eerste NG Sendinggemeente ook in Oudtshoorn gestig.⁸⁾

Miskien is die interessantste aspek van die Oudtshoornse samelewing die groot aantal Jode, veral uit Oos-Europa, wat hulle in die dorp en distrik kom vestig het. Naas die Joodse gemeenskap in Kaapstad, het Oudtshoorn die grootste groepering Jode in die Kaapkolonie gehad en het dan ook as Klein Jerusalem bekend gestaan. Die eerste sinagoge is teen 1888 ingewy. Dogmatiese verskille sou egter daartoe lei dat 'n tweede sinagoge in 1896 opgerig is.⁹⁾

³⁾ A17 – 1900: *Return in compliance with a resolution adopted by the Honourable the House of Assembly on the 25th September, 1900*, g.p.

⁴⁾ A Appel: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die 19de eeu: 'n sosio-ekonomiese studie (in *Argieffaarboek*, 1988 II, p.245.).

⁵⁾ *Ibid.*, p.244.

⁶⁾ A Appel: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die 19de eeu: 'n sosio-ekonomiese studie (in *Argieffaarboek*, 1988 II, pp.220-225.).

⁷⁾ *Ibid.*, pp.237-242.

⁸⁾ *Ibid.*, pp.227-235.

⁹⁾ *Ibid.*, pp.242-244.

Onderwys en opvoeding het in die distrik Oudtshoorn van toenemende belang geword in die jare voor die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog. Met 'n totaal van 42 skole teen September 1899 het hierdie distrik die voortou geneem ten opsigte van die voorsiening van skoolgeriewe in die Suidwestelike Distrikte. Tog was daar steeds kommer oor die gebrek aan gereelde skoolbywoning in die distrik. Oudtshoorn het ook gespog met 'n eersteklas openbare seun- en meisieskool waar, volgens alle aanduidings, onderrig van hoë gehalte verskaf is.¹⁰⁾ Verder was daar skole versprei tot in alle uithoeke van die distrik, van Calitzdorp tot Vlakteplaas en van Matjiesrivier tot by Armoed.¹¹⁾

Oudtshoorn se ekonomiese lewe was teen 1899 onlosmaaklik verbind aan die volstruisveerbedryf. Buirski bewys in sy studie dat daar 'n baie hoë korrelasie was tussen die verdienste uit vere-uitvoere en die styging in die waarde van eiendom in die distrik Oudtshoorn. Teen 1899 het die verebedryf reeds herstel van die insinking wat dit in die 1880's beleef het en het die geweldige aanvraag na vere dit een van die grootste uitvoerbedrywe in die Kaapkolonie en Suidelike Afrika gemaak. Buirski bevind ook dat Oudtshoorn, gemeet aan die waarde van eiendomme, veel groter groei getoon het, veral in die 1890's, as die gemiddelde groei in die res van die Kaapkolonie.¹²⁾

Die ekonomiese vooruitsigte van die distrik op die vooraand van die oorlog was uiters rooskleurig en die inspekteur van Standard Bank het bevestig dat hy oor die algemeen optimisties was oor die finansiële posisie van die bank se kliënte in die distrik Oudtshoorn.¹³⁾ Oudtshoorn het dan ook gespog met onder andere twee bankgenootskappe, Standard Bank en die Bank of Africa wat flink sake gedoen het,¹⁴⁾ sowel as 'n sterk gevestigde besigheidsektor wat winkels soos Prince, Vincent & Co. en Edmeads, Taute & Co. ingesluit het. Daar was verskeie hotelle en heelwat nuwe geboue het oral opgeskiet.¹⁵⁾ Uit 'n ontleding wat Buirski maak, blyk dit dat, naas boere, daar in die 1890's 'n hoë persentasie van die bevolking betrokke was by handelsbedrywighe, vervoer en die boubedryf.¹⁶⁾ Baie van die rykdom in Oudtshoorn was egter gekonsentreer in die hande van 'n paar groot boere en besigheidsmanne.¹⁷⁾ Die situasie is vererger deur die feit dat volstruisboerdery grootliks 'n arbeidsekstensiewe bedryf was. Hoewel die distrik Oudtshoorn in die geheel dus 'n tydperk van ekonomiese voorspoed geniet het, het armoede ook geredelik voorgekom.¹⁸⁾

¹⁰⁾ G5 – 1900: *Report of the Superintendent-General of Education for the year 1899*, pp.65a-66a.

¹¹⁾ *Ibid.*, pp.60b-63b.

¹²⁾ P. Buirski: *Aspects of Material life in Oudtshoorn 1860 – 1927*, pp.16, 109-111.

¹³⁾ (SBA) INSP 1/1/122: *Inspection Report on Oudtshoorn Branch*, as at 22nd April 1899, pp.36-37.

¹⁴⁾ P. Buirski: *Aspects of Material life in Oudtshoorn 1860 – 1927*, pp.114.

¹⁵⁾ (SBA) INSP 1/1/122: *Inspection Report on Oudtshoorn Branch*, as at 7th May 1898, pp.30-31.

¹⁶⁾ P. Buirski: *Aspects of Material life in Oudtshoorn 1860 – 1927*, pp.64-65.

¹⁷⁾ *Ibid.*, p.113.

¹⁸⁾ *Ibid.*, pp.38-41.

Daar het reeds verskeie roetes uit die distrik bestaan waarlangs landbou- en ander goedere na en van ander distrikte vervoer kon word, tog is die ekonomiese vooruitgang van die distrik nog effens gekniehalter deur die gebrek aan 'n spoorverbinding. 'n Spoorlyn vanaf Port Elizabeth oor Klipplaat was egter in aanbou en was teen 1899 reeds ver gevorder.

Oudtshoorn het 'n besige gemeenskapslewe gehad met verskeie sport- en kulturele bedrywighede wat aangebied is. Daar was reeds verskeie goed gevestigde sportklubs wat gereeld byeenkomste aangebied het. Dit het ingesluit krieket, atletiek, rugby, croquet en 'n perderesiesklub. Daar is ook 'n maatskappy gestig wat grond aangekoop en sportgronde aangelê en bedryf het.¹⁹⁾ Gereelde toneelopvoerings en musiekuitvoerings het plaasgevind en dit is, soos vroeër genoem, aangevul met die CJV se debatsaande.

Wat die gesondheidsituasie betref, was ingewandskoors endemies aan die distrik, maar het die gesondheidsituasie oor die algemeen goed gelyk. Voorsiening van drinkwater aan die dorp was ook 'n jarelange probleem waaraan teen die einde van 1899 dringende aandag gegee is met die aanvang van konstruksie aan die Rust-en Vrede Waterskema. Planne was ook reeds ver gevorder vir die oprigting van die Royal South Western Hospital.²⁰⁾

Dit is dus duidelik dat Oudtshoorn op die vooraand van die oorlog in 'n sterk ontwikkelingsfase was, met verskeie nuwe projekte wat van stapel gestuur is. Aangevuur deur die voorspoed in die volstruisveerbedryf, kon Oudtshoorn uitsien na 'n rooskleurige toekoms.

1.2 Krygskundige aspekte van die Anglo-Boereoorlog

1.2.1 'n Oorsig van die verloop van die oorlog

Aangesien die krygskundige aspek van die Anglo-Boereoorlog, soos reeds genoem, nie die fokusgebied van hierdie studie is nie, word dit hier slegs op uiters oorsigtelike wyse aangeraak. Daar bestaan verskeie werke wat hierdie aspek baie volledig dek – ook enkeles wat die krygsbedrywighede in die distrik Oudtshoorn in groter detail bespreek – vir diegene wat meer hiervan te wete wil kom. Ook aan die oorsake van die oorlog word geen aandag gegee nie. In die baie bondige oorsig van die oorlog is die verdeling daarvan in vier fases, wat deur André Wessels voorgestel is, besonder nuttig gevind en sal die algemene verloop van die oorlog dus grootliks aan die hand hiervan bespreek word.

¹⁹⁾ M. Boehmke en Sarah Goldblatt: *Geskiedenis van Oudtshoorn*, pp.14-61.

²⁰⁾ G37 – 99: *Reports on the Public Health for the Year 1898, including Reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, pp.96-99.

Nadat die Britse regering nie gehoor gegee het aan die Transvaalse regering se ultimatum waarin onder andere geëis is dat die Britse troepe-opbou in Suidelike Afrika gestaak moes word en die Britse troepe van die Boererepublieke, die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) en die Oranje-Vrystaat (OVS), se grense onttrek moes word nie, het hierdie twee republieke hulle vanaf 17:00 op Woensdag 11 Oktober 1899 in 'n staat van oorlog met die Britse Ryk bevind.²¹⁾

Die Boere het dan ook op verskeie fronte tot die offensief oorgegaan. Die eerste fase van die oorlog tot ongeveer die einde van November 1899 kan dus met reg die Republikeinse Offensief genoem word. Hierdie fase is gekenmerk deur Boeresuksesse en die beleëring van verskeie strategiese dorpe deur die Boere, maar ook deur die feit dat die Boere fatale taktiese flaters begaan het deur nie hulle suksesse op te volg en diep in die Britse gebied in te dring nie, onder andere vanweë die feit dat te veel manskappe afgestaan is aan wat geblyk het futiele beleërings te wees.

So is byvoorbeeld Mafeking, Kimberley en Kuruman aan die Kimberley- of Wesfront en Ladysmith aan die Natalse front deur die Boere beleër. Hoewel die Boere verskeie welslae behaal het, soos ten beste geïllustreer is deur die Boere se klinkende oorwinnings by Modderspruit en Nicholsonsnek in Natal op die sogenaamde “Mournful Monday”, het hulle gehuiwer om die oorwinnings beslissend op te volg. Selfs met sowat 75% van alle Britse soldate in Natal ingehok in Ladysmith, het die Boere se opperbevelhebber, genl. Piet Joubert, nie die voordeel kragdadig benut nie.

Ook in die Kaapkolonie was die naïwiteit van die Boere se strategie sigbaar. Die president van die OVS, M.T. Steyn, het byvoorbeeld aan die eerste minister van die Kaapkolonie, W.P. Schreiner, belowe om nie die Kolonie binne te val solank dié Kolonie nie as basis vir aanvalle teen die Boererepublieke gebruik word nie. Op daardie stadium was daar heeltemal te min Britse soldate om veral die Noordoos-Kaapse front suksesvol te verdedig. Sou die Boere aan hierdie front kragdadig opgetree het, kon dit die gang van die oorlog radikaal verander het. Veral genl. J.D.P. French het baie gedoen om 'n grootskaalse inval hier te vertraag. Deur voortdurende maneuvres en skynaanvalle het hy dit laat lyk of daar heelwat meer Britse soldate was as wat eintlik die geval was.

In die Kaapkolonie was daar verskeie inwoners, veral in Noordwes-Kaapland, wat gerebelleer en by die kommando's aangesluit het. Dit was egter veel minder as wat verwag is. Ook hier het die Boere se onwilligheid om diep in die Kolonie in te dring en op groot skaal binne te val hulle duur te staan gekom. Teen Julie 1900 het die Britte daarin geslaag om hierdie eerste rebellie te onderdruk.²²⁾

²¹⁾ A Wessels: *Die Anglo-Boereoorlog 1899 – 1902*, pp.2, 9.

²²⁾ *Ibid.*, pp.9-13.

Nadat genl. Buller teen die einde van Oktober 1899 in Kaapstad aangekom het om opperbevel van die Britse magte oor te neem, het hy besluit om sy aanvanklike strategie van 'n direkte inval in die Vrystaat eers te laat vaar totdat hy die gebiede wat die Boere verower het en veral die beleërde dorpe ontset het. Vir dié doel het hy sy leër in vier verdeel. Lord Methuen sou aan die Wesfront na Kimberley opruk, genl. French moes Boerebedrywighede aan die Colesbergfront hokslaan, genl. maj. W.F. Gatacre is na die Stormbergfront, terwyl Buller self met die grootste gedeelte van die Britse mag na Natal is om Ladysmith te probeer ontset. Teen die einde van November 1899 is die tweede fase van die oorlog – dié van die eerste Britse offensief – dus van stapel gestuur.

Nadat lord Methuen aanvanklik daarin geslaag het om die Boere voor hom uit te dryf, het die Republikeine op 28 November 1899 by Modderivier daarin geslaag om sy aanval af te slaan, voordat hulle die Britse magte in die slag by Magersfontein op 11 Desember 1899 op beslissende wyse verslaan het. Weer eens was die Boere egter tevrede om bloot die oorwinning te behaal en het dit nie opgevolg met 'n kragdadige offensief teen die Britse magte nie. So is die Britte aan hierdie front toegelaat om feitlik ongestoord met hul magsopbou voort te gaan, terwyl die beleëring van Kimberley en Mafeking volgehou is, maar die dorpe toenemend van minder strategiese belang was.²³⁾

In Natal het Buller vanaf 12 Desember 1899 met meer as 21 000 man en verskeie kanonne en masjiengewere tot sy beskikking begin met sy aanslag teen die Boere se Tugela-linie. Dit sou uitloop op 'n vernietigende neerlaag vir die Britte toe sowat 3 000 Boere onder genl. Louis Botha hulle op 15 Desember 1899 by Colenso verslaan het. Weer eens het die Boere egter in gebreke gebly om hierdie oorwinning kragdadig op te volg. Dit het beteken dat die Britte kon hergroepeer en verskeie ander aanslae teen die Boere kon loods in Januarie en vroeg in Februarie 1900. Hulle het beperkte sukses behaal, maar ongevalle aan veral die Britse kant was baie hoog met meer as 2 000 man wat dood is teenoor ongeveer 400 man aan Boerekant.

Hoewel French goed gevaar het aan die Colesbergfront in Noordoos-Kaapkolonie, het Gatacre by Stormberg 'n gevoelige nederlaag teen die Boere gely op 10 Desember 1899. Die nederlaag tesame met dié by Magersfontein en Colenso sou bekend word as die "Black Week" en het Buller se lot as opperbevelhebber beseël. Hy is opgevolg deur genl. (lord) F.S. Roberts wat op 10 Januarie 1900 in Suid-Afrika aangekom en op 11 Februarie 1900 tot die offensief oorgegaan het. Soos telkens vantevore is ook die oorwinning by Stormberg nie deur die Boere benut nie, wat meegebring het dat die Britte steeds 'n stewige greep op hierdie deel van die Kaapkolonie gehad het.²⁴⁾

²³⁾ A Wessels: *Die Anglo-Boereoorlog 1899 – 1902*, pp.14-18.

²⁴⁾ *Ibid.*, pp.18-22.

Hoewel die Boere na die eerste Britse offensief oënskynlik in 'n sterk posisie was en steeds die Britte uit Republikeinse gebied gehou het, het hulle gebrek aan sterk offensiewe optrede beteken dat die Britte teen 10 Februarie 1900 'n sterker mag as ooit in Suidelike Afrika gehad het, terwyl die Boere vanweë aanhoudende gevegte, skynmaneuvers deur die Britte en die leeglêery aan die Kimberleyfront moreel ondermyn is. Dit het dus die inisiatief stewig in die Britte se hande vir die derde hooffase van die oorlog, wat gestrek het van 11 Februarie 1900 met die aanvang van Roberts se opmars tot 29 November 1900 toe genl. (lord) H.H. Kitchener as opperbevelhebber by Roberts oorgeneem het, gelaat.

Roberts het reeds voor sy aankoms in Kaapstad besluit om die Kimberleyfront sy belangrikste vertrekpunt van optrede te maak. Van hier sou hy sy opmars na die Boererepublieke begin en probeer om die Boerestellings by Magersfontein te omvleuel, Kimberley te ontset en die druk op Buller in Natal te verlig. Toe hy op 11 Februarie 1900 vanaf Modderrivier vertrek het, het hy amper 40 000 troepe en meer as 'n honderd kanonne tot sy beskikking gehad. 'n Geweldige terugslag vir die Boere wat moraal en manskappe betref, was die oorgawe van genl. Piet Cronjé en ongeveer 4 000 man plus 'n aantal vrouens en kinders op 27 Februarie 1900. Vroeër, op 15 Februarie 1900, is Kimberley ook ontset. Hoewel die Boere met wisselende intensiteit probeer weerstand bied het, was Roberts, en die ander Britse militêre leiers onder sy bevel, onkeerbaar in hul opmars. Bloemfontein is op 13 Maart 1900 sonder teenstand deur die Britse leër beset. Aangesien Roberts se sukses aan die Kimberleyfront die Boeremagte gedwing het om van die Noordoos-Kaapse front te onttrek om te gaan help weerstand bied, kon genl.maj. R.A.P. Clements ook die OVS binnedring en saam met Gatacre en Brabant die Suid-Vrystaat patrolleer en Roberts se posisie verstewig. Intussen het Buller in Natal ook stelselmatig die Boere teruggedryf sodat hulle onttrek het van die Tugela-linie en hulle stellings om Ladysmith. Laasgenoemde dorp is op 28 Februarie 1900 amptelik ontset.

Hoewel genl. C.R. de Wet in Maart en April 1900 goeie oorwinnings oor die Britte behaal het, was Roberts gereed om op 3 Mei 1900 weer sy opmars vanaf Bloemfontein voort te sit. Dit sou saamval met 'n reuse operasie waartydens die Britte uit verskillende rigtings gelyktydig sou begin beweeg in 'n poging om die Boerekommando's in te perk en voor hulle uit te dryf. Sowat 15 000 Britse soldate en meer as 300 kanonne sou by hierdie strategie betrek word. Hierteenoor kon die Boere aanvanklik net ongeveer 1 700 man langs die hoofspoorlyn ontplooi, hoewel die getalle later aangegroei het. Op 28 Mei 1900 het Roberts die Vaalrivier bereik en die OVS geannekseer, terugwerkend vanaf 24 Mei 1900. Teen 5 Junie 1900 is Pretoria, hoofstad van die ZAR, sonder teenstand deur die Britte beset en nadat die Boeremagte onder hul opperbevelhebber, genl. Louis Botha, wat oorgeneem het by Joubert wat op 27 Maart 1900 oorlede is, sterk weerstand gebied het, is die Boere toenemend ooswaarts gedryf, Middelburg is beset en op 1 September 1900 het Roberts die ZAR geannekseer.²⁵⁾

²⁵⁾ A Wessels: *Die Anglo-Boereoorlog 1899 – 1902*, pp.23-33.

Op 19 Oktober 1900 het pres. Paul Kruger van die ZAR vanaf Lourenço Marques na Europa vertrek. Roberts was van mening dat die oorlog vir alle praktiese doeleindes verby was en het op 29 November 1900 die opperbevel aan genl. H.H. Kitchener oorhandig.²⁶⁾ Die feit dat die twee Boererepublieke geannekseer is, het egter nie beteken dat Boereweerstand uitgeskakel is nie en die oorlog was alles behalwe verby. Verskeie Boerekommando's het deur die Britse linies gebreek en in die Britte se rug geopereer. Veral De Wet was 'n doring in die Britte se vlees. Met 'n besluit wat reeds op 17 Maart 1900 deur die Boereleierskap in Kroonstad geneem is om die Boereleërs in kleiner afdelings te verdeel en van defensiewe stellings af te sien en eerder die Britse verbindingslinies aan te val, is die guerrillafase ingelui en sou dit mettertyd toenemend geïmplementeer word en in intensiteit toeneem. Op 11 Junie 1900 is die guerrillafase in Transvaal van stapel gestuur, onder andere deur De La Rey.²⁷⁾

Hoewel die vierde hooffase van die oorlog, die guerrillafase, dus reeds tydens die fase van die Tweede Britse Offensief 'n aanvang geneem het, het die fase eers werklik op dreef gekom nadat Kitchener op 29 November 1900 as Britse opperbevelhebber oorgeneem het. Hierdie fase het geduur tot selfs na die beëindiging van die oorlog op 31 Mei 1902, want op 4 Junie 1902 het daar steeds skermutselings plaasgevind.²⁸⁾

Dit was tydens hierdie fase dat die Kaapkolonie 'n tweede keer deur die Boere binnegeval is en die oorlog ook na die distrik Oudtshoorn uitgebrei het.

Reeds in Julie 1900 het die Boere beplan om Kaapland weer eens binne te val, maar vanweë verskeie terugslae moes hulle dié plan uitstel. Toe Roberts egter na die Slag van Dalmanutha na Brittanje telegrafeer dat die oorlog verby is, is besluit om die Kolonie weer binne te val om sodoende die wêreld te wys dat die Republieke nog wou veg, al was hulle hoofstede beset. Hulle enigste kans op sukses was om die inisiatief oor te neem en agter die Britse linies aan te val.²⁹⁾ Ander redes vir die inval in die Kaapkolonie was: (1) die herwinning van prestige, (2) die vergroting van die oorlogsterrein om sodoende druk op die Republieke te verlig, (3) die verskuiwing van die gevegsterrein na 'n deel waar meer voorrade beskikbaar was as in die vertrapte Republieke, (4) die versteuring van Britse verbindingsweë en (5) die werwing van rekrute.³⁰⁾

Generaal De Wet, hoofkommandant van die Vrystaatse magte, het dus in Desember 1900 sy eerste poging om Kaapland binne te dring, geloods. Hoewel dit misluk het, het hy die aandag van die Britte op hom gevestig sodat beide generaals J.B.M. Hertzog en P.H. Kritzinger die Kolonie op 15/16 Desember 1900

²⁶⁾ A Wessels: *Die Anglo-Boereoorlog 1899 – 1902*, p.30.

²⁷⁾ *Ibid.*, pp.26, 29, 30.

²⁸⁾ *Ibid.*, p.35.

²⁹⁾ *Ibid.*, pp.16-17.

³⁰⁾ C.J.S. Strydom: *Kaapland en die Tweede Vryheidsoorlog*, p.145.

kon binnedring.³¹⁾ Hierna sou Boerekommando's onder verskeie leiers, waaronder generaals Wynand Malan, Manie Maritz en J.C. Smuts en kommandante Gideon Scheepers, J.C. Lötter, W.D. Fouché en E. Conroy, tot en met die vredesluiting op 31 Mei 1902 in Kaapland bedrywig wees.³²⁾

Hoewel 'n tweede poging van De Wet om Kaapland in Februarie 1901 binne te dring ook grootliks misluk het, het Hertzog byvoorbeeld deurgedring tot by die see, terwyl Kritzinger, Scheepers, Fouché en Malan in die Middelland bedrywig was. In Kenhardt en Kakamas het die inwoners uit eie beweging in opstand gekom en Maritz en Conroy is soontoe gestuur om hulle te lei. Teen Kersdag 1901 was daar dus in die noordooste van Kaapland 'n paar kommando's bedrywig, terwyl die hele area in die weste vanaf Grey's Pass in die suide tot by Kuruman in die noorde, behalwe die dorpe, in Boerehande was. Maritz het ook twee togte suid onderneem en onder meer Piketberg en Darling aangedoen.³³⁾

Ten spyte van hulle bedrywighede was daar tog 'n paar faktore wat die langtermynvooruitsigte op sukses minder rooskleurig gemaak het. Eerstens was daar die feit dat daar nooit 'n grootskaalse rebellie onder die Kaaplandse inwoners plaasgevind het nie. Tweedens het die voortdurende beweging mens en dier aan Boerekant uitgeput en derdens was dit vir De Wet onmoontlik om Kaapland diep en lank binne te dring. As daar in ag geneem word dat hy 'n volksheld was, kon só 'n indringing geweldig baie rebelle gewerf het.³⁴⁾ Vierdens is verskeie Boereleiers in die tronk gestop of tereggestel. So byvoorbeeld het Kritzinger in Britse hande geval, terwyl Lötter en Scheepers gefusilleer is.³⁵⁾ Veral die dood van laasgenoemde was 'n gevoelige slag, aangesien, soos Shearing dit stel, "he had done more to create turmoil and confusion than any other commandant."³⁶⁾

As daar oor die effektiwiteit van die tweede inval in die Kaapkolonie geoordeel word, blyk dit dat die Boere taamlik effektief was in die eerste fase van die inval, vanaf Desember 1900 tot Junie 1901. Gedurende dié tyd het hulle verwoesting gesaai sonder om self groot verliese te ly. Dit was ook in hierdie tyd dat die meeste van die rebelle by die Boeremagte aangesluit het. Te midde van hierdie suksesse het die feit dat die kommando's nie altyd saamgewerk het nie, baie van die goeie werk ongedaan gemaak. In die tweede fase, vanaf Junie 1901 tot April 1902, het die manskappe, hulle perde en hulle toerusting al hoe meer agteruit gegaan, hulle getalle is uitgedun en hulle is al hoe meer in die strategies onbelangrike Noordwes-Kaap vasgepen. Uiteindelik was dit veral die uitputting en demoralisering wat hulle tol onder die Boere geëis het.³⁷⁾

³¹⁾ J.C.G. Kemp: *Vir vryheid en vir reg*, pp.369-370.

³²⁾ M.A. Gronum: *Die Bittereinders*, p.10.

³³⁾ C.J.S. Strydom: *Kaapland en die Tweede Vryheidsoorlog*, pp.159-160, 162-163, 173, 175.

³⁴⁾ H.A. Shearing: *The Second invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, pp.56-57.

³⁵⁾ C.J.S. Strydom: *Kaapland en die Tweede Vryheidsoorlog*, pp.167, 171, 175.

³⁶⁾ H.A. Shearing: *The second invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, p.56.

³⁷⁾ H.A. Shearing: *The second invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, pp.216-219.

By die vredesonderhandelinge is dit duidelik gestel deur beide generaals Louis Botha en Jan Smuts, albei latere premiers van die Unie, dat, hoewel daar nog bedrywige kommando's in Kaapland was, dit geen verskil aan die uitkoms van die oorlog sou maak nie. Trouens, Botha het vroeër op Klerksdorp reeds gesê “that the men were in small groups and affected nothing”. Smuts en Hertzog het ‘n resolusie opgestel wat, op ses na, deur al die afgevaardigdes aanvaar is en die oorlog is op 31 Mei 1902 met die Vrede van Vereeniging beëindig.³⁸⁾

1.2.2 Die eerste Boere-inval in die distrik Oudtshoorn

Nadat kmdt. Pieter Kritzinger (destyds gespel Kretzinger) op die nag van 15/16 Desember 1900 die Kaapkolonie binnegedring het deur die grens by Odendaalstroom oor te steek³⁹⁾, het hulle na ‘n kriskrassery in die distrik Albert ‘n suidwestelike koers ingeslaan wat hulle deur die distrik Steynsburg, Colesberg, Middelburg, Graaff-Reinet, Richmond, Murraysburg, Aberdeen, Willowmore en Uniondale tot by die distrik Oudtshoorn sou bring.⁴⁰⁾ Dit is onwaarskynlik dat hierdie roete reeds beplan was met die oorsteek van die Oranjerivier, aangesien die enigste definitiewe doelwitte van hierdie groep Boere die uitbreiding van die strydperk van die oorlog en die aanstigting van onrus in die Kaapkolonie was, om sodoende die Britse magte uit die Vrystaat te dwing.⁴¹⁾ ‘n Boerekrygsgevangene (waarskynlik Gert Pretorius van Brandfort) wat in die distrik Oudtshoorn gevange geneem is, het blykbaar gesê dat dit Kritzinger se doel was om by Hertzog aan te sluit en rebelle te werf.⁴²⁾

Die roete wat die kommando's gevolg het, is waarskynlik bepaal deur hulle kontak met die Britse magte, dorpe wat oor winkels en so meer beskik het en die soeke na vrugbare landelike gebiede waar hulle lewensmiddele en perde kon buitmaak.⁴³⁾ Die naaste aanduiding aan ‘n roeteplan wat uit die bestudeerde literatuur blyk, was dat die Boerekommando's aanvanklik besluit het om Nuwejaarsdag 1901 in Graaff-Reinet byeen te kom en dat Kritzinger tot by die see wou vorder.⁴⁴⁾

Onsekerheid bestaan oor die grootte van Kritzinger se mag: sommige bronne het dit soveel as 700 man geskat, terwyl ander die getal weer op so min as 150 geraam het. Shearing skat die getal uiteindelik op

³⁸⁾ Ibid., pp.199-200.

³⁹⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, p.28.

⁴⁰⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.30, 45.

⁴¹⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, p.28; Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.35.

⁴²⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, p.31.

⁴³⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.35-37, 47-49.

⁴⁴⁾ Ibid., pp.37, 44.

ongeveer 350.⁴⁵⁾ Ook lt. kol. Haig het die Boeremag – teen die tyd dat hulle die distrik Oudtshoorn bereik het – geskat op sowat 350 onder Kritzinger, terwyl daar sprake was van nog ‘n kommando van ongeveer 130 man.⁴⁶⁾ Hierdie mag is verdeel in kommando’s onder Kritzinger (die sg. Kaalkoppen), kapt. Gideon Johannes Scheepers se Witkoppen en kapt. Willem Fouché se Geel Kapelle. Dan was daar ook ‘n groep onder kapt. Johannes Smith van die Vrystaatse Artillerie, maar dit is onduidelik of hierdie groep direk onder Kritzinger se bevel geval het en of hulle, soos Kritzinger gesê het, onafhanklik kon optree.⁴⁷⁾

Na verskeie skermutselings van wisselende intensiteit en tye waarin hierdie kommando’s soms gesamentlik, soms apart opgetree het, was die hele Boeremag onder Kritzinger teen 20 Januarie 1901 in die distrik Oudtshoorn se buurdistrik, Uniondale. Hier het Scheepers met ongeveer 50 man groot konsternasie veroorsaak in die onverdedigde dorp, Uniondale, terwyl Kritzinger, Fouché en Smit by die Wilgerivier in dieselfde distrik verenig het. Die Boere was hier meer gerus, aangesien hulle geweet het dat by gebrek aan ‘n spoorlyn – die naaste stasie op daardie stadium was Prins Albert Weg – die Britte ook net op perde aangewese sou wees om hulle vas te keer.⁴⁸⁾

Vanaf die distrik Uniondale het die Boere in twee groepe die distrik Oudtshoorn binnegetrek. Kritzinger, Fouché en Smith het gesamentlik in twee skofte noord van die Kammanassieberge al langs die Olifantsrivier oor Rooirivier gery tot in die Vlakteplaas-omgewing. Vanaf 21 – 23 Januarie 1901 het Fouché by Vlakteplaas kamp opgeslaan en in die omgewing voorrade gekommandeer. Kritzinger het daar naby by Kruisrivier kamp opgeslaan en van die land en die boere se vee geleef. Geen getuienis kon gevind word dat die Boere beplan het om die dorp Oudtshoorn aan te val nie. Scheepers weer het suid van die Kammanassie deur die distrik George oor Leeublad en Buffelsdrift na die oostelike deel van die distrik Oudtshoorn gery.⁴⁹⁾ Volgens Shearing het hy weer by Fouché aangesluit.

Intussen het ‘n Britse mag onder bevel van lt. kol. Douglas Haig met die trein tot by Prins Albert Weg gekom en deur Meiringspoort die Suid-Kaap binnegekom en was gou op die Boere se spoor.⁵⁰⁾ Haig het vier kolonnes onder sy bevel gehad: die South African Light Horse onder lt. kol. Byng; die Mounted Infantry onder lt. kol. W.H. Williams, die 7th Dragoon Guards onder lt. kol. W.A.M. Lowe en die 2nd Brabants onder lt. kol. H. Grenfell.⁵¹⁾ Intussen, soos in ‘n later hoofstuk gesien sal word, het daar in die

⁴⁵⁾ L.S. Amery (gen. ed.) *The Times History of the War in South Africa 1899 – 1902*, vol. V, p.128; Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.34.

⁴⁶⁾ (TAB) H.C. 30: Daily Report, D.A.A.G.-Military Secretary, Cape Town, 29/1/01, p.2.

⁴⁷⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, pp.28-29; Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.32-33.

⁴⁸⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, p.32; Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.49-50.

⁴⁹⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, p.32; Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.50, 51.

⁵⁰⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, pp.32-33.

⁵¹⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p 51.

dorp Oudtshoorn ook plaaslike vrywilligerskorpse soos die Town Guard en District Mounted Troops ontstaan.

Met die Boere wat skynbaar baie op hulle gemak was en die feit dat die distrik deur berge omring is, het die kans dat die Britte die Boere daar sou kon vaskeer en tot oorgawe dwing, goed gelyk. Haig het dan ook alle passe laat bewaak, maar, soos Shearing tereg op wys, het enkele faktore die Britte verhinder om die Boere hier in 'n knyptang vas te vang. Met die oorlog wat so skielik na die Suid-Kaap uitgebrei het, was kommunikasiekanale nog gebrekkig en inligting oor die Boere se bewegings nie gereedlik bekombaar nie. Verder het die Britse offisiere ook streng volgens kaarte gewerk en nie geglo dat die Boere weë kon volg wat nie op die kaarte aangedui is nie. Soms het die onaktiwiteit van kolonnes in afwagting van bevel ook die Boere laat wegkom. Koningin Victoria se dood op 22 Januarie 1901 het ook 'n verposing in die optrede teen die Boere gebring waarby laasgenoemde gebaat het.⁵²⁾ Les bes het die Boere se geweldige vernuf as ruiters en hulle sin vir rigting hulle ook gered.

Hoewel die Britse magte nie die Boere hier kon vaskeer en neutraliseer nie, het hulle tog in 'n reeks grootliks suksesvolle aanvalle daarin geslaag om die Boere binne enkele dae uit die distrik Oudtshoorn te verdryf. Op 23 Januarie het Byng en Williams weswaarts met die Olifantsrivier langs gekom en met Fouché kontak gemaak en hom in die Kruisriviervallei ingedwing. Kritzinger het nuus ontvang van die aankomende Britte en die gevangeneming van Gert Pretorius en het sy kommando in die Kammanassieberge ingelei. Pogings van die Boere om weswaarts deur te breek, is deur Grenfell by Meiringspoort gefnuik. Volgens Britse militêre verslae het die Boere verskeie perde en kapkarre verloor. Scheepers was op hierdie stadium suid van die Kammanassieberge met 'n geskatte 50 man.⁵³⁾

Haig het deurentyd vermoed dat dit Kritzinger se plan was om weswaarts deur die Britse linie te breek en daarom het Lowe en Grenfell 'n baie sterk linie hier gevorm en is Kritzinger na sy suidelike trek op 24 Januarie 1901 uit die distrik George ooswaarts geforseer en het hy op die oggend van 27 Januarie 1901 verby Avontuur, distrik Uniondale, beweeg in die rigting van Haarlem.⁵⁴⁾ Fouché word nie by name genoem in die Britse militêre verslae wat geraadpleeg is nie – net Kritzinger en Scheepers se posisie word van tyd tot tyd aangestip terwyl Shearing weer hoofsaaklik Fouché se roete volg. Dit kan wees dat Fouché en Scheepers saamgetrek het soos Shearing wil laat blyk.⁵⁵⁾

Dit is onduidelik presies hoe die ander Boereleiers aan die Britse knyptang ontsnap het. Waarskynlik het hulle, soos daar in Britse militêre verslae beweer word, in kleiner groeperinge verdeel en in die kloue van

⁵²⁾ *Ibid.*, pp.50-52.

⁵³⁾ (TAB) H.C. 30: Daily Report, D.A.A.G.-Military Secretary, Cape Town, 25/1/01, pp.1-2; Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.52, 53.

⁵⁴⁾ (TAB) H.C. 30: Daily Report, D.A.A.G.-Military Secretary, Cape Town, 29/1/01, p.2.

⁵⁵⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.45.

die bergreekse geskui en beweeg.⁵⁶⁾ Sover vasgestel kan word, het Fouché eers langs die Olifantsrivier terug opgetrek waar hy op 27 Januarie 1901 by die poskantoor op Avontuur ingebreek het, voordat hy deur die SA Light Horse noodwaarts oor die Swartberge gedwing is. Die Oudtshoorn Volunteer Rifles onder kapt. Edwin Edmeades en Gorrings' Column het slaags geraak met 'n groep Boere by Rooirivier, distrik Uniondale.⁵⁷⁾

Of Scheepers dieselfde roete gevolg het, is nie presies seker nie. Op die aand van 25 Januarie 1901 is gerapporteer dat hy naby Zanddrift op die oewer van die Kammanassierivier gewaar is, terwyl 'n gedeelte van sy kommando op 27 Januarie 1901 naby Uniondale opgemerk is. Op 1 Februarie 1901 egter het Scheepers en Fouché met ongeveer 300 man Klaarstroom, distrik Prins Albert, binnegery, voordat hulle weë later weer sou skei.⁵⁸⁾

Hoewel baie kort, sou die kommando's se koms na die Suid-Kaap en ook die distrik Oudtshoorn 'n groot invloed op die oorlog uitoefen.

Eerstens het dit, soos later meer volledig aangedui sal word, die inwoners van hierdie distrikte heeltemal verbaas dat die Boere sover suid kon deurdring. Lojaliste het gestroom om by die plaaslike verdedigingskorpse aan te sluit. Niks kon die realiteit van die oorlog vinniger by die distrikbewoners tuisgebring het nie. Tweedens is Oudtshoorn onherroeplik by die strydperk ingetrek. Wat vroeër vir die meeste inwoners 'n oorlog was waarvan gelees is in die nuusblaai, het hulle tydens en na die eerste inval die oorlog eerstehands beleef en niks kon hulle voorberei het vir die omwenteling wat dit in hulle lewens sou bring nie. Die hele Suid-Kaap is in 'n chaos gedompel.

Laastens was dit vir die Boere se oorlogspoging in die Kaapkolonie 'n waterskeiding. Kritzinger en Scheepers, Kritzinger se tweede in bevel, sou mekaar nooit weer sien nie. Scheepers het trouens vertrou in Kritzinger verloor en het niks goeds oor hom te sê gehad nie. Wat hierdie verwydering meegebring het, is onduidelik, maar Shearing spekuleer dat Scheepers dalk Kritzinger se vlug voor die Britte vanaf die Vlakteplaas-omgewing as 'n nederlaag gesien het.⁵⁹⁾ Hierdie skeiding van die Boeremagte het hulle stryd in die Kaapkolonie benadeel.

1.2.3 Militêre bedrywighede in die distrik Oudtshoorn vanaf Julie 1901

⁵⁶⁾ (TAB) H.C. 30: Daily Report, D.A.A.G.-Military Secretary, Cape Town, 27/01, p.2.

⁵⁷⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p 53; H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, p.33.

⁵⁸⁾ (TAB) H.C. 30: Daily Report, D.A.A.G.-Military Secretary, Cape Town, 26/1/01. p.1; Daily Report, D.A.A.G.-Military Secretary, Cape Town, 28/1/01, p.1; Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p 56; H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, pp.33-34.

⁵⁹⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, p.34.

Nadat die Boere in so 'n relatief kort tydjie uit die distrik Oudtshoorn verdryf is, het die distrik vir 'n hele aantal maande die vernietiging van 'n gewapende stryd in hulle midde gespaar gebly. Soos later gesien sal word, het baie lojaliste geglo dat geen Boerekommando weer die distrik sal binnekom nie en dat die oorlog, wat hierdie aspek betref, vir hulle verby was. Wreed was die ontnugtering dus toe die Boere onder leiding van Gideon Scheepers, assistent-kommandant Piet van der Merwe en later Jan Theron in Julie 1901 weer die distrik ingesypel het.

Skynbaar het Scheepers aanvanklik beplan om saam met Schalk Pypers die winter in hulle relatief veilige vesting in die Kamdeboo deur te bring, maar hierdie planne is gefnuik deur genl. French wat op 12 Julie 1901 in Graaff-Reinet gearriveer en begin het met 'n dryfjag om die Boere na Onbedacht in die Kamdeboo te jaag waar hulle vasgepen kon word tussen die Britse kolonnes. Scheepers en Pypers het egter die lokval ontsnap, hoewel 30 manskappe gevange geneem is.⁶⁰⁾

Hiervandaan is Scheepers deur die distrik Aberdeen, waar hy verwoesting gesaai het deur onder meer plase en stasiegeboue af te brand. Die eerste groot geveg met die Britte het egter in die distrik Uniondale plaasgevind waar sy kommando slaags geraak het met die 10th Hussars wat Scheepers se tog deur die Suid-Kaap moes stuit. Aanduidings is dat hy na die geveg oos wou draai om Humansdorp te plunder, maar hierdie plan is gefnuik toe 'n poskardrywer betyds alarm gemaak het. Met die Britse magte voortdurend op sy hakke het hy wes gedraai na die distrik George en steeds verwoesting gesaai, veral op die eiendomme van lojaliste. In die distrik George het hy, toe die agtervolging deur die Britte te erg geword het – soos Shearing dit stel – vir Van der Merwe in bevel van die hoofdeel van sy kommando gelaat en met ongeveer 30 man oor die Kammanassie die distrik Oudtshoorn binnegetrek.⁶¹⁾

Die Britte het teen hierdie tyd besluit om nie net meer die kommando's te agtervolg nie, maar om die Boere in die flanke aan te val. Met die oog hierop het kol. Alexander die 10th Hussars verdeel, met hyself wat bevel oorgeneem het van "A" squadron, terwyl maj. Kavanagh in beheer was van "C" squadron.⁶²⁾

Die patroon van hierdie tweede tydperk van Boerebedrywighede in die distrik Oudtshoorn was gou duidelik: die Boere is gejaag deur die Britse korpse en het nooit lank op 'n plek vertoef nie, maar gevat of vernietig wat hulle kon en dan vinnig voortgetrek. Dit was ook nie 'n tyd van aaneenlopende teenwoordigheid in die distrik nie, met die Boere wat in hulle omswerwing byvoorbeeld dikwels rondgetrek het tussen die distrikte van Oudtshoorn, George, Ladismith en so meer. Hierdie frenetiese beweging maak dit dus moeilik en omslagtig om 'n dag tot dag verslag van die Boere se roete te gee.

⁶⁰⁾ Ibid., pp.118-119.

⁶¹⁾ Ibid., pp.120-122.

⁶²⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.155.

Daarom sal hier slegs op die breë tendense en enkele vername gevalle gekonsentreer word. Vir 'n meer gedetailleerde uiteensetting van veral Scheepers se bewegings kan Taffy en David Shearing se *Commandant Gideon Scheepers and the search for his Grave* met groot vrug bestudeer word.

Scheepers het teen laat Augustus 1901 by Dysselsdorp sy verskyning in die distrik Oudtshoorn gemaak.⁶³⁾ Met 'n Britse korps wat hierdie nedersetting genader het, het Scheepers Dysselsdorp verlaat en oor die Kangorivier beweeg, oor Oude Muragie (waar hy die poskantoor verwoes het), oor Vlakteplaas, deur Vergelegen en Schoemanshoek, totdat hy op 24 Augustus die Kango bereik het.⁶⁴⁾ Hoewel hulle teen hoë spoed beweeg het, het die Boere tog voorrade, klere en selfs perde by die plase bekom. Volgens Britse militêre verslae was hulle goed bewapen, met ongeveer 200 rondtes per man en hoewel hulle perde sleg gelyk het, het elkeen nog 'n handperd ook gehad.⁶⁵⁾

Intussen was Piet van der Merwe en die hoofdeel van Scheepers se kommando steeds in die distrik George. By hulle was sekere Britse gevangenes wat volgens alle aanduidings genadeloos te voet voortgedryf is soos die kommando voor kol. Alexander se mag gevlug het. Hulle het egter tyd gemaak om lojaliste se plase af te brand op plekke soos Wolwekraal en Ezelsjacht. Alexander het hulle onder meer by laasgenoemde plek aangeval op 22 en 23 Augustus 1901.⁶⁶⁾ Die grootste verrassing vir die Boere was egter toe hulle tydens die voorbereiding van ontbyt op 24 Augustus deur Alexander, versterk deur lt. kol. T.J. Atherton se 12th Lancers, by Herold aangeval is. Hier het die kommando tydelik uitmekaargespat soos die Boere vir hul lewe gevlug het voordat hulle weer byeengekom het by Klipdrift in die distrik George. Hierna het hulle vinnig voortgery na Kandelaarsrivier waar hulle die burgemeester van Oudtshoorn – nie George soos die Shearings beweer nie⁶⁷⁾ – George Curtis en die parlamentslid vir Oudtshoorn G.C.B. (Gert) Olivier se perde afgevat het. (Later meer oor dié voorval). Die Boere was ook betrokke in 'n skermutseling met die Uniondale DMT by Armoed, terwyl laasgenoemde betrokke was by die begeleiding van Britse oorlogsvoorrade. Hierna is hulle volgens Britse militêre verslae op 27 Augustus by Welbedacht, 12 myl wes van Oudtshoorn, opgemerk.⁶⁸⁾

Scheepers weer het van die Kango na Calitzdorp gery en beplan om die dorpie te plunder, maar is gefnuik deur 'n vernuftige plan van die posmeesteres wat 'n telegram gefabriseer het waarvolgens kol. M. Bourke op pad sou wees na dié dorpie. Bourke het wel 'n skermutseling met Scheepers gehad, maar aangesien hy eintlik agter Theron was, is Scheepers laat gaan. Uiteindelik het Scheepers en Van der Merwe op

⁶³⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.155; R.J. Constantine: *The Guerrilla war in the Cape Colony during the South African War of 1899 – 1902*, p.155.

⁶⁴⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.117.

⁶⁵⁾ (TAB) H.C. 30: Daily Summary, Capt. C. Ross, D.A.A.G.I, No 65, 25/8/01, p.1.

⁶⁶⁾ Ibid., Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.117.

⁶⁷⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.120.

⁶⁸⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.120-121; (TAB) H.C. 30: Daily Summary, Capt C. Ross, D.A.A.G., I. No.67, 27/8/01, p.1.

27 Augustus 1901 by Knuy, distrik Ladismith, herenig en is daarvandaan in die rigting van Riversdal.⁶⁹⁾ Teen die einde van Augustus het die Britse magte dus wat Scheepers en Van der Merwe betref, oënskynlik in hulle doel geslaag om hulle weswaarts uit die distrik Oudtshoorn te dryf, hoewel dit nie die laaste sien van Scheepers in die distrik Oudtshoorn sou wees nie. Nadat Van der Merwe en Scheepers se paaie egter weer op 7 September geskei het, is Van der Merwe en sy kommando gedurende die nag van 9 September 1901 op Driefontein aan die voet van die Swartberge verras waar hy en twee ander manskappe gesneuwel het, terwyl 'n verdere 37 manskappe deur kol. Crabbe gevange geneem en na Laingsburg afgevoer is.⁷⁰⁾

Scheepers-hulle het egter skaars die distrik verlaat, of kommandant Jan Theron en sy kommando het die distrik op die spore van vroeëre kommando's binnegetrek. Theron, wat na die dood van sy neef, Danie Theron, bevel van die Theron Verkennerskommando oorgeneem het, het op 16 Julie 1901 in opdrag van genl. De Wet die Kaapkolonie binnegekom, 'n ruk in die Oos-Kaap opgetree en uiteindelik op 30 Augustus 1901 die Swartberge oorgesteek en op Vlakeplaas aangekom. Wat die rede was vir Theron se koms na die distrik is onduidelik. Shearing laat blyk dat hy vir Scheepers wou inhaal⁷¹⁾, maar daar is nie klinkklare bewyse hiervan nie. Hier sou waarskynlik die mees opspraakwekkende skermutseling tussen die Boere en Britse magte tydens die oorlog in die distrik Oudtshoorn plaasvind.

Op 30 Augustus 1901 het Theron en sy kommando op Vlakeplaas gearriveer en daar in die omgewing van die parlamentslid, J.H. Schoeman, en John Wyers, se wonings kamp opgeslaan. Hulle teenwoordigheid is die Saterdagmôre, 31 Augustus 1901, aan die drie lede van die DMT wat ook in die Vlakeplaas-omgewing gestasioneer was, gerapporteer wat dit deur die telegraafstasie by Oude Muragie aan die militêre owerhede op Oudtshoorn deurgegee het. Hier het kapt. Wallis besluit om saam met lt. Bain en 30 lede van die OVR en DMT na Oude Muragie te vertrek waarvandaan hulle op Sondag, 1 September, in die rigting van Vlakeplaas gery het.

Soos later gesien sal word, is dit onduidelik hoe die Boerelaer van die Engelse bedreiging bewus geword het. Wyers het tydens 'n verhoor erken dat hy aan 'n Boer gevra het of die ruiters (die lede van die OVR en DMT) in die verte van die Boer se makkers was, maar daar is ook getuienis gelei dat die Boere in die laer reeds die vyandelike patrollie opgemerk het. Hoe ook al, die Boere het hulle tegemoet gery en 'n hewige geveg het aan die voet van Buffelskop op die plaas van Piet Schoeman, broer van J.H. Schoeman (LWV), uitgebreek. Wallis en twee ander lede van die patrollie het op die vlug geslaan en drie manskappe van die OVR/DMT-patrollie, Andrew Meyer, Hendrik de Swart en Louis Boshoff, het gesneuwel, met T. Jackson wat later aan sy wonde beswyk het. Hierbenewens is John Scott, D. Scott en ene O'Conner

⁶⁹⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.121.

⁷⁰⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, pp.124-125.

⁷¹⁾ *Ibid.*, p.126.

gewond en het saam met die res van die patrollie aan die Boere oorgegee. Die Boere het hulle gestroop van hulle besittings en daarna toegelaat om na Uniondale te stap.⁷²⁾

Ten spyte van die Boere se suksesse in hierdie geveg, is hulle nog dieselfde dag gedwing om van Vlakteplaas af pad te gee deurdat 'n afdeling van Nesbitt's Horse op hulle spoor gekom het. Op 5 September 1901 was Theron by Dysselsdorp waar hy na bewering 'n winkel gestroop het van Eau-de-cologne, 35 bruinmense weggevoer en die parfuum op hulle uitgegooi het. Hiervandaan het hy in die rigting van Mosselbaai gery om die dorp aan te val, maar is in 'n westelike rigting forseer deur die Britse magte. Na 'n trek deur Herbertsdale, verby Heidelberg (wat hulle op 15 September 1901 onsuksesvol aangeval het) en deur die distrik Swellendam waar hulle 'n spoor van lewensverliese agtergelaat het, het hulle uiteindelik teen die einde van September 1901 die relatiewe veiligheid van die distrik Sutherland bereik.⁷³⁾

Met Theron wat uit die Suid-Kaap verdryf is, het maj. Kavanagh en kol. Crabbe hulle toegespits op die aankeer van Gideon Scheepers en sy kommando. Scheepers was egter nie meer die krygsman en militêre leier van vroeër nie, aangesien hy dikwels siek en lusteloos was. Oor die redes hiervoor word wyd gespekuleer en verduidelikings wissel van vergiftiging en maagkoors tot depressie.⁷⁴⁾ Om welke rede ook al, Scheepers was nie meer die inspirerende leier wat hy eens was nie en sy kommando was heelwat kleiner na Van der Merwe se dood en 'n klompie man wat na Theron gedros het⁷⁵⁾, maar hy was steeds 'n doring in die Britte se vlees.

Na togte deur onder andere die distrikte Laingsburg en Ladismith het hy teen middel September 1901 weer die distrik Oudtshoorn van die ooste af oor Rooiberg binnegetrek en het op 17 en 18 September 1901 met die Britte slaags geraak, eers op die walle van die Gouritsrivier sowat 30 myl suidwes van Oudtshoorn en daarna naby Armoed. Twee Britte is hier gedood en twee lede van die Uniondale DMT is gewond. Hiervandaan het Scheepers voortgetrek na die Kammanassie. Hoewel die 12th Lancers probeer het om hom tot die Olifantsrivier in te perk, het hy hulle ontkom en 'n voorhoede van 20 het op Klippedrif sowat 15 myl suidwes van Oudtshoorn aangekom op 19 September 1901, terwyl die hoofmag Groot Doornrivier op dieselfde aand bereik het.⁷⁶⁾

⁷²⁾ Adam J.H. van Greunen: *Kommando's deur die Klein Karoo*, pp.78-82.

⁷³⁾ H.A. Shearing: *The second Invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902*, pp.126-127.

⁷⁴⁾ R.J. Constantine: *The Guerrilla war in the Cape Colony during the South African War of 1899-1902*; Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*; Retief Koch: *Van die oewer van die Dwyka na Graaff-Reinet se sand*.

⁷⁵⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.131.

⁷⁶⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.131-132; TAB H.C. 30: Daily Summary, Capt. C. Ross, D.A.A.G. I, No.89, 18/9/01, p.1; Daily Summary, Capt. C. Ross, D.A.A.G., I, No.90, 19/9/01, p.1; Daily Summary, Capt. C. Ross, D.A.A.G., I, No.91, 20/9/01, p.1.

Op 22 September 1901 was die kommando op Draaihoek en Stuurmanskraal aan die Kammanassierivier toe een van die bes gedokumenteerde voorvalle van die oorlog in die distrik plaasgevind het. Lt. A. Grant van die 12th Lancers het die kommando se vure opgemerk en sy manskappe aangesê om te storm. Hulle het egter nie gehoor nie en net hy en sy trompetter het vooruitgery. Toe Grant merk dat dit net hulle twee is, het hy sy trompetter teruggestuur om die ander manskappe te gaan roep. Hierna het Grant op sy eentjie die Boere ontwapen en nog twee gewond, voordat die Boere agtergekom het dat hy alleen was en hom gevange geneem het. Die Boere wou hom skiet, maar Scheepers het gekeer en hy is agtergelaat in 'n verlate plaashuis. Later sou Grant se pa, tydens Scheepers se verhoor, om versagting vir Scheepers se vonnis pleit op grond van die feit dat hy tydens bogenoemde voorval Lt. Grant se lewe gespaar het.⁷⁷⁾ Dit is ook hier waar 'n broer van regter H.J. Hugo, 'n vriend van Scheepers wat by die kommando aangesluit het, in die omgewing van Calitzdorp, na bewering gif in Scheepers se wyn gegooi het⁷⁸⁾ wat skynbaar tot Scheepers se ernstige gesondheidsprobleme en uiteindelijke oorgawe sou lei.

Hiervandaan is Scheepers oor Vergelegen en Schoemanshoek na die Kango Grotte waar hy op 24 September 1901 gearriveer het. Op 26 September 1901 het hy hom op Kruisrivier bevind waar hy die bruin verkenner in diens van die Britse magte, Jacobus Hermanus, alias Zederas, gevang en geskiet het. Dit is 'n uiters belangrike gebeurtenis wat direk sou lei tot Scheepers se latere skuldigbevindings aan moord en daarom sal dié voorval in 'n latere hoofstuk uitvoerig bespreek word. Met Scheepers se gesondheid wat verder versleg het en die aantal Britse kolonnes wat teen hom ingespan is, wat net meer geraak het, is Scheepers uiteindelik teen die einde van September 1901 uit die distrik Oudtshoorn gedwing. Hy sou nooit weer terugkeer nie, aangesien sy gesondheidsprobleme hom gedwing het om op 11 Oktober 1901 op die plaas Koppieskraal aan die Dwykarivier agter te bly toe sy kommando in twee verdeel en vertrek het. Op dieselfde dag sou hy aan die Britte oorgee.⁷⁹⁾

Tydens Scheepers se bedrywighede in die distrik, was daar ook ene kommandant Marais wat veral in die Matjiesvlei-area uiters aggressief opgetree het teenoor die inwoners, soos later meer volledig gesien sal word. Van Greunen beweer dat dit eintlik 'n mediese dokter en 'n rebel van die distrik Fraserburg, G.J. Marais, was wat hom as kommandant voorgedoen het en dikwels onder dwang manskappe vir sy "kommando" gewerf het. Hoewel hy heelwat konsternasie in die Matjiesvlei-area veroorsaak het, is hy relatief gou na die Hel (Gamkaskloof) verdryf vanwaar hy verder noord uitgewyk het.⁸⁰⁾

⁷⁷⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.132-133; Adam J.H. van Greunen: *Kommando's deur die Klein Karoo*, pp.88-89.

⁷⁸⁾ R. J. Constantine: *The Guerrilla war in the Cape Colony during the South African War of 1899 – 1902*, pp.158-159.

⁷⁹⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.133-138.

⁸⁰⁾ Adam J.H. van Greunen: *Kommando's deur die Klein Karoo*, pp.97-99.

Die laaste wat die distrik Oudtshoorn van die Boerekommando's gesien het, was die blitsige deurtog van genl. J.C. Smuts se kommando in Oktober 1901.

Smuts het op 4 September 1901 die Oranjerivier naby Herschel oorgesteek. Sy oorhoofse doel was oënskynlik om die Kaapkolonie te verken en aan genl. De la Rey te rapporteer ter voorbereiding van 'n grootskaalse inval in die kolonie. Nadat hy 'n ruk lank in die Oos-Kaap bedrywig was, het Smuts sy kommando in twee verdeel: Die een deel is onder bevel van kommandant Van Deventer geplaas, terwyl Smuts self by die ander gebly het, maar hy daarna verwys het as kommandant Bouwer se afdeling. Dit was laasgenoemde afdeling wat deur die distrik Oudtshoorn getrek het om so Smuts se plan om sy krygsbedrywighede in die Suid-westelike Kaapkolonie voort te sit, tot uitvoer te bring.⁸¹⁾

Nadat die gedeelte van Scheepers se kommando onder bevel van kommandant S. Pypers op 16 Oktober 1901 by Smuts aangesluit het, het die verenigde kommando in die omgewing van 18 Oktober 1901 die distrik Oudtshoorn deur Meiringspoort binnegetrek. Skynbaar was Smuts van plan om 'n aanval op die dorp Oudtshoorn te loods en het met dié doel na De Rust beweeg. Dit het egter gou vir hom geblyk onmoontlik te wees en hy het daarvan afgesien. Hy het op 19 Oktober 1901 berig ontvang dat hy gevolg word deur 'n afdeling van Crabbe se soldate. Die gevolg hiervan was dat Smuts suidwaarts deur Dysselsdorp getrek en die distrik George binnegegaan het. Hier is hulle heeltyd deur die Britse magte en plaaslike korpse agtervolg. Hulle het wes getrek, weer die distrik Oudtshoorn suid van Armoed binnegetrek, maar was teen 28 Oktober 1901 reeds in die distrik Ladismith vanwaar hulle vinnig noordweswaarts beweeg het.⁸²⁾

'n Groepie van Smuts se kommando, waaronder die latere bekende Deneys Reitz, wat op 14 Oktober 1901 van die hoofkommando geskei is tydens 'n skermutseling, het op Smuts se spore die distrik Oudtshoorn op 19 Oktober 1901 binnegekom en uiteindelik ook noordweswaarts na die Hel uitgewyk, wat hul op 28 Oktober bereik het. Hoewel hulle verskeie interessante ervarings gehad het, soos later in meer detail na verwys sal word, was hulle tog van min krygskundige belang.⁸³⁾

Oor die krygskundige belang van die stryd in die distrik Oudtshoorn in die besonder en die Suid-Kaap in die breë, is daar nie heeltemal eenstemmigheid nie. In die voorafgaande is getoon dat die Boerekommando's nie die geleentheid gegun is om lang tye op 'n plek te vertoef nie. Skermutselings was daar heelwat, maar werklik beslissende gevegte wat 'n invloed op die gang van die oorlog gehad het, het ontbreek. Constantine merk tereg op dat dit die enigste deel van die Kaapkolonie was waar

⁸¹⁾ P.A. Pyper: Generaal J.C. Smuts en die Tweede Vryheidsoorlog (1899 – 1902), pp.64, 69, 86.

⁸²⁾ Ibid., p.88; R.J. Constantine: The Guerrilla war in the Cape Colony during the South African War of 1899 – 1902, p.162; Adam J.H. van Greunen: *Kommando's deur die Klein Karoo*, pp.100-104.

⁸³⁾ Adam J.H. van Greunen: *Kommando's deur die Klein Karoo*, p.107.

guerrillabedryghede selfs voor die einde van 1901 heeltemal in die kiem gesmoor is.⁸⁴⁾ Soos gesien sal word, het die streek relatief min rebelle opgelewer. Aan die anderkant wys Shearing weer op die feit dat veral Scheepers se bedryghede die Britte genoop het om tot drie kolonnes net op hom te laat fokus en Britse militêre onkoste laat eskaleer het.⁸⁵⁾ Ook het die gebeure in die Suid-Kaap, soos vroeër genoem is, skynbaar 'n finale breuk in Scheepers en Kritzinger se verhouding gebring - tot die nadeel van die Boere se oorlogspoging. Die Suid-Kaap het volgens alle aanduidings ook Scheepers sy gesondheid gekos en so die Boere van een van hulle mees bekwame militêre leiers beroof.

Wat egter ook al die krygskundige belang van die militêre stryd in die Suid-Kaap, sou die oorlog 'n enorme invloed uitoefen op die burgerlike bevolking van die distrik en dorp Oudtshoorn en dit is op hierdie invloed waarop verder gefokus gaan word.

⁸⁴⁾ R.J. Constantine: *The Guerrilla war in the Cape Colony during the South African War of 1899 – 1902*, p.163.

⁸⁵⁾ Taffy and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.134.

Hoofstuk 2

Vreedsame Gemeenskapsreaksie: Die Lojaliste

Die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog op 11 Oktober 1899, het 'n omwenteling in die lewens van die inwoners van die distrik Oudtshoorn meegebring. In die eerste plek het dit hulle gedwing om kant te kies – elkeen moes óf die Republieke óf Brittanje in hierdie stryd ondersteun.

Die oorlog het in baie Oudtshoorniete se harte 'n vurige lojaliteit jeens Brittanje laat ontbrand – 'n lojaliteit wat hulle gedring het om op elke moontlike manier die Britse oorlogspoging te ondersteun. Baie het die wapen opgeneem en aan Britse kant gaan veg. Die grootste gedeelte van die Britse ondersteuners se ondersteuning aan Brittanje was egter in die vorm van nie-gewapende hulp. Dit is op hierdie omvangryke en diverse aksies deur die lojaliste van die distrik Oudtshoorn wat die klem in hierdie hoofstuk sal val. Daar sal gefokus word op die samestelling en geografiese verspreiding van die lojaliste, die redes vir hulle lojaliteit aan Brittanje en die aard van hulle hulp aan die Britse oorlogspoging.

2.1 Samestelling

'n Groot deel van die inwoners van die distrik Oudtshoorn het die Britse oorlogsbeleid ondersteun en die lojaliste het dus 'n besondere sterk posisie binne die distrik bekleed.¹⁾ Hulle samestelling was divers en bykans elke groepering binne die gemeenskap het in 'n mindere of meerdere mate lojaliste opgelewer. Soos verwag kan word, het Engelssprekendes die grootste gedeelte van die lojaliste uitgemaak soos duidelik blyk uit onder meer 'n analise van bydraers tot pro-Britse fondse.²⁾ Hierdie Engelssprekendes het diegene ingesluit wat oorsee gebore is en later na Suid-Afrika gekom het, sowel as die sg. “sons of the soil”, m.a.w. Engelssprekendes wat in Suid-Afrika gebore is.³⁾ Hoewel dit nie altyd moontlik is om die taal wat 'n persoon praat uit sy van af te lei nie, gee die feit dat Engelstalige vanne bykans totaal ontbreek op bydraelyste vir simpatiseerderfondse⁴⁾ tog 'n sterk aanduiding dat bykans elke Engelstalige 'n lojalis was. Die meeste lojalisteleiers het ook uit hierdie Engelssprekende gedeelte gekom. Onder die vernaamstes tel George Curtis, burgemeester van Oudtshoorn tydens die oorlogsjare, George Wallis, jr., bekende handelaar en latere burgemeester, en E.T.L. Edmeades, vername boer en winkelier. Dit was veral hierdie drie persone wat dikwels aan die spits van lojaliste-aktiwiteite gestaan het.⁵⁾

¹⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 5: P.Knocker – J.D.Foster (copy) (Enclosure no.10 in Despatch Secret 20/6/00), 11/6/00, g.p. (F.K.774, p.963).

²⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/2/00 (Widow's and Orphan's Fund).

³⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/12/00 (Ongetiteld).

⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/12/99 (Intekenlyst voor Gewonden, Weduwees en Weezen).

⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/4/00 (Public Meeting).

Daar bestaan ook nie die minste twyfel nie dat die bruin bevolking van die distrik sterk lojaal was.⁶⁾ Hulle het op verskeie terreine hulle loyaliteit uitgeleef en waardevolle steun aan die Britse saak verleen. Nêrens kon name van loyalisteleiers onder die bruin gemeenskap opgespoor word nie. Hulle sentimente is hoofsaaklik onder woorde gebring deur blankes soos J.G. Galley, pastoor by die Independent Kerk.⁷⁾ Ook die oorgrote meerderheid van die Joodse bevolking was baie lojaal.⁸⁾ Hier was dit veral prominente dorpenaars en stadsraadslede soos M. Ashman, J. Matare, B. Levin en M. Morris wat die leiding geneem het.⁹⁾

Onder die loyaliste van die distrik was daar ook verskeie Hollandse Afrikaners. Dit is onmoontlik om akkuraat te bepaal hoe groot die steun onder hierdie groep vir die Britse saak was. Hoewel min getuienis gevind kon word van Hollandse Afrikaners wat openlik hulle steun aan die Britse oorlogsbeleid toegesê het, duik vanne soos Lategan, Pretorius, Nel, Calitz en Strydom tog op in bydraelyste vir loyalistefondse.¹⁰⁾ Onder die vername Hollandse Afrikaners in die distrik wat openlik die Britse regering ondersteun het, was G.C. Olivier, Lid van die Wetgewende Vergadering (LWV), die belangrikste. Hy was 'n gesiene loyalisteleier met groot invloed beide in die distrik en in regeringskringe, wat in toesprake in sowel die parlement as die distrik, 'n sterk pro-Britse standpunt verkondig het.¹¹⁾ Ook C.J. Langenhoven, regsgeleerde en latere bekende Afrikaanse skrywer, het 'n leidende rol gespeel. Hy het onder andere die distrik Oudtshoorn verteenwoordig op 'n Konferensie vir Lojale Hollandse inwoners van die distrikte van die Kaapkolonie wat in April 1902 in Kaapstad byeengekom het en verskeie pro-Britse mosies aangeneem het en aan die Kaapse Goewerneur, sir Walter Hely-Hutchinson gaan voorlê het.¹²⁾ Ook minder bekende Hollandse Afrikaners soos C. Meiring van Warmwater¹³⁾ en 'n vrou wat van die skuilnaam "A loyal Africander Lady" gebruik gemaak het,¹⁴⁾ het in geskrifte aan die *Oudtshoorn Courant* hulle loyaliteit betuig. In Maart 1902 is daar selfs 'n kind van die NG Kerk, Oudtshoorn gedoop met die voorname Hendrik Roberts Buller Kitchener.¹⁵⁾

Hoewel dit veral die mans was wat, soos die gebruik in daardie tyd was, die leiding geneem het, was daar tog groot ondersteuning vir die Britse saak onder die vrouens van die distrik. Hulle het dan ook waardevolle werk verrig beide wat die morele en materiële ondersteuning van die Britse oorlogspoging

⁶⁾ (TAB) H.C. 38: J.F.Cohen – C. Leibrandt (copy) (Enclosed in Intelligence 29/9/00), 26/9/00, p.2.

⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/00 (Independent Church Oudtshoorn).

⁸⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 5: P. Knocker – J.D. Foster (copy) (Enclosure no.10 in Despatch Secret 20/6/00), 11/6/00, g.p. (F.K.774, p.963).

⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/3/00 (Public Meeting).

¹⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/3/00 (Widows' and Orphans' Fund).

¹¹⁾ *Debates in the House of Assembly*, 20th July – 13th October 1900, pp.248-249; *Oudtshoorn Courant*, 11/10/00 (Public Meeting).

¹²⁾ (PRO) C.O. 48/561, vol. 2: Proceedings of Conference Delegates (enclosed in Cape Despatch no.142 of 2/6/02), g.d., pp.5-13 (F.K.851, pp.285-293); J.H. Snyman: *Die Afrikaner in Kaapland, 1899 – 1902* (*Argiefjaarboek*, 1979, II, p.117).

¹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/2/00 (Zamensprak).

¹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/2/02 (Forbidding the National Anthem).

¹⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/3/02 (Notes and Comments).

betref. In hierdie verband was veral mevroue Curtis, burgemeestersvrou, en Stapleton, die vrou van die resident magistraat, prominent.¹⁶⁾

Wat die geografiese verspreiding van lojaliste binne die distrik Oudtshoorn betref, was die dorp Oudtshoorn beslis hulle hoofsetel met verreweg die meeste inwoners wat lojaal was.¹⁷⁾ Hierdie oorheersing van lojaliste in die dorp blyk onder andere uit die feit dat kiesers tydens en na die oorlog telkens prominente lojaliste, soos Wallis, Ashman, Curtis en Edmeades, tot die stadsraad verkies het.¹⁸⁾ Dit is dus nie vreemd nie dat die stadsraad dikwels die leiding geneem het in die ondersteuning van die Britse saak en dat die vernaamste lojaliste-inisiatiewe vanuit die dorp gekom het.¹⁹⁾

Buite die dorp op die plase het die lojaliste se getalle, wat veral blankes betref, egter redelik skerp afgeneem. 'n Opname wat 'n Britse agent in die Schoemansdorp-, Kombuis-, Kango-, Grootkraal- en Matjiesrivier-area gedoen het, toon byvoorbeeld dat van die 70 hoofsaaklik manspersone wat hy noem, net 7 individue en twee gesinne as lojaal beskou kon word.²⁰⁾ Hoewel dus skynbaar baie beperk, was daar tog 'n wisselende mate van steun vir die Britse saak onder die landelike gemeenskap. Teen die middel van 1901 wys sers. Just van die District Mounted Troops, byvoorbeeld op die vriendelikheid waarmee die boere van die Meiringspoort-omgewing hulle ontvang het,²¹⁾ terwyl daar ook gereeld melding gemaak word van bydraes vir lojaliteitsfondse van lede van die blanke- en bruingemeenskappe van plekke soos Calitzdorp en Dysselsdorp.²²⁾ Veral op Calitzdorp was daar 'n klein, maar aktiewe groepie lojaliste waaronder S.P. Blignault en verskeie assistent-resident magistrate soos Veale, Van Bart en veral Philpott prominent was.²³⁾ Ander vername lojaliste in die landelike area van die distrik het onder meer ingesluit die gesiene volstruisboer, G.C.P. le Roux, William Deas, een van die voorste wa-makers, Herman van der Veen, veldkornet van Grootplaas en die Levy-familie, wat bekende hoteleienaars was.²⁴⁾

In die *Oudtshoorn Courant*, wat deur die Pococks uitgegee is en ten tyde van die oorlog reeds geruime tyd bestaan het, het die lojaliste van die distrik Oudtshoorn 'n ywerige lyfblad gehad. Op 10 Desember 1900 reageer die koerant op 'n beskuldiging van die *South African* dat die *Oudtshoorn Courant* 'n "Rhodesite and Jingo Journal" was. Hoewel die redakteur die aantyging ontken het, het hy tog

¹⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 26/3/00 (Come, Help!).

¹⁷⁾ (TAB) H.C. 38: J.F.Cokers – C. Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, p.2.

¹⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/7/01 (Election of Counsellors); *Oudtshoorn Courant*, 8/8/02 (The Municipal Election).

¹⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/3/00 (Ladysmith Relief Congratulations).

²⁰⁾ (TAB) H.C. 52: B.X. - C. Leibrandt (copy) (Enclosed in L70, 20/9/01), 14/9/01, pp.5-8.

²¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/7/01 (Local & General).

²²⁾ *Oudtshoorn Courant*, 12/4/00 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 23/4/00 (For Sick and Wounded); *Oudtshoorn Courant* 24/6/01 (Ongetiteld).

²³⁾ (KAB) SGE 1/330: S.F. Blignault - The Superintendent General of Education, 3/2/02, no.38, pp.1-3; SGE 1/330: S.F. Blignault - The Superintendent General of Education, 17/2/02, no.53, g.p.

²⁴⁾ (TAB) H.C. 52: B.X. - C. Leibrandt (copy) (Enclosed in L70, 20/9/01), 14/9/01, p.8; *Oudtshoorn Courant* 27/1/02 (Thanks).

gesê: “we are, always have been, and hope to continue, loyal to our Queen and loyal to our Country”.²⁵⁾ Reg deur die oorlog en daarna het dié koerant ‘n platform gebied vir lojalistestandpunte terwyl dit uiters krities gestaan het teenoor dié van die simpatiseerders.

2.2 Redes vir lojaliteit

Dit is nie net van belang om te bepaal wat die samestelling van die lojaliste was en hoe hulle in die distrik Oudtshoorn versprei was nie, maar daar moet ook bepaal word wat die redes was vir hulle besluit om lojaal te bly. Daar bestaan verskeie verklarings vir hul lojaliteit. Die vernaamste rede vir hul besluit om lojaal aan Brittanje te bly en die Britse regering se oorlogsbeleid te ondersteun, was dat dit die voor die hand liggende opsie as natuurlike uitvloeisel van hulle status as Britse onderdane was. Ironies genoeg was dit veral die Hollandse Afrikaners onder die lojaliste wat hulle die sterkste in hierdie verband uitgespreek het. Langenhoven sê byvoorbeeld dat hy nie ‘n “loyal Dutchman” wil heet nie, omdat sy lojaliteit as vanselfsprekend aanvaar moet word sonder positiewe vermelding.²⁶⁾ Herman Hubert van der Spuy, ‘n vrederegter en prokureur van die dorp, druk die gevoel wat onder alle lojaliste, maar veral dan die Hollandse Afrikanersegment bestaan het, die beste uit as hy sê dat “the first duty of a true Afrikaner was loyalty and obedience to his sovereign and his government”.²⁷⁾ Dit was juis om hierdie rede dat die Hollandse Afrikaners hulle lojaliteit geensins in botsing gesien het met hulle Afrikanerskap nie en eerder oortuig was dat hulle met hulle lojalistiese optrede eintlik tot voordeel van die Afrikanerdom opgetree het.²⁸⁾ G.C. Olivier het dit onder meer in ‘n parlementêre toespraak baie duidelik gestel dat hy teen rebelle is, maar nie teen Afrikaners nie.²⁹⁾

‘n Volgende rede wat ten nouste met die eerste saamhang, is dat daar onder baie lojaliste ‘n gehegtheid aan Brittanje, wat nog steeds as vaderland beskou is, was. Hierdie verknogtheid word onder meer goed geïllustreer deur die feit dat verskeie Oudtshoorniete, beide dorpenaars en plaasbewoners, gedurende en na die oorlog Brittanje besoek het. Onder diegene was E.T.L. Edmeades, G. Curtis, G.C. Olivier, S. le Roux, G. le Roux en mev. Pickard.³⁰⁾ Saam met hierdie gehegtheid aan Brittanje, was daar ‘n diepe liefde, respek en verbondenheid aan die Britse vorstin. Veral koningin Victoria was baie gewild onder lojaliste soos nie net die entoesiasme waarmee haar verjaardae gevier is nie, maar die verslaenheid wat na haar dood in die distrik geheers het, laat blyk.³¹⁾ Die Joodse gemeenskap het die algemene gevoel onder lojaliste saamgevat toe hulle ‘n resoluie aangeneem het waarin die “Oudtshoorn Hebrew Community records with profound sorrow its sense of the heavy loss the Nation has sustained by the death of dearly

²⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/12/00 (Ongetiteld).

²⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 30/6/02 (Correspondentie).

²⁷⁾ (KAB) AG 3414: Preparatory Examination no.31 of 1901. Regina versus Jacobus Lodewicus du Preez, 29/1/01 (Enclosed in Case of Jacobus Lodewicus de Preez charged with High Treason, no.R1/150), p.39.

²⁸⁾ *Debates in the House of Assembly*, 20th August – 14th November 1902, p.175.

²⁹⁾ *Debates in the House of Assembly*, 20th July – 13th October 1900, p.248.

³⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 14/4/02 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 7/11/01 (Notes and Comments).

³¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (The Queen is dead).

beloved Queen Victoria”.³²⁾ Benewens die feit dat hulle haar as monarg lief gehad het, was dit veral die Joodse- en bruingemeenskappe wie se liefde versterk is deur die regte en vryhede wat hulle onder haar regering verkry het. Die Jode was veral dankbaar vir die godsdienstvryheid en -gelykheid wat onder haar heerskappy tot stand gekom het en wat gesorg het dat die geloof kan groei.³³⁾ Ook die Bruingemeenskap het groot gewag gemaak van haar goedhartigheid en gesê dat haar heerskappy vir hulle die verlossing van slawerny en die verwerping van godsdienstige en maatskaplike voorregte beteken het. Daarom was hulle liefde vir en lojaliteit aan die Britse troon diep, sterk en onbetwyfelbaar.³⁴⁾ Die lojaliste van die distrik Oudtshoorn het ook geen tyd verspil om die nuwe koning, Edward VII, van hulle liefde en lojaliteit te verseker nie.³⁵⁾

Die lojaliste se agting het egter veel verder gestrek as bloot die monarg. Daar was by hulle ook ‘n diepe respek en entoesiastiese ondersteuning van die Britse regering, hulle agente en hulle beleid.³⁶⁾ Veral Joseph Chamberlain, koloniale sekretaris, Alfred Milner, Kaapse goewerneur en later Hoë Kommissaris in Suid-Afrika, en Cecil John Rhodes, mynmagnaat en eertydse Kaapse eerste minister, het groot agting en ondersteuning geniet. Sommige Oudtshoornse lojaliste het selfs die stigting van ‘n nuwe ridderorde waarin hierdie mense opgeneem kon word, voorgestel.³⁷⁾ Die respek wat lojaliste gehad het vir beide die Kroon en die leiersfigure het hulle oortuig dat Britse opperheerskappy die enigste manier was om ‘n regverdige bedeling in Suid-Afrika tot stand te bring.³⁸⁾ Die lojaliste was dus tuis onder Britse opperheerskappy en wou alles doen om hierdie heerskappy te behou en oor die hele Suid-Afrika uit te brei. Simon Mallinick, ‘n genaturaliseerde Britse onderdaan van die distrik, het die algemene gevoel onder lojaliste oor hierdie saak die beste saamgevat toe hy in ‘n skrywe aan sir Gordon Sprigg, eerste minister van die Kaapkolonie, gesê het dat “(s)ince (...) I can now say with pride that I am an English Subject (bless God) I strive to proof my loyalty by doing something for my (...) Country.”³⁹⁾

Tegelykertyd was daar onder lojaliste ‘n groot vrees vir die invloed en bedreiging van die Boere op politieke en kulturele gebied⁴⁰⁾, maar ook vrees vir fisiese aanranding. Verskeie berigte van die aanranding en doodskiet van swartes deur die Boere het Oudtshoorn bereik en veral die bruinmense het gevrees vir wat die Boere hulle sou aandoen.⁴¹⁾ Teen September 1901 skryf die bestuurder van die

³²⁾ (PRO) C.O. 48/551, vol. 3: Mark Memms – A. Milner (copy) (Enclosure 5 in Cape despatch no.44 of 13 March 1901) 27/2/01, g.p. (F.K. 794, p.578).

³³⁾ Ibid.; *Oudtshoorn Courant* 24/5/00 (Mafeking Day).

³⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Independent Church Oudtshoorn).

³⁵⁾ (KAB) PMO 169: S. Mallinick – G. Sprigg, c. 3/7/01, g.p.; (PRO) CO48/551, vol. 3: Mark Memms – A. Milner (copy) (Enclosure 5 in Cape despatch no.44 of 13 March 1901) 27/2/01, g.p. (F.K. 794, p.578).

³⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/4/00 (Mass Meeting).

³⁷⁾ (KAB) PMO 169: S. Mallinick – G. Sprigg, c. 3/7/01, g.p.; *Oudtshoorn Courant*, 20/2/00 (Zamensprak).

³⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/4/00 (Ongetiteld).

³⁹⁾ (KAB) PMO 169: S. Mallinick – G. Sprigg, c. 3/7/01, g.p.

⁴⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/4/00 (Mass Meeting).

⁴¹⁾ (KAB) SGE 1/288: T. Muller, Dysselsdorp – The Superintendent General of Education, 30/9/01, no.199, g.p.

Standard Bank-tak op Oudtshoorn dat die Boeroptrede, die “simple brigandage now prevailing, and which spare neither friend nor foe, is indeed rallying the moderate Dutch to the side of law and order.”⁴²⁾

Die vrees vir die Boere het nou aangesluit by die geloof wat by die loyaliste bestaan het dat die Republikeine verantwoordelik was vir die uitbreek van die oorlog. Die *Oudtshoorn Courant* het dikwels berigte geplaas waarin laat blyk is dat die Britte redelike voorstelle aan die Republike voorgeleë het, maar dat dit die militêre opbou van die Boere was wat die oorlog onafwendbaar gemaak het. Daarby is geglo en berig dat dit nie die Britse soeke na Transvaalse goud was wat die oorlog ontketen het nie, maar dat die Republike selfs voor die Jameson-inval gekonkel het om Britse beheer van Suid-Afrika af te werp.⁴³⁾ Volgens die loyaliste het die Boere die oorlog van stapel gestuur om die Britte die see in te jaag. Paul Kruger, president van die ZAR, is gesien as ‘n arrogante, ongeletterde persoon, terwyl Marthinus Steyn, president van die OVS, verkwalik is omdat hy sy mense sonder rede by die oorlog betrek het.⁴⁴⁾

In die laaste plek het ook loyaliste Engelsgesinde familieleden en vriende in die Boererepublike gehad. Hierdie mense het dikwels onder Boerehande gely en van hierdie lyding in briewe aan hulle familieleden of vriende op Oudtshoorn geskryf. Sommige van dié briewe is in die *Oudtshoorn Courant* gepubliseer.⁴⁵⁾ Hierdie briewe het nie net simpatie by die loyaliste opgewek vir hulle kennisse wat soveel lyding in die Boererepublike moes deurmaak nie, maar het waarskynlik ook as waarskuwing gedien van hoe toestande onder die Boere kan wees en watter ongerief die koms van die oorlog na die distrik sou meebring.

2.3 Aard van die steun aan die Britse oorlogspoging

As gevolg van ‘n kombinasie van hierdie redes was daar dus ‘n groot aantal Oudtshoorniete wat besluit het om die Britse oorlogspoging op ‘n verskeidenheid vreedsame maniere te ondersteun. Hierdie ondersteuning het gewissel van finansiële en morele steun tot meer praktiese hulp aan die Britse soldate.

2.3.1 Fondsinsamelings

Die eerste hulp wat aangebied is, was bydraes tot ‘n verskeidenheid pro-Britse fondse. Die gevoel was dat aangesien die distrik Oudtshoorn aanvanklik buite die strydperk geleë was en dus nie so blootgestel was aan die gevare en ontberings wat die oorlog in ander distrikte meegebring het nie, dit die

⁴²⁾ (KAB) GMO 3/1/38 Letters to London Office 26/6/1901 – 22/1/1902: Lewis Mitchell, Kaapstad - onbekend, 11/9/01, p.366.

⁴³⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/10/99 (British Cabinet Checked); *Oudtshoorn Courant* 25/6/00 (Ongetiteld).

⁴⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/2/02 (Zamensprak).

⁴⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/2/02 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 14/12/99 (A Letter from the Transvaal).

verantwoordelikheid van die Oudtshoornse lojaliste was om te doen wat hulle kon vir diegene wat die volle aanslag van die oorlog moes verduur.⁴⁶⁾

Reeds teen 29 November 1899 het daar 'n openbare vergadering plaasgevind, saamgeroep deur die burgemeester op aandrang van 'n aantal belastingbetalers, om te besluit wat hulle kon doen vir die “brave men now fighting for Queen and Country”.⁴⁷⁾ Sowat 'n 100 mense het die vergadering bygewoon en eenparig 'n mosie, gestel deur E.T.L. Edmeades, aanvaar waarin gesê is dat die nood van die gesinne van Britse en koloniale soldate praktiese simpatie vereis en dat 'n Oudtshoorn Town and District Fund geloods moes word waarvan die opbrengs na die Lord Mayor of London se fonds gestuur sou word om so te sorg vir die weduwees en wese van Imperiale en koloniale soldate.⁴⁸⁾

Daar is toe voortgegaan met die kies van 'n komitee en dit is opmerklik dat probeer is om dit so inklusief as moontlik te maak wat die blankes betref, deur inwoners van beide die dorp en die landelike gebiede en Engelssprekendes sowel as Hollandse Afrikaners soos H. Mulder, Lid van die Wetgewende Raad (LWR), en J.H. Schoeman, LWV, tot die komitee te verkies. Hoewel sommige van die Hollandse Afrikaners, soos H.W.J. van der Veen, van die Kango, bereid was om hieraan deel te neem, het J.H. Schoeman, tesame met ander, geweier en sy lys teruggestuur omdat hy reeds geld ingesamel het vir Boere-simpatiseerderfondse.⁴⁹⁾ Dit het die patroon gevestig en hoewel Hollandse Afrikaners, en selfs simpatiseerders, soms bygedra het tot lojalistefondse, het bydraes daarna grootliks op rassegronde en sg. “partylyne” geskied met Hollandse Afrikaners wat simpatiseerderfondse ondersteun het, terwyl die res van die gemeenskap tot lojalistefondse bygedra het.

Insameling vir die Widows' and Orphans' Fund, soos dit genoem is, het flink verloop en geld is verkry deur bydraelyste asook musiekkonserte deur Oudtshoorn se “Prototype Band” en selfs 'n drama-opvoering deur die Joodse gemeenskap.⁵⁰⁾ Die bydraelyste het op 16 Februarie 1900 gesluit. Uiteindelik is £607 19s 10d deur die lojaliste van die distrik Oudtshoorn vir hierdie fonds erken en 'n bedrag van oor die £366 is teen einde Februarie 1900 aan die Lord Mayor van Londen, Alfred J. Newton, gestuur.⁵¹⁾ Selfs nadat die lyste gesluit het, is daar egter nog bydraes gemaak.⁵²⁾

Deur die loop van 1900 is daar voortgegaan met fondsinsameling. Hierdie bydraes is in die *Oudtshoorn Courant* erken onder die opskrif: “For Sick and Wounded” en dit lyk asof die fondse op velerlei terreine aangewend is. So is bydraes wat deur die Joodse gemeenskap ingesamel is aan die Rooikruis in Kaapstad

⁴⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 26/3/00 (Come, Help).

⁴⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/11/99 (Ongetiteld).

⁴⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/11/99 (The Wounded and Distressed).

⁴⁹⁾ *Ibid.*; *Oudtshoorn Courant* 11/12/99 (Widows' and Orphans' Fund).

⁵⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/12/99 (Widows' and Orphans' Fund); *Oudtshoorn Courant* 5/4/00 (Jewish Entertainment).

⁵¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/2/00 (Widows' and Orphans' Fund); *Oudtshoorn Courant* 5/4/00 (A Grateful Acknowledgement).

⁵²⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/3/00 (Widows' and Orphans' Fund); *Oudtshoorn Courant* 2/4/00 (Widows' and Orphans' Fund).

gestuur⁵³⁾, terwyl ander fondse gebruik is om hemde, sokkies en ander kledingstukke aan te koop en te stuur aan Oudtshoorniete wat aan Britse kant geveg het.⁵⁴⁾ Bydraes is ook gelewer aan die noodlydendes op Mafeking.⁵⁵⁾ Bydraes vir hierdie fondse was ook uit verskeie oorde afkomstig en het gewissel van bydraes deur die bruingemeenskap van Dysselsdorp tot by die Queens Hotel Penny Fund wat spesifiek vir hierdie doel gestig is.⁵⁶⁾ Bydraes was ook nie net in die vorm van geld nie, maar het gebruiksgoedere ook ingesluit. Op 11 Oktober 1900 is 'n totale kontantbedrag van oor die £51 erken.⁵⁷⁾ Benewens hierdie geldinsamelingspogings het ses vrouens reeds in Desember 1899 'n werksgeleskap gevorm wat geld ingesamel het om vrugte en ander “comforts” vir die soldate te koop. Later, in Maart 1900, het 40 vrouens 'n werksgroep gevorm wat van gedoneerde materiaal klere vir die siek en gewonde soldate gemaak het.⁵⁸⁾

2.3.2 Lojaliste-organisasies

Die lojaliste van die distrik Oudtshoorn het ook regdeur die oorlog sterk morele steun aan die Britse oorlogspoging verleen. Hierdie steun het uit verskeie fasette bestaan wat dikwels ineengevloei het. Ten eerste was daar sterk goedkeuring en aanprysing van Britse beleid en beleidmakers wat geskied het deur toesprake op openbare geleenthede en telegramme aan hooggeplaastes. Hand aan hand hiermee is gepoog om simpatiseerderinvloed teen te werk en kritiek is uitgespreek op wat gesien is as simpatiseerder-organisasies, veral die Afrikanerbond en die NG Kerk, terwyl uit die staanspoor swaar strawwe vir Kaapse rebelle bepleit is.

In Maart 1900 het 'n tak van die Vigilance Committee op Oudtshoorn tot stand gekom met die uitsluitlike doel om simpatiseerderinvloed, veral dié van die Versoeningsbeweging, teen te werk en terselfdertyd vertroue in die Britse regering, hulle amptenare en hulle beleid uit te spreek en te bevorder. Op 26 Maart 1900 is 'n openbare vergadering gehou wat deur sowat 150 mans en enkele vrouens bygewoon is. Telegramme van sir Gordon Sprigg, in sy hoedanigheid as voorsitter van die Sentrale Vigilance Committee, en die sekretaris van die Kaapstadse tak van dié organisasie is voorgelees. Hierin is planne bekend gemaak vir vergaderings regoor Suid-Afrika wat gelyktydig gehou sou word om mosies ten gunste van die anneksasie van die Boererepublieke aan te neem en die doelstellings van die Vigilance Committee is ook breedvoerig uiteengesit. Verder is daarop gewys dat die Versoeningsbeweging reeds in die Paarl en Tulbagh vergaderings gehou het waar gevra is vir die beëindiging van die oorlog met behoud van die Boererepublieke se onafhanklikheid. In die telegramme is gevra dat Suid-Afrikaners wat die teenoorgestelde mening huldig ook hulle stemme moes laat hoor.⁵⁹⁾

⁵³⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/4/00 (Sick and Wounded Soldiers).

⁵⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/4/00 (Sick and Wounded Soldiers).

⁵⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/6/00 (Mafeking Sick and Wounded).

⁵⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/4/00 (For Sick and Wounded); *Oudtshoorn Courant* 10/5/00 (Sick and Wounded).

⁵⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/10/00 (For the Sick and Wounded).

⁵⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/3/00 (For the Sick and Wounded); *Oudtshoorn Courant* 26/3/00 (Come, Help!).

⁵⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/3/00 (Public Meeting).

Curtis het, na die lees van die telegramme, in 'n toespraak wat entoesiasies deur die gehoor ontvang is, hom ten gunste van hierdie doelstellings uitgespreek en gesê dat die doel van die openbare vergadering was om 'n tak van die Vigilance Committee op Oudtshoorn te stig en om die doelstellings te verwesenlik. 'n Komitee bestaande uit 71 lede wat later tot 83 vergroot is, is toe verkies. Die meeste prominente lojaliste is verkies, onder meer E.T.L. Edmeades, G. Curtis, G. Wallis, jr., G.C. Olivier, D. Filer, C.J. Langenhoven, C. Vincent, M. Aschman, J. Matare, M. Mans, R. Gavin, H. Wapenaar en O.S. Norman, die hoof van die Hoër Seunskool. Verrassende keuses was egter ds. R. Barry, NG-predikant van Calitzdorp, en J.A. Foster, prokureur en latere Suid-Afrikaanse Partykandidaat in die parlementêre verkiesing van 1904. Hoewel dit onbekend is hoeveel van die verkosenes uiteindelik wel lid van die komitee geword het, lyk dit, te oordeel aan die optrede van Barry en Foster tydens die oorlog, hoogs onwaarskynlik dat hulle lidmaatskap aanvaar het. By 'n komiteevergadering op 29 Maart 1900 was in elk geval net 32 lede teenwoordig.⁶⁰⁾

Die eerste en belangrikste aktiwiteit van die Oudtshoornse Vigilance Committee was die organisering en hou van die vergadering waarna Sprigg in sy telegram verwys het. Soos met hom ooreengekom is, het die vergadering op 3 April 1900 op die dorp se sportgronde plaasgevind. Dit is deur sowat 3 000 lojaliste bygewoon.⁶¹⁾ Twee resolusies, wat ten doel gehad het om die hand van die Imperiale Regering te sterk en te verhoed dat so 'n oorlog weer sou uitbreek, is aanvaar. Die eerste het steun toegesê aan die Imperiale regering se weiering om toe te laat dat die Boererepublieke hulle onafhanklikheid behou en het gekonstateer dat vrede, vryheid en vooruitgang in Suid-Afrika net bewerkstellig kon word indien die Republieke onder Britse beheer kom. In sy toespraak ter ondersteuning van die resoluë, het die voorsitter, George Wallis, jr., daarop gewys dat hy self 'n koloniale Afrikaner is en gesê dat hy skaam is dat ander koloniale Afrikaners die anneksasie van die Republieke teenstaan. Volgens hom was die anneksasie in belang van die burgers van die Republieke en sou hulle die Kaapkolonie binne twee jaar bedank vir die leiding wat dit in hierdie verband geneem het. Hy het die oortuiging uitgespreek dat die Boere regverdig behandel sou word en dat hulle onder die Britse vlag groter vryheid as ooit tevore sou geniet. Die sekondant, C.H. Vincent, het hom hierin sterk by Wallis aangesluit. Wallis het afgesluit deur te sê dat vooruitgang in Suid-Afrika ernstig gestrem sou word indien anneksasie nie plaasvind nie.⁶²⁾

Die tweede resoluë het goedkeuring uitgespreek vir Milner se hantering van die situasie. C.M. Lind, die voorsteller, het in sy toespraak gesê dat hierdie resoluë 'n praktiese manier was om lojaliteit aan die koningin te bewys. Daarby het hy geglo dat daar geen beter persoon as Milner was om in daardie moeilike omstandighede aan die stuur van sake te staan nie. H.G. Hicks, die sekondant, het weer daarop

⁶⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/3/00 (Public Meeting); *Oudtshoorn Courant* 2/4/00 (Vigilance Committee).

⁶¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/3/00 (Public Meeting).

⁶²⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/4/00 (Mass Meeting).

gewys dat dit die lojaliste se plig was om die resolusie te ondersteun om as teenwig te dien vir die beswadding van Milner se karakter in sekere dele van die Kolonie.⁶³⁾

Benewens hierdie vergadering was die Vigilance Committee as formele organisasie nie baie aktief nie. Op 11 Junie 1900 het 'n vergadering onder hulle beskerming plaasgevind waartydens Oudtshoorn se drie parlamentslede die kiesers moes toespreek nadat 'n aantal geregistreerde kiesers so 'n vergadering versoek het. Mulder en Schoeman het egter nie hulle weg oopgesien om die vergadering by te woon nie en uiteindelik het net Olivier sowat 50 mense toegesprek. In sy toespraak het hy hom ook sterk ten gunste van anneksasie uitgesprek.⁶⁴⁾ Dit lyk ook asof die komitee 'n aandeel gehad het in 'n vergadering waar sterk optrede teen rebelle bepleit is, maar hierna sal later meer volledig verwys word. Op 17 Augustus 1900 het 'n verdere vergadering van die komitee plaasgevind om afgevaardigdes te kies vir 'n konferensie wat teen die einde van Augustus in die Kaap gehou is om 'n program van beginsels op te stel en afgevaardigdes te kies om na Engeland te gaan. Vyf Oudtshoorniete is verkies om die konferensie by te woon, maar uiteindelik het net E.T.L. Edmeades, H.C. Hicks en W.H. Pickard gegaan.⁶⁵⁾ Na hierdie konferensie het die Vigilance Committee op Oudtshoorn feitlik van die toneel verdwyn. Dit lyk dus asof, wat ten minste die Oudtshoorniete betref, die komitee 'n blote reaksie was op die Versoeningsbeweging en dat sy rol uitgespeel was na die anneksasie van die Boererepublieke deur Brittanje. Die komitee se lede, wat voor die vorming van die organisasie prominent was in lojalistegeledere, het egter voortgegaan om 'n leidende rol te speel en die Britse saak te bevorder deur velerlei ander organisasies en aktiwiteite. Steun vir dieselfde sake waarvoor die Vigilance Committee hulle beywer het, het ook van buite die organisasie gekom, hoewel dit dikwels dieselfde persone was wat dit geïnisieer het. By 'n stadsraadsvergadering gehou op 30 Maart 1900 is byvoorbeeld 'n resolusie eenparig aanvaar waarin simpatie met Milner en ondersteuning van sy plan om die Boererepublieke te annekseer, uitgesprek is.⁶⁶⁾ In Desember 1900 het die waarnemende resident magistraat, F. Fischer, namens die lojaliste 'n telegram aan Milner gestuur waarin die Afrikanerbond se kritiek teen Milner op die Worcesterkongres verwerp is en waarin hulle hom van hulle ondersteuning verseker en die vertroue uitspreek dat hy sy wyse beleid tot aan die einde sal deurvoer.⁶⁷⁾ So laat as Februarie 1902 het 'n lojalis nog aan die *Oudtshoorn Courant* geskryf en gesê dat Milner soos “een snydokter wat geen stinkende wonden gedraag” is.⁶⁸⁾ Soos later gesien sal word, het hierdie tipe ondersteuning 'n hoogtepunt bereik tydens die viering van die Britse suksesse in 1900.

⁶³⁾ *Ibid.*

⁶⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/6/00 (Public Meeting).

⁶⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/8/00 (Vigilance Committee); *Oudtshoorn Courant* 27/8/00 (Ongetiteld).

⁶⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 2/4/00 (Town Council).

⁶⁷⁾ (PRO) C.O. 48/548, vol. 4: F.S. Fischer, Oudtshoorn – A. Milner (Enclosed in Cape despatch no.267, 16/12/00), 14/12/00, g.p. (F.K.783, p.743).

⁶⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/2/02 (Zamensprak).

Die aanvalle vanuit lojalistegedere op die instellings en organisasies van die Hollandse Afrikaners van nie net die distrik nie, maar ook van die Kolonie in die breë, het dwarsdeur die oorlogsjare voorgekom. Veral die *Oudtshoorn Courant* het as uitlaatklep vir hierdie sentimente gedien en verskeie geskrifte is daaraan gerig of berigte het daarin verskyn wat die anti-Hollandse Afrikaner-gevoel verwoord het.

Op 31 Mei 1900 word daar byvoorbeeld 'n lang brief van 'n korrespondent wat die skuilnaam "Afrikander" gebruik, gepubliseer, waarin 'n skrynende aanval op die Hollandse Afrikaner se idee van lojaliteit en neutraliteit gedoen word. Ten spyte van die skuilnaam is die brief in 'n ironies/sarkastiese trant geskryf en het dit as patroon die skets van 'n verraderlike daad, gevolg deur die vraag of dit dan 'n teken van dislojaliteit en rebellie is. So vra die skrywer byvoorbeeld: "Because some of us dislike the flag which Britishers boast so much about and openly flaunt the Vierkleur (...) because (...) portion of the children are allowed publicly to sing: 'We'll hang Queen Victoria on a sour apple tree' and go unreproved (...) are we rebels, I ask? No, Mr. Editor, we are as loyal as any of you".⁶⁹⁾ Terselfdertyd was daar 'n toenemende onverdraagsaamheid teenoor die gevoelens van Hollandse Afrikaners. In Februarie 1902 trek 'n vroulike korrespondent sterk te velde teen die feit dat die Britse volkslied nie tydens 'n byeenkoms gespeel is nie, blykbaar om nie republikeinse simpatiseerders se gevoelens te kwets nie. Die skryfster sien dit as 'n teken van lamsakkigheid aan die lojaliste se kant.⁷⁰⁾

Hierdie anti-Hollandse Afrikaner-gevoel het daartoe gelei dat sommige lojaliste ten gunste was van die inkorting van Hollandse Afrikaners se regte. Knocker, 'n Britse veldagent, skryf byvoorbeeld dat hy vooraanstaande lojaliste van Cradock, Graaff-Reinet en Oudtshoorn gepols het oor stappe om dislojaliteit teen te werk. Hulle het onder meer voorgestel dat daar weggedoen moet word met Hollands as amptelike taal en dat Hollands-Afrikaanse koerante gesluit moet word.⁷¹⁾ Daar was veral vanuit Oudtshoorn vele versoeke dat die *Het Zuid-Westen* verbied moet word, aangesien hulle geglo het dat dit anti-Britse sentimente versprei.⁷²⁾ In hierdie verband sou George Wallis, jr. selfs die militêre owerhede in Kaapstad gaan spreek en het C.A. Owen-Lewis van die South African League ook vertoë gerig dat dié koerant se redakteur, Nico Hofmeyr, ingeperk moet word om sodoende die koerant lam te lê.⁷³⁾

Die Afrikanerbond het ook verskeie kere deurgeloop onder skerp kritiek van die Oudtshoornse lojaliste. Die Bond was volgens hulle die stukrag agter die simpatie wat binne die Kolonie vir die Boere bestaan het. Daar is byvoorbeeld gesê dat sommige Oudtshoornse boere teen Januarie 1901 die skuld vir die

⁶⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 31/5/00 (Lang Kloof).

⁷⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/2/02 (Forbidding the National Anthem).

⁷¹⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 5: P. Knocker – J.L. Foster (copy) (Enclosure no.10 in despatch Secret 20/6/00), 11/6/00, g.p. (F.K.774, pp.963-970).

⁷²⁾ *Het Zuid-Westen* 3/12/00 (Zuid Afrikaansche Nieuws).

⁷³⁾ (TAB) SO/POW 8: C.A. Owen-Lewis – Maj. Cuthbertson (enclosed in Patroles: Hofmeyr, N from Oudtshoorn and Heever, van der from Prince Albert, no.PR/A 770/00), 6/12/00, g.p.

Boere se tweede inval in die Kolonie voor die deur van die Bond en die Worcesterkongres gelê het.⁷⁴⁾ In verskeie hoofartikels in die *Oudtshoorn Courant* is die Bond ook hewig gekritiseer en is onder meer gesê dat die deursnee Kolonialer moet besef “that it is the Bond organization and the members of Parliament who subscribe to the behest of the Bond that is bringing him to ruin”.⁷⁵⁾ Ook in die parlement het Olivier gesê dat hoewel lede van die opposisie dikwels hulle lojaliteit bely het, hulle met hulle gewetens moes saamleef.⁷⁶⁾

Soos later in meer besonderhede gesien sal word, het ook die NG Kerk en sy predikante deurgeloop onder lojaliste se beskuldigings van dislojaliteit.⁷⁷⁾ Dit was veral op Calitzdorp waar vooraanstaande lojaliste soos P. Blignault en die assistent-resident magistraat, G. Philpott, vir ds. R. Barry van anti-Britse sentimente en aksies beskuldig het.⁷⁸⁾ Tog het lojaliste ook soms waardering gehad vir dié Kerk en veral vir ds. G. Murray. By die huldigingsdienste wat gehou is na die afsterwe van koningin Victoria, het die *Oudtshoorn Courant* spesifiek verwys na die treffende roudrapering in die NG Kerk Oudtshoorn terwyl ds. Murray se toespraak tydens die kroningsviering in Augustus 1902, waarin hy lojaliteit aan en liefde vir die Britse koningshuis bepleit het, hoë lof ontvang het.⁷⁹⁾

2.3.3 Houding teenoor Kaapse Rebelle

Op dieselfde wyse het die Oudtshoornse lojaliste ook van die begin af rebellie in Kaapland veroordeel en sterk standpunt ingeneem ten gunste van swaar strawwe vir rebelle. Dit het hulle enersyds gedoen om rebellie te ontmoedig en andersyds om die Kaapse en Imperiale owerhede se hand te sterk in hulle optrede teen rebelle. Reeds voor die uitbreek van die oorlog het die *Oudtshoorn Courant* op 9 Oktober 1899 ‘n berig geplaas waarin duidelik uitgespel is dat enige persoon wat skuldig is aan hoogverraad onder die Romeins-Hollandse reg, die doodstraf sal ontvang en dat so ‘n persoon ook sy vriende en familie wat van sy daad geweet het, maar dit nie gerapporteer het nie, blootstel aan dieselfde lot.⁸⁰⁾ In ‘n verdere berig op 26 Maart 1900 bepleit die koerant nie net onteiening van rebelle nie, maar ook permanente ontkiesering. Volgens die berig sou dit “a travesty of parliamentary institutions” wees indien die rebelle se name op die kieserslys gehou sou word.⁸¹⁾

Op 11 Mei 1900 het daar ‘n groot openbare vergadering plaasgevind om die strawwe wat rebelle moes ontvang te bespreek. Dit is deur 400 – 500 mense bygewoon. Hierdie vergadering is spesifiek so beplan dat dit kort voor die Kaapse parlamentsopening plaasgevind het om dan ook ‘n duidelike boodskap

⁷⁴⁾ (TAB) H.C. 50: M. Knocker – C. Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 4/2/01), 27/1/01, p.2.

⁷⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Ongetiteld).

⁷⁶⁾ *Debates in the House of Assembly*, 20th August – 14th November 1902, p.175.

⁷⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/2/02 (Zamensprak).

⁷⁸⁾ (KAB) SGE 1/330: Philpott - The Superintendent General of Education, 1/8/02, no.156, pp.9-11.

⁷⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Local and General); *Oudtshoorn Courant* 4/8/02 (The Coronation Festivities).

⁸⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/10/99 (The Penalty for High Treason).

⁸¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 26/3/00 (Rebels).

aangaande die inwoners van Oudtshoorn se gevoel in verband met hierdie saak aan die wetgewer deur te stuur wat hopelik sou lei tot sterk optrede om rebellie vir eens en vir altyd te beëindig. Die vergadering het egter ook effense tweespalt in lojalistegeledere meegebring omdat sommige gevoel het dat dit net verwydering tussen Hollandse Afrikaners en Engelssprekendes sou teweeg bring, terwyl ander bang was dat dit sou lyk asof hulle aan die regering wou voorskryf.

Die vergadering is geïnisieer deur eerwaarde J. Worthington, wat die rebelle-kwessie op 'n vergadering van die Vigilance Committee te berde gebring en voorgestel het dat 'n openbare vergadering in dié verband gehou moes word.⁸²⁾ Hy was dan ook die voorsteller van die eerste en belangrikste mosie wat gevra het vir die instel van spesiale howe vir die verhoor van rebelle asook dat die skuldiges lewenslank ontkieser moes word terwyl die leiers en aanstigters swaarder strawwe moes kry.⁸³⁾ Hy, tesame met ander sprekers soos Stephen Thorne, wat die mosie gesekondeer het, het daarop gewys dat die vergadering nóg verwydering tussen die twee rassegroepe wou bewerk, nóg voorskriftelik aan die regering wou wees. Worthington het voorts klem daarop gelê dat diegene wat gerebelleer het onder Brittanje volkome vryheid geniet het, maar dat hulle “have bitten the hand that protected them and have invited the enemies of our country to invade our lands”. Hoewel hy toegegee het dat diegene wat in rebellie ingedwing is, toeskietlik behandel moes word, was hy oortuig dat permanente ontkiesering die minste was wat lojaliste verwag het. Tweedens het hy daarop gewys dat gewone geregshowe nie die rebelle kon verhoor nie omdat dit net groter ontevredenheid sou ontketen, terwyl militêre amptenare volgens hom nie gekwalifiseerd was om juridiese besluite te neem nie. Daarom was spesiale howe die enigste uitweg.⁸⁴⁾

T. Smith het in 'n tweede mosie gevra vir 'n spesiale kommissie, saamgestel uit Imperiale en Koloniale amptenare, om ondersoek in te stel na die kollektiewe optrede van inwoners van sekere distrikte om, indien nodig, die hele distrik te ontkieser.⁸⁵⁾ Waar al die sprekers ten gunste was van die eerste mosie, het een, dr. McCullough, gevoel dat die rebelle gestraf moes word, maar nie die hele distrik nie, aangesien hulle juis geveg het om stemreg aan almal te gee, maar dit nou van onskuldiges wou wegneem. Smith het egter in sy repliek beklemtoon dat baie rebelle ongestraf sal bly en dat “rebel votes” nog steeds in sekere distrikte die deurslag sal gee wat sal beteken dat daardie distrikte deur rebelle in die parlement verteenwoordig sou word. Daarom het hy in hierdie mosie geen bedreiging vir die lojaliste van daardie distrikte gesien nie.⁸⁶⁾ Uiteindelik is albei mosies aanvaar en het D.A. Filer, ere-sekretaris van die Vigilance Committee op Oudtshoorn, dit aan sir Alfred Milner deurgestuur.⁸⁷⁾

⁸²⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/5/00 (Public Meeting).

⁸³⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 3: D.A. Filer, Oudtshoorn – A. Milner (Enclosure in despatch no.86 of 23/5/00), 12/5/00, g.p. (F.K.772, p.533).

⁸⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/5/00 (Public Meeting).

⁸⁵⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 3: D.A. Filer, Oudtshoorn – A. Milner (Enclosure in despatch no.86 of 23/5/00), 12/5/00, g.p. (F.K.772, pp.533-534).

⁸⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/5/00 (Public Meeting).

⁸⁷⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 3: D.A. Filer, Oudtshoorn – A. Milner (Enclosure in despatch no.86 of 23/5/00), 12/5/00, g.p. (F.K.772, pp.533-534).

Op die vergadering van 9 Junie 1900 waar die parlamentslede die kiesers moes toespreek, maar net Olivier opgedaag het, het hy hom sterk ten gunste daarvan dat rebelle gestraf moes word soos wat die wet voorskryf, verklaar. Op 'n vraag oor sy gevoel jeens konfiskering van rebelle se eiendom het Olivier onderskeid getref tussen die leiers, wat volgens hom die swaarste moontlike straf volgens wet moes ontvang, en diegene wat verlei en mislei is teenoor wie meer genadig opgetree moes word, hoewel hulle hulle straf moes kry. Op dieselfde vergadering het W.H. Pickard 'n skrynende aanval op Mulder en Schoeman, die ander twee parlamentslede wat nie die vergadering kon of wou bywoon nie, geloods en gesê dat hulle hul eerder assosieer met die rebelle as met die lojale deel van die bevolking.⁸⁸⁾

Die straf vir rebellie het deurgaans 'n belangrike kwessie vir die Oudtshoornse lojaliste gebly. Met die aanvaarding van die Treason Bill deur die Kaapse parlement, het die *Oudtshoorn Courant* die mening uitgespreek dat vyf jaar ontkiesering 'n billike, maar tog toeskietlike straf was, aangesien rebelle eerder sal verkies om vyf jaar nie te stem nie as wat hulle 30 dae in die tronk sou sit.⁸⁹⁾ In sy intelligensieverslag van 27 Januarie 1901, maak M. Knocker weer daarvan melding dat Oudtshoornse lojaliste ontevrede is met die ligte strawwe wat die Sutherland-rebelle opgelê is, omdat dit volgens hulle net lei tot 'n verlenging van die oorlog.⁹⁰⁾ In Augustus 1901 het die *Oudtshoorn Courant* weer eens sy ontevredenheid te kenne gegee dat sekere rebelle wat ter dood veroordeel is, se strawwe versag is tot vyf jaar tronkstraf. Volgens die artikel het dit die Britse hand verswak en 'n gebrek aan erns blootgelê.⁹¹⁾

2.3.4 Feesvieringe

Na aanvanklike terugslae, soos hulle nederlaag by Magersfontein, het die Britse magte vanaf Februarie 1900 tot aan die einde van daardie jaar groot militêre suksesse behaal. Die ontsetting van Kimberley, Ladysmith en Mafeking asook die verowering van Bloemfontein en Pretoria, die hoofstede van onderskeidelik die Oranje-Vrystaat en die Zuid-Afrikaansche Republiek, het tot uitbundige feesvierings onder die Oudtshoornse lojaliste gelei. Hierdie vierings is gekoördineer deur die South African War Demonstration Committee wat voor die ontsetting van Ladysmith gestig is en waarvan Curtis voorsitter, Edmeades ondervoorsitter en Filer ere-sekretaris was.⁹²⁾

Die feesvierings met die ontsetting van Mafeking was die omvangrykste en 'n tipiese voorbeeld van die formaat wat die vierings op die dorp aangeneem het. Reeds op 16 Maart 1900 het Filer by die stadsraad aansoek gedoen om 'n straatoptog te hou met die verwagte ontsetting van Mafeking en op 22 Maart is die

⁸⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/6/02 (Public Meeting).

⁸⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/8/02 (Ongetiteld).

⁹⁰⁾ (TAB) H.C. 50: M. Knocker, Oudtshoorn – C. Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 4/2/01), 27/1/01, p.2.

⁹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/8/01 (Ongetiteld).

⁹²⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/6/00 (A pleasing function).

reëlins vir die viering bekend gemaak hoewel Mafeking eers op 17 Mei 1900 ontset is.⁹³⁾ Op Maandag, 21 Mei 1900, is die vierings van stapel gestuur. Om 10:30 het 'n groot skare met versierde fietse, perderuiters, waens en twee orkeste op die kerkplein byeengekom waarna hulle onder die klanke van "Rule Britannia" en ander patriotiese liederes op 'n sirkelroete deur die dorp marsjeer het. Terug op die kerkplein is "God save the Queen" met groot entoesiasme, maar ook gewyde gesing. Hierna het toesprake deur die burgemeester, George Curtis, G.C. Olivier, E.T.L. Edmeades en Maurice Aschman, as verteenwoordiger van die Joodse gemeenskap, gevolg. Hierin is nie net hulde gebring aan kol. Baden-Powell en lord Roberts nie, maar ook aan ene Sydney Wells, 'n seun wat in Oudtshoorn opgegroeï, maar sy lewe in Mafeking verloor het. Nadat die skare vir Baden-Powell en Roberts toegejuig het, is hulle uiteen.⁹⁴⁾

Teen die aand is vierings egter hervat en is bykans elke huis met Chinese lanterns en kerse verlig om 'n groot skouspel te bied. Om 19:30 het daar weer eens 'n skare byeengekom, die keer op die markplein en, begelei deur die orkeste en perderuiters met fakkels, is op dieselfde roete as vroeër marsjeer. Terug op die plein is 'n telegram voorgelees wat die ontsetting bevestig het, wat met 'n lang en luide toejuiging begroet is. Hierna het die mense op 'n meer private grondslag die ontsetting verder gaan vier. Tydens die vierings is daar ook 'n bydraelys begin vir die oprigting van 'n gedenkteken ter nagedagtenis aan diegene wat gesneuwel het ter verdediging van Mafeking.⁹⁵⁾ Selfs 'n jaar later is die ontsetting van Mafeking herdenk met 'n vlaghysingsparade.⁹⁶⁾ Die ander vierings het dieselfde patroon gevolg met hier en daar 'n geringe afwyking. So is daar byvoorbeeld tydens die Ladysmith-viering 'n sportbyeenkoms georganiseer. Prysgeld vir die weners is somer tydens die byeenkoms ingesamel.⁹⁷⁾

Die Britse suksesse en die euforie wat met die vierings daarvan gepaard gegaan het, het gekulmineer in die onwrikbare geloof by Oudtshoornse lojaliste dat die oorlog reeds in 1900 beëindig sou word. So vroeg as 1 Maart 1900 het die *Oudtshoorn Courant* die spoedige beëindiging van die oorlog in die vooruitsig gestel. Na die ontsetting van Kimberley en Ladysmith asook die oorgawe van genl. Cronjé op 27 Februarie 1900 is die val van Bloemfontein en Pretoria as 'n voldonge feit gesien en sou dit volgens die koerant die einde van die oorlog beteken. Na die val van Pretoria is verwag dat die oorlog so vroeg as Julie 1900 vir alle praktiese doeleindes verby sou wees.⁹⁸⁾ Na vele meer voorspellings het die koerant teen 20 September 1900 verbasing uitgespreek dat die oorlog nog voortgeduur het, maar gesê dat Roberts die enigste *de facto* gesag tussen die Oranje- en Limpoporiviere is na die anneksasie van die Republiek en Kruger se vlug en dat vrede spoedig verklaar sou word.⁹⁹⁾

⁹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/3/00 (Town Council); *Oudtshoorn Courant* 22/3/00 (The Expected Mafeking Relief).

⁹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/5/00 (Mafeking Day).

⁹⁵⁾ *Ibid.*

⁹⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/5/01 (Ongetiteld).

⁹⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/3/00 (Rejoicings in Oudtshoorn).

⁹⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/3/00 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 24/9/00 (Ongetiteld).

⁹⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/9/00 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 24/9/00 (Ongetiteld).

Vanweë hierdie vaste vertroue dat die oorlog nog in 1900 beëindig sou word, het die burgemeester 'n openbare vergadering vir 31 Mei 1900 belê met die doel om reëlins te tref vir die viering van vrede wanneer dit afgekondig word. Dit lyk egter nie asof alle lojaliste so seker was dat die oorlog gou verby sou wees nie, want die bywoning was klein, net 40 – 50 mense.¹⁰⁰⁾ In sy openingstoespraak het die burgemeester gesê dat 'n Kaapse koerant reken dat die Oudtshoornse lojaliste voortydig is met hulle beplanning van vredesvierings, maar dat hy reken die gebeure van die voorafgaande weke hulle beplanning regverdig. Daar is voorts na 'n lang debat met 'n meerderheid van stemme besluit dat reëlins in die hande van die South African War Demonstration Committee gelaat sou word. By 'n vergadering van die komitee is toe reëlins getref wat voorsiening gemaak het vir 'n straatoptog, versiering van huise, ontspanning vir die kinders, 'n dankseggingsdiens deur predikante van verskillende gelowe en kerkverbande en 'n versoek aan die Goewerneur om die dag tot 'n vakansiedag te verklaar.¹⁰¹⁾ Daar is pryse gekoop om op die dag van die vierings uit te deel en dit is vanaf Augustus 1900 ten toon gestel.¹⁰²⁾ Ook op Calitzdorp is reëlins getref en op 21 Augustus 1900 is versierings bestel waarmee die openbare geboue versier kon word.¹⁰³⁾ Die tweede Boere-inval in die Kaapkolonie en ander Boersuksesste teen die einde van 1900 het dit egter gou vir die Oudtshoornse lojaliste laat duidelik word dat die oorlog nie gou verby sou wees nie.¹⁰⁴⁾ Hiermee het reëlins vir vredesvierings eers tot stilstand gekom en sou dit eers weer in 1902 hervat word soos in 'n volgende hoofstuk getoon sal word.

Gedurende veral 1900, maar ook in 1901, was daar ook verskeie vierings en funksies wat verband gehou het met die Britse koningshuis of tipiese Britse simbole. Elkeen van hierdie geleenthede is verhef tot 'n viering van Britse patriotisme en 'n verheerliking van die Britse monarg, regeringsamptenare en beleid. Die *Oudtshoorn Courant* berig byvoorbeeld in April 1900 dat St. George's Day, die dag van die beskermheilige van Engeland, vir die eerste keer in die geskiedenis van Oudtshoorn gevier is met "national enthusiasm". Tydens die viering is nie net met groot entoesiasme heildronke op die koningin, Goewerneur en Britse magte ingestel nie, maar het Frank Muller, waarnemende redakteur van die *Oudtshoorn Courant*, ook daarop gewys dat dié beskermheilige juis 'n militêre heilige was wat dikwels in vredestrye vergeet word, maar dat met 'n "wave of martial ardour (...) stirring the heart of the nation" dit bloot natuurlik was dat St. George's Day met nuwe ywer herdenk is. Hy het verder 'n beroep gedoen op alle "Englishmen and men of English descent to knit themselves in a bond of perfect loyalty to Queen and Country in the sentiment that attaches to their National Saint Day".¹⁰⁵⁾

¹⁰⁰⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *The Mayors' Minute For the Year ending 31st July 1900*, 31/7/00, p.9; *Oudtshoorn Courant* 4/6/00, p.2 (The Proclamation of Peace).

¹⁰¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/6/00 (The Proclamation of Peace); *Oudtshoorn Courant*, 7/6/00 (Celebration of Peace).

¹⁰²⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/8/00 (Peace Celebration Prizes).

¹⁰³⁾ (KAB) 1/CDP4/1/2/2: Veale – Resident Magistrate Oudtshoorn, 21/8/00, p.85.

¹⁰⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/12/00 (Ongetiteld).

¹⁰⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 26/4/00 (St. George's Day Celebration).

Hierdie uitbundige viering staan in skrilte kontras met dié van 1901 toe daar besluit is dat daar geen openbare viering sou wees nie.¹⁰⁶⁾ Dit is nie net 'n voorbeeld van hoe die koms van die Boere na die distrik die distriksbewoners se lewens deurmekaargekrap het nie, maar veral hoe die Britse suksesse en die gepaardgaande feesvierings in 1900 patriotisme onder lojaliste laat opvlam het.

Die viering van die koningin se verjaardag op 24 Mei 1900 is deur die lojaliste as 'n verdere kans gesien om hulle lojaliteit en solidariteit met die Britse owerhede te bewys. Reeds van April af was beide die burgemeester en die plaaslike Kamer van Koophandel in kontak met die eerste minister om reëlins te tref vir die viering.¹⁰⁷⁾ Op 23 April 1900 reeds is voorspel dat die opkoms besonder groot sou wees vanweë die patriotiese gevoel wat onder lojaliste geheers het.¹⁰⁸⁾ Hierdie voorspelling is bewaarheid toe lojaliste met groot entoesiasme aan die vierings deelgeneem het. Naas 'n atletiekbyeenkoms was daar ook 'n verbymars deur die Oudtshoorn Volunteer Rifles en die skoolkadette met die saluut wat ontvang is deur die burgemeester, siviele kommissaris en G.C. Olivier. Op Saterdag, 26 Mei 1900, het die funksie waartydens die pryse verwerf in die atletiekbyeenkoms uitgedeel en ander vermaak aangebied is, plaasgevind. So groot was die toeloop dat almal nie geakkommodeer kon word nie en daar besluit is om die vermaak op die daaropvolgende Dinsdag te herhaal. Die geesdrif waarmee ook die bruigemeenskap aan die verrigtinge meegedoen het, blyk veral uit die feit dat daar tydens die Dinsdag-funksie 'n deel van die sitplekke spesiaal vir hulle gereserveer is.¹⁰⁹⁾

Teen middel 1901 het die Oudtshoornse lojaliste weer 'n geleentheid gekry om opnuut hulle trots in die Britse koningshuis en Ryk te toon toe Oudtshoorn gevra is om ook deel te neem aan die straatoptog in Kaapstad ter verwelkoming van die Hertog en Hertogin van Cornwall en York. Die oplewing wat hierdie besoek onder lojaliste teweeg gebring het, word ten beste geïllustreer deur ene Simon Mallinick wat 'n akrostigon aan die koninklike paar gestuur het. Nadat hy gesê het dat sy liggaamskragte afneem, sê hy dat die koms van die Hertog en Hertogin "strengthened my Spiritual powers" sodat hy in staat was om die Goddelike Wil, dat die Britse koning ook oor Afrika moet regeer, deur die akrostigon soos afgelei uit Ps. 56:12-13 bekend kan maak.¹¹⁰⁾ Van die begin af het die lojaliste die besoek as 'n geleentheid gesien om hulle lojaliteit aan Brittanje te toon en het die deelname aan die reëlins en bydraes vir die straatoptog as toets vir die distriksbewoners se lojaliteit gesien.¹¹¹⁾ So word in die verwelkomingsrede wat aan die koninklike besoekers voorgelê sou word, melding gemaak dat dit 'n teken is "of our dutiful loyalty...".¹¹²⁾

¹⁰⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/4/01 (Ongetiteld).

¹⁰⁷⁾ (KAB) PMO 185: Mataré – Prime Minister, 7/5/00, no.112/1900, g.p.; Mayor, Oudtshoorn – Prime Minister, g.d., no.122/1900, g.p.

¹⁰⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/4/00 (The Queen's Birthday Celebration).

¹⁰⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/5/00 (The Queen's Birthday).

¹¹⁰⁾ (KAB) PMO 169: S. Mallinick, Oudtshoorn – G. Sprigg, c, 3/7/01, g.p.

¹¹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/6/01 (Ongetiteld).

¹¹²⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *Mayor's Minute For the Municipal Year ending 31st July 1901*, p.13.

Twee openbare vergaderings is gehou om die reëlins te bespreek. Die eerste is verdaag omdat daar so min boere was. Baie lojaliste was gou om dit as teken van dislojaliteit te sien, hoewel ander daarop gewys het dat die vergadering swak geadverteer is en vervoer onder krygswet skaars was. By die tweede vergadering was egter 200 mense teenwoordig, baie daarvan boere. Daar is uiteindelik besluit dat die Oudtshoornse vlot vir die straatoptog al Oudtshoorn se hoof landboubedrywighede moet uitbeeld.¹¹³⁾ Curtis en Olivier het na Kaapstad gereis om die distrik se beste wense en hartlike verwelkoming aan die koninklike paar oor te dra.¹¹⁴⁾

Hierdie vierings – veral dié wat gevolg het op die Britse suksesse van 1900 – het ‘n belangrike invloed op die lojaliste gehad. Dit het in die eerste plek nie net blydschap weergegee nie, maar patriotisme tot nuwe hoogtes gevoer. Die bymekaarkom van groot skares lojaliste, die sing en speel van die Britse volkslied en ander patriotiese liedere, die marsjeer deur die strate, die sprekers se kennelike trots om lojaliste te wees en die lofuitinge teenoor die Britse regering en militêre leiers het alles hiertoe bygedra. Hierdie opwelling van patriotiese gevoelens onder gewone lojaliste blyk onder meer uit die sprekers wat skouerhoog na en van podiums gedra is en “Rule Britannia” en “God save the Queen” wat gereeld spontaan uitgebars het.¹¹⁵⁾ Benewens die feit dat dit ‘n eenheidsgevoel onder lojaliste bewerk het, het dit ook moraal verhoog. So het Edmeades byvoorbeeld in sy toespraak ter viering van die ontsetting van Ladysmith gesê dat “we (die lojaliste) had been lying low long enough, our feelings were at breaking point, we must give way to them”.¹¹⁶⁾ Die moraal is natuurlik verder versterk in die herversekering van Brittanje se militêre superioriteit. Die toename in hierdie vertroue kan duidelik gesien word indien die huiwerige wyse waarop die nuus oor die ontsetting van Kimberley in Oudtshoorn ontvang is¹¹⁷⁾, vergelyk word met die feesvierings in antisipasie van die ontsetting van Mafeking en die afkondiging van vrede wat lank voor die tyd al gereël is. Veral die val van Pretoria is as ‘n groot oomblik in die verloop van die oorlog gesien en die vertroue is uitgespreek dat die Britse vlag oor Pretoria sal wapper vir solank as wat Suid-Afrika ‘n lid van die Britse Ryk is.¹¹⁸⁾ Laastens het die vierings ook gepaard gegaan met groot steun vir die Britse regering, weermag en oorlogsbeleid. Nie net is hulde aan die militêre leiers, soos lord Roberts, by bykans elke viering gebring nie, maar sterk steun vir en vertroue in sir Alfred Milner is uitgespreek. Van hom is gesê dat hy een is van die “finest men that the British Government could ever have sent out and long may he live”.¹¹⁹⁾ Telegramme ter gelukwensing met suksesse en ondersteuning van die Britse beleid is ook gereeld deur die lojaliste aan siviele en militêre leiers gestuur.¹²⁰⁾

¹¹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/6/01 (The Royal Visit); *Oudtshoorn Courant* 1/7/01 (The Royal Visit).

¹¹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/9/01 (Oudtshoorn and the Royalties).

¹¹⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/3/00 (Rejoicings in Oudtshoorn); *Oudtshoorn Courant* 1/3/00 (Oudtshoorn Enthusiastic); *Oudtshoorn Courant* 19/3/00 (Occupancy of Bloemfontein); *Oudtshoorn Courant* 24/5/00 (Mafeking Day).

¹¹⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/3/00 (Rejoicings in Oudtshoorn).

¹¹⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/2/00 (The Relief of Kimberley).

¹¹⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/6/00 (The Pretoria Surrender).

¹¹⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/3/00 (Rejoicings in Oudtshoorn).

¹²⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/3/00 (Town Council).

Hoewel hierdie vierings die lojalistes saak baie bevorder het en dit die lojaliste oor die algemeen saamgesnoer het, het dit tog ook 'n mate van tweedrag onder lojaliste na vore gebring. Hierdie verdeeldheid was veral die gevolg van die voortdurende wantroue in die lojaliteit van ander wat by sekere lojaliste geheers het en het na vore gekom in 'n voorval wat gesentreer het rondom die rol wat die resident magistraat, John Stapleton, tydens veral die Mafeking-vierings gespeel het. Volgens Stapleton het die gemeenskap daarvan gepraat dat hy geen prominente rol in die vierings gespeel het nie, maar hy het hom verontskuldig deur te sê dat hy, as verteenwoordiger van die Kroon en amptelike hoof van die distrik, nie met die nodige respek behandel is en dus nie daaraan kon deelneem nie. Hy het veral daarteen beswaar gemaak dat hy eers om 15:00 die vorige dag gevra is om deel te neem aan die optog en ook dat diegene wat die vierings gereël het, nie deur die publiek verkies is nie, maar hulself die reg toegeëien het om die vierings te reël. Hierdie aanklagte is heftig ontken deur lede van die South African War Demonstration Committee. Veral R. Archibald het die onderliggende spanning na vore gebring toe hy gesê het dat 'n paar deur en deur lojale Britse onderdane in Oudtshoorn tevergeefs gewag het dat die distrik se ampsdraers die leiding neem met die feesvieringe na die ontsetting van Kimberley en dat hulle toe maar self begin het om die Ladysmith-vierings te reël, anders sou daarvan ook niks gekom het nie. Hulle het dit self gefinansier "to show the community and the country there were at least some amongst them who were loyal to the core". Hierna het almal net aangeneem dat die komitee ook die ander vierings sou reël; "the leading men of standing (...) left it for the working men of Oudtshoorn to do it".¹²¹⁾ Waarskynlik as gevolg van hierdie insident skryf ene P. Knocker in Junie 1900 dat "Stapleton (...) is in very bad odour with the Britishers here" en dat, indien dan nie openlik dislojaal nie, hy apaties staan teenoor die saak.¹²²⁾

Na die feesvierings en die opwelling van Britse trots in 1900, het 1901 vir die lojaliste van die distrik Oudtshoorn met twee groot skokke begin. Op 24 Januarie 1901 het die *Oudtshoorn Courant*, in 'n uitgawe wat getuig het van die rou en spyt wat in die gemeenskap geheers het na die afsterwe van 'n gerespekteerde en geliefde heerser, aangekondig dat koningin Victoria gesterf het.¹²³⁾ Die dood van die koningin was vir die gemeenskap in die breë, maar uiteraard veral vir die lojaliste, 'n uiters hartseer gebeurtenis. Openbare geboue, sakeondernemings, kerke en woonhuise was gedrapeer met roukleure. Saterdag, 2 Februarie 1901, is volgens die wens van die Goewerneur as 'n gewyde dag deurgebring en verskeie kerkdienste is gehou. Een van die belangrikste byeenkomste was dié van die plaaslike troepe wat voor die Drilsaal 'n kerkparade gehou het wat ook deur 'n groot skare burgerlikes bygewoon is.¹²⁴⁾

2.3.5 Hulp aan Britse soldate in die distrik

¹²¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/6/00 (The Proclamation of Peace).

¹²²⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 5: P.Knocker, Oudtshoorn – J.D. Foster (copy) (Enclosure no.10 in despatch Secret 20/6/00), 11/6/00, g.p. (F.K.774, p.964).

¹²³⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (The Queen is dead).

¹²⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Local and General).

Die ander groot terugslag was die koms van die Boerekommando's onder Kritzinger na die distrik. Veral gesien in die lig daarvan dat die lojaliste hulle al sedert die middel van 1900 voorberei het op vredesluiting, was die koms van die oorlog na hulle voordeel 'n groot skok. Tog was die lojaliste dadelik gewillig om op verskeie gebiede praktiese hulp aan die Britse magte te verleen. Hierdie tipe hulp het egter al voor 1901 voorgekom, hoewel dit in daardie jaar 'n hoogtepunt bereik het.

Reeds met die eerste groepie Oudtshoornse vrywilligers wat aan Britse kant gaan veg het, het plaaslike handelaars skenkings gemaak om hulle van voorrade te voorsien en verekoopers het pluime geskenk wat die vrywilligers kenmerkend in hulle hoede sou dra.¹²⁵⁾ Op 12 April 1900 is verdere bydraes erken, onder andere van Walter Thomas, mev. W. King en J.R.B. Edmeades tesame met 'n groot aantal dames wat geldelike bydraes vir die koop van onderklere vir die vrywilligers gemaak het. Op 24 April kon E.T.L. Edmeades dus drie groot kratte met noodsaaklikhede vir die Oudtshoorniete aan die front stuur.¹²⁶⁾

In die hele tydperk wat die Town Guard en District Mounted Troops bestaan het en daar Britse troepe in die distrik was, het lojale Oudtshoorniete alles in hulle vermoë gedoen om die lewe vir hierdie soldate so gemaklik as moontlik te maak. Reeds in Januarie 1901 is oor die £88 ingesamel en aan die militêre owerhede oorhandig om die mediese onkoste van die soldate binne die distrik te dek.¹²⁷⁾ Op 24 Januarie 1901 plaas die *Oudtshoorn Courant* 'n brief van 'n kapt. Frederick G.W. Jones waarin hy die besighede van Oudtshoorn bedank vir bydraes wat gewissel het van sigare, sigarette en tabak tot koerante. Hy bedank ook die inwoners wat ten spyte van die soldate se onverwagse aankoms op Oudtshoorn tee, vrugte en ander verversings aan hulle verskaf het.¹²⁸⁾ Hierdie tipe briewe waarin veral die Town Guard verskeie vrouens, soos mevv. Pfuhl, Brown, Jones en Bawden, bedank het vir die bring van koffie en mans vir artikels soos sigarette, het gereeld gedurende 1901 verskyn. Dit lyk egter nie asof dit enigsins 'n gekoördineerde poging was nie, want op 10 Junie 1901 stel bogenoemde koerant voor dat 'n komitee gestig moet word om te sorg dat die bydraes op 'n sistematiese wyse onder al die Britse magte in die distrik versprei word.¹²⁹⁾

Op Maandag, 14 Oktober 1901, is daar 'n openbare vergadering, wat deur die burgemeester belê is, gehou om 'n fonds te stig vir die aankoop van Kerspresente en ander noodsaaklikhede vir al die Britse soldate wat tydens Kersfees in die distrik mag wees asook om 'n komitee te kies om hierdie werksaamhede te koördineer. Die komitee het sy werk met groot ywer aangepak en uiteindelik is meer as £250 ingesamel waarvan £25 7s 9d verkry is deur 'n opvoering, "The Follies", wat deur inwoners op die planke gebring is. Opmerklik is egter dat net oor die 10s in Calitzdorp ingesamel is. Daar is besluit om £200 aan die

¹²⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/12/99 (Oudtshoorn to the front).

¹²⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/4/00 (Acknowledgement); *Oudtshoorn Courant* 26/4/00 (Our boys at the front).

¹²⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Local and General).

¹²⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (Correspondence).

¹²⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 25/2/01 (Local and General); *Oudtshoorn Courant* 28/2/01 (Town Guard); *Oudtshoorn Courant* 10/6/01 (Thanks); *Oudtshoorn Courant* 24/6/01 (Ongetiteld).

gereelde korpse wat in die distrik Oudtshoorn en naburige distrikte diens gedoen het, te bestee en die res aan te wend vir die Oudtshoornse vrywilligers. Daar is selfs besluit dat presente na De Aar gestuur sou word vir die garnisoene wat kommunikasielyne bewaak en blokhuse beman het.¹³⁰⁾

Benewens hierdie bydraes, was daar ook gereelde bydraes van leesstof van onder andere die Oudtshoorn Openbare Biblioteek. Daarmee saam is ook geld ingesamel vir die onderhoud van gesinne van Oudtshoornse soldate wat in die oorlog gesneuwel het.¹³¹⁾ Met die koms van die Britse troepe is daar ook verskeie verdedigingswerke, soos forte, opgerig. Tussen 200 en 300 lojale dames het geld ingesamel en 'n Union Jack gekoop wat voor die voltooië fort kon wapper. Hierdie vlag is oorhandig tydens 'n groot parade en onthaal en groot gewag is daarvan gemaak dat dit die eerste fort is wat voltooi is na die troonbestyging van koning Edward VII en dat dit dus fort Edward sou heet.¹³²⁾

Al hierdie bydraes was van onskatbare waarde vir die Britse troepe. Dit het nie net die tyd wat hulle in die distrik moes deurbring aangenamer gemaak nie, maar het ook hulle moraal verhoog omdat hulle gevoel het dat die gemeenskap hulle ondersteun. Dit blyk duidelik uit verskeie briewe van Britse offisiere waarin inwoners van beide die dorp en die plase bedank word vir hulle vrygewigheid teenoor die troepe. So skryf maj. I.C.B. Eastwood van die 12th Royal Lancers namens die troepe onder sy bevel: "They all remember with much gratitude the very kind way in which they were treated at Oudtshoorn, and I can assure you that they look upon it as by far the pleasantest place that they have been to in South Africa".¹³³⁾ Hierdie brief bied nie net getuienis van die uitstekende morele invloed wat die lojaliste se bydraes gehad het nie, maar toon ook dat daar by die meeste inwoners van die distrik nie openlike antagonisme teenoor die Britte was nie en dat daar, inteendeel, by baie 'n werklike toegeneentheid jeens die soldate bestaan het.

Benewens bogenoemde tipe hulp het die lojaliste ook operasionele hulp aan die Britse magte verleen, maar steeds sonder om self die wapen op te neem. Dit was aksies wat gewoonlik net moontlik was omdat die oorlog uitgebrei het tot die distrik Oudtshoorn in 1901. Tog blyk dit dat verskeie lojaliste al van vroeg 1900 af muile, perde en beeste namens die militêre owerhede in die distrik opgekoop het. Die presiese omvang hiervan kon nie uit die bronne afgelei word nie. In sy intelligensieverslag van 11 April 1900 meld H. Honnet egter reeds dat W.H. Pickard deur die regering aangestel is om die beskikbare muile in die distrik namens hulle op te koop.¹³⁴⁾ Van die getuienis wat teen Jakobus du Preez, wat van

¹³⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/10/01 (Christmas Cheer for Soldiers); *Oudtshoorn Courant* 21/11/01 (The Follies); *Oudtshoorn Courant* 2/12/01 (Notes and Comments); *Oudtshoorn Courant* 16/12/01 (Tommy Xmas Cheer).

¹³¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/6/01 (Thanks); *Oudtshoorn Courant* 6/2/02 (The Widow Wych); *Oudtshoorn Courant* 14/4/02 (Burial of Lanier Humphries).

¹³²⁾ *Het Zuid-Westen* 7/3/01 (Een Groote Ceremonie); *Het Zuid-Westen* 11/3/01 (Fort Edward).

¹³³⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/6/01 (Thanks); *Oudtshoorn Courant* 6/2/02 (Thanks).

¹³⁴⁾ (TAB) H.C. 33: H. Honnet, Oudtshoorn – J.D. Foster (copy) (enclosed in Intelligence from 14 April 1900), 11/4/00, p.2.

hoogverraad aangekla is, gelei is, was dat hy gedreig het om Gert Olivier, Piet Lategan, sr. en Piet Lategan, jr. dood te skiet omdat hulle namens die Britse regering perde, muile en osse opgekoop het.¹³⁵⁾

So vroeg as Januarie 1901 het distriksbewoners wat elke sentimeter van die distrik geken het, as gidse vir die Britse magte opgetree. Verwysings hierna is egter min en vaag en dit is onmoontlik om akkuraat te bepaal hoe dikwels dit gebeur het en wie die gidse was. Een wat egter geïdentifiseer kan word, is ene L. Fivaz wat as gids vir die 7th Dragoon Guards opgetree het in hulle agtervolging van Kritzinger vroeg in 1901 vanaf die distrik Oudtshoorn noordwaarts. Hy en twee ander gidse tesame met twee swartes is naby Murraysburg deur die Boere gevange geneem. Die swartes is summier geskiet, terwyl die Boere Fivaz-hulle met net die klere wat hulle aangehad het, vrygelaat het waarna Fivaz teen einde Februarie 1901 weer sy weg na Oudtshoorn gevind het.¹³⁶⁾ Dit lyk waarskynlik dat distriksbewoners dwarsdeur 1901 as gidse vir die Britse magte opgetree het. Op 22 Oktober 1901 het die assistent-kommandant van Calitzdorp byvoorbeeld ‘n dringende versoek van die militêre owerhede ontvang om betroubare blanke gidse te vind wat die magte kon vergesel.¹³⁷⁾ Hoewel baie, soos Fivaz, wat direk na sy terugkeer na Oudtshoorn by die DMT aangesluit het¹³⁸⁾, gidse geword het uit lojaliteit en waarskynlik avontuurlus, kon die goeie betaling wat die gidse gekry het ook ‘n rol gespeel het. Dit word duidelik gestel dat die gidse “will be liberally rewarded (...) for good work”.¹³⁹⁾

Lojaliste in veral die landelike dele van die distrik het die Britse magte verder bygestaan deur die gereelde rapportering van Boerebewegings. Dit was veral waardevol aangesien die meeste blanke plaasbewoners die Boere simpatiek gesind was en dus rapportering so ver as moontlik probeer vertraag het. Om te rapporteer, het dikwels moed van die lojaliste geverg aangesien die Boere swaar strawwe belowe het vir enigeen wat hulle bewegings rapporteer. Veral die bruinmense het ‘n belangrike rol in rapportering gespeel, omdat dit veral hulle was wat dorp toe gestuur is met nuus. ‘n Tipiese voorbeeld van hoe die rapportering verloop het, was die inligting wat mev. Levy, bekende hoteleienaar en een van die handjievol lojaalgesinde blankes in die Schoemansdorp-, Kango-, Grootkraal-, Matjiesrivier-area, omtrent die Boerebewegings in September 1901 aan die militêre owerhede verskaf het. Sy het al inligting gestuur omtrent Scheepers se nabyheid toe daar nog net gerugte was dat die kommando in die omgewing was. Nadat drie lede van die kommando haar hotel besoek het, maar die plaaslike veldkornet dit onmoontlik geag het om te rapporteer omdat die Boere al die paaie bewaak het, het mev. Levy weer eens die risiko geloop en twee bruinseuns met die bergpaadjies langs gestuur om te rapporteer.¹⁴⁰⁾ Dit is nie bekend of diegene wat gaan rapporteer het geldelik vergoed is op ‘n gereelde basis nie. J.H. Schoeman (LWV) het

¹³⁵⁾ (KAB) AG 3414: Preparatory Examination no.31 of 1901, Regina versus Jacob Lodewicus du Preez, 29/1/01 (Enclosed in Case of Jacobus Lodewicus du Preez charged with High Treason, no.R1/150), pp.76-77.

¹³⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (Local and General); *Oudtshoorn Courant* 28/2/01 (Local and General).

¹³⁷⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/2: Genl. French – Commandant Calitzdorp, 22/10/01, no.258/1901, g.p.

¹³⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/2/01 (Local and General).

¹³⁹⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/2: Genl. French – Commandant Calitzdorp, 22/10/01, no.258/1901, g.p.

¹⁴⁰⁾ (TAB) H.C. 52: B.X. (Verkouteren) – kapt. Wallis (copy) (enclosed in Intelligence 2/9/01), g.d., p.4.

egter gesê dat hy op Vlakteplaas geld aan mense aangebied het indien hulle bereid sou wees om verby die Boere te sluip om die Boere se teenwoordigheid te gaan rapporteer.¹⁴¹⁾

Bruinmense het egter nie altyd net gewag op blankes om hulle te stuur nie, maar het ook uit eie inisiatief en pligsbesef opgetree. Coenraad Stuurman, 'n bruin slagter, het byvoorbeeld ene Gert Ruiters, ook 'n bruinman, met 'n rapport na Calitzdorp gestuur, nadat Johannes Hendrik Schoeman, assistent-veldkornet van die wyk Grobbelaarsrivier, nie dadelik die teenwoordigheid van die Boere wou rapporteer nie.¹⁴²⁾

Dit lyk asof die Britse magte soms lojaliste as inligtingsagente in diens geneem het. Slegs een definitiewe verwysing hierna is egter gevind. Tydens die verhoor van Jakobus du Preez het een van die staatsgetuies, kennelik trots, 'n pas aan die hof gewys wat deur die militêre owerhede aan hom gegee is en wat hom die reg gegee het om vrylik in die distrik rond te beweeg aangesien hy 'n agent vir die militêre owerhede was.¹⁴³⁾

2.3.6 Verdere finansiële en morele steun

Nadat dit na 1901 duideliker geword het dat die Boere vir goed uit die distrik verdryf is en Britse troepebewegings dus minder geword het, het die lojaliste hulle opnuut gewy aan morele en finansiële steun aan die Britse saak. Hulle eerste taak was om die gerugte van barbaarse optrede deur die Britse weermag, wat veral in die Europese pers gesirkuleer is, teen te werk. Ook hierdie aksie het reeds sy aanloop in 1900 gehad. Aanvanklik was dit veral diegene wat as ongewenste uit die Republieke gesit of op parool deur die Britte vrygelaat is en hulle in die distrik Oudtshoorn kom vestig het wat volgens die lojaliste onwaarhede oor die Britse weermag verkondig het. Op 29 November 1900 stel die *Oudtshoorn Courant* in 'n redaksionele artikel voor dat krygswet wyd geïmplementeer moet word en dat alle Boere krygsgevangenes, ook dié op parool, in swaar bewaakte kampe aangehou moes word.¹⁴⁴⁾ Een van die gerugte wat teen die einde van 1900 die ronde gedoen het was dat krygsgevangenes swak behandel word en dat dit veral die Boervrouens, wat op die resiesbaan in Port Elizabeth in 'n konsentrasiekamp aangehou is, wat geen klere, lakens, borde en ander noodsaaklikhede gehad het nie. Ene Lizzie Pocock (waarskynlik die vrou van John Pocock van die *Oudtshoorn Courant*) het aan die resident magistraat van Port Elizabeth geskryf om te hoor of die gerugte waar is en ook om te verneem of die owerhede die Oudtshoornse vrouens sal toelaat om die Boervroue van die nodige te voorsien. Op 6 Desember 1900 het die koerant die magistraat se antwoord geplaas, waaruit dit blyk dat die Boervroue alles het wat hulle benodig en dat hulle gesond en tevrede is.¹⁴⁵⁾ Op 31 Januarie publiseer dieselfde koerant 'n brief van 'n

¹⁴¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁴²⁾ *Het Zuid-Westen* 9/12/01 (Het Militaire Hof).

¹⁴³⁾ *Het Zuid-Westen* 9/10/02 (Zaak tegen Jakobus du Preez).

¹⁴⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/11/00 (Ongetiteld).

¹⁴⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/12/00 (Boer Women Exiles at Port Elizabeth).

Boerekrygsgevangene waarin hy sê dat hy soos 'n "gentleman" deur die Britte behandel word.¹⁴⁶⁾ Nêrens kon getuienis gevind word dat die Oudtshoornse lojaliste enigsins die verskroeide aarde-beleid en konsentrasiekampstelsel veroordeel het nie.

Hierdie veldtog om negatiewe gerugte aangaande die Britse weermag teen ten werk, het vroeg in 1902 'n hoogtepunt bereik met die hou van 'n openbare vergadering waarin die Oudtshoornse lojaliste hulle sterk uitgespreek het teen wat hulle as laster teen die Britse leër in veral die Duitse pers gesien het. Die vergadering is nodig geag omdat stilswye as instemming met die gerugte vertolk kon word.¹⁴⁷⁾

Die vergadering het plaasgevind op Dinsdag, 11 Februarie 1902. Die opkoms was kleinerig, deels vanweë swak weersomstandighede, maar veral omdat diegene wat in die vrywilligerkorpse gedien het, hulle as deel van die Britse weermag en dus ook onderhewig aan die gerugte beskou het en dit onvanpas geag het om die vergadering by te woon. Frank Muller het die eerste mosie ingedien waarin ten sterkste beswaar gemaak is teen die lasterlike stories in die Europese pers aangaande die optrede van Britse soldate in Suid-Afrika en bevestig is dat daar geen gronde vir sulke bewerings bestaan nie, aangesien die Britse magte hulle volgens die beste tradisies van die weermag gedra het. 'n Hollandse Afrikanerboer, J. Ferreira, het in 'n Hollandse toespraak Muller ondersteun en gesê dat ook Afrikaners hulle oor dié saak moet uitspreek omdat hulle die vryhede onder die Britse vlag geniet het. Volgens hom het hy gereeld met die troepe in aanraking gekom en het hulle altyd beleefd opgetree. In 'n verdere mosie is Joseph Chamberlain, Koloniale Sekretaris, se optrede in die teenwerking van lasterlike gerugte goedgekeur en hernude vertroue in die leierskap van Milner en Chamberlain uitgespreek.¹⁴⁸⁾ Albei mosies is eenparig aanvaar en aan die eerste minister van die Kaapkolonie en uiteindelik die Colonial Office deurgestuur.¹⁴⁹⁾

Die krakies wat periodiek in lojalistegeledere bestaan het, het weer na vore gekom in die gebeure rondom die vergadering. Soos by die geskil rondom die viering van die Britse suksesse in 1900 kan die oorsaak van die dispuut teruggevoer word na twee aspekte wat voortdurend by lojaliste aanwesig was. Die eerste is 'n stryd tussen faksies onder die voorste lojaliste om die leiding te neem in die organisering van aktiwiteite ter ondersteuning van die Britse oorlogspoging. Die tweede is die bykanse paranoia dat mede-lojaliste nie lojaal genoeg is nie. Enigiets wat in hulle oë nie getuig het van 'n vurige patriotisme nie, is gesien as 'n teken van dislojaliteit.

By 'n stadsraadsvergadering op 7 Februarie 1902 was daar 'n lang bespreking oor die burgemeester se versuim om die inhoud van die telegram wat hy van die burgemeester van Kaapstad ontvang het in

¹⁴⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 31/1/01 (Letter from a Boer).

¹⁴⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/2/02 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 10/2/02 (Town Council).

¹⁴⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/2/02 (The Continental Slanders).

¹⁴⁹⁾ (KAB) PMO 188: Mayor, Oudtshoorn – Prime Minister, 13/2/02, no.16/1902, g.p.; (PRO) C.O. 48/558, vol. 4: Mayor, Oudtshoorn – Prime Minister (enclosed in J.G. Sprigg, Minute, Enclosure no.5 in Despatch no.29 of 18/2/02), g.d., g.p. (F.K.838, p.662).

verband met die negatiewe gerugte wat oor die Britse leër versprei is, aan die stadsraad oor te dra, hoewel hy dit klaarblyklik aan die *Oudtshoorn Courant* meegedeel het. Raadslid Matare het laat notuleer dat hy reken dat die burgemeester sy plig in dié verband versuim het. Na die openbare vergadering het bogenoemde koerant gerapporteer dat die eerste minister 'n telegram aan die burgemeester van Oudtshoorn gestuur het waarin hy sy goedkeuring oor die mosies uitpreek. Die koerant sluit dan af: “We hope those Councillors who were so conspicuous by their absence at the meeting, will not take offence at his Worship’s having imparted this information to the Courant”.¹⁵⁰⁾

Nadat dit duidelik geword het dat die oorlog vinnig op 'n onafwendbare sege vir die Britte begin afstuur, het die lojaliste hulle aandag aan verskeie ander sake gewy wat óf ten doel gehad het om Brittanje te oortuig van hulle onbetwyfelbare lojaliteit en steun óf wat daarop gemik was om diegene wat aan Britse kant gely het as gevolg van die oorlog se nood te verlig.

Die belangrikste saak was die kroning van Edward VII, want hoewel hy sedert Victoria se dood regeer het, was daar nog geen formele kroningsgeleentheid nie. Hoewel hier reeds in 'n sekere mate 'n vervloeiing van die grens tussen lojalis en simpatiseerder was soos in 'n latere hoofstuk aangetoon sal word, het die lojaliste dit steeds as 'n uitstekende geleentheid gesien om hulle lojalisme te demonstreer. So het G.C. Olivier in 'n mosie wat hy voorgelê het by 'n openbare vergadering, wat gereël is om die viering van die kroning op Oudtshoorn te beplan, gesê dat die vergadering “affirms the desirability of celebrating the event (...) in a loyal and patriotic manner”.¹⁵¹⁾ Die vierings moes egter op die nippertjie uitgestel word aangesien die koning siek geword het en die kroning nie kon voortgaan nie. Daar is wel voortgegaan met die beplande kerkdienste. Die bywoning in al die kerke was groter as gewoonlik met baie boere wat ook dorp toe gekom het vir die kroningsvierings. Die stemming was egter somber en 'n korrespondent skryf dat in die sinagoge “a spirit of sorrow and gloom pervaded the whole and completely enveloped the hundreds of worshippers within its walls”.¹⁵²⁾ Uiteindelik het die vierings in 'n ietwat afgeskaalde vorm op 9 Augustus 1902 plaasgevind.¹⁵³⁾ Die burgemeester het ook van die kans gebruik gemaak en 'n telegram aan die koning gestuur waarin hy hom nie net geluk gewens het nie, maar hom ook verseker het van Oudtshoorn se “sincerest loyalty”.¹⁵⁴⁾

Die vredesluiting was uiteraard vir die lojaliste 'n groot vreugde. Die kriptiese telegram: “Peace signed last night”, is op Sondagand, 1 Junie 1902, ontvang en onmiddellik na die St. Jude’s kerk geneem waar die diens amper verby was. Die predikant het die telegram voorgelees en die gemeente het die gesang “Praise my soul, King of Heaven” uit volle bors gesing. 'n Kwartier later was die nuus rugbaar oor die

¹⁵⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/2/02 (Town Council); *Oudtshoorn Courant* 17/2/02 (The Continental Slanders).

¹⁵¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/4/02 (The Coronation Meeting).

¹⁵²⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/6/02 (The Synagogue and the Coronation).

¹⁵³⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/8/02 (The Coronation Festivities).

¹⁵⁴⁾ (PRO) C.O. 48/562, vol. 2: Acting Mayor, Oudtshoorn – Governor (copy) (Enclosure in despatch no.182 of 1/7/02), 25/6/02, g.p. (F.K.858, p.228).

hele dorp en het groepe mense deur die dorp geloop en luidkeels hulle tevredenheid met die herstel van vrede te kenne gegee. Die Maandag, 2 Junie, het skole, kantore en besighede om 11:00 gesluit en het 'n vreugdevolle skare spontaan byeengekom en besluit om die aand 'n fakkelparade te hou. Geld is ingesamel en die huise is ook versier. Op Sondag, 8 Junie, is dankseggingsdienste gehou en die daaropvolgende Maandag was 'n vakansiedag. Te midde van hierdie euforie het die *Oudtshoorn Courant* egter geen tyd verspil nie om die hoop uit te spreek dat Republikanisme vir goed iets van die verlede is en almal lojale onderdane van Brittanje sal wees.¹⁵⁵⁾

Na die oorlog was daar by sommige lojaliste die begeerte om die nagedagtenis van diegene wat gedurende die oorlog aan Britse kant gesneuwel het, lewendig te hou. Op 3 September 1902 verskyn daar 'n emosionele brief onder die skuilnaam "A comrade-in-arms" waarin hy sê dat 'n jaar na die Vlakteplaas-geveg, waarin vier Oudtshoorniete gesneuwel het, nog geen grafstene op hulle grafte aangebring is teen die heuwel waar hulle begrawe lê nie. Die skrywer gaan voort en sê dat die gesneuweldes nie net vir Brittanje geveg het nie, maar ook ter beskerming van hulle geliefde dorp en dat elke Oudtshoorniet dus trots op hulle moet wees en hulle nooit moet vergeet nie. Hy doen dan 'n beroep op die gemeenskapsleiers om fondse in te samel om hulle grafte te versorg.¹⁵⁶⁾ Hierdie saak het egter 'n sinistere wending geneem toe 'n korrespondent in November 1902 op bogenoemde brief gereageer het. Volgens hom is daar in die twee maande sedert die verskyning van die eerste brief niks aan die saak gedoen nie, ten spyte van die feit dat die skrywer weet dat voor D.A. Filer, 'n intelligensie-offisier, die distrik verlaat het, hy 'n groterige bedrag geld vir hierdie doel onder veral plaasbewoners ingesamel het. Die skrywer insinueer dat iemand in die distrik steeds wederregtelik die geld in sy besit het, maar nie bereid is om dit aan te wend vir die doel waarvoor dit ingesamel is nie. Hy doen dan 'n beroep op daardie persoon om die geld eerder te oorhandig aan iemand wat erns sal maak met die saak.¹⁵⁷⁾ Ten spyte van navrae kon daar nie met sekerheid vasgetel word hoe die saak verder verloop het nie. Die toenmalige eienaar het egter die versekering gegee dat daar geen grafstene of gedenktekens op Vlakteplaas opgerig is vir hierdie gesneuweldes nie.¹⁵⁸⁾

Ten spyte van die gesloer met die Vlakteplaas-grafte, is die bewaring van die nagedagtenis van oorlogslagoffers vanaf Desember 1902 met nuwe ywer aangepak. 'n Komitee wat die werksaamhede vir die daarstelling van 'n Soldiers' Grave Memorial moes koördineer het tot stand gekom met John Stapleton as voorsitter. Op 'n vergadering gehou op 5 Desember 1902 is besluit om geld in te samel deur donasielyste. Meer as £300 was benodig.¹⁵⁹⁾ Uiteindelik is daar toe 'n standbeeld opgerig met die name

¹⁵⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 2/6/02 (Peace!); *Oudtshoorn Courant* 5/6/02 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 12/6/02 (Notes and Comments).

¹⁵⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/9/02 (Honour the Brave).

¹⁵⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 26/11/02 (Correspondence).

¹⁵⁸⁾ Persoonlike onderhoud met Jurie Schoeman, 27/10/93.

¹⁵⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/12/02 (Notice); *Oudtshoorn Courant* 10/12/02 (Soldiers' Grave Memorial); *Oudtshoorn Courant* 9/2/02 (Soldiers' Graves).

van diegene met Oudtshoornse verbintenis wat in die oorlog aan Britse kant gesneue het. Dit kan vandag nog op die terrein van die C.P. Nel-museum op Oudtshoorn besigtig word.

Hierdie tipe herdenkings het regdeur 1903 voorgekom. Op 10 Mei 1903 byvoorbeeld is daar by die Episkopale Kerk 'n gedenksteen vir twee Britse gesneuedes deur die burgemeester onthul. Tydens hierdie geleentheid was daar ook 'n optog deur die strate gelei deur die orkes en manskappe van die Oudtshoorn Volunteer Rifles.¹⁶⁰⁾ In September 1903 weer is 'n konsert georganiseer om fondse te bekom vir die behoorlike bewaring en versorging van die grafte van soldate en vrywilligers wat in Oudtshoorn begrawe is.¹⁶¹⁾

In noue aansluiting hierby het die lojaliste hulle ten laaste ook ontferm oor die lot van die gesinne van die gesneuedes. Reeds vroeg in 1902 is 'n beroep om geldelike hulp op die Oudtshoornse gemeenskap gedoen sodat die weduwee en twee kinders van kpl. William Henry Wych, wat gesneue het terwyl hy as vrywilliger teen die Boere in die Middellande geveg het, uit hulle swak ekonomiese toestand gehelp kon word. Gou is meer as £110 ingesamel, onder meer deur die opvoering van 'n komedie, insamelings deur die uitreikers van passe en bydraes deur die polisie, tronkpersoneel, distriksgeneesheer en die resident magistraat en sy personeel.¹⁶²⁾ Later is daar ook geld gekollekteer vir mev. De Swart, wie se man in die Vlakteplaas-geveg gesterf het. Daar is met hierdie geldelike hulp volgehou totdat die gesinne en gewondes staatspensioene gekry het.¹⁶³⁾

Dit is dus duidelik uit die voorafgaande dat daar in die distrik Oudtshoorn 'n groot hoeveelheid uiters aktiewe lojaliste was, wat onder die leiding van enkele prominente leiers, waarvan George Curtis, George Wallis, jr. en E.T.L. Edmeades die vernaamstes was, hulle volle gewig agter die Britse oorlogspoging ingewerp het. Hoewel daar lojaliste uit bykans elke groep in die gemeenskap gekom het, was dit die Jode en Engelssprekende blankes van die dorp Oudtshoorn en die bruinmense wat die kern uitgemaak het tesame met enkele Hollandse Afrikaners.

Die ongekeerde Britse patriotisme wat in lojaliste ontvlam het, het gesorg dat net heelhartige steun aan elke pro-Britse saak verwag is; enigiets minder is as 'n teken van dislojaliteit gesien. Hoewel hierdie siening soms wrywing onder lojaliste veroorsaak het, het dit egter gelei tot ywerige finansiële, materiële, morele en praktiese steun aan die Britse regering en weermag wat moeilik oortref kon word in die ander distrikte van die Kaapkolonie.

¹⁶⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (Punten van Belang).

¹⁶¹⁾ *Het Zuid-Westen* 14/9/03 (Eene Goede Zaak).

¹⁶²⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/1/02 (Oudtshoorn Men in Action); *Oudtshoorn Courant* 6/2/02 (Notes and Comments); (The Widow Wych); ("Our Boys").

¹⁶³⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/6/02 (Notes and Comments); *Oudtshoorn Courant* 7/7/02 (Notes and Comments); *Oudtshoorn Courant* 10/7/02 (Pensions).

Hoofstuk 3

Vreedsame Gemeenskapsreaksie: Die Simpatiseerders

Soos wat daar Oudtshoorniete was wat die Britse oorlogspoging vurig ondersteun het, was daar ook diegene in die distrik Oudtshoorn wat om verskeie redes groot simpatie met die twee Boererepublieke gehad het. Sommige sou die wapen opneem, maar die oorgrote meerderheid het verkies om hulle steun aan die Boere tot nie-gewapende hulp te beperk. Dit is oor hierdie groep wat dit in hierdie hoofstuk gaan. Daar sal onder andere gelet word op die samestelling van die simpatiseerders, die aard, omvang en redes vir hierdie simpatie met die Boere, die kompleksiteit van die simpatiseerders se posisie asook die aard van hulle hulp aan die Boere.

Die posisie van die simpatiseerders in die distrik Oudtshoorn was baie meer ingewikkeld as dié van die lojaliste. Waar die lojaliste openlik hulle lojaliteit aan Brittanje kon betoon, moes die simpatiseerders uit vrees vir vervolging, veral tydens die krygswetperiode, grootliks hulle steun aan die Republikeine in die geheim betoon. Dit het gelei tot 'n tipe ingetoë simpatisering wat selfs die owerhede aan die raai gehad het oor die werklike graad van dislojaliteit in die distrik en oor die persone wat simpatiseerders was. In sommige inligtingsverslae is die distrik voorgestel as 'n "hotbed of sedition", terwyl lt. kol. Tamplin, wat 'n tyd lank kommandant op Oudtshoorn was, weer opgemerk het dat die distriksbewoners baie meer lojaal was as waarvoor hulle krediet gekry het.¹⁾ Die waarheid lê egter tussen hierdie twee pole: 'n groot aantal distriksbewoners het wel 'n diepe simpatie met die Boere gehad en baie gedoen om die Republikeinse saak te bevorder, maar hulle het dit beslis op 'n minder uitgesproke en openlik uitdagende manier gedoen as simpatiseerders van baie ander distrikte.

3.1 Samestelling

Wat die samestelling van die simpatiseerders betref, is dit duidelik dat hulle op enkele uitsonderings na uitsluitlik uit blanke Hollandse Afrikaners bestaan het. Daar is reeds op gewys dat die oorgrote meerderheid Engelssprekendes, Jode en bruinmense lojaliste was. Net so het die meeste Hollandse Afrikaners 'n vurige simpatie vir die Boere gekoester, soos J.C. Stapleton ook in 'n telegram aan die Regsdepartement bevestig het.²⁾ Daar is voortdurend gewaarsku dat die "Dutch" gevaar inhou en gesê dat hulle in al die distrikte van die Suid-Kaap eintlik skokkend anti-Brits is, hoewel hulle voorgegee het om lojaal te wees.³⁾

¹⁾ (TAB) H.C. 49: onbekend - onbekend (copy) (enclosed in Intelligence 20/1/01), 17/1/01, g.p.; *Oudtshoorn Courant* 30/5/01 (The Commandant's Speech).

²⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 29/9/00), 26/9/00, p.2; (KAB) AG 840: Stapleton – Secretary, Law Department, 12/9/00, pp.1-2.

³⁾ (TAB) H.C. 47: M. Knocker - onbekend (copy) (enclosed in Intelligence 31/12/00), 24/12/00, p.3.

Verder het die graad van dislojaliteit ook toegeneem hoe verder daar van die dorp Oudtshoorn na die grense van die distrik beweeg is. Reeds teen die einde van 1899 merk die *Oudtshoorn Courant* op dat hoewel daar in die dorp oorgenoeg aktiewe lojaliteit is, “there is not a little smouldering disaffection in the mountains and valleys”.⁴⁾ Hierdie toestand is bevestig deur verskeie siviele en militêre ampsdraers. In ‘n skrywe aan die intelligensiedepartement, sê Allan G. Davison, hoof-skaapinspekteur, dat dit in die distrik Oudtshoorn veral die boere was wat op enkele uitsonderings na, simpatiekgesind teenoor die Republieke was.⁵⁾ Veral Vlakteplaas op die oosgrens van die distrik was ‘n vername setel van simpatiseerders. Kapt. Foster, Administrateur van No.15 Area, het dit die dislojaalste gebied in die distrik genoem, veral aangesien 19 van die voorste boere daar gestraf is weens bystand aan die Republikeine.⁶⁾ In een van sy intelligensieverslae noem Isaac F. Cohen ook Schoemanshoek as een van die dislojaalste areas en sê om ‘n lojalis daar te vind, is soos om ‘n naald in ‘n hooimied te soek.⁷⁾ In ‘n opname in die Schoemanshoek-, Kombuis-, Kango-, Grootkraal- en Matjiesrivier-area, waarna reeds vroeër verwys is, is bevind dat verreweg die meeste van die sowat 70 genoemde persone die Boere simpatiek gesind was, terwyl ‘n paar ander as sogenaamde “mugwimps” (draadsitters) aangedui is. Veral Petrus J. Botha en William Chamberlain van Boomplaas, Petrus Jakobus (Witkop) Botha van Grootkraal, Jan G. du Plessis en sy seun met dieselfde name van Kango, Jan du Preez van Vinknesrivier, Jan H. Spies van Kombuis en Willem van der Veen van Matjiesrivier is uitgesonder as persone wat baie dislojaal was.⁸⁾ Ook van Calitzdorp op die wesgrens van die distrik is gereeld klagtes van simpatiseerder-bedrywighede ontvang en is veral ds. en mev. Barry uitgesonder as die groot aanhitters. Terwyl daar baie min verwysings na vrouens in die simpatiseerdergeledere was, word mev. Barry egter selfs as die grootste “rebel” in daardie deel van die distrik beskryf.⁹⁾

Hoewel baie mense daaraan skuldig bevind is dat hulle die Boere gehelp het, was daar net ‘n handjievol werklik invloedryke simpatiseerders. Die belangrikste was J.H. Schoeman, LWV, van wie gesê is dat hy die oorgrote meerderheid van die boere in die distrik kon beïnvloed.¹⁰⁾ Ook Nico Hofmeyr, redakteur van die *Het Zuid-Westen*, is deur die Hollandse Afrikaners gerespekteer en deur middel van sy koerant het hy dikwels uiting gegee aan die gevoelens wat baie simpatiseerders gehad het, maar ook simpatiseerderdenke gerig. Ook die ander parlamentslid, H. Mulder, LWR, het invloed gehad, hoewel ietwat meer beperk. Laastens was daar ‘n aantal persone wat in hulle onmiddellike omgewing invloed uitgeoefen het.

⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/12/00 (War Notes).

⁵⁾ (PRO) C.O. 48/547, vol. 2: Davison – Intelligence Department (copy) (Enclosure in Despatch Secret 1/8/00), 20/7/00, g.p. (F.K.776, p.353).

⁶⁾ (KAB) SGE 1/330: Foster – O.C. Southern, 2/2/02, no.42, g.p.

⁷⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (Enclosed in Intelligence 29/9/00), 26/9/00, pp.1-2.

⁸⁾ (TAB) H.C. 52: B.X. - ondekend (copy) (Enclosed in L10, 20/9/01), 14/9/01, pp.5-8.

⁹⁾ (KAB) SGE 1/330: Acting A.R.M., Calitzdorp – Administrator, No.15 Area (Enclosure 1 in Foster – Intelligence Officer, Southern (copy), 28/1/02, Enclosed in Barry – Supt. Genl. of Education, 20/1/02, no.13), 25/1/02, g.p.

¹⁰⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (Enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, p.2.

Onder hulle het ds. Barry van Calitzdorp, J.H. Liebenberg van die Kango, J.W. Louw, spesiale vrederegter op Vlakteplaas, en Jurie Schoeman van De Rust getel.

Ook die plaaslike Afrikanerbond-takke het 'n rol gespeel in die rig van simpatiseerderstrewes. Daar kon nie bepaal word hoe groot die Bond tydens die oorlogsjare in die distrik was nie. Uit 'n verslag van die Distriksbestuursvergadering wat op 9 Februarie 1900 gehou is, blyk dit dat daar Bondtakke op Vlakteplaas, Rooirivier, Calitzdorp en Nelsrivier was met 'n totale ledetal van 81.¹¹⁾ In Oktober 1900 berig die *Het Zuid-Westen* egter dat daar vier takke in die distrik bestaan het, naamlik Vlakteplaas, Calitzdorp, Buffelsklip en Matjiesrivier, met 'n totale ledetal van 110 en dat 'n nuwe tak op 10 November op De Rust gestig sou word.¹²⁾ Dit wil voorkom asof die Bond teen die einde van 1900 in sekere takke geringe groei getoon het, want in Desember 1900 het ag nuwe lede 'n wyksvergadering op Vlakteplaas bygewoon.¹³⁾ Nietemin was die Bond as formele organisasie klein binne die distrik Oudtshoorn relatief tot die inwonertal. Tog moet die Bond se invloed nie onderskat word nie, want van die prominentste simpatiseerders het aan die organisasie behoort, soos J.H. Schoeman, distriksvoorsitter, J.W. Louw, lid van die distriksbestuur, en J.J. Schoeman, voorsitter van die De Rust-tak. Daarby het die Bond ook, deur Bondskongresse en skakeling met die takke van ander distrikte, as kommunikasiekanaal gedien waardeur nuwe idees die distrik binnegekom het en gesamentlike simpatiseerderoptrede beplan kon word. Die leiers se toesprake op kongresse het ook as uitlaatklep gedien. Tweedens het die organisasie 'n belangrike rigtinggewende rol gespeel in aspekte soos fondsinsamelings en formulering van standpunte.

Die balans tussen simpatie met die Boere en lojaliteit aan Brittanje was by die simpatiseerders uiteraard ook meer kompleks as by die lojaliste. Een van die anomalieë waarop Snyman voortdurend in sy studie¹⁴⁾ wys, is die noue band wat tussen baie simpatiseerders en die Britse monarg bestaan het. Ook in die distrik Oudtshoorn was dit die geval. In September 1900, te midde van die Britse militêre suksesse, skryf Isaac F. Cohen byvoorbeeld dat die NG predikant seënwenne oor die koningin uitgespreek het.¹⁵⁾ Die respek en toegeneentheid wat veral jeens koningin Victoria bestaan het, word egter ten beste geïllustreer deur die simpatiseerders se optrede na haar dood. Nêrens kon enige bewyse opgespoor word dat daar die geringste teken van blydschap by simpatiseerders was nie. Daar was, intendeel, 'n algemene gevoel van weemoed. Op 27 Januarie 1901 skryf M. Knocker, 'n uiters agterdogtige Britse agent, aan die militêre owerhede dat al die boere groot spyt oor die koningin se afsterwe getoon het. Hy het egter bygevoeg dat hy hoop dat dit nie net vertoon was nie.¹⁶⁾ Enige twyfel oor die egtheid van die emosie is egter uit die weg geruim deur veral die gebeure in die NG Kerk tydens die roudiens. Die *Oudtshoorn Courant*, wat selde 'n goeie woord vir simpatiseerders gehad het, berig dat ds. Stofberg, wat in ds. George Murray se plek waargeneem het,

¹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/2/00 (Afrikaner Bond).

¹²⁾ *Het Zuid-Westen* 29/10/00 (Correspondentie); *Het Zuid-Westen* 15/11/00 (Afrikaner Bond).

¹³⁾ *Het Zuid-Westen* 27/12/00 (Afrikaner Bond).

¹⁴⁾ J.H. Snyman: Die Afrikaner in Kaapland, 1899 – 1902 (*Argiefjaarboek*, 1979, II).

¹⁵⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 21/8/00), 16/9/00, p.2.

¹⁶⁾ (TAB) H.C. 50: Knocker – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 4/2/01), 27/1/01, p.2.

“delivered an impressive address to a large and earnestly attentive congregation, his words being listened to with reverential silence”.¹⁷⁾

Na die koningin se dood het die simpatiseerders ook hulle steun aan haar opvolger, Edward VII, toegesê, soos veral uit hulle deelname aan die reëlins vir die kroningsvierings blyk. Hoewel die lojaliste onmiddellike deelname aan die vierings verhef het tot toetssteen van lojaliteit en Britse patriotisme, het die *Het Zuid-Westen* in ‘n belangwekkende hoofartikel sy lesers aangemoedig om daaraan deel te neem – nie om moontlike suspisies van dislojaliteit die nek in te slaan nie, maar vrywillig en hartlik om so opregte belangstelling in en goedkeuring van die verrigtinge te weerspieël.¹⁸⁾ ‘n Mens kan dus aanneem dat die groot aantal boere wat deel aan die reëlins gehad het¹⁹⁾, dit met hierdie gesindheid gedoen het.

Hierdie ondersteuning het vir die hele koningshuis, nie net vir die monarg nie, gegeld. Geen beter bewys hiervoor is te vinde as die ywer waarmee simpatiseerders teen die middel van 1901, toe die oorlog in die Kolonie op ‘n hoogtepunt was, meegedoen het aan die reëlins vir die verwelkoming van die hertog en hertogin van Cornwall en York in Kaapstad nie. Die lojaliste het weer deelname aan die geleentheid verhef tot maatstaf van lojaliteit aan die Britse saak.²⁰⁾ Tog het die *Het Zuid-Westen* nogmaals hom ten gunste van deelname uitgespreek en gesê dat “elk ware Kolonis” sy plig met geesdrif moes verrig ongeag sy politieke oortuiging.²¹⁾ Uiteindelik het die boere ook hier ‘n belangrike rol ten opsigte van fondsinsamelings en ander bydraes gepeel.²²⁾ Die rede vir hierdie verbondenheid aan en liefde vir die Britse koningshuis ten spyte van ‘n afkeer in die Britse regering se oorlogsbeleid, moet daaraan toegeskryf word dat hulle die monarg as verhewe bo die politieke stryd gesien het, omdat die vors nie in die kabinet gesit of goedkeuring vir politieke akte geweier het nie.²³⁾ Daarby was daar waarskynlik ook waardering vir die vryhede wat hulle onder Victoria se bewind verwerf het.

Hierdie toegeneentheid tot die Britse troon het egter geensins die simpatiseerders daarvan weerhou om op verskeie maniere die Republieke in hulle oorlogspoging teen Brittanje te ondersteun nie. Daarom is dit belangrik om die redes vir hulle simpatie met die Boere te bepaal.

3.2 Redes vir inwoners se simpatie met die Boererepublieke

Ten eerste was daar die aspek wat Snyman in sy studie ook beklemtoon, naamlik die noue bloed- en kulturele bande wat tussen die Hollandse Afrikaners van die Kolonie en die Republieke bestaan het. Die

¹⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/2/01 (The Queen’s Funeral).

¹⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 24/3/02 (Een Publieke Vergadering).

¹⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/4/02 (The Coronation Meeting).

²⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/6/01 (Ongetiteld).

²¹⁾ *Het Zuid-Westen* 17/6/01 (Het Vorstelijke Bezoek).

²²⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/7/01 (The Royal Visit).

²³⁾ *Het Zuid-Westen* 24/3/02 (Een Publieke Vergadering).

simpatiseerders was toegeneë teenoor die Boere in die Republieke, want die Republikeine was “vleesch van hun vleesch en bloed van hun bloed. Al berooft hij hen, al plaagt hij hen, al gebeurt wat ook – vechten kunnen zij waarlijk niet tegen de Boer”.²⁴⁾ Dit was egter meer as net ‘n abstrakte eenheidsgevoel met die Republikeine. Trouens, dit was eerder die reël as die uitsondering dat huisgesinne direk by die oorlog betrokke was deur ‘n vader, moeder, broer, suster of ander naasbestaande wat op een of ander wyse aan die Boere se stryd deelgeneem het.²⁵⁾ In sy inligtingsverslag van 16 September 1900 bevestig Cohen dat bykans elke boer ‘n familielid het wat teen die Britte geveg het. Ene S.E. Terblanche het 37 familieleden gehad wat vir die Boere geveg het, terwyl ‘n ander persoon, wie se naam nie gemeld word nie, sy vader en drie broers in die oorlog verloor het, terwyl nog twee broers krygsgevangenes was. Cohen het opgemerk dat dit grootliks bygedra het tot ‘n gevoel van bitterheid jeens die Britte.²⁶⁾

Naas die lewensverlies, was dit veral die feit dat baie simpatiseerders familie gehad het wat krygsgevangenes was of in konsentrasiekampe aangehou is, wat deernis met die lot van die Boere aangevuur het. Reeds so vroeg as 9 November 1899 word berig dat een van die Boere-krygsgevangenes wat in Simonsbaai op die skip, die “Penelope” aangehou is, B.J. Schoeman, die seun is van ‘n mev. Schoeman wat in Hoogstraat, Oudtshoorn gebly het en dat hy toegelaat is om ‘n brief aan sy moeder te skryf.²⁷⁾ Deur die loop van die oorlog is periodiek melding gemaak van soortgelyke gevalle. Vroeg in 1901 het ds. Murray uit die Diyatalawa-krygsgevangenekamp in Ceylon, waar hy geestelike werk onder die Boerekrygsgevangenes gedoen het, aan sy vrou geskryf dat hy familieleden van mevv. Coetzee en Hoek van Oudtshoorn daar teëgekom het.²⁸⁾ Nêrens word die invloed wat hierdie gevangeneming gehad het in die kultivering van ‘n diepgaande simpatie met die Boere en weersin in die Britse oorlogsbeleid beter verwoord as in ‘n skrywe van Louis J. du Plessis van Hazenjacht nie. Hy sê dat die oorlog se invloed het “ook uitgestrekt tot hier, alwaar het één hart heeft zwaar geslanen, en bijna in wanhoop gedompeld, daar iemand van hem hebben geëischt, die meer was dan een vriend, ja meer dan eenig ander weezen op aarde, namelijk dood zijn ondertrouwe, Jacoba Magrieta Jane Groenewald, in den jeugdigen ouderdom van 23 jaren, in het vrouwen vluchtelingen kamp te Bloemfontein, aan Typheuse Koorts ... van zijn hart te hebben losgescheurd ...”.²⁹⁾

Met die koms van die Boere na die distrik gedurende 1901 het hierdie familieverbintenisse natuurlik meer akuut geword en het die Boere dit in ‘n sekere mate uitgebuit. Beide Deneys Reitz en genl. Ben Bouwer het vertel hoe hulle onverwags op familieleden in die distrik Oudtshoorn afgekom het wat dan hulp aan die

²⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 10/1/01 (Zwijgen is Goud).

²⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 20/12/00 (Calitzdorp).

²⁶⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, p.1; H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 29/9/00), 26/7/00, p.2.

²⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/11/99 (Ongetiteld).

²⁸⁾ (KAB) P1/3/1: Ds. Murray – mev. Murray, 22/1/1901, p.2.

²⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 9/11/99 (In Memoriam).

Boere verleen het.³⁰⁾ Dikwels was hierdie bande taamlik vaag, soos blyk uit Bouwer se herinnering dat hy en een van die Bouwers van Saffraanrivier in hul familiestamboom teruggegaan het totdat hulle 'n gemeenskaplike voorvader ontdek het. Tog was selfs hierdie vae familiebande vir baie genoeg rede om ten minste hulle morele gewig agter die Boere in te gooi.³¹⁾ Baie simpatiseerders, soos J.W. Louw en Stephanus Fourie, wat daarvan aangekla is dat hulle materiële hulp aan die Boere verskaf het, het broers of neefs in die kommando's gehad wat hulle op hul plase besoek het.³²⁾

Tweedens was daar baie simpatiseerders wat gekant was teen die Britse beleid in Suid-Afrika en wat vas geglo het dat die Britte die oorlog onafwendbaar gemaak het. Hierdie standpunte is veral verwoord deur prominente simpatiseerderleiers soos J.H. Schoeman en Nico Hofmeyr. Schoeman het by verskeie geleenthede verkondig dat die oorlog slegs ontstaan het as gevolg van Brittanje se soeke na Transvaalse goud en dat die Republieke as gevolg van die Britse magsopbou geen ander keuse gelaat is as om 'n ultimatum aan Brittanje te stel nie. Die stemregkwessie was volgens hom net 'n dekmantel.³³⁾ Ander vernamesimpatiseerders soos Jurie Schoeman het hierby aangesluit deur die Britte as "kapitalisten en fortuinzoekers" af te maak.³⁴⁾ Die lojaliste se verweer dat daar reeds voor die Jameson-inval 'n komplot tussen die Republieke was om Britse invloed in Suid-Afrika af te werp, is deur Nico Hofmeyr ondervang wat gesê het dat daar eers na die Boeroorwinnings by Modderspruit, Colenso en Magersfontein anneksasieplanne deur die Boere gekoester is en dan ook net deur die heethoofde.³⁵⁾ Hy het verder gegaan en beweer dat terwyl Milner in 1898 besig was om met Kruger oor stemreg vir uitlanders te onderhandel, sy (Milner se) propaganda dat Hollandse Afrikaners Engelse uit hulle posisies wou verdryf, die Engelse volk teen die Afrikaner opgesweep het en so enige moontlikheid van 'n vreedsame skikking laat verdwyn het.³⁶⁾ Die onwrikbare geloof het dus by simpatiseerders bestaan dat Brittanje die Republieke in 'n oorlog ingedwing het vir duistere motiewe en deur onderduimse taktiek.

Oor die manier waarop Brittanje die oorlog gevoer het, het daar, in die derde plek, ook groot ontevredenheid bestaan. Dit het veral op twee aspekte berus: Ten eerste is geglo dat die anneksasie van die Republieke onnodig was en dat daar nooit blywende vrede sou wees solank as wat die Republieke nie hulle vryheid gegun word nie.³⁷⁾ Veel meer emosioneel egter was die weersin wat die konsentrasiekampstelsel en verskroeiende aarde-beleid gewek het. In 'n artikel in die *Het Zuid-Westen* wat getuig van wanhoop en afsku, word prontuit gesê dat Britse soldate gruweldade teenoor Boervrouens en -

³⁰⁾ D. Reitz: *Commando*, p.260; P.J. le Riche: *Memoirs of General Ben Bouwer*, pp.196, 201.

³¹⁾ P.J. le Riche: *Memoirs of General Ben Bouwer*, p.201.

³²⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/2/01 (More alleged High Treason); *Oudtshoorn Courant*, 9/12/01 (Military Court).

³³⁾ *Oudtshoorn Courant* 25/6/00 (Ongetiteld).

³⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 15/11/00 (Afrikaner Bond).

³⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 17/12/00 (Vragen en Gedachten).

³⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 13/12/00 (Het Beginsel van der Bodem).

³⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 27/12/00 (Afrikaner Bond); *Het Zuid-Westen*, 10/1/01 (Zwijgen is Goud).

kinders pleeg en word afgesluit: “Kunnen wij ooit vergeten of vergeven wat er thans over de Vaal en de Oranje gebeurt?”³⁸⁾

Vierdens het daar by sommige simpatiseerders die vaste geloof bestaan dat God aan die Boere se kant was en dat Hy hulle uiteindelik die oorwinning sou gee. Veral teen laat 1900 was hierdie geloof besonder sterk. Op 5 November 1900 het ‘n onderskepte telegram van H.P. Schoeman van Schoemansdorp die intelligensiedepartement bereik. Schoeman sê onder meer dat die lojaliste se reëlins vir die vredesluiting tot stilstand gekom het en dat hy seker is dat God sal gee dat die vrede tot Sy eer gevier sal word en dat Hy dus nie Sy mense (die Boere) in die steek sal laat nie.³⁹⁾ Hierdie gedagte word selfs meer pront gestel deur J.L. du Preez, wat later as Klas I-rebel tereg sou staan, in ‘n brief aan Nico Hofmeyr waarin hy beswaar maak teen Hofmeyr se hoofartikel van 29 Oktober 1900. In dié artikel het Hofmeyr onder andere gesê dat dit lank reeds duidelik geword het dat die stryd vir die Boere hopeloos was. Du Preez het egter geskryf dat baie Boerondersteuners onwrikbaar glo dat God magtig genoeg was om die oorwinning aan die Boere te gee en dat dit was waaraan baie vasgeklou het.⁴⁰⁾

Tesame hiermee was daar ‘n groot mate van vertroue in die vermoëns van die Boere en hulle leiers. So was simpatiseerders in die distrik skynbaar min ontsteld daaroor dat Kruger voor die Britte moes uitvlug, want hulle was vas oortuig dat hy ‘n plan gehad het en het openlik gesê dat die Britte lig sal moet loop as Kruger terugkeer.⁴¹⁾ Hulle het ook ‘n heldeverering gehad vir die Boere se durf en vasberadenheid om Brittanje se militêre mag uit te daag. Terselfdertyd het hulle min vertroue in die Britte se vermoë gehad om die guerrillakommando’s vas te trek.⁴²⁾ Hierdie vertroue is versterk deur gebeure buite Suid-Afrika. J.A. Liebenberg het op 7 Julie 1900 aan J.L. du Preez geskryf dat dinge sleg begin lyk vir die Britte, onder andere omdat die Chinese besig was met ‘n magsopbou en die stamme in Abessinië (Ethiopië) besig was om in opstand te kom teen die Britte.⁴³⁾ Tot bykans aan die einde van die oorlog, was daar nog die hoop dat van die Europese moondhede, veral Duitsland, aan die kant van die Boere in die oorlog sou ingryp.⁴⁴⁾

In die sesde plek het verskeie lojaliste ook beweer dat baie distriksbewoners se simpatie met die Boere gegrond was op onkunde. So beweer Thys Raubenheimer in ‘n brief aan die *Oudtshoorn Courant* dat die plaasbewoners van verskeie dokumente wat hulle pro-Boergevoel sou temper, geen kennis gedra het

³⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 26/11/00 (Vragen en Gedachten) (sic).

³⁹⁾ (KAB) GH 28/130: Schoeman - onbekend (translation) (enclosed in Burrows – Intelligence) (copy) (Enclosure in Confidential Despatch of December 1900), 5/11/00), g.d., g.p.

⁴⁰⁾ (KAB) AG 3414: Preparatory Examination no.31 of 1901 Regina versus Jacobus Lodewicus du Preez, 29/1/01 (Enclosed in Case of Jacobus Lodewicus du Preez charged with High Treason, no.R1/150), p.107.

⁴¹⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, pp.1-2.

⁴²⁾ (TAB) H.C. 52: B.X. - onbekend (copy) (enclosed in L10, 20/9/01), 14/9/01, p.2.

⁴³⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (The Du Preez Correspondence).

⁴⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 29/11/00 (God Regeert!).

nie.⁴⁵⁾ Dit was beslis waar dat onkunde 'n rol gespeel het, veral toe koerante onder krygswet nie meer vrylik versprei kon word nie en mense dikwels uitgelewer was aan propaganda van prominente simpatiseerders soos J.A. Liebenberg en J.L. du Preez asook disinformasie deur die Boere.⁴⁶⁾

Laastens het die resident magistraat van Oudtshoorn ook gevoel dat die toesprake van parlamentslede tydens die sitting van 1900, veral dié oor die sogenaamde Treason Bill, verdere simpatie vir die Boere aangewakker het, aangesien die Britte as onredelike magshebbers uitgebeeld is.⁴⁷⁾ Die geloof dat die Britte onregverdig was, is onvermydelik versterk deur die administrasie van krygswet in die distrik. Simpatiseerders het geredeneer dat die militêre owerhede daarmee hul bes gedoen het om veral van boere rebelle te maak. Groot ontevredenheid het byvoorbeeld geheers omdat sommige boere na hulle plase moes terugstap nadat hulle hul perde dorp toe gebring het omdat dit gekommandeer is, of omdat sommige boere toegelaat is om nog perde te hou nadat dié van ander almal gekommandeer is. Baie was oortuig daarvan dat die verlies aan perde hulle boerdery sou ruïneer.⁴⁸⁾

Daar was dus verskeie oorsake vir die simpatie wat baie distriksbewoners met die boere gehad het. Die simpatiseerders was egter in die onbenydenswaardige posisie dat hulle teenstrydige lojaliteite gehad het: enersyds was daar opregte liefde vir en toegeneentheid tot die Britse monarg; andersyds was daar die innige simpatie met die Republikeine. Die simpatiseerders het egter hierdie oënskynlike teenstrydigheid oorbrug met hulle opvatting oor wat lojaliteit aan Brittanje beteken het.

Die lojaliste het lojaliteit gesien as die aktiewe teenwerk van die Boere se oorlogspoging en daarom moes alle moontlike hulp aan die Britse magte verskaf word. Hulle het selfs verwag dat 'n vader sy seun moes verkla as dié die Boere gehelp het.⁴⁹⁾ Hierteenoor het die simpatiseerders lojaliteit as versoenbaar met neutraliteit gesien. 'n Hoofartikel in die *Het Zuid-Westen*, vat die simpatiseerders se begrip van lojaliteit die beste vas: Nadat die skrywer gewys het op die noue bloedbande tussen die Hollandse Afrikaners van die Kaapkolonie en dié van die Republieke, sê hy dat die woede en afkeer in die Boere by die simpatiseerders ontbreek en dat hulle daarom nie die geesdrif het om na die wapen te gryp nie, maar eerder neutraal te bly:

*“Ook wij tellen ons met alle bescheidenheid en zonder die minste vrees voor de veragting en de haat en hoon der zoo genaamde ‘loyalen’ onder de gelederen die zich aan handen en voeten in deze dagen gebonden weten en niets-doen als plicht beschouwen.”*⁵⁰⁾

⁴⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Correspondence).

⁴⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (The Du Preez Correspondence).

⁴⁷⁾ (KAB) AG 840: Stapleton – Secretary Law Department, 12/9/00, no.179/1900, g.p.

⁴⁸⁾ (TAB) H.C. 52: B.X - onbekend (copy) (enclosed in L10, 20/9/01), 14/9/01, pp.1-2.

⁴⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/6/01 (Ongetiteld).

⁵⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 10/1/01 (Zwijgen is Goud).

Soos vroeër gesien is, het die simpatiseerders ook 'n streng onderskeid getref tussen wat hulle gesien het as 'n a-politiese monarg enersyds, en 'n onderduimse en kapitalistiese Imperiale regering andersyds. Daarom kon J.H. Schoeman sê dat die Hollandse Afrikanerbevolking van die Kolonie tegelykertyd behoort aan die Britse Ryk en “aan een volk”⁵¹⁾ en kon die simpatiseerders die Britse regering se oorlogsbeleid veroordeel terwyl hulle die Britse monarg vereer het. Teenoor die Britse monarg het die simpatiseerders hulle dikwels ten volle lojaal verklaar, maar in dieselfde asem het hulle veral vir Rhodes en Milner hewig gekritiseer.⁵²⁾ Die verskeie oproepe tot kalmte, gehoorsaamheid en loyaliteit wat reg deur die oorlog van prominente simpatiseerders gekom het⁵³⁾, moet dus nie gesien word as hulp aan die Britte nie, maar eerder, soos J.W. Louw dit genoem het, as “tydzame wederstand”.⁵⁴⁾ Met ander woorde, daar was selde 'n openlike uitdaging van Britse gesag, maar in die simpatiseerder se oë het dit hom nie verhinder om ook hulp aan die Boere te gee nie.

3.3 Optrede van die simpatiseerders tydens die oorlog

3.3.1 Finansiële en morele steun aan die Boererepublieke

Die eerste tipe tasbare hulp wat die simpatiseerders van die distrik Oudtshoorn na die aanvang van die oorlog aangebied het, was, soos by die loyaliste, geldelike bydraes tot verskeie fondse vir veral die noodlydendes van die Republieke. Reeds op 12 Oktober 1899 het die *Oudtshoorn Courant* 'n versoek deur N.F. de Waal, J.H. Hofmeyr en ander uit die *S.A. News* oorgeneem waarin Afrikaners versoek is om bydraes te maak vir die verwagte oorlogsweduwees en –wese aan Boerkant. J.W. Louw sou in die distrik die bydraes ontvang en kollekteerders sou in elke veldkornetskap aangestel word.⁵⁵⁾ Kort hierna het H. Mulder in 'n koerantonderhoud gesê dat ten spyte van ernstige pogings om die oorlog te verhoed, dit 'n realiteit geword het en dat al wat simpatiseerders kon doen, was om gehoorsaam en kalm te wees en om wettige hulp aan die Boere te verleen deur bydraes te maak om gewondes, weduwees en wese soveel te help as wat binne hulle vermoë was.⁵⁶⁾ Teen die einde van Oktober 1899 is reeds £450 uit die distrik ontvang.⁵⁷⁾ Toe die laaste bydraelyste teen die einde van 1899 in die *Oudtshoorn Courant* gepubliseer is, is reeds meer as £720 ingesamel; £650 daarvan onder die vaandel van die Afrikanerbond.⁵⁸⁾

⁵¹⁾ *Het Zuid-Westen* 15/11/00 (Afrikaner Bond).

⁵²⁾ (TAB) H.C. 34: Honnet – Foster (copy) (enclosed in Intelligence 21/4/00), 14/4/00, p.3.

⁵³⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/11/99 (Mr Mulder, M.L.A.); *Oudtshoorn Courant* 12/2/00 (Afrikaner Bond); *Het Zuid-Westen* 15/11/00 (Afrikaner Bond).

⁵⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (De zaak van J.W. Louw).

⁵⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/10/99 (Appeal for Widows and Orphans); *Oudtshoorn Courant*, 23/10/00 (Fonds voor Weduwen, Weezen en Gewonden).

⁵⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/11/99 (Mr Mulder, MLA).

⁵⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/10/99 (Ongetiteld).

⁵⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/12/99 (Intekeninglyste voor Gewonden, Weduwen en Weezen); *Oudtshoorn Courant* 12/2/00 (Afrikaner Bond).

Toe ds. George Murray deur die NG Kerk Moderatuur gevra is om die Boerekrygsgevangenes in die Diyatalawa-kamp in Ceylon te gaan bearbei, het dit vir die simpatiseerders van die distrik 'n verdere geleentheid gebied om die lot van die Republikeine te verlig. In Junie 1900 het daar geldelike bydraes wat ds. Murray kon saamvat, vanoor die hele distrik ingestroom. Daar is selfs 'n basaar op De Dam gehou ten bate van die krygsgevangenes waar die opkoms so groot was dat die kerkgebou nie almal kon huisves nie. Uiteindelik is daar tussen £50 en £60 ingesamel.⁵⁹⁾

In dieselfde trant is daar teen laat November 1900 op inisiatief van die *Het Zuid-Westen* 'n fonds gestig vir hulpverlening aan die Boervroue wat in Port Elizabeth in 'n konsentrasiekamp aangehou is. Die koerant het onderneem om bydraes weekliks aan ds. en mev. Pienaar van Uitenhage deur te stuur en die bydraers se name in die koerant te publiseer.⁶⁰⁾ Weer eens was die reaksie van die simpatiseerders geesdriftig en op 10 Desember 1900 het die koerant met groot trots aangekondig dat mev. Pienaar die ontvangs van byna £85 uit Oudtshoorn erken het – 'n bedrag wat net oortref is deur die bydraes uit Kaapstad.⁶¹⁾ Nog geld is hierna ingesamel en sowat £67 is in Januarie 1901 erken, waarvan meer as £34 afkomstig was van 'n basaar wat gesamentlik deur die De Rust-wykstak van die Afrikanerbond en die Nelsrivier Debatsvereniging gehou is. Aangesien daar genoeg geld was om in die behoeftes van die vroue in Port Elizabeth te voorsien, is besluit om die oortollige geld na Kaapstad te stuur sodat dit tot voordeel van die vrouens in Bloemfontein en elders aangewend kon word.⁶²⁾

Laastens het die Oudtshoornse simpatiseerders hulle nogeens ontferm oor die lot van die Boerevrouens in die konsentrasiekampe. Met ds. Murray aan die spits is teen die middel van 1901 begin om geld in te samel vir die aankoop van komberse vir hierdie mense. Ook hierdie keer was die reaksie onmiddellik en is mildelik bygedra.⁶³⁾ Uiteindelik is meer as £200 vir hierdie doel ingesamel.⁶⁴⁾

In sy intelligensieverslag het Cohen opgemerk dat die boere se welvarendheid moontlik gevaar vir die Britse oorlogspoging kon inhou.⁶⁵⁾ Uit die voorafgaande is dit egter duidelik dat die simpatiseerders nie soseer die geld gebruik het om die Britte skade te berokken nie, as wat hulle ruimskoots bygedra het om die lot van hulle volksgenote te probeer verlig. Benewens die hulp wat so aan die noodlydendes gebied is, het hierdie bydraes ook die Oudtshoornse simpatiseerders se moraal verhoog, veral in die tydperk toe die distrik buite die gevegsarena geleë was. Dit het as 'n belangrike uitlaatklep gedien vir die wrewel en

⁵⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/6/00 (Brood voor de Gevangenen te St. Helena); *Oudtshoorn Courant* 28/6/00 (Bazaar van De Dam, Wynandsrivier).

⁶⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 22/11/00 (De Hand in den Zak, Voor de Vrouwen en Kinderen).

⁶¹⁾ *Het Zuid-Westen* 22/11/00 (Voor de Vrouwen en Kinderen); *Het Zuid-Westen* 3/12/00 (Het Zuid-Westen Fonds); *Het Zuid-Westen* 10/12/00 (Vrouwen en Kinderen te Port Elizabeth).

⁶²⁾ *Het Zuid-Westen* 6/12/00 (De Rust Wykstak van den Afrikaner Bond); *Het Zuid-Westen* 10/1/01 (Een Mooi Sommejie).

⁶³⁾ (CPN) MUR 1/3: G. Murray – H. Murray, 4/6/01, p.3; *Het Zuid-Westen* 3/6/01 (De Collecte voor Kombaarsen).

⁶⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 4/7/01 (Ontvangen voor Kombaarsen); *Het Zuid-Westen* 15/7/01 (Ontvangen voor Kombaarsen); *Het Zuid-Westen* 17/10/01 (Voor Kampen).

⁶⁵⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, p.2.

afkeer wat die simpatiseerders vir die Britse konsentrasiekamp- en verskroeiende-aarde-beleid gevoel het.⁶⁶⁾ Dit het aan simpatiseerders die geleentheid gegee om op 'n praktiese, maar wettige manier iets aan die situasie te doen. Sodoende is ook die bloedbande wat tussen die Republikeine en die Koloniale Afrikaners bestaan het, met meegevoel en liefde versterk. Dat die simpatiseerders steeds mildelik bygedra het nadat die distrik by die oorlog betrek is en geld skaarser was, bied getuienis van die krag van hierdie nuutgesmede bande.

Die simpatiseerders het naas bydraes aan noodlenigingsfondse, ook morele steun aan die Republike verleen deur hulle te beywer vir die beëindiging van die oorlog met behoud van die Republike se onafhanklikheid. So het die simpatiseerders van die distrik Oudtshoorn ook deel geword van die werksaamhede van die Versoeningsbeweging. Hierdie beweging is, ironies genoeg, deur twee Engelsmanne gestig. Frederick Mackarness het die Suid-Afrikaanse Versoeningskomitee in Londen gestig, terwyl Ernest T. Hargrove die eerste komitee in die Kolonie op 12 Maart 1900 in Kaapstad gestig het.⁶⁷⁾ Dit waarvoor die Versoeningsbeweging hom beywer het, naamlik vrede met behoud van die Boererepublike se onafhanklikheid, is geëggo op verskeie Afrikanerbond-vergaderings in die distrik en het uiteindelik gelei tot wat beskryf is as 'n Volksvergadering, belê deur J.H. Schoeman en H. Mulder vir 14 April 1900, die naweek waarop die kwartaallikse Nagmaal gehou is en baie boere in die dorp was.⁶⁸⁾

Hierdie vergadering was een van die interessantstes wat tydens die oorlog in die distrik gehou is, nie net vanweë die bydrae wat dit tot die Versoeningsbeweging gelewer het nie, maar ook omdat dit een van die min openbare geleenthede was wat afgestuur het op direkte konfrontasie tussen simpatiseerders en lojaliste. Reeds voor die vergadering plaasgevind het, was daar onmin, aangesien geadverteer is dat dit in die hofsaal sou plaasvind, maar uiteindelik in die YMCA-saal gehou is omdat die organiseerders nie die onderneming wou gee om verantwoordelikheid vir enige skade aan die hofsaal te aanvaar nie. Lojaliste het gekla dat daar geen formele kennisgewing aangaande die verskuiwing was nie en dat die nuus net mondelings onder die boere versprei is met die uitsluitlike doel om die lojaliste van die vergadering weg te hou. Toe hierdie insinuasie egter op die vergadering gemaak is, het dit tot groot ontsteltenis onder simpatiseerders gelei en het pandemonium 'n tyd lank geheers.⁶⁹⁾

Die vergadering het uiteindelik om 11:00 begin en is bygewoon deur sowat 500 mense van wie verreweg die meeste boere was – net sowat 50 tot 60 lojaliste kon toegang kry. Nadat die voorsitter, H.J. Mulder, die vergadering geopen het deur eerstens weer hulle liefde en lojaliteit aan die monarg te bely, maar ook hulle innige simpatie met hulle volksgenote te erken, het hy die oorlog as onregverdig beskryf en gesê dat

⁶⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 15/10/00 (Kerk Nieuws); *Het Zuid-Westen* 22/11/00 (De Hand in den Zak).

⁶⁷⁾ J.H. Snyman: *Die Afrikaner in Kaapland, 1899 – 1902 (Argiefjaarboek, 1979, II, p.32).*

⁶⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/4/00 (Ongetiteld).

⁶⁹⁾ (TAB) H.C. 34: Honnet – Foster (copy) (enclosed in Intelligence 21/4/00), 14/4/00, pp.1-2; *Oudtshoorn Courant* 19/4/00 (Public Meeting).

die vergadering byeengeroep is om te versoek dat die oorlog beëindig moes word en die Republieke hulle onafhanklikheid moes behou. Direk hierna het George Curtis, onder ontstoke krete dat hy Hollands moes praat, gesteun deur E.T.L. Edmeades en Stephen MuClune, gevra dat die vergadering tot die aand verdaag moes word sodat die dorpenaars wat moes werk, dit ook kon bywoon. Die voorstel is verwerp, maar weer het daar 'n tyd lank chaos geheers met “God save the Queen” wat onder andere tussendeur gesing is.⁷⁰⁾

In die eerste mosie, voorgestel deur J.H. Schoeman, is gesê dat as daar na die Kaapse regering geluister is, die oorlog verhoed kon gewees het en is gevra vir die beëindiging van die oorlog met behoud van die Boererepublieke se onafhanklikheid, aangesien hulle anneksasie net verdere spanning sou meebring.⁷¹⁾ In sy toespraak het Schoeman gesê dat die oorlog nie deur die Afrikanerbond veroorsaak is, soos dikwels beweër is nie, maar deur kapitaliste en ultra Jingo's wat op soek was na goud en nie stemreg nie, bygestaan deur 'n onderduimse pers. Hoewel hy sy liefde vir die Britse ryk bely het, het hy die oortuiging uitgespreek dat die Britte verkeerd is as hulle sou dink dat enige mate van Britse mag die Republikeine tot lojale Britse onderdane sou omvorm. Hierdie sentimente is herhaal deur ander sprekers soos Jan Ferreira, Ockert van der Westhuizen en J. Raubenheimer, LWV, (laasgenoemde twee van die distrik George) wat veral vir Rhodes hewig aangeval het. Al hierdie sprekers is egter gereeld onderbreek deur tussenwerpsels van die lojaliste.⁷²⁾

Hierna het George Wallis, jr. onder luide toejuiging van die lojaliste, 'n uiters knap toespraak in Hollands gelewer, waarin hy die voorafgaande sprekers se standpunte aangeval het en veral wou weet waarom geen vredespetisies aan die Republieke gestuur is nie. Hy het daarop gewys dat toe die Boere suksesse behaal het, daar geen oproepe om vrede was nie, maar nadat die Britse troepe die Boere al verder teruggedryf het, die Versoeningsbeweging skielik posgevat het. Volgens hom sou anneksasie nie rassehaat aanblaas nie, aangesien Afrikaner en Engelsman gelyk sou wees, soos wat die geval in die Kaapkolonie was. Hy stel dan 'n amendement op die mosie voor, naamlik dat vrede net bereik kan word deur die anneksasie van die Republieke. Hierop het 'n deel van die gehoor “God save the Queen” en “Rule Britannia” begin sing. Edmeades en Curtis het, onder baie geraas deur die simpatiseerders, Wallis se amendement gesteun. Uiteindelik het sowat 60 mense vir die amendement gestem, maar Schoeman se mosie is met 'n oorweldigende meerderheid aanvaar.⁷³⁾

Verder is 'n mosie, voorgestel deur D. Swart van Uniondale en gesecondeer deur Andries Muller, aanvaar waarin gesê is dat die ware toedrag van sake aan die Engelse bevolking onbekend is, dat die Imperiale regering se beleid groot hartseer en ontevredenheid in die nabye toekoms sou meebring, dat die militêre

⁷⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/4/00 (Public Meeting).

⁷¹⁾ (TAB) H.C. 34: Resolutions of Public Meeting as Oudtshoorn, Saturday, 14th April 1900. (copy of translation) (enclosed in Intelligence 21/4/00), pp.1

⁷²⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/4/00 (Public Meeting).

⁷³⁾ *Ibid.*

owerhede se arbitrêre optrede die koloniste se regte skend en waarin gevra is vir die aanstel van 'n onpartydige kommissie van ondersoek hierna.⁷⁴⁾ Teen daardie tyd het algehele wanorde in die saal geheers. Dit het gelyk asof geweld tussen die lojaliste en die simpatiseerders kon uitbreek, maar uiteindelik is gemoedere gekalmeer en is die vergadering verdaag.⁷⁵⁾

Hoewel dit die enigste openbare vergadering was waarin kapsie gemaak is teen die Britte se anneksasiebeleid, het die *Het Zuid-Westen* nog so laat as November en Desember 1900 anneksasie as die enigste voorwaarde vir vrede as “onteerend en dwaas” afgemaak.⁷⁶⁾ Tog het die besef tot 'n al groter wordende aantal simpatiseerders deurgedring dat die Republieke geen hoop op oorwinning teen die Britse oormag het nie en dat dit wensdenkery was om te hoop dat Brittanje die Republieke sou toelaat om hulle onafhanklikheid te behou.⁷⁷⁾

Vanaf die middel van 1900 het simpatiseerders planne begin beraam vir die stigting van 'n eie Hollandstalige koerant wat spesifiek gerig wou wees op Hollandse Afrikaners en simpatiseerder-aspirasies kon verwoord. J.A. Liebenberg was veral die dryfveer agter dié stigting.⁷⁸⁾ Aanvanklik was die idee dat *Ons Land* 'n tak op Oudtshoorn moes open, maar dié koerant het nie op daardie stadium daarvoor kans gesien nie en aanbeveel dat die Hollandse Afrikaners hulle eie drukkersmaatskappy moes stig. Ds. Rossouw, van George, het voorgestel dat 'n vergadering in dié verband gehou moes word en prominente simpatiseerders het beloof dat hulle dit sou bywoon.⁷⁹⁾

Hierdie vergadering het toe op Saterdag, 18 Augustus 1900, plaasgevind en is goed bygewoon deur veral boere. Geen doekies is omgedraai dat die nuwe koerant moes bydra tot groter selfstandigheid van die Hollandse Afrikaners in die Suidwestelike Distrikte nie.⁸⁰⁾ Die Zuid-Westelike Drukpers Maatschappij is toe gestig en die eerste uitgawe van die *Het Zuid-Westen* het op 15 Oktober 1900 verskyn. Benewens die bepleiting van groter selfstandigheid is ook in die eerste hoofartikel gesê dat die koerant in Hollands verskyn het omdat dit die enigste taal was wat deur 'n groot aantal plaasbewoners verstaan is. Dit verklaar onomwonde dat dit die “Afrikaander Party” steun en nie die kapitaliste en imperialiste wou beïndruk nie, maar gemik was op “vooral eenvoudige, hartelike Hollandsche Afrikaanders, die trots zyn hun naam, afkomst en nationaliteit”. Tog is net so pertinent gesê dat die koerant geen tweedrag en twis in die

⁷⁴⁾ (TAB) H.C. 34: Resolutions of Public Meeting as Oudtshoorn, Saturday, 14th April 1900. (copy of translation) (enclosed in Intelligence 21/4/00), pp.1

⁷⁵⁾ (TAB) H.C. 34: Honnet – Foster (copy) (enclosed in Intelligence 21/4/00), 14/4/00, p.2; *Oudtshoorn Courant* 19/4/00 (Public Meeting).

⁷⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 12/11/00 (Sir Alfred's Rede); *Het Zuid-Westen* 24/12/00 (Oorlog).

⁷⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 29/10/00 (Vryheidshelden of Struikroovers?); *Het Zuid-Westen* 30/12/01 ('T Oude en 'T Nieuwe); (CPN) MUR 1/4: G. Murray – H. Murray, 20/11/00, pp.3-4.

⁷⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/2/01 (Correspondentie).

⁷⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/1/01 (The Du Preez Correspondence).

⁸⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/8/00 (Another Newspaper).

samelewing wou saai nie, maar eerder versoening, samewerking, eendrag en harmonie tussen alle klasse en nasionaliteite in die Suidwestelike Distrikte wou aanmoedig.⁸¹⁾

Die reaksie van die lojaliste op die stigting van die koerant was onmiddellik en heftig. Reeds op 20 Augustus 1900 het 'n brief in die *Oudtshoorn Courant* verskyn waarin veral ds. Rossouw aangeval is oor wat "indringingspolitiek" genoem word en gesê is dat mense wat Rossouw wou volg, tweedrag wou bewerkstellig.⁸²⁾ Dit is opgevolg met 'n soortgelyke brief van ene D.J.J. de Jong van Oudtshoorn.⁸³⁾ Daar was ook groot kommer oor die invloed wat die koerant op distriksbewoners kon hê en herhaaldelike versoeke vir 'n verbod op die publikasie van die koerant en die verwydering van die redakteur, Nico Hofmeyr, is aan die owerhede gerig. Daar is gesê dat die *Het Zuid-Westen* in dieselfde asem as die dislojale *Ons Land* genoem kon word en dat dit wyd gelees is deur boere wat nie normaalweg koerante gelees het nie asook dat die koerant allerhande idees in hulle koppe gesit en rassehaat aangeblaas het.⁸⁴⁾ Ook Stapleton het aan die Regsdepartement geskryf dat die koerant beslis anti-Brits gesind is.⁸⁵⁾

Ten spyte van hierdie klagtes, was die *Het Zuid-Westen* een van die gematigste Hollandstalige koerante in die Kolonie⁸⁶⁾ soos veral bewys is deur die feit dat dit toegelaat is, behalwe vir 'n kort tydjie, om onder krygswet te bly verskyn. Dit was egter nietemin sterk pro-Boer en het 'n baie belangrike, tweeledige rol tydens die oorlogsjare vervul: enersyds het dit die gevoel wat onder simpatiseerders geheers het, effektief verwoord; andersyds het dit 'n rigtinggewende rol ten opsigte van simpatiseerder-strewes gespeel.

Dit lyk asof daar veral voor 1901 en die beperkinge van krygswet 'n redelike wisselwerking was tussen die simpatiseerders van die distrik Oudtshoorn en dié van omliggende distrikte, soos Uniondale en George, soos die Versoeningsvergadering en die stigtingsvergadering van *Het Zuid-Westen* getuig. Skakeling met distrikte wat verder geleë is, het hoofsaaklik plaasgevind deur kongresse wat veral deur die Afrikanerbond gereël is en waarheen verteenwoordigers uit die distrik gestuur is om ook só die Boeresaa te bevorder. So het J.H. Schoeman in Junie 1900 die Bondkongres in die Paarl bygewoon waar hy in 'n belangwekkende toespraak onder meer weer eens die skuld vir die oorlog op die skouers van Britse kapitaliste gelê het.⁸⁷⁾ Die kongres wat egter verreweg die meeste belangstelling gaande gemaak het, was die sogenaamde Volkskongres wat in Desember 1900 op Worcester gehou is. Die belangstelling kan grootliks daaraan toegeskryf word dat dit die eerste kongres was wat gehou is na die stigting van *Het Zuid-Westen* en dat vir die eerste keer die Oudtshoornse pers vanuit 'n simpatiseerderoogpunt na die betekenis van die kongres en die besluite wat daar geneem is, gekyk het.

⁸¹⁾ *Het Zuid-Westen* 15/10/00 (Ongetiteld).

⁸²⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/8/00 (Correspondentie).

⁸³⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/9/00 (Correspondentie).

⁸⁴⁾ (TAB) H.C. 49: onbekend - onbekend (copy) (enclosed in Intelligence 20/1/01), 17/1/01, g.p.; (PRO) C.O. 48/548: Extract from newspaper (Enclosure in Despatch 22/12/00), ongedateer, g.p. (F.K.782, p.503).

⁸⁵⁾ (KAB) AG 840: Stapleton – Secretary, Law Department, 20/11/00, no.239/1900, g.p.

⁸⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 24/7/01 (De Geschiedenis Reperteert Zichzelve).

⁸⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/6/00 (Bond Congress).

Aanvanklik was *Het Zuid-Westen* nie baie positief ten opsigte van die kongres nie en is die hoop uitgespreek dat dit die laaste kongres van dié aard tydens die oorlog sou wees. Hoewel die skrywer toegegee het dat so 'n kongres as uitlaatklep vir opgewonde gemoedere kon dien, was sy groot beswaar dat hierdie tipe kongres net gemoedere opswEEP, maar dat dit nie sou oorgaan in praktiese dade nie. Die Hollandse Afrikaners van veral die Suidwestelike Distrikte sou, volgens sy mening, nie bereid wees om die wapen op te neem ter uitvoering van die ideale wat gestel is nie. Daarby was die militêre owerhede baas in die land en het dit hulle min geskeel hoe die meeste Suid-Afrikaners, wat nog te sê Afrikaners, oor 'n saak gevoel het.⁸⁸⁾ Nadat die lojalistepers egter hewig teen die kongres te velde getrek het en beweer het dat dit slegs gehou word om rebellie aan te blaas, het die koerant sy deuntjie verander en mense aangemoedig om te gaan om enersyds deur hulle kalm optrede die lojalistepers verkeerd te bewys en om andersyds te toon dat hulle nie die dreigemente van die afkondiging van krygswet gevrees het nie.⁸⁹⁾ Uiteindelik het G.P. Schoeman (namens die Kango-Wes), 'n sekere Terblanche en ene De Jager (namens Oudtshoorn) en J.H. Schoeman (namens Schoemansdorp) as verteenwoordigers die kongres bygewoon, terwyl H. Mulder ook 'n telegram, waarin hy sy steun aan die kongres toegesê het, gestuur het.⁹⁰⁾

Aanvanklik was *Het Zuid-Westen* baie opgewonde oor die afloop van die kongres. Dit was nie soseer die mosies dat die Republieke hulle onafhanklikheid moes behou, dat die Koloniste hulle eie lot moes bepaal of die veroordeling van die Imperiale beleid en Milner se houding wat as positief gesien is nie, maar veel eerder die voorstel, wat eenparig aanvaar is, dat die kongres hulle plegtig daartoe verbind om onafgebroke op konstitusionele wyse te arbeid vir die volvoering van bogenoemde mosies. Volgens die skrywer het dit die kongres tot "een verbond" verhef. Hy waarsku egter tegelykertyd dat om hierdie verbond uit te voer, mense hulle daaraan sou moes blootstel om beskuldig te word as kwaadstigers, oproermakers en selfs rebelle.⁹¹⁾ Hierdie aanvanklike optimisme het egter gou oorgegaan in ontnugtering toe dit duidelik geword het dat die kongresgangers nie goed ingelig was oor die ware implikasies van hierdie "verbond" nie. Hoewel die Afrikanerbondtak op Vlakteplaas dus sterk goedkeuring vir die mosies uitgespreek het, het *Het Zuid-Westen* dit gesien as net nog 'n voorbeeld van gebrek aan erns.⁹²⁾

Die kongresse was vir die Oudtshoornse simpatiseerders dus nie veel meer as 'n manier om veilig stoom af te blaas nie en het sover bekend min invloed op die inwoners van die distrik gehad. Hoewel hulle nie rebellie bepleit het nie, was dit vir die voorste simpatiseerders, soos Nico Hofmeyr, belangrik dat steun vir die Boere nie net by woorde en voorstelle moes bly nie, maar dat dit moes oorgaan tot praktiese handeling. Gedurende die oorlog het die Oudtshoornse simpatiseerders verskeie geleenthede gehad om

⁸⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 19/11/00 (Te veel Congressen).

⁸⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 8/12/00 (Vrachen en Gedachten).

⁹⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 3/12/00 (Plaatselijk Nieuws); *Het Zuid-Westen* 13/12/00 (Volkscongres te Worcester)

⁹¹⁾ *Het Zuid-Westen* 10/12/00 (Een Plechtig Verbond).

⁹²⁾ *Het Zuid-Westen* 20/12/00 (Het Worcester Verbond); *Het Zuid-Westen* 27/12/00 (Afrikaner Bond).

meer direkte hulp aan die Boere te verleen. Hierdie praktiese, maar nie-gewapende hulp, het natuurlik 'n hoogtepunt bereik met die koms van die Boerekommando's na die distrik in 1901.

3.3.2 Meer direkte hulp aan die Boerekommando's

Reeds kort na die uitbreek van die oorlog was daar Oudtshoorniete wat nie net tevrede was om geldelike en morele steun aan die Boere toe te sê nie, maar wat meer daadwerklik betrokke wou wees. In Desember 1899 het 'n groep mediese studente wat in Edinburgh studeer het, besluit om vrywillig die siekes en gewondes aan Boerekant te gaan verpleeg. Twee Oudtshoorniete, Jacobus Schoeman, seun van Stephanus Schoeman van die dorp, en Louis Fourie, seun van Hendrik Fourie van Wynandsrivier, was onder die groep. Skynbaar het Fourie getwyfel of dié daad sy ouers se goedkeuring sou wegdra, want hy het in 'n brief aan 'n oud-onderwyser sy redes vir die aksie uiteen gesit met die klaarblyklike doel dat die onderwyser dit aan sy ouers moes verduidelik. Hy sê onder andere: "Ik kan u verzekeren dat het zwaar is stil te zitten wanneer ons volk in moeite is ... voor de eerste maal heb ik geleerd wat het waarlijk is mijn volk lief te hebben". Ook sê hy dat dit hom ontstel het om te lees hoe die gevangenes snags in die veld gelê het sonder enige hulp. Hy beklemtoon egter dat hy nie gaan veg nie, maar slegs gewondes gaan verpleeg.⁹³⁾

Vroeg in 1900 het verskeie simpatiseerders hulp verleen aan 'n ontsnapte Boerekrygsgevangene, ene Hulstein, 'n Sweed wat uit Simonstad ontsnap het en daarna die distrik Oudtshoorn vanaf Ladysmith binnegekom het voordat hy deur die distrik na die distrikte Prins Albert en Willowmore gevlug het. Uit twee verslae wat oor hierdie voorval aan die prokureur-generaal gestuur is, blyk dit dat Hulstein op Saterdag, 20 Januarie 1900, by Louis Lategan in die Gamka geslaap het. Hoewel Lategan aanvanklik ontken het dat hy geweet het wie die besoeker was, het hy later beken dat Hulstein hom vertel het dat hy 'n ontsnapte Boerekrygsgevangene was. Op Maandag, 22 Januarie, was Hulstein op Welgevonden waarvandaan Louis Botha van Vinknesrivier hom 'n geleentheid per perdekar gegee het (welwetende wie hy was), eers na sy eie plaas en toe na Voorbedacht, plaas van Jacobus du Preez, waar Hulstein oorgeslaap het. Hiervandaan is die ontsnapte met die hoofpad deur die Kango weg, oor die plaas Grootkraal, in die rigting van Vlakteplaas en Schoemanshoek en uiteindelik na die distrik Prins Albert.⁹⁴⁾

Dit is feitlik seker dat die voortvlugtige nie net op bogenoemde plekke nie, maar oral waar hy aangedoen het, gewillige hulp van die boeregemeenskap ontvang het, ten spyte van die feit dat almal waarskynlik geweet het wie hy was. Sers. Sullivan, wat die agtervolging gelei het, het opgemerk dat baie boere geweier het om inligting te verskaf en dat hy seker was dat hulle in die geheim hulp aan Hulstein verleen

⁹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/12/99 (To aid the Wounded); *Oudtshoorn Courant* 11/12/99 (Kaapsche Medische Studenten).

⁹⁴⁾ (KAB) AG 840: Verklarings van J. Sullivan en R. Bergh (aangeheg by Stapleton – Secretary Law Department, 3/2/00, no.31/1900), 29/1/00.

het.⁹⁵⁾ Hoewel die simpatiseerders geweet het dat hulle oortree het deur 'n ontsnapte krygsgevangene te help, soos afgelei kan word uit Lategan se ontkenning dat hy geweet het dat dit 'n voortvlugtige is, het hulle dit nouliks as hoogverraad gesien, soos wat die prokureur-generaal dit beskou het.

Later, teen Maart 1901, was daar weer sprake dat 'n ontsnapte krygsgevangene hulp uit die distrik ontvang het. Michiel le Grange van Matjiesvlei is onder andere daarvan beskuldig dat hy die ontsnapte gehuisves het sonder om sy teenwoordigheid te rapporteer.⁹⁶⁾

Daar is reeds op gewys dat die simpatiseerders van die distrik Oudtshoorn oor die algemeen 'n ingetoë simpatie met die Boere vertoon het. Tog was daar enkele gevalle van werklik uitdagende gedrag. Dit moet egter beklemtoon word dat dit slegs by wyse van uitsondering by enkelinge voorgekom het. Jacobus Lodewicus du Preez was een van die simpatiseerders wat openlik uitdagend was. Tydens sy voorlopige verhoor op aanklagte van hoogverraad, is getuienis gelewer dat hy op 'n reis van Oudtshoorn na Prins Albert sonder skroom aan sy medereisigers, wat hoofsaaklik lojaliste was, gesê het dat die Afrikaners van die distrik verraaiers van die Republikeinse saak was en bygevoeg het dat dit die plig van elke Afrikaner was om hom te beywer vir 'n verenigde Suid-Afrika onder 'n Republikeinse vlag. Later het hy ook ene Carel de Jager aangemoedig en ondersteun toe dié uitgevaar het teen lojaliste wat volgens hom die Boere as "Hottentotte" beskou het.⁹⁷⁾ In 'n ander geval is ene Ortis Fourie, eertydse assistent-veldkornet, daarvan beskuldig dat hy sy bes gedoen het om mense vir die Boeresak aan te hits en op te sweep, aangesien hy glo die nuwe landdros van die distrik sou word onder 'n Republikeinse regering. Ook die name van Frans Terblanche, Andries Muller en J.W. Louw is in hierdie verband genoem. Gesiene lojaliste het egter die waarheid van hierdie gerugte betwyfel.⁹⁸⁾

By 'n sekere geleentheid is daar 'n selfgemaakte Transvaalse Vierkleur van 18 by 12 duim in 'n boom regoor die Magistraatskantore op Oudtshoorn gedrapeer. *Het Zuid-Westen* was egter gou om dit af te maak as 'n grap deur kwajongens.⁹⁹⁾ Dit is dus duidelik dat daar min openlike aanhitsing en uitdagende gedrag was. Tog is daar bewyse en is dit net logies dat die distriksbewoners met mekaar oor die oorlog sou praat. Wanneer daar opponerende standpunte gehuldig is, wil dit voorkom asof die partye die meeste kere eerder stilgebly het as om in 'n konfrontasie betrokke te raak.¹⁰⁰⁾ Soms het Britse agente wat dikwels maar oorgevoelig was, egter opgemerk dat in algemene gesprekke boere uiterste minagting vir die Britte getoon het.¹⁰¹⁾

⁹⁵⁾ (KAB) AG 840: Verklarings van J. Sullivan en R. Bergh (aangeheg by Stapleton – Secretary Law Department, 3/2/00, no.31/1900), 29/1/00.

⁹⁶⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Veale – Resident Magistrate Oudtshoorn, 4/3/01, p.193.

⁹⁷⁾ (KAB) AG 3414: Preparatory Examination no.31 of 1901 Regina versus Jacobus Lodewicus du Preez, 29/1/01 (Enclosed in Case of Jacobus Lodewicus du Preez charged with High Treason, no.R1/150), pp.29, 38-39.

⁹⁸⁾ (TAB) H.C. 33: Honnet – Foster (copy) (enclosed in Intelligence from 14th April 1900), 17/4/00, pp.1-2.

⁹⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 25/4/01 (Een laffe streek); *Oudtshoorn Courant* 25/4/01 (Een Rondwalende Krankzinnige).

¹⁰⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (De zaak van J.W. Louw).

¹⁰¹⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, p.2.

Voor 1901 was dit vir verreweg die meeste Oudtshoornse simpatiseerders relatief maklik om hulle parlementêre leiers se oproepe om rustigheid te gehoorsaam. Met die koms van die Boere na die distrik en die gepaardgaande afkondiging van krygswet, was daar egter geen ruimte meer om net terug te sit en niks anders te doen as om geld te gee en vergaderings by te woon nie. Skielik is elkeen gedwing om vir die een of ander kant te kies. Die Oudtshoornse simpatiseerders hét die Boere van waardevolle hulp voorsien, maar weer eens op so 'n manier dat daar dikwels geen klinkklare bewyse van hulle skuld verkry kon word nie, met ander woorde, op so 'n manier dat dit kon lyk asof hulle teësinnig was, maar deur die Boere gedwing is om te help. Daarby was die boere van die distrik ook geheimsinnig en terughoudend en het nie oor dae wat hulle in die moeilikheid kon laat beland, gepraat nie.¹⁰²⁾

Die redes vir hierdie versigtige optrede lê voor die hand. Op die plase was die meeste bruinmense en ook sommige blankes sterk lojaalgesind en was hulle altyd gewillig om boere wat hulp aan die Republikeine gegee het, te verklap. Boere was dikwels nie seker wie hulle kon vertrou nie en het dus selde uitdagend opgetree.¹⁰³⁾ Tesame hiermee was baie Oudtshoornse boere welgesteld en volgens 'n intelligensieverslag was dit die welgestelde boere wat baie versigtig in hulle optrede was.¹⁰⁴⁾ Juis die feit dat baie boere dus veel gehad het om te verloor en die feit dat die *Oudtshoorn Courant* van vroeg af konfiskering van eiendom, tronkstraf en hoë boetes as moontlike strafmaatreëls vir hoogverraad bepleit het, het boere versigtiger gemaak. In noue samehang hiermee het die streng toepassing van krygswet en relatief swaar strawwe vir oortredings daarvan ook simpatiseerders afgeskrik en versigtiger gemaak.¹⁰⁵⁾ Laastens moet in gedagte gehou word dat daar by verreweg die meeste Oudtshoornse simpatiseerders nie soseer 'n anti-Britse gevoel as pro-Boer sentimente teenwoordig was nie. Soos gesien, was hulle lief vir die monarg en tevrede onder die Britse vlag met die vryhede wat hulle gehad het. Daarom was hulle aksies bykans nooit daarop gerig om die Britte te vernietig nie, maar het dit eerder gespruit uit 'n diepe meegevoel en simpatie met, maar ook toegeneentheid tot, hulle volksgenote wat hulle gedwing het om die Boere te help.

Hoewel die hulp dus nie altyd so opsigtelik en uitdagend was soos in sommige ander distrikte van die Kolonie nie, moet die opregtheid daarvan asook die waarde wat dit vir die Boere gehad het, nie onderskat word nie. Reeds met die kommando's se aankoms in die distrik is hulle goed ontvang. Herbert Fox het onder meer getuig hoe hy die Boere in die omgewing van Vlakeplaas aangetref het, waar hulle getrakteer was op tee en waatlemoen.¹⁰⁶⁾ Ook Deneys Reitz vertel van die roerende voorval toe hy van sy kommando afgedwaal het en beseer is in sy vlug voor die Britte. Teen donker het hy by 'n gesin aangekom wat uiters behulpzaam was. Die vrouens het selfs van jammerte gehuil en hom medies versorg

¹⁰²⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator No.15 Area, 4/2/02, p.377; (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 2/9/00), 16/9/00, p.2; H.C. 52: B.X. – Wallis (copy) (enclosed in Intelligence 2/9/01), g.d., p.6.

¹⁰³⁾ (TAB) H.C. 52: B.X. – onbekend (copy) (enclosed in L10, 20/9/01), 14/9/01, p.1.

¹⁰⁴⁾ (TAB) H.C. 52: B.X. – Wallis (copy) (enclosed in Intelligence 2/9/01), geen datum, p.6.

¹⁰⁵⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator No.15 Area, 18/1/02, p.357.

¹⁰⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (De zaak van J.W. Louw).

en kos gegee. Ten spyte van dié goedhartigheid het die gesin egter besluit dat hy nie daar kon vertoef nie, aangesien sy teenwoordigheid gou rugbaar sou word, veral omdat die bruinmense dit sou rapporteer.¹⁰⁷⁾ Dit illustreer duidelik die balans wat die simpatiseerders deurentyd gehandhaaf het tussen hartlikheid teenoor die Boere en beskerming van hulself teen vervolging.

Van die belangrikste hulp wat die plaaslike simpatiseerders aan die Republikeine verleen het, was om hulle van goeie inligting te voorsien oor veral die beweging van Britse troepe en ander Boerekommando's. Reeds vroeg in 1901, met genl. Kritzinger se inval, was een van die grootste probleme wat die Britte ondervind het in hulle pogings om hom vas te trek, dat die simpatiseerders die Boere heeltyd ingelig het oor waar die Britte was en watter roetes die Boere kon volg.¹⁰⁸⁾ Ook Reitz vertel hoe 'n vrou per geleentheid uit 'n landery na hulle gehardloop en hulle gewaarsku het dat Britse troepe die gebied binnegekom het. Die tydige waarskuwing het die Boere die kans gegee om te ontvlug. In sy poging om weer by Smuts se kommando aan te sluit, het hy ook gereeld inligting by boere oor dié se bewegings gekry.¹⁰⁹⁾ Hierbenewens het simpatiseerders ook soms aan Boere gesê waar hulle voorrade en perde kon kry. 'n Tipiese voorbeeld is dié van Daniël du Plessis wat deur 'n militêre hof daaraan skuldig bevind is dat hy op 25 Augustus 1901 aan die Boere gesê het waar ene Abraham Riet sy perd gehou het. Die Boere het toe die perd geneem. Du Plessis se verweer was dat hy nie geweet het dat die Boere in die omgewing was nie en dat aangesien die eerste Boer kakie gedra het, hy hom vir 'n Scout aangesien het en toe aan hom vertel het dat daar perde op die plaas was. Dié verweer lyk egter verdag as in ag geneem word hoe inligting tussen plaasbewoners uitgeruil is en dit hoogs onwaarskynlik is dat Du Plessis nie die ruiters as 'n Boer sou herken nie. 'n Mens moet dus aanneem dat die inligting vrywillig verstrek is.¹¹⁰⁾

Sommige simpatiseerders het ook die Republikeinse saak bevorder deur 'n mengsel van waar, half waar en vals gerugte in die omgewing te versprei. Die waarde van hierdie gerugte was, soos die *Oudtshoorn Courant* gewaarsku het, dat dit gemoedere opgesweep en lojaliteit aan die Britse ryk afgebreek het terwyl dit simpatie vir die Boere laat toeneem het.¹¹¹⁾ Hierby kan gevoeg word dat dit die vertroue in die Boere se vermoëns laat toeneem het en die moraal van simpatiseerders hoog gehou het. Anti-Britse gerugte het hoofsaaklik gehandel oor die wandade wat Britse soldate teen Boervrouens en -kinders gepleeg het. Daar is selfs beweer dat G.C. Olivier se broer van die distrik Bethlehem se huis afgebrand is deur Britse soldate en dat sy vrou in 'n treurige en hawelose toestand op Harrismith verkeer. Olivier het egter vasgestel dat die huis nie afgebrand is nie en dat hulle veilig op die plaas was. Dikwels is hierdie gerugte versprei deur ongewenste wat uit die Republieke gesit is en hulle in die distrik Oudtshoorn bevind het.¹¹²⁾ Die simpatiseerders was ook besonder ontvanklik vir Boerepropaganda en -disinformasie. Veral Gideon

¹⁰⁷⁾ D. Reitz: *Commando*, pp.266-267.

¹⁰⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (Local and General).

¹⁰⁹⁾ D. Reitz: *Commando*, pp.258-259, 268.

¹¹⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/11/01 (De Krygsraad).

¹¹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/12/00 (Ongetiteld).

¹¹²⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/12/00 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 13/12/00 (Another Falsehood Exposed).

Scheepers was meesterlik in die uitbuiting hiervan. So is byvoorbeeld vertel dat Scheepers se kommando geheel en al op Britse onkoste veg en dat, as Brittanje nie moeg word om twee weermagte te onderhou nie, die stryd vir ewig kon aanhou. Veral 'n voorval in Uniondale toe Scheepers die Britse kommandant se uniform afgevat het en glo gesê het dat die pakkie geadresseer moes gewees het aan kmdt. Scheepers van die Kaapkolonie, is met groot smaak oorvertel.¹¹³⁾ Hierdie gerugte het regdeur die oorlog voortgeduur. Teen die einde van Maart 1902 met die Administrateur, kapt. Cornish—Bowden, en ander offisiere se besoek aan die tronk en inspeksie van die nuut opgerigte galg, is selfs 'n storie versprei dat 'n Hollandse Afrikaner gehang is om die galg te toets.¹¹⁴⁾

Verder het die simpatiseerders ook waar moontlik die Boere van kos voorsien. Reeds teen die middel van Januarie 1901 was daar gerugte dat die boervrouens van Vlakteplaas op groot skaal besig was om brood en koek te bak en biltong te maak in afwagting van die koms van die Boere. Die gerugte is egter gou as onwaar bestempel.¹¹⁵⁾ Wat egter wel waar is en duidelik blyk uit die rekords van die voorlopige verhoor van T. Barry en J.W. Louw, beide van Vlakteplaas, is dat die Boere oral op die plase kos gekry het. Daar is ook getuig dat Louw erken het dat 'n neef en 'n vriend van hom by die kommando was en by hom geëet het sonder dat hy probeer het om hulle aan te gee.¹¹⁶⁾ Hierdie hulp het regdeur 1901 oor die hele distrik voorgekom, soos onder andere af te lei is uit die vele sake wat voor die Militêre Hof gedien het. Ook Reitz, wat eers saam met die Smuts-inval die distrik binnegekom het, het getuig hoe die boere hulle kos, soos volstruiseiers, aangebied het.¹¹⁷⁾ Hier blyk weer eens die versigtigheid van die simpatiseerders. Hulle het nie omgee dat die Boere hulle kos eet nie, maar het so min as moontlik kontak met hulle gehad, sodat dit kon lyk asof die Boere hulle gedwing het om hulle van voedsel te voorsien. So byvoorbeeld is Nicholaas Ahlers, boer van Vlakteplaas, daarvan beskuldig dat hy kos aan die Boere gegee het. Daniël van der Berg, wat saam met die kommando was, het getuig dat Ahlers se suster kos aan hulle gegee het nadat hulle haar gevra, maar nie gedwing het nie. Die hele tyd wat hulle daar was, het Ahlers hulle net gegroet en toe kamer toe gegaan en later weggeglip, skynbaar om die teenwoordigheid van die Boere te gaan rapporteer. Geen rapport is egter deur die militêre owerhede ontvang nie.¹¹⁸⁾

Simpatiseerders het ook huisvesting aan die Boere verskaf, maar dit is baie moeilik om vas te stel wanneer dit vrywillig was en wanneer hulle gedwing is. Hierdie kwessie hang ten nouste daarmee saam of die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer is al dan nie. Indien daar glad nie of laat gerapporteer is, kan aangeneem word dat daar tog 'n mate van goedkeuring aan simpatiseerderkant was. So het die Boere, volgens getuienis, in Nicholaas Ahlers se skuur en huis geslaap, maar hy is net daaraan skuldig

¹¹³⁾ (TAB) H.C. 52: B.X. - onbekend (copy) (enclosed in L10, 20/9/01), 14/9/01, pp.3-5.

¹¹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/03/02 (Ongetiteld).

¹¹⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 14/1/01 (Gevaarlijke Grapjes).

¹¹⁶⁾ (KAB) AG 3488 Preparatory Examination no.47 of 1901 Regina versus Thomas Andrew Barry, 11/2/01 (ingesluit by Lêer 1/287), p.4; AG 3543: Preparatory Examination no.41 of 1901 Regina versus Jacobus Wynand Louw (ingesluit in no.1.53), p.2.

¹¹⁷⁾ D. Reitz: *Commando*, pp.258,266.

¹¹⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 9/12/01 (Het Militaire Hof).

bevind dat hy dit nie gerapporteer het nie.¹¹⁹⁾ Wat egter belangrik is, is dat die Boere dikwels die kans gekry het om te rus en dat hulle, veral enkelinge wat van die kommando's afgedwaal het, wanneer hulle vir die Britte gevlug het, hulle op plase kon skuilhou.¹²⁰⁾ Dit lyk egter asof die simpatiseerders vir hulle eie veiligheid en dié van die Boere nie geneë was dat die Republikeine te lank by een huis of op 'n plaas vertoef nie, aangesien die Britte gereeld die gebied gepatroleer het en veral omdat die bruinmense die Boere se teenwoordigheid aan die Britte sou rapporteer.¹²¹⁾

Die simpatiseerders se optrede in verband met die rapportering van die Boere se teenwoordigheid is waarskynlik die onthullendste ten opsigte van die simpatiseerders se strategie van hulp aan die Boere, naamlik om so min as moontlik samewerking aan die Britte te gee, terwyl die grootste hoeveelheid hulp, waarmee hulle gedink het hulle onder krygswet kon wegkom, aan die Boere gegee is. Onder krygswet was alle distriksbewoners verplig om enige kennis van die bewegings van die kommando's so gou as moontlik aan die militêre owerhede te rapporteer. Hoewel die meeste simpatiseerders dus geweet het dat hulle nie sou kon wegkom deur glad nie te rapporteer nie, het hulle die Boere probeer help én hulleself probeer beskerm deur so laat as moontlik te rapporteer. 'n Tipiese voorbeeld van hierdie taktiek het voorgekom toe die Boere op 24 Augustus 1901 in die omgewing van Schoemansdorp was. Op daardie aand het Coenraad Stuurman die teenwoordigheid van die Boere aan Johannes Hendrik Schoeman, assistent-veldkornet van die wyk Grobbelaarsrivier, gerapporteer met die doel dat hy dit aan die militêre owerhede moes oordra. Schoeman was egter reeds in die bed en het gesê dat Stuurman moes wag met die rapportering. Schoeman se verweer was dat daar oral Boere langs die pad was wat gedreig het om enigeen wat hulle teenwoordigheid sou rapporteer, te skiet. Die volgende môre het Schoeman persoonlik aan die kommandant gaan rapporteer. Stuurman het egter reeds die vorige nag ene Gert Ruiters gestuur om te rapporteer en dié het dit sonder enige probleme gedoen.¹²²⁾

'n Verdere voorbeeld van die taktiek om so min as moontlik samewerking aan die Britte te gee, is dié van F.S. Mulder, veldkornet van Wynandsrivier. Toe hy deur die owerhede versoek is om 'n opname in sy wyk te maak van alle voorrade wat beskikbaar was, het hy laat weet dat dit onmoontlik was om so 'n opname sonder groot onkoste en baie tyd te doen – besware wat spreek van onwilligheid om saam te werk, hoewel die feit dat hy bykans heeltemal doof was, ook kon bygedra het tot sy onwilligheid.¹²³⁾

Laastens het van die simpatiseerders ook as gidse vir die Boere opgetree. Ongelukkig is inligting in dié verband skraap. Tog lyk dit asof dit redelik gereeld voorgekom het, veral as in ag geneem word dat die Boere skynbaar met groot gemak die Britte ontwyk het, dikwels deur minder bekende wild- of

¹¹⁹⁾ *Ibid.*

¹²⁰⁾ (TAB) H.C. 49: Haig – Intelligence (enclosed in Intelligence 26/1/01), 25/1/01, g.p.

¹²¹⁾ D. Reitz: *Commando*, p.266.

¹²²⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/12/01 (Military Court).

¹²³⁾ (KAB) AG 926: Resident Magistrate, Oudtshoorn – Secretary Law Department, 8/7/01, no.103/01, g.p.

beestepaadjes in die bergagtige dele te gebruik.¹²⁴⁾ Twee keer het boere vir Reitz-hulle help ontvlug deur sulke paadjies aan hulle uit te wys.¹²⁵⁾ Indien dit twee keer gebeur het in die kort tydjie wat Reitz hom in die distrik Oudtshoorn bevind het, is dit net logies om af te lei dat dit des te meer die geval was met die ander Boerekommando's wat vir langer tye in die distrik bedrywig was.

In die tydperk na vredesluiting het die simpatiseerders, weer soos voor 1901, hulp in die vorm van geldelike en ander materiële bydraes verleen. Hierdie keer was dit veral gerig op die heropbou van die twee oud-Republieke. Die distrik Oudtshoorn, en veral die NG gemeente, is oorval met aansoeke van gemeentes soos Bethal om kollekte aan hulle af te staan¹²⁶⁾, of is besoek deur kollekteerders uit die oud-Republieke soos ds. Steyn van Fouriesburg, C.J. van Zyl van Ventersburg, oud-kommandant Kirsten en veldkornet Peens.¹²⁷⁾ Die lojaliste het gevoel dat hierdie bydraes 'n belediging was vir die Progressiewe regerings in die nuwe kolonies, maar *Het Zuid-Westen* het simpatiseerders aangemoedig om hulle nie aan sulke besware te steur nie, maar om mildelik te gee aangesien die nood in die oud-Republieke groot was.¹²⁸⁾

Hoewel die bydraes nie altyd so groot was as wat verwag is nie, veral vanweë die moeilike ekonomiese toestande wat ook in Oudtshoorn geheers het, het die Oudtshoornse simpatiseerders weer ruimhartig gegee. Naas kollekte wat afgestaan is¹²⁹⁾, is basaars gehou en bydraelyste geopen.¹³⁰⁾ Kmdt. Kirsten het byvoorbeeld uiteindelik £1 058 kontant en 52 stuks vee, wat later in Johannesburg vir £884 verkoop is, ingesamel en Peens £179.¹³¹⁾ Dit was nogeens 'n bewys van die diepe meegevoel wat die Oudtshoornse simpatiseerders met hulle volksgenote in die Republieke gehad het – 'n meegevoel wat selfs nie uitgewis kon word deur die simpatiseerders se eie swaarkry en lyding nie.

Dit is uit voorafgaande duidelik dat daar in die distrik Oudtshoorn beslis groot simpatie met die Boere was, veral onder die Blankes buite die dorpsgrense. Die belangrikste redes hiervoor was waarskynlik die noue kulturele en bloedbande met hulle volksgenote van die Noorde en voortspruitend daaruit die skok en weersin in die lyding wat die Boere onder andere in konsentrasiekampe moes ondergaan. Kenmerkend van die simpatiseerders van hierdie distrik was dat hulle weerstand teen die Britse regering en ampsdraers nie oorgedra is na die Britse monarg nie, vir wie hulle 'n blywende respek gehad het. Tesame hiermee was daar ook grootliks 'n gebrek aan uitdagendheid in hulle optrede, maar hulle het steeds die Boeresaa

¹²⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/2/01 (Local).

¹²⁵⁾ D. Reitz: *Commando*, pp.260, 266.

¹²⁶⁾ (KAB) G53/1/3: Handelingen eene gewone K.R.verg. gehouden op den 20 Junie '03, p.323.

¹²⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 12/2/03 (Commandant Kirsten's Collecte); *Oudtshoorn Courant* 20/4/03 (Kerkelijk); *Het Zuid-Westen* 12/3/03 (Help Elkander).

¹²⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 21/9/03 (Een beroep op de Barmhartigen); *Het Zuid-Westen* 12/3/03 (Help Elkander).

¹²⁹⁾ (KAB) G53/1/3: Handelingen eener gewone K.R.verg. gehouden op 19 Sept.'03, p.328.

¹³⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 8/10/03 (De Collecte en de Bazaar).

¹³¹⁾ *Het Zuid-Westen* 12/2/03 (Commandant Kirsten's Collecte); *Het Zuid-Westen* 20/4/03 (Een Dankbetuiging); *Het Zuid-Westen* 23/4/03 (Ongetiteld.)

op verskeie belangrike maniere bevorder. Veral finansieel het die simpatiseerders groot bydraes gemaak, enersyds omdat baie boere welgesteld was, maar andersyds waarskynlik ook omdat dit die tipe ondersteuning was wat die simpatiseerders die minste probleme met die Britse owerheid sou besorg. Invloedryke leiers, soos J.H. Schoeman, en 'n helder denker en geartikuleerde skrywer, soos Nico Hofmeyr, het baie gedoen om hierdie gematigdheid te bevorder, maar ook die simpatiseerders se griewe met die Britse owerhede en simpatie met die Boere onder woorde gebring.

Ook met die koms van die Boere na die distrik het die simpatiseerders waardevolle hulp aan die kommando's gegee, maar hulle dikwels van vervolging probeer vrywaar deur dit te laat lyk asof hulle gedwing is om hulp te verleen.

Onderliggend aan hierdie gematigde, selfs ingetoë, simpatisering was daar 'n diepe meegevoel met die Republikeinse saak en die simpatiseerders van die distrik Oudtshoorn het dikwels groot opofferinge in belang van hierdie saak gemaak.

Hoofstuk 4

Gewapende betrokkenheid by die oorlogspoging

Vir sommige inwoners van die distrik Oudtshoorn was dit nie genoeg om net morele en geldelike steun aan óf die Britse óf die Republikeinse oorlogspoging te verleen nie, derhalwe het hulle besluit om aktief betrokke te raak by die gewapende stryd. In hierdie hoofstuk sal daar gepoog word om lig te werp op die omvang en aard van hierdie betrokkenheid; die redes wat die distriksbewoners genoop het om die wapen op te neem, of, veral in die geval van die simpatiseerders, hulle daarvan weerhou het om tot die gewapende stryd toe te tree, asook die invloed wat hierdie gewapende betrokkenheid van sommige inwoners van die distrik Oudtshoorn op die oorlog en die distrik gehad het.

4.1 Die lojaliste onder die wapen

4.1.1 Aktiewe diens in korpse van buite die distrik

Lank voordat die oorlogsterrein so uitgebrei het om ook die distrik Oudtshoorn in te sluit, het daar reeds verskeie Oudtshoorniete vrywillig by 'n verskeidenheid Britse korpse, soos Robert's en Marshall's Horse en Kitchener's Scouts aangesluit om diens elders in Suid-Afrika te doen.¹⁾

Reeds so vroeg as 11 Desember 1899 het 25 vrywilligers onder die bevel van lt. Harry Pickard (wat tot hierdie rang bevorder is tydens die oorlog) en sers. J. Giles, te midde van 'n groot en emosionele afskeid vanaf Oudtshoorn vertrek om hulle by die South African Light Horse (Robert's Horse) aan te sluit. Hierdie vrywilligers was skynbaar lede van die Oudtshoorn Volunteer Rifles (OVR), die plaaslike korps wat reeds in 1890 gestig is.²⁾ Sommiges het selfs verlof geneem van hulle normale werk om vir 'n tydperk na die front te gaan.³⁾

Kort hierna het kapt. A.S. Hadfield by 'n OVR vergadering 'n telegram voorgelees waarin vrywilligers gevra is vir diens in die berede infanterie. Betaling sou wissel van 9s per dag vir stafersante tot 6s vir gewone troepe terwyl die Imperiale regering hulle sou uitrus. Veertien persone het aangemeld en hulle dienste is aanvaar.⁴⁾

¹⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *The Mayor's Minute for the year ending 31st July, 1901*, pp.3-4.

²⁾ C.P. Nel: Defunct Colonial Units in S.Africa (*The Military Historical Society Bulletin*, Vol. X111, no.52, May 1963, p.85); *Oudtshoorn Courant* 11/12/99 (Oudtshoorn to the front).

³⁾ (KAB) AG 840: Smit - Secretary Law Department, 5/7/00, no.125/1900, g.p.

⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/1/00 (To the front); *Oudtshoorn Courant* 22/1/01 (Ongetiteld).

Op 22 Januarie 1900 het die *Oudtshoorn Courant* 'n advertensie geplaas waarin gevra word vir vrywilligers om aan te sluit by die berede infanterie van die sogenaamde Colonial Division onder genl. Brabant.⁵⁾ Hierdie koerant het ook groot gewag daarvan gemaak dat ses hulle dienste as voetsoldate aangebied het, maar nie aanvaar is nie omdat die Britse militêre owerhede net belang gestel het in berede soldate. Verder is gesê dat daar steeds meer berede vrywilligers uit Oudtshoorn hul name ingegee het vir diens. Uiteindelik kon net getuienis gevind word dat benewens die aanvanklike 25 vrywilligers 'n verdere 10 man onder sers. Murray en Tytherleigh teen die einde van Januarie 1900 vertrek het om hulle by Kitchener's Horse aan te sluit.⁶⁾

Die *Oudtshoorn Courant* het die oorlog 'n nuwe 'n realiteit vir sy lesers gemaak deur gereeld uittreksels uit persoonlike briewe wat die Oudtshoornse vrywilligers aan familie en vriende geskryf het, te plaas waarin hulle uitvoerig vertel het van hulle bedrywighede en ontberings aan die front. Daar is onder meer entoesiasies vertel van die skermutselings, die ontsetting van Kimberley en veral die gevangeneeming van genl. Cronjé by Paardeberg.⁷⁾ In hierdie dienstydkamp het die vrywilligers verskeie ontberings gehad.

So is ene Bidencepe, H. van As, J. Rademeyer en Giles byvoorbeeld gevange geneem; laasgenoemde drie by Boesmanskop, maar almal is later bevry en het weer by hulle korpse aangesluit.⁸⁾ Bidencepe is hierna weer verwond en blykbaar Tytherleigh ook, maar beide het spoedig herstel.⁹⁾ Die enigste noodlottige gevalle was dié van lt. Pickard wat in Bloemfontein aan ingewandkoors dood is en W.B. Yorke wat buite Pretoria doodgeskiet is. Die res van die oorspronklike groep vrywilligers het teen Desember 1900 na Oudtshoorn teruggekeer nadat Robert's Horse ontbind is.¹⁰⁾ 'n Verdere ongeval het egter op 30 Januarie 1901 voorgekom toe J.P. de Wet, deel van die tweede groep vrywilligers, gesterf het in 'n skermutseling met die Boere by Modderfontein.¹¹⁾

Teen die einde van 1900 is steeds meer vrywilligers uit die distrik Oudtshoorn na die front. So is 20 lede van die OVR byvoorbeeld op 26 November 1900 na Noupoot gestuur om aan te sluit by Brabant's Colonial Brigade. Teen 18 Januarie 1901 het 'n verdere 16 vrywilligers onder Van Os na die front vertrek wat die totale aantal vrywilligers uit die distrik Oudtshoorn wat by die Britse magte aangesluit het voor die koms van die oorlog na dié distrik op 84 te staan gebring het. So laat as 9 Februarie 1901 het George

⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/1/00 (Notice: Recruits required for Mounted Infantry).

⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/1/00 (Our Volunteers); *Oudtshoorn Courant* (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 29/1/00 (Naar het front).

⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/3/00 (News from the Oudtshoorn Contingent); *Oudtshoorn Courant* 19/5/00 (Two months in prison at Waterval).

⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/3/00 (Oudtshoorn Contingent); *Oudtshoorn Courant* 9/4/00 (Ongetiteld).

⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/5/00 (News of the Oudtshoorn Contingent).

¹⁰⁾ C.P. Nel: Defunct Colonial Units in S. Africa (*The Military Historical Society Bulletin* vol. X111, no.52, May 1963, p.85); *Oudtshoorn Courant* 7/1/01 (The Oudtshoorn Contingent).

¹¹⁾ Standbeeld ter nagedagtenis aan diegene wat hulle lewe tydens die Anglo-Boereoorlog aan Britse kant verloor het, opgerig voor die C.P. Nel-Museum, Oudtshoorn; *Oudtshoorn Courant* 7/2/01 (Local and General).

Wallis gerapporteer dat daar nog 41 lede van die OVR is wat steeds afwesig is en waarvan die meeste in koloniale korpse dien.¹²⁾

Ook gedurende 1901, in die tye wat die distrik nie direk deur die Boere bedreig is nie, het verskeie lede van die OVR by ander korpse aangesluit en so aktiewe diens verrig. Die grootste gedeelte, 62 mans, het gedien in die Duke of Edinburgh's Own Volunteer (D.E.O.V.) Rifles,¹³⁾ terwyl ander verbonde was aan Orpen's Horse en die Uitenhage Volunteer Rifles.¹⁴⁾

Die guerrillaveldtog van die Boere het baie Oudtshoorniete verras. Waar hulle aanvanklik gedink het dat die oorlog in 1900 iets van die verlede sou wees en later dat die tweede inval in Kaapland slegs die laaste stuiptrekkings van die Boererepublieke was, het die besef gou gekom dat die inval veel ernstiger implikasies ook vir die distrik Oudtshoorn gaan inhou.¹⁵⁾ In samehang hiermee is daar aktiewe werwingswerk vir korpse van die Colonial Defence Force op Oudtshoorn gedoen, beide deur advertensies in die koerante¹⁶⁾ en deur werwingsagente.

Hierdie werwingswerk het egter nie sonder haakplekke verloop nie. Probleme het veral ontstaan rondom een werwingsagent wat in amptelike korrespondensie H. Levoy (waarskynlik Levy, wie se moeder 'n hotel in die distrik bedryf het) genoem word. Hy het gesê dat hy opdrag ontvang het om 'n bereide mag in die distrik te organiseer. Volgens hom sou die betaling 5s per dag wees en as die rekrut sy eie perde bring, 'n ekstra 2s. Die diensydperk sou drie maande wees.¹⁷⁾ In Februarie 1901 het die opperbevel van die CDF egter die magistrate in onder andere Oudtshoorn in kennis gestel dat Levoy (Levy) nie verder toegelaat moet word om vrywilligers te werf vir Warren's Mounted Infantry nie. Hoewel Levoy (Levy) van hierdie besluit verwittig is, het hy skynbaar met sy werwingsaktiwiteite voortgegaan.¹⁸⁾ Die besluit om sy dienste op te skort, is geneem as gevolg van 'n ongespesifiseerde voorval in Johannesburg waarby hy betrokke was, maar veral omdat Levoy (Levy) "ongewenste" persone vir die korps geworf het.¹⁹⁾ Hierdie kommer oor die werwing van ongewenstes en die betwyfeling van die lojaliteit van sekere mense wat in Britse korpse gedien het, sou regdeur die oorlog in die distrik Oudtshoorn voorkom en selfs lede van die plaaslike korpse was soms onder verdenking.²⁰⁾

¹²⁾ (KAB) DD 2/19: Wallis - The Commandant Volunteers, 9/2/01, no.M13764, g.p.; *Oudtshoorn Courant* 26/11/00 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 14/1/01 (Recruiting).

¹³⁾ (KAB) DD 7/15: Rogers - Under Colonial Secretary (ingevoeg by lêer 4: Discharges, Applications and Correspondence, 1900-1905), 6/3/05, g.p.

¹⁴⁾ (KAB) DD 7/176: Register Nominal Rolls of OVR, 1899-1901, p.279.

¹⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/1/01 (Ongetiteld).

¹⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 7/1/01 (Governments Bericht); *Oudtshoorn Courant* 14/1/01 (Colonial Defence Force, Cyclists Corps).

¹⁷⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/1: Levoy - Magistrate, Calitzdorp, 22/1/01, no.14/1901, g.p.

¹⁸⁾ (KAB) DD 1/70: Struben - Secretary Law Department (Duplicate), 13/2/1901, No.CBF 538, g.p.

¹⁹⁾ (KAB) DD 1/70: S.O.CDF - H. Levoy (Duplicate), 4/2/01, No.864, g.p.

²⁰⁾ (TAB) H.C. 49 Intelligence, 14 Jan. - 31 Jan. 1901: onbekend - onbekend (copy) (enclosed in Intelligence 20/1/01), 17/1/01, g.p.; (KAB) DD 1/75: Inspector General, CDF - G.O.C., CCD., 10/9/01, no.3546, g.p.

4.1.2 Die blanke plaaslike korpse

In 'n skrywe aan die ministers van die Kaapkolonie, gedateer 31 Desember 1900, het sir Alfred Milner, die Goewerneur en Hoë Kommissaris van die Kaapkolonie, gesê dat die militêre owerhede besluit het dat dit nodig is om so veel as moontlik bewoners van die distrikte wat deur die Boere bedreig is in Town Guards en District Mounted Troops op te neem en dat hierdie voorstelle reeds suksesvol geïmplementeer is in 'n distrik soos Dordrecht. Hoewel hy toegegee het dat so 'n stap nog nie in die Suidwestelike Distrikte gedoen is nie aangesien daardie distrikte nog nooit bedreig was nie, het hy 'n bedekte voorstel gemaak vir die vorming van sulke korpse in daardie distrikte, aangesien dit volgens hom wou voorkom asof ten minste een van die Boerekommando's soontoe op pad was. In hulle reaksie het die ministers die voorstel goedgekeur en Sprigg het gesê dat hulle reeds soortgelyke voorstelle gemaak het, maar aangesien die situasie op daardie stadium nie so dreigend was nie, het die militêre owerhede dit nie aanvaar nie.²¹⁾

Soos wat die distrik Oudtshoorn dus toenemend bedreig is aan die begin van 1901, het verskeie plaaslike korpse in die distrik tot stand gekom en 'n groot groep lojaliste het met groot ywer in hierdie korpse gedien. Dit is dikwels moeilik om bo alle twyfel te bepaal wie in watter korpse gedien het, aangesien geen volledige registers van die onderskeie korpse opgespoor kon word nie. Soms was daar ook oorvleueling tussen korpse. So het 'n afdeling van die OVR op 1 September 1901 as 'n afdeling van die DMT by Vlakeplaas geveg.

4.1.2.1 Die Oudtshoorn Volunteer Rifles (OVR)

Soos te wagte, was die Oudtshoorn Volunteer Rifles, as bestaande korps, die eerste plaaslike korps wat gemobiliseer is. Hoewel daar uit amptelike dokumente geen eenstemmigheid verkry kon word oor die presiese aantal manskappe wat in die korps gedien het nie,²²⁾ is dit egter seker dat dit tydens 1901 'n geweldige groei beleef het soos lojaliste met groot ywer aangesluit het. Volgens die verslag van die Kaapse Koloniale magte vir 1903 was daar voor die uitbreek van vyandelikhede slegs 83 man verbonde aan die OVR, terwyl dit tydens die oorlog gegroei het tot 203 lede.²³⁾ Ten spyte van oproepe dat diegene wat tydens die oorlog aangesluit het, deel moes bly van die permanente korps,²⁴⁾ het die getalle van die

²¹⁾ (PRO) C.O. 48/551: Governor - Ministers, Minute No.344 (Enclosure No.5 in despatch of 3 January 1901), 31/12/00, p.1; Sprigg, Minute (Enclosure No.6 in despatch of 3 January 1901), 31/12/00, p.1. (F.K. 794, pp.39,42).

²²⁾ Geen eenstemmigheid kon gevind word nie in 'n vergelyking tussen twee Koloniale blouboeke, enersyds, en die Bywoningsregister van die OVR vanaf 1900-1903, andersyds, ten opsigte van die getal manskappe in die OVR, vgl.: G57 – 1903: *Report on the Cape Colonial Forces for the year 1903*, p.4; G.15-1904: *Report on the Cape Colonial Forces*, p.6; (KAB) DD 7/142.144.145: Volunteer attendance registers, Oudtshoorn, 1900-1902, pp.288-297, 115-126, 240-253.

²³⁾ G57 – 1903: *Report on the Cape Colonial Forces for the year 1903*, p.4.

²⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/3/02 (Inspection Parade).

OVR na die beëindiging van die oorlog vinnig gedaal sodat daar op 30 Mei 1903 slegs 109 en teen die einde van daardie jaar slegs 94 man in die korps was.²⁵⁾

Tydens sy dienstydsperk het die korps op verskeie terreine waardevolle werk verrig. Heelparty afdelings is gestuur om by ander regimente aan te sluit, terwyl die korps in die Suidwestelike Distrikte onder sy tydelike bevelvoerder, kapt. George Wallis (wat die bevel by kapt. A.S. Hadfield oorgeneem het nadat dié vroeg in 1900 vir aktiewe diens aangemeld het), die Imperiale troepe bygestaan het.²⁶⁾ Die take wat die korps vervul het, het gewissel van die eskort van voorraadkonvoie tot die agtervolging van Boere-kommando's en die gevolglike deelname aan aktiewe gevegte.²⁷⁾

Verreweg die belangwekkendste voorval waarin die OVR betrokke was, was die skermutseling met die Boere wat op 1 September 1901 op Vlakeplaas plaasgevind het terwyl hulle as deel van die District Mounted Troops opgetree het. Hulle is deur 'n Boerekommando in 'n hinderlaag gelei en daar is twee manskappe, H. de Swardt en A.L. Meyer, doodgeskiet terwyl T.W. Jackson later aan sy wonde beswyk het. Ook L.J. Boshoff van die Oudtshoornse DMT is tydens die geveg doodgeskiet. Hierbenewens is nog twee ander manskappe verwond en 11 gevange geneem.²⁸⁾

Dit was veral hierdie 11 krygsgevangenes wat vir groot konsternasie gesorg het toe hulle 'n eed van neutraliteit teenoor die Boere afgelê het sodat hulle vrygelaat kon word. Na hulle vrylating het hulle na Uniondale gevlug waar die kommandant van daardie dorp gerapporteer het dat hy hulle as gevolg van die eed nie kon bewapen nie.²⁹⁾ Die militêre owerhede het dit in 'n brief aan die kommandant van Oudtshoorn duidelik gestel dat sulke gedrag lynreg teen die regulasies en bevel is soos uiteengesit in CDF-bevel no.10 paragraaf 7.³⁰⁾ Hoewel die Stafoffisier gevoel het dat hierdie 11 persone aangekla moes word van ongehoorsaamheid, het die militêre owerhede gevoel dat dit 'n futiele oefening sou wees, aangesien die kommandant van Oudtshoorn blykbaar op 'n vorige geleentheid reeds sy goedkeuring aan sulke gedrag verleen het. Tesame hiermee het verskeie offisiere op Oudtshoorn ontken dat hulle ooit die tersaaklike CDF-bevel ontvang het. Hierdie twee faktore sou die 11 se verdediging uiters maklik maak.³¹⁾

²⁵⁾ G57 – 1903: *Report on the Cape Colonial Forces for the year 1903*, p.4; G.15-1905 *Report on the Cape Colonial Forces*, p.6.

²⁶⁾ C.P. Nel: Defunct Colonial Units in S.Africa (*The Military Historical Society Bulletin* vol. X111, no.52, May 1963, p.85); *Oudtshoorn Courant* 16/12/01 (OVR).

²⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/11/01 (Notes and Comments); *Oudtshoorn Courant* 11/11/01 (Another Convoy).

²⁸⁾ (KAB) DD 1/339: Cape Colony. Return of Casualties in the Oudtshoorn Volunteer Rifles (according to date of engagement), which occurred in above Colony during the late war in South Africa; Standbeeld ter nagedagtenis aan diegene wat hulle lewe tydens die Anglo-Boereoorlog verloor het, opgerig voor die C.P. Nel-Museum, Oudtshoorn.

²⁹⁾ (KAB) DD 1/84: Commdt., Uniondale - Hickman (copy) (Enclosed in Hickman - S.O., CDF, 10/9/01, A802), 2/9/01, g.p.

³⁰⁾ (KAB) DD 1/84: Hickman - Commdt., Oudtshoorn (copy) (Enclosed in Hickman - S.O., CDF, 10/9/01, A802), 2/9/01, g.p.; (KAB) DD 1/84: S.O. CDF - Tamplin (Enclosed in Hickman - S.O., CDF, 10/9/01, A802), 21/9/01, g.p.

³¹⁾ (KAB) DD 1/84: Hickman - S.O., CDF, 10/9/01, No.A802, g.p.; (KAB) DD 1/84: S.O., CDF - Hickman (copy) (Enclosed in Hickman - S.O., CDF, 10/9/01, No.A802), 8/9/01, g.p.

In twee skrywes ontken Tamplin, die kommandant van Oudtshoorn, dat hy goedkeuring aan die manskappe se optrede verleen het. Volgens hom het die tersaaklike bevel op Oudtshoorn aangeland 'n maand voor sy aanstelling as kommandant aldaar. Hoewel hy die bevel aan kapt. Wallis deurgegee het, erken hy egter dat dit nie by 'n parade aan almal deurgegee kon word nie, aangesien daar 'n groot bedreiging van die Boere was en al die korpse besig was. Hy het die geldigheid van die eed betwyfel op grond van die feit dat die Republieke nie meer bestaan het nie en dat die eed nie deur 'n offisier afgelê is nie.³²⁾ Sover vasgestel kan word, is hierdie 11 mans nie vervolgt nie.

Van die plaaslike korpse was die OVR die langste in aktiewe diens. Na die eerste Kritzinger-inval is hulle byvoorbeeld in permanente diens gehou terwyl die ander korpse slegs op gereedheidsgrondslag geplaas is.³³⁾ So laat as Desember 1901 is die OVR nog op 'n gereedheidsgrondslag geplaas om 'n moontlike inval deur Kritzinger vanuit die middellande die hoof te help bied.³⁴⁾ Eers vanaf vroeg in 1902 is die OVR uit aktiewe diens ontslaan, hoewel al die manskappe wat hoofdelike betaling wou ontvang, steeds die weeklikse drilparade op Maandae en Vrydae moes bywoon.³⁵⁾

4.1.2.2 Die Town Guard

Op Saterdag, 18 Januarie 1901, het die burgemeester van Oudtshoorn 'n vergadering byeengeroep om te besluit oor die wenslikheid van die vorming van 'n Town Guard. Skynbaar was daar onder sommige loyaliste ontevredenheid dat so lank gewag is om 'n Town Guard te vorm. Die vergadering is in die Drilsaal gehou en is goed bygewoon. Groot opwinding het geheers en reeds voor die vergadering begin het, is spontaan patriotiese liedere gesing.

Die burgemeester het daarop gewys dat die vordering wat die Boere in die voorafgaande dae gemaak het, die hou van die vergadering genoodsaak het hoewel alle inligting nog nie van die militêre owerhede verkry is nie. Bawden het daarop gewys dat die militêre owerhede graag benewens die Town Guard ook 'n berede mag van sowat 200 mans op die been wou bring. Hy het voortgegaan met 'n emosionele oproep dat "every Englishman, every British and every man born in this country" by die korpse moes aansluit. Daar is eenparig besluit om eers die Town Guard te stig en dan voort te gaan met die vorming van die berede korps. By hierdie geleentheid het 208 mans hul name opgegee vir diens in die Town Guard.³⁶⁾

Op Maandag, 20 Januarie 1901, is 'n opvolgvergadering gehou waartydens die organisasie en bevelstruktuur van die korps asook die betaling van manskappe verduidelik is. Die burgemeester het

³²⁾ (KAB) DD 1/84: Tamplin - Singleton (copy) (Enclosed in Hickman - S.O., CDF, 10/9/01, No.A802) 10/9/01, g.p.; (KAB) DD 1/84: Tamplin - S.O., CDF, 26/9/01, No.A802, g.p.

³³⁾ (KAB) DD 1/71: Burke - General Officer Commanding, Col. Defence Force, c. 27/4/01, ongenommer, g.p.

³⁴⁾ (KAB) DD 1/88: OC, Southern - C.S.O., CDF, 23/12/01, No.A2717, g.p.

³⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/2/02 (Oudtshoorn Volunteer Rifles).

³⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Public Meeting); (KAB) DD 7/14: Civil, Oudtshoorn - Defence, 27/2/01, No.01501, g.p.

diegene wat aangesluit het of wou aansluit die eed van getrouheid laat aflê. Daar is ook aangekondig dat gewere die middag om 14:00 uitgereik sou word en die korps is dus amptelik tot stand gebring.³⁷⁾ Die korps is in twee kompanies verdeel, elk met sy eie bevelstruktuur, terwyl maj. J. Bawden as oorhoofse bevelvoerder sou optree.³⁸⁾

Die getalle van die Town Guard het vinnig toegeneem. Teen 27 Februarie 1901 is berig dat 344 man sedert die ontstaan van die korps reeds betaling ontvang het.³⁹⁾ Hierdie getal het teen einde April 1901 tot 391 gegroei. Dit was by verre die grootste blanke Town Guard in No.5 Area en meer as drie keer meer was as die tweede grootste korps, dié van George met 130 man.⁴⁰⁾ Teen September 1901 is die amptelike getal egter weer as 269 aangegee.⁴¹⁾

Die lede van hierdie korps het uit alle dele van die dorpsamelewing gekom. Op 28 Februarie 1901 het die *Het Zuid-Westen*, wat, soos gesien, 'n pro-Hollandse Afrikanerblad was, berig dat bykans sy hele redaksie betrokke is by die Town Guard en dat hoogstens vier mense beskikbaar was om te help met die koerant.⁴²⁾

Uiteraard het bykans die hele personeel van die *Oudtshoorn Courant* ook onder die wapen verkeer.⁴³⁾ Tussen 22 Augustus en 16 September 1901 het nie een van die twee koerante verskyn nie omdat die hele personeel besig was met hul Town Guard pligte.⁴⁴⁾ Verskeie besighede het ook ingewillig om smiddae vroeër, om 14:00, te sluit vanweë die groot aantal personeellede wat betrokke was by dié korps, terwyl die Boys' High School ook erg ontwrig is met tot 60 seuns wat tydens die hoogtepunt van Town Guard bedrywighede in die korps gedien het.⁴⁵⁾

Ten spyte van die groot aantal mense wat wel in die korps gedien het, was die aansluiting van lojaliste by die korps nie altyd vinnig en talryk genoeg volgens sommiges se oordeel nie. 'n Korrespondent het byvoorbeeld onder die skuilnaam "A Loyalist", aan die *Oudtshoorn Courant* geskryf dat die feit dat Oudtshoorn onindringbaar lyk, geen verskoning bied vir die "unpardonable reluctance" van sommige inwoners om by die Town Guard aan te sluit nie. Volgens hom moes die dorp se verdedigingsmagte so sterk wees, dat dit enige Boere-inval sou ontmoedig.⁴⁶⁾

Die Town Guard was, soos die naam aandui, 'n korps wat opgeroep is wanneer die dorp bedreig is.⁴⁷⁾ Hulle take het onder meer die bewaking van wapendepots, voorrade en diere in die dorp; bystand met die

³⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Martial Law).

³⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (Local and General).

³⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Public Meeting); (KAB) DD 7/14: Civil, Oudtshoorn-Defence, 27/2/01, No.01501, g.p.

⁴⁰⁾ (KAB) DD 1/84: Town Guards (Label), 30/4/01, No.A747, g.p.

⁴¹⁾ (KAB) DD 7/13: Town Guards (Tabel), 30/9/01, g.p.

⁴²⁾ *Het Zuid-Westen* 28/2/01 (Aan Onze Lezers).

⁴³⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Local and General).

⁴⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 16/9/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 16/9/01 (Resumption).

⁴⁵⁾ Log Book Boys' Public School Oudtshoorn, 22/7/01, g.p.; *Oudtshoorn Courant* 18/1/01 (The Town Guard).

⁴⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Our Town Guards).

⁴⁷⁾ H.A. Shearing: The second invasion of the Cape Colony, 1901-1902, p.67.

handhawing van krygswet en die beskerming en bemanning van verdedigingswerke in en om die dorp behels.⁴⁸⁾ Waarskynlik omdat hierdie korps vanweë sy omvang so 'n groot invloed op die daaglikse gemeenskapslewe gehad het en weens die hoë koste daaraan verbonde (5s per dag per manskap en in verhouding meer vir offisiere), is die grootste gedeelte van hierdie korps so gou as wat moontlik was nadat die vyandelike bedreiging die hoof gebied is, van aktiewe diens vrygestel (decommissioned) en teen 'n laer loon op bystand geplaas met slegs 'n paar gereelde oefeninge per week.⁴⁹⁾ Sodra gevaar egter gedreig het, soos met Scheepers se teenwoordigheid in die distrik in September 1901, is almal weer vir aktiewe diens opgeroep.⁵⁰⁾ Hoewel hierdie vinnige opeenvolging van oproep tot aktiewe diens, vrystelling daarvan en dan weer 'n heroproep heelwat ongerief moes veroorsaak het (dikwels was die Town Guard onthef van aktiewe diens, net om binne 'n kwessie van vier dae weer heropgeroep te word), het die *Oudtshoorn Courant* berig dat die inwoners al gewoon begin raak het aan hierdie verloop van sake.⁵¹⁾ Teen die einde van 1901 is die Town Guard ook toenemend gebruik om voorraadkonvooi te eskort.⁵²⁾

Teen die middel van November 1901 is die meeste lede van die Town Guard van garnisoendiens vrygestel,⁵³⁾ maar dit lyk asof finale ontslag uit die korps gedraal het tot die laaste helfte van 1902, na die beëindiging van die oorlog.⁵⁴⁾ Hierdie korps het waardevolle werk verrig en groot waardering vir hulle dienste is deur verskeie kommandante uitgespreek.⁵⁵⁾ Tog het sommige militêre leiers sekere voorbehoude oor die effektiwiteit van die Town Guards gehad. Hoewel kol. Hickman, A.I.G., CDF, oor die algemeen van Town Guards in die SWD gepraat het, het hy tog gevoel dat die plaaslike korpse in hierdie streek nie doeltreffend aangewend is nie, veral omdat die lede van die korpse nie bereid was om hulle aansluitvoorwaardes te oorskry nie en veral nie buite hulle dorpe wou diens doen nie. So moes die DMT dus bergpasse bewaak terwyl dit volgens Hickman meer effektief sou wees om Town Guards hierdie forte te laat beman.⁵⁶⁾ Ten spyte van hierdie kritiek, moet die entoesiasme en opoffering van die lojaliste wat in die Oudtshoornse Town Guard gedien het, nie onderskat word nie.

⁴⁸⁾ (KAB) DD 1/70: Trench - S.O. for Town Guards CDF, 11/3/01, no.1079, p.1.

⁴⁹⁾ (KAB) DD 1/70: Trench - S.O. for Town Guards CDF, 11/3/01, no.1079, p.1; *Oudtshoorn Courant* 30/5/01 (Town Guard Parade); *Het Zuid-Westen* 16/9/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 16/9/01 (Resumption).

⁵⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/9/01 (Ongetiteld).

⁵¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/10/01 (Another Invasion).

⁵²⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/10/01 (Ongetiteld).

⁵³⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/11/01 (The Town Guard).

⁵⁴⁾ (CPN) O/O 7/1: Cape Colonial Forces, Discharge Certificate, W.D. Rainier en A.C. Sheard, 19/7/02.

⁵⁵⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *Mayor's Minute for the Municipal Year ending 31st July 1901*, p.3; *Oudtshoorn Courant* 11/3/01 (Flag and Fort).

⁵⁶⁾ (KAB) DD 1/87: Hickman - Inspector General, Colonial Defence Force, 20/10/01, no.A2211, g.p.

4.1.2.3 Die District Mounted Troops (DMT)

Die District Mounted Troops is in die Kaapkolonie gemobiliseer spesifiek om hulle eie distrikte te patrolleer en insurgente die hoof te bied.⁵⁷⁾ By dieselfde vergadering waartydens die Town Guard tot stand gekom het, is besluit om ook 'n berede plaaslike korps te stig.⁵⁸⁾ Hierdie korps is aanvanklik as die Oudtshoorn Mounted Scouts gestig, maar is later hernoem tot die District Mounted Rifles.⁵⁹⁾ Aanvanklik het kapt. E.L. Edmeades, wat die bevelvoerder van die korps was,⁶⁰⁾ baie van die werwingswerk gedoen. Die *Oudtshoorn Courant* het egter ook sy deel gedoen en veral die boere aangemoedig om aan te sluit en sodoende hulle lojaliteit aan Brittanje te toon.⁶¹⁾ Die presiese grootte van hierdie mag kon ongelukkig nie akkuraat bepaal word nie, aangesien die enigste naamlys wat opgespoor is, net 35 name bevat,⁶²⁾ terwyl die Oudtshoornse DMT kennelik veel groter as dit moes gewees het. Na die eerste inval het Edmeades oorsee vertrek en het lt. T.E. Greenshields vir alle praktiese doeleindes bevel van die plaaslike korps oorgeneem.⁶³⁾

Dit blyk dat die DMT veel meer van 'n gevegsmag was as die Town Guard en hulle was dan ook veel meer saam met die Britse kolonnes in gevegte met die Boere binne die distrik betrokke. Soos reeds genoem, was hulle by die rampspoedige geveg met die Boerekommando op Vlakeplaas betrokke, waar een van die lede van die DMT, manskap L.J. Boshoff, sy lewe verloor het.⁶⁴⁾ Hulle is ook in Oktober 1901 toegesê aan kol. Crabbe se mag. Tydens dié tydperk was hulle in verskeie skermutselings met die Boere betrokke en het uiteindelik ook gehelp om die Boere uit die distrik Oudtshoorn na Ladismith te verdryf.⁶⁵⁾ Die DMT is dikwels ook saam met die OVR langer in diens gehou as die Town Guard. So is die Oudtshoornse DMT onder andere teen die einde van 1901 weer gemobiliseer om saam met die OVR 'n moontlike inval van Kritzinger se kommando in die suidelike distrikte af te weer.⁶⁶⁾

Hoewel kol. Hickman ook die DMT korpse van die Suidwestelike Distrikte in die breë gekritiseer het weens hul ondoeltreffendheid, veral omdat hulle nie bereid was om buite hulle distrikte te veg nie, het hy veral die korpse van Mosselbaai, Riversdal en Ladismith hiervoor uitgesonder.⁶⁷⁾ Daar bestaan dan ook inderdaad getuienis dat die Oudtshoornse DMT soms wel bereid was om buite hul distrik diens te doen,

⁵⁷⁾ H.A. Shearing: The second invasion of the Cape Colony, 1901-1902, p.67.

⁵⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Public Meeting).

⁵⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/11/01 (Notes and Comments).

⁶⁰⁾ (KAB) DD 1/75: Colonial Defence Force Orders. No.11, 27/4/01, p.5.

⁶¹⁾ M. Boehmke: The History of Oudtshoorn: Miscellaneous Notes, 5, p.92; *Oudtshoorn Courant* 21/2/01 (Ongetiteld).

⁶²⁾ (CPN) O/O 7/6: District Mounted Troops Nominal Roll.

⁶³⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/11/01 (Notes and Comments).

⁶⁴⁾ Standbeeld ter nagedagtenis aan diegene wat hulle lewe tydens die Anglo-Boereoorlog aan Britse kant verloor het, opgerig voor die C.P. Nel-Museum, Oudtshoorn.

⁶⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 31/10/01 (Notes and Comments).

⁶⁶⁾ (KAB) DD 1/88: O.C. Southern - C.S.O., CDF (copy), c. 23/12/01, no.A2717, g.p.

⁶⁷⁾ (KAB) DD 1/87: Hickman - Inspector General, Colonial Defence Force, 20/10/01, no.A2211, g.p.; O.C. Southern – A.I.G., Colonial Defence Force, 17/10/01, no.A2211, g.p.

soms so ver as Prins Albert.⁶⁸⁾ Soos die ander plaaslike korpse, het die Oudtshoornse DMT dus beslis waardevolle hulp aan die Britse oorlogspoging verleen.

4.1.2.4 Ander plaaslike korpse

Benewens hierdie drie vernaamste plaaslike korpse is daar ook twee ander wat aandag verdien. Ten eerste was daar die sogenaamde Ambulance Corps wat onder bevel van dr. R.M. Truter gestaan het en na die mediese behoeftes van die Britse magte in die distrik moes omsien.⁶⁹⁾

Veel interessanter egter was 'n korps wat uiteindelik as die Emergency Sharpshooters bekend gestaan het en wat uit diegene bestaan het wat as lojaliste graag aktiewe diens wou lewer sonder betaling, maar vanweë professionele, gesondheids- of ander redes nie by die ander korpse kon aansluit nie. Reeds op 11 Februarie 1901 het 'n korrespondent aan die *Oudtshoorn Courant* voorgestel dat hierdie mense in 'n korps saamgevoeg moes word. W.H. Pickard, eienaar van die Masonic Hotel, het die inisiatief geneem en voorstelle in dié verband aan maj. Sawyer, wat op daardie stadium kommandant van die dorp was, gemaak en laasgenoemde het dit aanvaar en onderneem om die korps te bewapen. Hierdie korps het prominente Oudtshoorniete, soos die resident magistraat en sy personeel, die Hoofkonstabel en die polisiemag onder sy bevel, W.H. Pickard, J.H. Foster, G. Curtis, J.E. Griffiths en C. Lund as lede gehad. Hulle het onder andere die vier forte in Oudtshoorn, die sogenaamde Central, Mill, Morris en Gaol Fort, help beman.⁷⁰⁾

Hierdie korps is op 25 April 1901, na die afweer van die eerste Boere-inval in die distrik, deur die kommandant ontbind, veral omdat gevoel is dat die kanse vir 'n volgende aanval skraal was. Hoewel hierdie korps nooit geveg het nie, aangesien die dorp nie aangeval is nie, is dank teenoor hulle uitgespreek, nie net vir hulle ywer en patriotisme nie, maar ook vir die bydrae wat hulle gelewer het om die dorpenaars veiliger te laat voel.⁷¹⁾

Vanaf Oktober 1901 het die sogenaamde District Mounted Police ook onder die bevel van die intelligensiedepartement ontstaan. Die doel hiermee was om rebelle wat uit die Boerekommando's gedros of afgedwaal het en op pad was huis toe, uit te snuffel en gevange te neem.⁷²⁾

Benewens hierdie georganiseerde korpse blyk dit ook dat verskeie distriksbewoners op ander wyses aktief in diens van die Britse magte was, hoewel die presiese omvang egter nie bepaal kan word nie, omdat daar

⁶⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/10/01 (Ongetiteld).

⁶⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (Local and General).

⁷⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 25/2/01 (Emergency Corps).

⁷¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/4/01 (Emergency Corps Disbanded).

⁷²⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/10/01 (Notes and Comments).

merendeels net sydelings na hierdie aspek verwys word. So het ene Douw Steyn, 'n boer van Welbedacht, byvoorbeeld in die hof ter versagting van vonnis aangevoer dat hy van Januarie tot Maart 1901 'n drywer vir die Britse militêre magte was.⁷³⁾ By 'n ander hofsaak weer het ene Jakobus Daniël van der Spuy ter stawing van sy bona fides as 'n geloofwaardige getuie 'n dokument ingelewer wat bewys het dat hy 'n agent van die Britse militêre magte was en vrye deurgang in distrikte gehad het.⁷⁴⁾ Hierbenewens het prominente inwoners soos A.D. Pocock en Herman van der Spuy van Oudtshoorn en Andries P. Blignault van Calitzdorp gehelp met die uitreiking van passe tydens die krygswetperiode.⁷⁵⁾

4.1.3 Redes vir aansluiting by Britse korpse

Net so belangrik as om te bepaal wat die omvang was van die lojaliste se aktiewe gewapende hulp aan die Britse oorlogspoging, is om vas te stel wat hierdie persone laat besluit het op hierdie optrede wat beslis meer opoffering vereis het as die betoning van blote vreedsame lojaliteit. Dit is natuurlik onmoontlik om telkens klinkklare redes vir elkeen se optrede aan te voer. Dikwels is hulle optrede ook bepaal deur 'n kombinasie van faktore.

Die eerste en mees voor die hand liggende rede vir baie lojaliste se aktiewe deelname aan die stryd, was dat dit 'n natuurlike voortvloeiing was uit hulle lojaliteit aan Brittanje en die goedkeuring van die Britse oorlogspoging. Met die vertrek van die eerste Oudtshoorniete teen die einde van 1899 om by die Britse korpse aan te sluit, is dié stap gesien as 'n maatstaf van die mate van lojaliteit in die distrik Oudtshoorn.⁷⁶⁾

Hierdie oorweging het natuurlik meer akuut geword soos die oorlog aangegaan en die distrik self deel van die oorlogsterrein geword het. Met die stigting van die Town Guard en DMT is daar openlik 'n beroep gedoen dat “every citizen should come forward to prove his loyalty” terwyl die *Oudtshoorn Courant* ook groot gewag daarvan gemaak het dat die DMT aan elke boer die kans bied om sy lojaliteit te bewys.⁷⁷⁾ Sulke oproepe het natuurlik ook baie morele druk op inwoners geplaas.

By veral diegene wat voor 1901 by Britse korpse aangesluit het, kan die attraksie van die militêre lewe, die geleentheid om te veg en die status wat so verwerf kon word, nie buite rekening gelaat word nie, veral nie omdat die meeste van hierdie mense reeds 'n militêre agtergrond gehad het omdat hulle aan die OVR behoort het. Die status wat die aansluiting kon meebring is veral deur die *Oudtshoorn Courant* gesuggereer toe dié blad gesê het dat nog rekrute sal aansluit as diegene wat reeds in korpse dien, gedekoreerd, en dus as helde, terugkeer.⁷⁸⁾

⁷³⁾ *Het Zuid-Westen* 2/12/01 (Het Militaire Hof).

⁷⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 9/10/02 (Zaak Tegen Jakobus du Preez).

⁷⁵⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Veale - Commandant, Oudtshoorn, 15/5/01, p.233; *Oudtshoorn Courant* 25/2/01 (Issue of Passes).

⁷⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/12/99 (War Notes).

⁷⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Public Meeting); *Oudtshoorn Courant* 21/2/01 (Ongetiteld).

⁷⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/7/00 (Our Volunteers).

Soos wat die Boere die distrik Oudtshoorn genader het, het 'n volgende sterk oorweging na vore gekom, nl. die beskerming van die inwoners se besittings. Reeds in sy kommunikasie aan die ministers teen die einde van 1900 het Milner gewaarsku dat veral die rykste distrikte in die Kaapkolonie, waarvan Oudtshoorn beslis een was, meer bedreig word as ooit tevore tydens die oorlog en dat dié bedreiging net afgeweer kan word deur daadwerklike optrede.⁷⁹⁾ Op die vergadering ter vorming van die Town Guard en ook in 'n latere brief aan die *Oudtshoorn Courant*, waarin inwoners aangemoedig is om by dié korps aan te sluit, is groot klem daarop gelê dat “all the men who had something to lose” na vore moes kom.⁸⁰⁾ Uit die woordkeuses (maj. Bawden het onder meer by die stigtingsvergadering gesê dat die korps hulle huise, dorp en vlag moes beskerm) blyk dit dat hier meer as blote verlies van eiendom ter sprake is. Benewens die behoud van relatiewe vrede en rus - ook gemoedsrus - wou baie ook deur hul aansluiting hulle kultuur en (politieke) vryhede beskerm⁸¹⁾ en was hulle aansluiting by die korpse dus 'n poging tot selfbehoud in die breë.

Vervolgens het die betaling wat hulle ontvang het en die voorwaardes waaronder hulle aangesluit het, aansluiting by die plaaslike korpse aanloklik gemaak. Vir sommige lede van die plaaslike korpse blyk die betaling 'n uitkoms te gewees het. Toe daar in April 1901 probleme was met die betaling van lone, het kapt. Edmeades 'n dringende telegram aan die hoofkwartier gestuur waarin hy gesê het dat sommige manne “in great need” vir hulle betaling is.⁸²⁾ Verdere getuienis dat materiële oorwegings 'n rol gespeel het, kom uit 'n berig uit die *Oudtshoorn Courant* waarin gesê is dat inwoners nie by die korps wou aansluit nie, omdat hulle nie die fietse wat die regering aanbied en wat na drie maande diens die manskap se eiendom word, as waardevol genoeg geag het nie.⁸³⁾

Dat die diensvoorwaardes by aansluiting ook 'n rol gespeel het, blyk duidelik uit die feit dat een van die hoofargumente wat aangevoer is tydens die stigtingsvergadering van die Town Guard waarom mense by die korps moes aansluit, was dat hulle slegs binne die distrik aangewend sou word en slegs vir ses maande sou aansluit hoewel die tydperk verleng kon word as dit nodig was en die manskappe wou aanbly.⁸⁴⁾ Hoe groot hierdie faktor was, blyk duidelik uit kol. Hickman se kritiek dat plaaslike korpse onwillig was om buite hulle distriksgrense op te tree selfs al het die militêre situasie dit vereis.⁸⁵⁾

Laastens was dwang ook 'n faktor. Hoewel geen getuienis gevind kon word dat inwoners mekaar gedreig of op ander maniere direk geïntimideer het om by die plaaslike korpse aan te sluit nie, het die dwang veral op twee maniere na vore gekom: eerstens die meer subtile druk deur die suggestie dat ware lojaliteit net

⁷⁹⁾ (PRO) C.O. 48/551: Governor - Ministers, Minute No.344 (Enclosure No.5 in despatch of 3 January 1901), 31/12/00, p.3. (F.K. 794, p.41).

⁸⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Public Meeting); *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Our Town Guards).

⁸¹⁾ *Ibid.*

⁸²⁾ (KAB) DD 1/83: Edmeades - Nourse, c. 30/4/01, g.p.

⁸³⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/1/01 (Recruiting).

⁸⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Public Meeting).

⁸⁵⁾ (KAB) DD 1/87: Hickman - Inspector General, Colonial Defence Force, 20/10/01, no.A2211, g.p.

bewys kon word deur by die korpse aan te sluit.⁸⁶⁾ 'n Baie meer direkte vorm van dwang, en een wat waarskynlik 'n groter invloed gehad het, was dié deur middel van krygswetregulasies. Op 2 Junie 1901 het die kommandant van Oudtshoorn 'n bevel uitgereik dat van elke geskikte man verwag word om by die Town Guard aan te sluit en dat mense wat in gebreke bly om dit te doen, hulle blootstel aan streng strafmaatreëls.⁸⁷⁾ Terselfdertyd is verwag dat mans jonger as 40 jaar nie in die Emergency Corps moes bly nie, maar by die Town Guard moes aansluit.⁸⁸⁾ Voorheen was daar egter al sprake van 'n mate van dwang. In April 1901 het J. Hoek, senior, aan die Onderwysdepartement geskryf dat 'n skool moes sluit omdat die onderwyser deur krygswet verplig is om in die Town Guard te dien.⁸⁹⁾

4.1.4 Die swartes se posisie

Ook verskeie swartes het besluit om aan die kant van die Britse magte die wapen op te neem. Ongelukkig is die inligting oor hulle aandeel in die Britse oorlogspoging uiters beperk.

Uit sydelingse verwysings blyk dit dat daar reeds van die begin van die oorlog swartes uit die distrik Oudtshoorn was wat aktiewe diens aan Britse kant verrig het. So vroeg as die begin van 1900 het 'n groterige groep bruinmense Oudtshoorn verlaat om by die Britse magte aan te sluit, onder meer as wadrywers. Teen November 1900 het klein groepies van hierdie bruinmense begin terugkeer na die distrik.⁹⁰⁾

Die Koloniale regering onder Sprigg was hewig gekant teen die bewapening van swartes omdat hulle nie die idee wou vestig dat die regte en vryhede van koloniste in die hande van die nie-blanke bevolking rus nie.⁹¹⁾ Hoewel die CDF wel voorsiening gemaak het vir die aanwending van swartes as Town Guard-lede onder spesiale omstandighede teen 'n betaling van 2s 6d per dag plus 'n rantsoen betaling van 1s 3d per dag wanneer hulle op permanente diens was, het hulle dit duidelik gemaak dat hierdie mans nie bewapen mag word vir offensiewe doeleindes nie. Aan die kommandant van Oudtshoorn spesifiek is laat weet dat bruinmense slegs in 'n uiterste noodgeval, soos wanneer 'n vyandelike aanval dreig, en net as dit spesiaal gesanksioneer is, bewapen mag word.⁹²⁾

Oudtshoorn was dan ook een van die dorpe waar 'n Coloured Town Guard (op 19 Januarie 1901) tot stand gekom het.⁹³⁾ Die Coloured Town Guard het nos. 3 en 4 kompanies van die Town Guard gevorm

⁸⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/2/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Our Town Guard).

⁸⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/6/01 (Martial Law Order).

⁸⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 10/6/01 (Nieuws).

⁸⁹⁾ (KAB) SGE 1/288: Hoek - Superintendent General of Education, 9/4/01, no.84, g.p.

⁹⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/11/01 (Ongetiteld).

⁹¹⁾ (PRO) C.O. 48/551: Sprigg, Minute (Enclosure No.6 in despatch of 3 January 1901), 31/12/00, p.2 (F.K. 794, p.43).

⁹²⁾ (KAB) DD 1/75: Colonial Defence Force Orders, No.11. 27/4/01, p.2; DD 1/70: onbekend - The Commandant, Oudtshoorn (duplicate), 8/3/01, p.1.

⁹³⁾ (KAB) DD 7/14: Civil - Defence, 27/2/01, no.01501, g.p.

en was onder bevel van luitenant Pfuhl en Edmeades.⁹⁴⁾ Hulle basis was op die Oudtshoornse sportgronde.⁹⁵⁾ Teen einde Februarie 1901 was daar 205 manskappe wat betaling ontvang het.⁹⁶⁾ Hulle getalle het skynbaar baie meer stabiel gebly as dié van die blanke teenhangers, want teen September 1901 word hulle getal as 200 man aangegee. Net by twee ander distrikte in die Suidwestelike Distrikte, George en Mosselbaai, is daar bewyse dat hulle ‘n Coloured Town Guard gehad het. Van dié twee was Mosselbaai die grootste met slegs 115 lede.⁹⁷⁾

Volgens alle aanduidings het die blanke lojaliste gemeenskap van Oudtshoorn die vorming van ‘n Coloured Town Guard verwelkom. Reeds op 21 Februarie 1901 is berig dat die algemene gevoel in Oudtshoorn was dat dit reg was om bruinmense te werf vir aktiewe diens en dat daar geen ongemaklikheid hieroor bestaan het nie, aangesien blankes en bruinmense ewe veel bedreig word deur die Boere-inval. Verder is gesê dat dit by dié bruinmense nie net ‘n kwessie van pligsbesef was nie, maar dat hulle “clamoured to be allowed to prove their loyalty”. Tog kan die effense paternalistiese toon van die *Oudtshoorn Courant* nie geïgnoreer word nie as dié blad die hoop uitspreek dat die bruinmense die vertroue wat in hulle gestel word, waardig sal wees.⁹⁸⁾

Die Coloured Town Guards is veral gebruik om verdedigingswerke op te rig en wagdiens te doen, maar het ook minimale opleiding in taktiese beplanning en wapenhantering ontvang. Die eintlike waarde van hierdie korps was egter daarin geleë dat, soos Trench, die kommandant van Oudtshoorn, dit gestel het, hulle diens nie soveel impak op die besighede gehad het as wat die geval met die blankes was nie. Daarby is hulle ook minder betaal as die blankes. Om hierdie redes kon hulle dus in aktiewe diens gehou word nadat die blanke Town Guards daarvan onthef is.⁹⁹⁾ Hulle werk het groot waardering uitgelok van verskeie kommandante.¹⁰⁰⁾ Teen middel November 1901 is die meeste van die bruin Town Guards van garnisoendiens onthef.¹⁰¹⁾

Toe daar in Februarie 1902 probleme ondervind is om arbeid te bekom vir die herstel van die pad tussen Matjiesfontein en Sutherland vir militêre doeleindes, is daar besluit om in No.15 Area, waaronder Oudtshoorn op daardie stadium geval het, ‘n korps van sowat honderd swartes te stig wat herstelwerk aan paaie kon doen. Op 22 Februarie 1902 berig die bevelvoerende offisier van No.15 Area, aan wie die opdrag vir die stigting van so ‘n korps gegee is, dat hy ‘n kontingent vanaf Oudtshoorn gestuur het om

⁹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Independent Church Oudtshoorn).

⁹⁵⁾ (KAB) 3/OHN 1/2/1/1/1: Recreation Ground Committee, 21/11/01, g.p.

⁹⁶⁾ (KAB) DD 7/14: Civil - Defence, 27/2/01, no.01501, g.p.

⁹⁷⁾ (KAB) DD 7/13: Town Guards (Tabel), 30/9/01, g.p.

⁹⁸⁾ Ibid., *Oudtshoorn Courant* 30/5/01 (Town Guard Parade); *Het Zuid-Westen* 16/9/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 16/9/01 (Resumption).

⁹⁹⁾ (KAB) DD 1/70: Trench - S.O. for the Town Guards, 11/3/01, no.1079, p.2; *Oudtshoorn Courant* 14/11/01 (The Town Guard).

¹⁰⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Independent Church Oudtshoorn).

¹⁰¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/11/01 (The Town Guard).

deel van die korps uit te maak. Dit is egter onmoontlik om die samestelling van hierdie groep te bepaal, maar uit die skrywes lyk dit dat daar waarskynlik ook 'n groep Oudtshoorniete by was.¹⁰²⁾

Hoewel geen getuienis gevind kon word van 'n lid van die bruinkorps wat self sy redes vir toetrede tot die gewapende stryd uiteensit nie, is dieselfde oorwegings wat die blankes se besluit beïnvloed het, ook op die swartes van toepassing; dinge soos 'n manifestasie van lojaliteit, beskerming van hulle besittings en die goeie betaling. So was die loon wat hulle ontvang het, tesame met rantsoenloon, meer as wat die gemiddelde loon van 'n plaasarbeider in daardie jare was.¹⁰³⁾ Daar bestaan getuienis dat werkers hulle plaaswerk net so laat staan het en gedros het om by die Britse magte aan te sluit.¹⁰⁴⁾ Tog was daar iets meer as net goeie betaling of 'n bewys dat hulle nie net liplojaliste was nie - 'n aspek waarop veral eerw. T. Galley van die Independent Kerk duidelik gewys het: Volgens hom het die bruinmense soveel meer gehad om te verdedig as die blankes, want die Britse vlag het vir hulle vryheid van slawerny en waarborg van godsdienstige en burgerlike vryhede gebring.¹⁰⁵⁾ Hierdie oorweging moet veral beskou word teen die agtergrond van die gerugte van die Boere se wreedhede teenoor swartes en dreigemente dat die swartes hulle vryhede ontnem sou word onder 'n Republikeinse regering.

4.1.5 Die situasie na 1901

Vroeg in 1902 is daar deur die militêre owerhede besluit dat daar in No.15 Area, soos wat reeds in ander areas gebeur het, 'n sogenaamde Permanent Duty Squadron op die been gebring moes word. Hierdie korps sou die krygswetregulasies toepas en enige Boer wat moontlik nog daar rond dwaal, gevange neem. Die Town Guards en die DMT's kon dus ontbind word, wat die Koloniale regering baie geld sou spaar, maar terselfdertyd diegene wat van hulle diensloon afhanklik was om te oorleef, 'n heenkome bied.¹⁰⁶⁾ Teen April 1902 is berig dat die korps sy volle sterkte van om en by 100 man bereik het, hoewel daar in sekere bevelsposisies, onder andere dié van Oudtshoorn, nog nie aanstellings gedoen is nie.¹⁰⁷⁾

In Januarie 1902 het daar ook 21 man van die OVR onder lt. C.P. Nel en 20 man van die DMT onder lt. Just ingewillig om ses maande aktiewe diens buite die distrik se grense te doen en het na Cradock vertrek waar hulle by kapt. Ginger Steele se korps aangesluit het.¹⁰⁸⁾ Hier was dié groep Oudtshoorniete in verskeie gevegte met die Boere betrokke. Een van die Oudtshoorniete, kpl. W.H. Wych, is gedood in 'n

¹⁰²⁾ (KAB) DD 1/77: O.C., C.C.F., 15 Area - Defence, 22/2/02, no.4863, g.p.; C.S.O., C.C.F. - O.C., C.C. Forces No.15 Area, c. 24/2/02, no.4863, p.1.

¹⁰³⁾ P. Buirski: Aspects of Material life in Oudtshoorn 1860 - 1927, p.49.

¹⁰⁴⁾ B. Nasson: *Abraham Esau's War*, p.70.

¹⁰⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Independent Church Oudtshoorn).

¹⁰⁶⁾ (KAB) DD 1/76: O.C., C.C.Forces, 15 Area - Defence, 23/1/02, no.4649, g.p.; Nourse - O.C., C.C. Forces No.15 Area, 21/2/02, no.4649, g.p.

¹⁰⁷⁾ (KAB) DD 1/79: Charfield - O.C., C.C.F., 15 Area (aangeheg by C.S.O., C.C.F. - Principal Paymaster and A.O., Cape Colonial Forces, 25/4/02, no.5483), 18/4/02, g.p.

¹⁰⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/1/02 (On Active Service).

geveg met Fouché se kommando net oos van Cradock, terwyl Lt. Just gewond is in ‘n skermutseling met ‘n rebellekommando van Cradock.¹⁰⁹⁾ Die oorblywende groep, op ‘n paar manne na wat by die nuwe Mounted Police Force op Cradock aangesluit het, het op 2 Augustus 1902 na Oudtshoorn teruggekeer.¹¹⁰⁾

Hoewel die redes waarom hierdie mense steeds gewillig was om aan Britse kant te veg selfs nadat die distrik Oudtshoorn nie meer direk bedreig is nie, waarskynlik baie ooreenstem met die oorspronklike oorwegings wat hulle tot die gewapende stryd laat toetree het, lyk dit tog asof die geldelike aspek belangriker geword het. So blyk dit dat Wych vir sy oorlewing afhanklik was van sy diensloon, want hy het in armoede gesterf en sy vrou en twee kinders was van die welwillendheid van die Oudtshoornse gemeenskap afhanklik.¹¹¹⁾ ‘n Voorval in April 1902 versterk hierdie gevolgtrekking: Aanvanklik wou 35 man na aanleiding van ‘n advertensie in die *Cape Times* aansluit by die Western Light Horse in Vryburg, maar het later almal daarteen besluit omdat hulle siviele werk op Oudtshoorn kon kry of as kondukteurs op treine aanvaar is.¹¹²⁾

Ten spyte van die entoesiasme waarmee die lojaliste van die distrik Oudtshoorn tydens die oorlog in Britse korpse gedien het, het daar by heelparty ‘n groot mate van verbittering ontstaan oor die behandeling wat hulle na die oorlog te beurt geval het. Die grootste frustrasie was dat daar, volgens hulle, na die oorlog ‘n gelykstelling was tussen diegene wat die Britse oorlogspoging getrou gedien het en die dislojales, aangesien die Peace Preservation Act op almal van toepassing gemaak is. Hulle het dit beskou as “shabby treatment of the men who served in the DMT and Town Guards” omdat hulle nie net die gewere wat die regering tydens die oorlog aan hulle uitgereik het, moes teruggee nie, maar ook nie hulle privaat sportgewere kon terugkry nie. ‘n Heftige berig in die *Oudtshoorn Courant* oor dié onderwerp word afgesluit met die onvergenoegde stelling dat “the men don’t want to do any more shooting for an ungrateful Government, they only want their private property without being made to beg for it”.¹¹³⁾ Ten spyte van latere toegewings deur die regering, onder meer dat gewese Town Guards en lede van die DMT met die nodige permit wel wapens mag besit en die publikasie van die eerste minister se dank aan hierdie mense vir hulle diens tydens die oorlog, het die hele opset steeds ‘n bitter smaak gelaat en die *Oudtshoorn Courant* genoop om hierop te reageer met ‘n baie sarkastiese “Thanks, Little Master, for your very very tardy acknowledgement”.¹¹⁴⁾ Verder is daar teen so laat as 6 Maart 1905 klagtes na die owerhede gestuur dat ongeveer 30 tot 40 van die 62 Oudtshoorniete wat tydens 1901 in die D.E.O.V. Rifles gedien het, nog nie hulle ontslagdokumente ontvang het nie.¹¹⁵⁾

¹⁰⁹⁾ C.P. Nel: Defunct Colonial Units in S.Africa (*The Military Historical Society Bulletin* vol. X111, no.52, May 1963, p.85); *Oudtshoorn Courant* 23/1/02 (Oudtshoorn men in action).

¹¹⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/8/02 (Ongetiteld).

¹¹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/1/02 (Oudtshoorn men in action).

¹¹²⁾ (KAB) DD 1/78: Administrator, 15 Area - C.S.O., 24/4/02, no.5452, g.p.; O.C., C.C.F. - Defence (aangeheg by Administrator, 15 Area - C.S.O., 24/4/02, no.5452), 21/4/02, g.p.

¹¹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/11/02 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 1/12/02 (Town Guards and DMT).

¹¹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/12/02 (The Town Guard to Arms); *Oudtshoorn Courant* 12/1/03 (Notes and Comments).

¹¹⁵⁾ (KAB) DD7/15: Rogers - Under Colonial Secretary, 6/3/05, g.p.

4.2 Die Rebelle

Net soos die lojaliste by die Britse magte aangesluit het, het sommige simpatiseerders ook hulle gewig by die Republikeinse stryd ingewerp deur by die Boerekommando's aan te sluit en aktief teen die Britse magte te veg. Die hele rebellekwessie was een van die mees emosionele aspekte van die oorlog in die distrik Oudtshoorn en soms het daar groot verwarring in beide amptelike dokumente en koerante geheers oor die omvang van die rebellie vanweë oordrewe agterdog en spekulasie.

4.2.1 Die situasie voor 1901

In November 1899 het Stapleton, die resident magistraat, op 'n navraag van die Regsdepartement gesê dat hy geen rede het om te vermoed dat enigiemand uit die distrik Oudtshoorn by die Boerekommando's aangesluit of die distrik verlaat het met hierdie doel voor oë nie.¹¹⁶⁾ Ene Walter van der Hoven wat in die distrik Wepener deur die Boere gevange geneem is, het egter getuig dat hy sommige Oudtshoornse rebelle onder die kommando gewaar het. Stapleton het hierop gereageer deur daarop te wys dat Cornelius Ungerer (of Ongers), Gert Greeff, Sarel du Plessis, Evert du Plessis, Stephanus Olivier, Paul Olivier, met sy twee seuns, en Christoffel Wagenaar met sy seun, Piet, voor die aanvang van die oorlog die distrik verlaat en na die Oranje-Vrystaat of Zuid-Afrikaansche Republiek vertrek en nie na Oudtshoorn teruggekeer het nie. Volgens hom was dit egter onmoontlik om vas te stel of dié persone gerebelleer het en of dit hoegenaamd die persone is waarna Van der Hoven verwys het.¹¹⁷⁾ Ongelukkig kon met geen sekerheid vasgestel word of hierdie mense werklik gerebelleer het nie. Dit lyk ook nie asof die militêre owerhede tot 'n uiteindelijke beslissing in hierdie verband gekom het nie, want hierdie name verskyn slegs in 'n register met die titel: "Rebels appearing only on General Index".¹¹⁸⁾

Tydens 1900 het daar 'n groot vrees onder sommige waarnemers bestaan dat 'n grootskaalse rebellie in die distrik Oudtshoorn sou uitbreek. Dat hierdie vrees waarskynlik meer op algemene paranoia as op klinkklare feite berus het asook die dubbelpraterij waarvan hierdie waarnemers hulle dikwels skuldig gemaak het, blyk duidelik uit twee briewe van H. Honnet, wat as Britse agent opgetree het, waarin hy verslag doen oor die moontlikheid van rebellie in die distrik gedurende 1900. In sy eerste brief sê hy dat daar in die distrikte van die Suid-Kaap "much more thorough organisation" was as in die ander distrikte en dat hy verseker is dat tot 10 000 inwoners van die distrik Oudtshoorn sou rebelleer. Ses dae later het hy egter geskryf dat ten spyte van pogings om mense aan te hits tot rebellie, "there has been no thorough

¹¹⁶⁾ (KAB) AG 741: Stapleton - The Secretary to the Law Department, 6/11/99, no.248/99, g.p.

¹¹⁷⁾ (KAB) AG 2040: Resident Magistrate, Oudtshoorn - The Secretary of the Law Department (Enclosed in Oudtshoorn, Ungers, Greeff, Du Plessis, Olivier + Wagner. Uide Walter van der Hoven, affdvt. (Aliwal Nth), no.11) 17/4/01, no.60/1901, g.p.

¹¹⁸⁾ (KAB) AG 2051: Rebels appearing only on General Index, no.1, g.d., pp.7,15,16,21,23,40,41,51,73.

organisation”. Hy sonder veral vir Ortis Fourie, ‘n voormalige assistent-veldkornet en op daardie stadium brandsiekte-inspekteur, wat skynbaar landdros wou word in die distrik onder ‘n Republikeinse regering, uit as die hoofaanhitser. Verder het hy ook daarop gewys dat Frans Terblanche, Koos du Preez, Andries Muller, ‘n neef van die parlamentslid, en J.W. Louw, veldkornet van Vlakteplaas, ook belangrike werk in dié verband doen. Sonder om name te noem, beweer Honnet ook dat daar “seems to be no doubt” dat sommiges aan die Transvaalse geheime diens behoort en voortdurend rondgaan om rebellie te saai.¹¹⁹⁾ Hierdie bewering kon egter nooit geverifieer word nie.

Ten spyte van hierdie groot vrese vir volskaalse rebellie wat veral deur mense van buite die distrik gekoester is, het prominente Oudtshoornse lojaliste soos Curtis, Wallis en Edmeades voortdurend die moontlikheid van grootskaalse rebellie onderspeel. Hulle het byvoorbeeld die gerug oor Ortis Fourie se bedrywighede in twyfel getrek en praatjies oor die verspreiding van Mausers en ammunisie op groot skaal in die distrik ten sterkste ontken. Hierin is hulle ondersteun deur die twee ondernemings wat Mausers in die distrik verkoop het, Prince Vincent & Co. en Hoesch & Co., wat bevestig het dat daar met weinig uitsondering geen Mausers met die Transvaalse seël in die distrik voorkom nie en dat die ammunisie wat hulle verkoop het voordat die regering op hulle voorraad beslag gelê het, lankal opgebruik moes wees.¹²⁰⁾

Die belangrikste rede waarom die distrik Oudtshoorn geen rebellie ondervind het tydens die eerste Boere-inval in Kaapland nie, was waarskynlik omdat geen Boerekommando so ver suid ingedring en in die distrik teenwoordig was nie. Die gebrek aan rebellie in distrikte waar die Boere nie gekom het nie, is ‘n tendens waarna Snyman in sy studie ook verwys.¹²¹⁾ Honnet sluit hierby aan as hy sê dat daar waarskynlik baie rebelle uit die distrik sou gekom het indien ‘n kommando daar aangedoen het.¹²²⁾ In noue samehang hiermee het die Britte ook belangrike militêre suksesse behaal by onder andere Kimberley, Ladysmith en Paardeberg op ‘n tydstip toe die distrik Oudtshoorn ryp was vir rebellie en het só voornemende rebelle ontmoedig om aan Boerekant te gaan veg.¹²³⁾

‘n Verdere bydraende faktor tot die afwesigheid van grootskaalse rebellie in die distrik, was dat die *Oudtshoorn Courant* van so vroeg as 12 Oktober 1899 af verskeie berigte en kennisgewings gepubliseer het waarin inwoners gewaarsku is om geen hulp aan die Boere te verleen nie. In ‘n amptelike kennisgewing het die resident magistraat distriksbewoners gewaarsku dat enige militêre hulp aan die Republieke die inwoners blootstel aan die swaarste moontlike strawwe onder die wet.¹²⁴⁾ In samehang hiermee het belangrike simpatiseerder-leiers soos parlamentslede, Muller en Schoeman, hulle by

¹¹⁹⁾ (TAB) H.C. 33: Honnet - Foster (copies) (enclosed in Intelligence from 14th April 1900), 11/4/00, p.1; H.C. 33: Honnet - Foster (copies) (enclosed in Intelligence from 14th April 1900), 17/4/00, pp.1-2.

¹²⁰⁾ H.C. 33: Honnet - Foster (copies) (enclosed in Intelligence from 14th April 1900), 17/4/00, pp.1-2.

¹²¹⁾ J.H. Snyman: *Die Afrikaner in Kaapland 1899-1902 (Argiefjaarboek, II, 1979, p.80).*

¹²²⁾ (TAB) H.C. 33: Honnet - Foster (copy) (enclosed in Intelligence from 14th April 1900), 17/4/00, p.1

¹²³⁾ (TAB) H.C. 33: Honnet - Foster (copies) (enclosed in Intelligence from 14th April 1900), p.2.

¹²⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/10/99 (Notice).

prominente koloniale leiers soos die eerste minister van die Kaapkolonie, W.P. Schreiner, aangesluit en pleidooie gelewer vir verantwoordelikheid, gematigdheid en die weerhouding van verraderlike dade.¹²⁵⁾ Soos reeds genoem, het J.H. Schoeman groot invloed gehad onder simpatiseerders van die distrik Oudtshoorn. Daarom is dit belangwekkend en het dit waarskynlik 'n beslissende invloed gehad dat hy nie net in sy rol as parlamentslid nie, maar ook in sy hoedanigheid as voorsitter van die Afrikanerbond in die distrik 'n beroep op mense gedoen het om met hulle aksies te toon dat hulle lojaal was aan die Britse Kroon.¹²⁶⁾

Hoewel daar dus tydens die eerste Republikeinse inval in die Kaapkolonie volgens beskikbare getuienis geen rebelle uit die distrik Oudtshoorn gekom het nie, het die vrees vir rebellie in dié distrik weer opgewel in die laaste maande van 1900. Waarom die kwessie van rebellie skielik weer in hierdie tyd na vore gekom het, is onduidelik. Dit het wel grootliks saamgehang met die verandering in die Boere se gevegstaktiek van konvensionele na guerrilla-oorlogvoering, maar dit is hoogs onwaarskynlik dat gewone burgerlikes die betekenis van hierdie taktiese verandering sou snap en dat dit hulle opnuut moed sou gee om te rebelleer, as 'n militaris soos lord Roberts nie eers die belang hiervan kon insien nie.¹²⁷⁾ Eerder as definitiewe simpatiseerderaksies, lyk dit asof dit aanvanklik die lojaliste en dan spesifiek dié wat as Britse agente opgetree het, was wat in die laaste helfte van 1900 opnuut bekommerd geraak het oor die moontlikheid van rebellie in die distrik Oudtshoorn.

Die Britse intelligensie-agent, Isaac J. Cohen, het teen September 1900 sy vrees vir rebellie veral gegrond op die groot hoeveelheid wapens en ammunisie wat volgens hom in die distrik beskikbaar was. Cohen het beweer dat hy na slegs vier dae se verblyf in die distrik reeds vasgestel het dat sowat 2 000 boere gewapen was en dat daar, ten spyte van versekerings dat hulle geen ammunisie besit nie aangesien niks meer verkoop word nie, sommige ryk boere is wat tot 10 000 rondtes ammunisie versteek het. As voorbeeld noem hy dat daar geen Mausers in die distrik was nie, maar toe 'n brand by ene Ockert Schoeman se huis uitbreek het en die meubels uitgedra moes word, is een wat versteek was, ontdek.

Volgens Cohen was daar ook voor die oorlog vyf skietklubs en aangesien hierdie klubs sedert die aanvang van die oorlog nie aktief was nie, moes al die ammunisie nog by die lede wees. As die Boere ooit daarin sou slaag om tot by Piketberg te kom, het Cohen voorsien dat “every one of them” sou rebelleer.¹²⁸⁾ Ter verdere staving van sy vrese het Cohen ene Levoy (Levy) van Johannesburg wat tuis was in sy ma se hotel in die distrik, aangehaal. Volgens Levoy was almal in die Schoemanshoek-

¹²⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/10/99 (Schreiner's Telegram).

¹²⁶⁾ (PRO) C.O. 48/545: Extract from “Cape Times Weekly” (Enclosure in Cape Despatch No.40, 21/2/00), 21/2/00, g.p. (F.K. 767, p.630).

¹²⁷⁾ R. Kruger: *Good-bye Dolly Gray*, p.378.

¹²⁸⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen - Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, p.1.

omgewing dislojaal en is daar duisende rondtes ammunisie beskikbaar.¹²⁹⁾ (Hierdie Levoy is waarskynlik dieselfde persoon wat later verbied sou word om werwingswerk vir Britse korpse op Oudtshoorn te doen, soos in 'n vorige hoofstuk gesien is.)

Verder is daar klem gelê op die bitterheid en wraakgedagtes wat besig was om onder die Republikeinse ondersteuners in die distrik te broei, veral omdat bykans elkeen 'n familielid gehad het wat aan die Boerekant geveg het.¹³⁰⁾ Hoewel getuienis van uitsprake deur simpatiseerders waarin hierdie sentimente verwoord word, skaars is, is J.H. du Preez die uitsondering. In sy verhoor voor die Spesiale Verraadshof in Kimberley op 19 September 1902 is getuig dat Du Preez in die laaste gedeelte van 1900 openlik van rebellie gepraat het. Hermanus H. van der Spuy het onder meer getuig oor 'n gesprek tussen hom en Du Preez wat in Oktober 1900 plaasgevind het en waarin laasgenoemde heftig te velde getrek het teen Afrikaners wat lojaal aan Brittanje gebly het. Toe Van der Spuy hom daarop wys dat daar reeds sprake van sy (Du Preez) se arrestasie was, het Du Preez glo gesê dat hy juis inhegtenisneming begeer, aangesien dit tot algehele opstand in die distrik sou lei. Voorts het Jakobus Daniël van der Spuy getuig dat Du Preez teen November/Desember 1900 aan hom gesê het dat die inwoners van die distrik Oudtshoorn die Boere sou help as hulle die distrik aandoen, dat daar genoeg wapens daarvoor was en dat hy wat Du Preez is, self wapens sou uitreik. Belangriker egter was Du Preez se aanspraak dat hy juis deur die Boeremagte aangeraai is om uit die Transvaal na die Kaapkolonie te kom, aangesien aanvoerders van rebelle in die kolonie benodig sou word.¹³¹⁾

Dit is moeilik om vas te stel of Du Preez se uitsprake op die waarheid berus het, maar dit kom voor asof dit meer grootdoenerigheid as feit was. Dit is duidelik dat hy wel sekere bande met die ZAR-regering gehad het tydens sy verblyf in dié republiek, maar geen getuienis kon gevind word dat hy met 'n spesifieke doel na die Kaapkolonie gestuur is nie. Dit is wel so dat die distrik Oudtshoorn met Du Preez se inhegtenisneming in 1901 onder krygswet was, maar daar was geen sprake van enige, laat staan nog algehele, opstand soos wat hy beweer het sou plaasvind nie. Ook van die wapens wat hy sou uitdeel, was daar, op 'n sakkie koeëls wat hy gaan opgrawe het en 'n paar gewere na, geen teken nie.

Dit is egter so dat daar teen die einde van 1900 onder ten minste die meer vurige ondersteuners van die Republieke 'n meer militante houding ontstaan het. Daar is byvoorbeeld 'n telegram onderskep wat ene H.P.S. Schoeman van Schoemansdorp aan iemand in Burghersdorp gestuur het. Hierin het Schoeman onder meer gesê dat hy hoor dat die Britse magte swaarkry in die Transvaal en Vrystaat en hy verneem ook of dit waar is dat die Boere naby Burghersdorp is. Voorts het hy gesê dat hy dringend 'n geweer soek wat met donshael (buck shot) skiet, skynbaar om teen die Britte te gebruik. Laastens het hy ook groot

¹²⁹⁾ Ibid.

¹³⁰⁾ Ibid.

¹³¹⁾ *Het Zuid-Westen* 9/10/02 (Zaak tegen Jakobus du Preez).

vreugde geput uit die feit dat dit lyk asof die Britte hul reëlins vir die oorwinningsvierings onder die hernude Boereaanslag eers moes staak.¹³²⁾

Soos 1900 ten einde geloop het, het die sekerheid onder sommige waarnemers toegeneem dat rebellie in die distrik Oudtshoorn sou uitbreek. M. Klocker het byvoorbeeld op 24 Desember 1900 berig dat as die Suidwestelike Distrikte ooit by die oorlogsterrein ingesluit sou word, die meerderheid Hollandse Afrikaners teen Brittanje in opstand sou kom en aksies kon loods soos om die pad tussen Oudtshoorn en Mosselbaai te beset.¹³³⁾ Ten spyte van hierdie oortuigings wat gehandhaaf is veral deur mense van buite die distrik, het die ingesete lojaliste soos die burgemeester, George Curtis, volgehou dat hulle geen groot rebellie verwag nie.¹³⁴⁾

Dit blyk dat heelwat meer geloofwaardigheid aan die mening van die distriksbewoners geheg moet word as aan dié van intelligensie-agente. Die agente het dikwels hul menings gevorm op grond van slegs 'n paar dae se verblyf in die distrik en het daarbenewens getuienis van redelike onkundiges, soos Levoy (Levy), as absoluut akkuraat aanvaar. Verder was dié agente dikwels paranoïes en uiters wantrouig jeens die simpatiseerders. Teenoor die agente wat merendeels spoke opgejaag het, was die lojaliste van die distrik Oudtshoorn deurentyd daarvan oortuig dat die kans vir 'n grootskaalse rebellie klein was en gebeure in die distrik het hierdie standpunt geregverdig.

4.2.2 1901 en daarna

Op die vooraand van die Boere se inval in die distrik Oudtshoorn, was daar dus onsekerheid oor hoe die simpatiseerders in die distrik sou optree en hoeveel sou rebelleer. Met Kritzinger se kommando's wat vroeg in 1901 die distrik binnegekom het, het die *Oudtshoorn Courant* teen die einde van Januarie 1901 berig dat vier boere uit die distrik by die Republikeine aangesluit het en dat hulle name aan die owerhede bekend is.¹³⁵⁾ Uit amptelike korrespondensie blyk dit egter dat net twee persone, Gert Moll van die Kango en Andrew Greeff van die dorp Oudtshoorn (Wesbank) tydens Januarie/Februarie 1901 by die Boere aangesluit het.¹³⁶⁾

Dit lyk asof hierdie klein getal rebelle tydens die Kritzinger-inval ook 'n groter realisme onder intelligensie-agente teweeg gebring het. Met die koms van die kommando's onder Scheepers en ander in die distrik, was daar nie weer dieselfde opjaag van spoke oor die omvang van 'n moontlike rebellie nie. 'n Agent wat onder die skuilnaam BX geskryf het, berig op 14 September 1901 byvoorbeeld dat, hoewel die

¹³²⁾ (KAB) GH 28/130: Schoeman - onbekend (translation) (enclosed in Burrows-Intelligence (copy) (Enclosure in Confidential Despatch of December 1900), 5/11/00), ongedateer, g.p.

¹³³⁾ (TAB) H.C. 47: Klocker - onbekend (copy) (enclosed in Intelligence 31/12/00), 24/12/00, p.3.

¹³⁴⁾ (TAB) H.C. 47: Klocker - onbekend (copy) (enclosed in Intelligence 20/12/00), 13/12/00, p.1.

¹³⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Local and General).

¹³⁶⁾ (KAB) AG 2099: Stapleton - Law Department, 8/11/01, g.p.

hele distrik vanaf Schoemanshoek tot by Matjiesrivier dislojaal is, die mense nie dink aan rebellie nie en dat hy ook nie genoeg wapens en ammunisie kon vind om 'n klopjag te regverdig nie.¹³⁷⁾

Tydens hierdie kommando's se bedrywighede in die distrik, wat veel langer geduur het as Kritzinger se aanvanklike inval, het daar vanaf einde Augustus tot einde September 1901 volgens amptelike dokumente 'n verdere twaalf rebelle uit die distrik Oudtshoorn gekom wat die totale aantal rebelle op veertien te staan gebring het. Die rebelle uit die distrik Oudtshoorn, met hulle area van herkoms en datum waarop hulle by die Boerekommando's aangesluit het tussen hakies, was: Gert Moll (Kango, Januarie 1901), Andrew Greeff (Wesbank, Januarie 1901), Frederick Scholtz (Dysselsdorp, 24 Augustus 1901), Gideon Schoeman (Schoemanshoek, 25 Augustus 1901), Casper F. Pretorius (Matjiesvlei, 1 September 1901), Patrick van der Berg (Matjiesvlei, 1 September 1901), Barend Nel (Matjiesvlei, 1 September 1901), Diderick J. Hattingh (Matjiesvlei, 1 September 1901), Daniël Coenraad van der Berg (Matjiesvlei, 1 September 1901), Stephanus Johannes Schoeman (Kombuis, 24 September 1901), Piet Wannenburg (Matjiesrivier, 24 September 1901), Andries Everhardus Grundlingh (Wynandsrivier, 26 September 1901), Hendrik Willem Botha (Rietfontein, 29 September 1901) en Louis Johannes Petrus Boshoff (Nooitgedacht, 29 September 1901).¹³⁸⁾

Benewens hierdie 14 man wat beslis in die distrik Oudtshoorn woonagtig was en sonder enige twyfel as rebelle geklassifiseer kan word, is daar 'n paar ander waaroor onsekerheid bestaan. Op 16 Junie 1902 het die *Oudtshoorn Courant* berig dat ene Johannes W. Potgieter, vroeër van Welbedacht, homself aan die owerhede oorgegee het en dat hy ook by die Boerekommando's aangesluit het terwyl hulle tydens 1901 in die distrik bedrywig was¹³⁹⁾ en daarom skat dié koerant teen Februarie 1902 die totale aantal rebelle uit die distrik op 15.¹⁴⁰⁾ Nêrens in amptelike dokumentasie word na Potgieter as 'n rebel verwys nie. Dit blyk dat hy wel 'n geregistreerde stemgeregtigde in die distrik Oudtshoorn was en op Welbedacht gewoon het, maar dat hy ses jaar voor die uitbreek van die oorlog na Transvaal gegaan, maar nie burgerskap aanvaar het nie. Nadat hy skynbaar onder dwang op kommando gegaan het, het hy die eed van getrouheid aan die Republiek afgelê. Hy het saam met genl. Smuts die Kaapkolonie binnegekom en het in die distrik Clanwilliam van sy kommando afgedwaal.¹⁴¹⁾

Hierbenewens was daar ook onder die vier manne wat in die distrik George gerebelleer het, drie wat moontlik onder die distrik Oudtshoorn gereken kan word, nl. Stephen Petrus Guest van Leeublad asook Jan H. en Willem Schonken, albei van Rietfontein. Albei dié plase was op die grens tussen die distrikte

¹³⁷⁾ (TAB) H.C. 52: BX - onbekend (copy) (enclosed in L70, 20/9/01), 14/9/01, p.1.

¹³⁸⁾ (KAB) AG 2098: Persons who have joined the enemy. Number as reported up to 21 November 1901, pp.1-2; AG 2099: Stapleton - Law Department, 8/11/01, g.p.

¹³⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/6/02 (Surrender of two Local Rebels).

¹⁴⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/2/02 (Statistics of Rebellion).

¹⁴¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/6/02 (Preliminary Exam. of Surrendered Rebels).

Oudtshoorn en George geleë.¹⁴²⁾ Oor Leeublad was daar 'n vete tussen Oudtshoorn en George aan die gang oor presies in watter distrik dit val, terwyl Allen J. Davison aan maj. Cuthbertson van die intelligensiedepartement geskryf het dat Jan Schonken eintlik in die distrik Oudtshoorn bly, hoewel hy aan George se NG Kerk behoort en sy plaasbelasting in George betaal het.¹⁴³⁾ Jan Schonken het op 26 Junie 1901 by die Boere aangesluit, terwyl die ander twee op 20 Augustus 1901 gerebelleer het.

Behalwe hierdie rebelle, verskyn die name van Ockert Britz van Kruisrivier, asook dié van Jacobus Petrus Snyman en sy seun Piet Snyman van Nelsrivier, ook in die algemene indeks van rebelle.¹⁴⁴⁾ Soos met diegene waaroor daar in 1899 onsekerheid bestaan het ten opsigte van hulle rebellestatus, is hierdie indeks ook die enigste plek waar bogenoemde name verskyn. Nóg amptenare, nóg die koerante het hierdie mense in berekening gebring met hulle syfers vir die totale aantal rebelle wat die distrik opgelewer het. Wat waarskynlik gebeur het, is dat iemand hierdie mense as moontlike rebelle genoem het, soos wat met diegene in 1899 gebeur het, en hulle name so op die register verskyn het.

Dit is baie moeilik om te bepaal by watter kommando elk van die rebelle aangesluit het. Moll en Greeff het waarskynlik by Kritzinger se kommando aangesluit. H.W. Botha en L.J.P. Boshoff het egter onder kmdt. Van der Merwe gerebelleer en deel gevorm van Scheepers se kommando. Ook S.J. Schoeman het by Scheepers se kommando aangesluit.¹⁴⁵⁾ Die vyf Matjiesvleiers het onder ene Marais gerebelleer.¹⁴⁶⁾ Soos vroeër genoem, was dit waarskynlik “kommandant” G.J. Marais wat later onder Albert Smit in die Sutherland-omgewing bedrywig was, aangesien drie van hierdie rebelle, Patrick van der Berg, Hattingh en Pretorius daarvan aangekla is dat hulle in die distrik Sutherland aan Boerekant geveg het.¹⁴⁷⁾ Sommige rebelle, waaronder Gideon Schoeman, het onder kmdt. Fouché geveg.¹⁴⁸⁾

Ongelukkig is nie veel opgeteken oor die militêre diens wat hierdie rebelle verrig het nie. Uit hulle verhore voor die Militêre Hof blyk dit dat albei die Van der Bergs sowel as Hattingh, Pretorius, Nel, Botha en Boshoff bewapen is, maar dit is onduidelik in hoeveel skermutselings met die Britte hulle betrokke was. Patrick van der Berg, Hattingh en Pretorius is daaraan skuldig bevind dat hulle met hulle inhegtenisneming op die Sutherlandse DMT gevuur het. Johannes Viljoen, hoofkonstabel van die DMT, het onder eed gesweer dat hy al drie sien vuur het. Pretorius het implisiet skuld erken deur te sê dat hy niks by te voeg het by dié getuienis nie en hom op die genade van die hof beroep, Hattingh het egter, pateties genoeg, beweer dat hy net een skoot geskiet het sonder om na iemand te mik. Van der Berg het

¹⁴²⁾ (KAB) AG 2098: R.M., George - The Secretary to the Law Department, 5/11/01, no.142/01, g.p.

¹⁴³⁾ (TAB) H.C. 51: Davison - Cuthbertson (copy) (enclosed in Intelligence 18/2/01), 12/2/01, pp.1-2.

¹⁴⁴⁾ (KAB) AG 2051: Rebels Appearing only on General Index, no.1, ongedateer, pp.40,41,73.

¹⁴⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/10/01 (Capture of Rebels); *Oudtshoorn Courant* 5/12/01 (Military Court).

¹⁴⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁴⁷⁾ H.A. Shearing: The Second Invasion of the Cape Colony, 1901-1902, pp.229-230.

¹⁴⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/6/02 (Peace Paragraphs).

getuig dat hy geen skoot geskiet het nie, maar slegs weggekruip het totdat hy hom aan die DMT oorgegee het.¹⁴⁹⁾

‘n Interessante geval was dié van Louis Boshoff. Tydens sy verhoor voor die Militêre Hof het verskeie getuies onder eed verklaar dat Boshoff by hulle gespog het met die Lee Enfield geweer, twee bandeliere met ammunisie en ander besittings wat hy by ‘n Britse kaptein wat hy doodgeskiet het, gevat het. Volgens Boshoff was dit glo gebruik in die Boerekommando’s dat dié persoon wat ‘n Britse offisier doodskiet, sy wapen en ander besittings mag neem. Hoewel Boshoff volgens die getuienis nie die plek by name kon noem nie, blyk dit dat hy as deel van Scheepers se kommando naby Buffelsfontein in die distrik Ladismith slaags geraak het met hulle Britse agtervolgers, waartydens ene kapt. Annison van die P.A.G.M.I. en ‘n manskap gedood is. Tydens die verhoor het Boshoff egter heftig ontken dat hy die offisier geskiet het en beweer dat ‘n ander kommandolid die geweer en besittings aan hom gegee het na die geveg.¹⁵⁰⁾ Boshoff se spogtery, waaroor tydens die verhoor getuig is, kon blote grootdoenerigheid gewees het, maar dit lyk tog waarskynlik dat hy aan die geveg deelgeneem het en verantwoordelik was vir die kaptein se dood.

Hierdie hofsaak was verder interessant omdat dit getoon het hoe rebelle voor die Militêre Hof teen mekaar getuig het. Boshoff het beweer dat hy en ‘n mede Oudtshoornse rebel, Stephanus Schoeman, voer gesny het tydens die geveg. Toe Schoeman egter deur Boshoff as getuie ter ondersteuning van hierdie bewering geroep is, het Schoeman pront verklaar dat hulle nie saam voer gesny het nie en dat die gevangene (Boshoff) eers die vorige dag vir hom (Schoeman) gevra het om te getuig dat hulle saam voer gesny het.

Van die ander rebelle het Gideon Schoeman eers na die voltooiing van die oorlog saam met 280 ander rebelle as deel van kmdt. Fouché se kommando by Cradock oorgegee, terwyl Andries Grundlingh eers op 16 Junie 1902 saam met J.W. Potgieter oorgegee het.¹⁵¹⁾ Grundlingh se geval is interessant omdat dit uit sy voorlopige verhoor geblyk het dat hy reeds in Oktober 1901 van sy kommando afgedwaal het en na ‘n kort verblyf in die distrik Uniondale, vir die res van die tyd in die berge tussen Wynandsrivier, distrik Oudtshoorn, en Touwsrivier, distrik Ladismith, rondgeswerf het.¹⁵²⁾ Hoe hy aan die lewe en uit die hande van die Britte gebly het, is ongelukkig nie duidelik nie.

¹⁴⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁵⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/12/01 (Military Court).

¹⁵¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/6/02 (Peace Paragraphs); *Oudtshoorn Courant* 16/6/02 (Surrender of two local rebels).

¹⁵²⁾ (KAB) AG 3531: Preparatory Examination No.260 of 1902 (Enclosed in 1/23 B Andries Everhardus Grundling), 17/6/02, pp.3-4.

Diegene wat voor die einde van die oorlog oorgegee het, het dikwels van die kommando's waarby hulle was, afgedwaal of gedros. Soms het hulle rydiere (dikwels muile) die gees gegee.¹⁵³⁾ Ander, soos Daniël van der Berg en Barend Nel, was skynbaar, soos gesien sal word, van die begin af onwillige rebelle en het die eerste die beste kans aangegryp om weg te loop en oor te gee - in hulle geval het hulle hulself oorgegee aan die assistent-resident magistraat van Calitzdorp.¹⁵⁴⁾ Botha weer het getuig dat hy en Boshoff van die kommando gedros het omdat Botha deur die Boere geslaan is (flogged) terwyl hy op kommando was.¹⁵⁵⁾ Ander, soos Patrick van der Berg, Hattingh en Pretorius is tydens aktiewe diens gevange geneem.¹⁵⁶⁾

Die meeste van die rebelle wat gevang is, is verhoor en het swaar strawwe ontvang. Boshoff, D.C. van der Berg, Pretorius en Hattingh is almal ter dood veroordeel, maar hulle vonnisse is later tot lewenslange tronkstraf verander.¹⁵⁷⁾ S.J. Schoeman is gevonniss tot drie jaar tronkstraf.¹⁵⁸⁾ Botha is tot tien jaar gevangenisstraf gevonniss, maar dit is versag tot twee jaar dwangarbeid. P.H. van der Berg en Nel is elk tot twee jaar tronkstraf gevonniss wat versag is tot een jaar dwangarbeid, terwyl Scholtz, in die strafregister as William aangedui, gevonniss is tot ses maande dwangarbeid en 'n boete van £150 of 'n verdere 12 maande gevangenisstraf.¹⁵⁹⁾

Verder blyk dit dat Moll en Wannenburgh in Julie 1902 deur die resident magistraat van Hopetown gevonniss is, maar hulle straf is nie bekend nie.¹⁶⁰⁾ In die lys van veroordeelde persone kom die naam van ene N.S.P.J. Rademeyer van die distrik Oudtshoorn wat in Kenhardt gevonniss is, voor,¹⁶¹⁾ maar niks word verder oor hom gesê nie en geen Oudtshoornse bron, hetsy amptelik of 'n koerant, het hom ooit as 'n moontlike rebel genoem nie.

Benewens die strawwe wat die rebelle by vonnisoplegging ontvang het, kom dit voor asof hulle ook ontkieser is. In Stephen Guest van Leeublad se geval is sy eiendom onder verpligte sekwestrasie geplaas,¹⁶²⁾ maar verder lyk dit nie asof enige besittings of vee van die rebelle van die distrik Oudtshoorn verkoop is nie.¹⁶³⁾

¹⁵³⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/6/02 (Preliminary Exam. of Surrendered Rebels).

¹⁵⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁵⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/12/01 (Military Court); *Het Zuid-Westen* 9/12/01 (Het Militaire Hof).

¹⁵⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁵⁷⁾ (KAB) AG 3645: Return "A": Containing information re all cases in which confirmed sentence is P.S. for life, ongedateer, pp.8,11.

¹⁵⁸⁾ (KAB) AG 3645: Return "D": Cases in which the sentence was 3 yrs or anything between 3 yrs and 10 yrs, g.d., p.2.

¹⁵⁹⁾ (KAB) AG 3645: Return "E": Return of cases in which the term of imprisonment did not reach 3 years, g.d., pp.2,10,13.

¹⁶⁰⁾ (KAB) AG 2116: List of Rebels who have been dealt with in terms of Proclamation No.100, dated 11th day of June, 1902, and who have been convicted and sentenced for High Treason by Resident Magistrates, as provided for in the said Proclamation, such conviction and sentence entailing their disqualification for life from being registered as Voters, or from voting for the election of Members of Parliament or of a Divisional Council or Municipal Council in the Colony of the Cape of Good Hope, g.d., p.44.

¹⁶¹⁾ *Ibid.*, p.66.

¹⁶²⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/10/01 (Ongetiteld).

¹⁶³⁾ (KAB) AG 1005: Fischer - The Secretary to the Law Department, 23/10/02, g.p.

4.2.3 Die redes vir die rebellie in die distrik Oudtshoorn

Aangesien daar, ten spyte van sommige persone se verwagting van grootskaalse rebellie, slegs enkeles uit die distrik Oudtshoorn - 'n groot distrik - uiteindelik by die Republikeinse magte aangesluit het, is dit belangrik om te bepaal wat hierdie persone se beweegredes was in hul besluit om te rebelleer.

Die eerste rede waarom sommiges gerebelleer het, was dat, soos met die lojaliste se lojaliteit teenoor Brittanje, dit 'n natuurlike uitvloeisel was van hulle diepgaande simpatie met die Republikeine. In die saak teen J.L. du Preez (wat waarskynlik net deur sy tydige inhegtenisneming verhoed is om aktief die wapen aan Boerekant op te neem) is getuig dat hy gesê het dat dit 'n miserabele simpatiseerder is wat nie die Boere sou help veg nie.¹⁶⁴⁾ In 'n hoofartikel trek die *Het Zuid-Westen* ook te velde teen sekere artikels wat in die lojalistepers, veral die *Cape Times*, gepubliseer is en wat volgens die *Het Zuid-Westen* eintlik simpatiseerders uitdaag om nie net te praat nie, maar die Boere ook met daade te ondersteun, anders word hulle voorgestel as blote lafaards.¹⁶⁵⁾ Hoewel dit hoogs onwaarskynlik is dat berigte soos dié in die *Cape Times* mense direk tot rebellie sou aanspoor, mag die sentiment dat iemand wat net praat en niks doen nie, 'n lafaard is, tog 'n rol by die Oudtshoornse rebelle gespeel het.

'n Rede wat ten nouste met die eerste saamhang, is die hegte bande wat tussen sommige rebelle en die Republieke bestaan het. Nie net was daar familiebande nie, maar iemand soos Boshoff het in die tydperk voor die oorlog vir ongeveer drie jaar in die OVS gebly voordat hy na die distrik Oudtshoorn teruggekeer het.¹⁶⁶⁾ Ook J.L. du Preez wat as 'n Klas I-rebel (m.a.w. iemand wat andere tot rebellie aangespoor het) verhoor is, het voor die oorlog van die Transvaal na Matjiesrivier gekom en sedert daardie tyd gereeld tussen Oudtshoorn en die Transvaal gependel.¹⁶⁷⁾

'n Derde moontlike rede vir rebellie is wat die *Het Zuid-Westen* die verleidelike roepstem van die Boerekommando's noem.¹⁶⁸⁾ Hiermee is waarskynlik bedoel die aanloklikheid van op kommando wees en veg, tesame met die "status" wat daarmee gepaard gegaan het. Dit was byvoorbeeld met klaarblykbare trots dat Boshoff gespog het met die geweer en ander besittings wat hy na bewering by die Britse offisier wat hy doodgeskiet het, afgeneem het. 'n Elfjarige seun, Cornelius Coetzee, het getuig hoe hy gehoor het dat die Boere vir Botha begroet het met die belofte dat hy 'n lekker tyd saam met hulle sou deurbring en toe onder groot gelag bygevoeg het dat hy dalk die sambok ook sou voel. Hoewel Botha onskuldig bevind is op 'n klag dat hy 'n pak klere uit Solmon Ser se winkel op Nooitgedacht gesteel het, was hy beslis

¹⁶⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/2/01 (Alleged High Treason).

¹⁶⁵⁾ *Het Zuid-Westen*, 14/1/01 (Met vuur spelen).

¹⁶⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 9/12/01 (Het Militaire Hof).

¹⁶⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/2/01 (Alleged High Treason).

¹⁶⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 9/12/01 (Het Militaire Hof).

teenwoordig toe die Boere mielies uit die hulpelose Ser se winkel geneem het.¹⁶⁹⁾ Hierdie oorweging moet gesien word teen die agtergrond dat dit voorkom asof die meeste Oudtshoornse rebelle jong manne was - Boshoff was byvoorbeeld net in sy negentiende jaar ten tye van sy rebellering - en dat verskeie ongetroud was. Daarby was heelwat ook nie grondbesitters of plaaseienaars nie. So was Boshoff 'n skoenmaker, Botha 'n plaaswerker¹⁷⁰⁾ en Daniël van der Berg en Barend Nel bywoners.¹⁷¹⁾ Hierdie mense het dus min gehad om te verloor en potensieel baie om te wen deur op kommando te gaan.

'n Vierde rede waarom sommiges by die Boere aangesluit het, was dat hulle daartoe gedwing is. Die belangrikste voorval in dié verband was die druk wat op Patrick van der Berg en Barend Nel uitgeoefen is. Tydens hulle verhoor voor die Militêre Hof het sowel hierdie twee as Michael le Grange getuig dat Marais en drie ander gewapende Boere hulle geforseer het om by die kommando aan te sluit. Eers het Marais Van der Berg met 'n geweer en sambok gedreig toe hy nie wou aansluit nie. Toe Van der Berg se vrou ook namens haar man kom pleit het, het Marais haar glo gevra of sy haar man voor haar oë doodgeskiet wou hê. Van der Berg het dus aangevoer dat hy gerebelleer het uit vrees vir sy lewe. Ook Nel is met die dood gedreig. Die aanklaer in die saak het verklaar dat hy aanvaar dat Marais dwang gebruik het om dié twee te laat aansluit by sy kommando. Desnieteenstaande is die beskuldigdes skuldig bevind aan rebellie.¹⁷²⁾

Verskeie ander rebelle het tydens hulle verhore getuig dat hulle onder dwang gerebelleer het. Dit is egter onmoontlik om die egtheid van hierdie bewerings vas te stel, aangesien daar selde getuies was om hierdie aantygings te beaam. S.J. Schoeman het byvoorbeeld op die dag van sy aansluiting by die Boere aan verskeie persone wat hy teëgekom het, vertel dat die Boere hom gevange geneem het en dat hy deur die twee Boere wat hom vergesel het na hulle kommandant toe geneem is, waarop hierdie twee Boere dit dan beaam het. Daar is ook getuig dat daar geen teken was dat Schoeman gevange geneem is nie; hy was byvoorbeeld nie geboei of vasgebind nie,¹⁷³⁾ hoewel dit natuurlik nie die moontlikheid uitskakel dat hy nie gevlug het nie uit vrees dat hy geskiet sou word. Tog lyk hierdie hele opset na 'n blote bluffspel, bedoel om Schoeman te beskerm teen toekomstige strawwe.

Vyfdens was daar beslis ook diegene binne die distriksgemeenskap wat ander tot rebellie aangespoor het. Die bekendste persoon in dié verband was J.L. du Preez wat as Klas I-rebel geklassifiseer is juis vanweë hierdie optrede. Tydens sy verhoor is daar getuig dat hy sou gesê het dat hy in die distrik Oudtshoorn moes bly om as gids vir die Republikeinse kommando's op te tree, hul van inligting te voorsien¹⁷⁴⁾ en rebelle te werf. Diederick Johannes Botha van Matjiesvlei het getuig dat Du Preez in Januarie 1901 hom

¹⁶⁹⁾ *Ibid.*; *Oudtshoorn Courant* 5/12/01 (Military Court).

¹⁷⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 9/12/01 (Het Militaire Hof).

¹⁷¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁷²⁾ *Ibid.*

¹⁷³⁾ *Het Zuid-Westen* 9/12/01 (Het Militaire Hof).

¹⁷⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/2/01 (Alleged High Treason).

en sy broer wou werf om saam met hom (Du Preez) by die Boere aan te sluit. Hy het ook vir Andries Johannes le Roux gevra om na Prins Albert te gaan en die De Wets van Schotskloof te gaan vra om by die Boere aan te sluit.¹⁷⁵⁾ In Januarie 1901 het Stapleton die assistent-resident magistraat van Calitzdorp in kennis gestel dat 'n Boerespioen, ene Lombaard W. Linden, vanaf Ladismith die distrik Oudtshoorn binnegekom het en sedisie probeer saai het.¹⁷⁶⁾ Ook van S.E. Terblanche is gesê dat hy in die distrik rondgaan en mense opsweep om te rebelleer.¹⁷⁷⁾ Daar is egter geen onomstootlike getuienis dat enigiemand direk as gevolg van hierdie aanstigting gerebelleer het nie. Tog kan die invloed wat sulke optrede indirek gehad het, nie buite rekening gelaat word nie.

Na die oorlog het J.H. Schoeman ook in 'n parlementêre debat beweer dat die behandeling wat die distriksbewoners onder krygswet te beurt geval het 'n moontlike oorsaak van rebellie was. Volgens hom het die vrede net betyds gekom, anders sou tot 50% van die distrik Oudtshoorn se inwoners gerebelleer het, net om êrens veiligheid van vervolging te soek.¹⁷⁸⁾ In watter mate krygswet 'n bepalende invloed was en in watter mate hierdie uitspraak van Schoeman blote politiekery was, kan egter nie akkuraat bepaal word nie.

4.2.4 Die redes waarom simpatiseerders nie gerebelleer het nie

'n Eweneens belangrike vraag is waarom daar so min rebelle uit die distrik Oudtshoorn gekom het, ten spyte van die feit dat die Boere vir 'n geruime tyd in die distrik bedrywig was en daar 'n groot groep distriksbewoners was wat 'n vurige simpatie met die Republieke gehad het.

In die eerste plek is dit opmerklik dat daar weinig rebelle uit die Suidwestelike Distrikte gekom het. Teen die einde van November 1901 is die aantal rebelle per distrik in hierdie area aangegee as: Oudtshoorn, 14 (as die drie rebelle van George oor wie daar onsekerheid bestaan het, bygetel word, is dit 17); George, 5 (met die drie by hierdie totaal ingesluit); Knysna, 6; Mosselbaai, 0; Ladismith, 1; Riversdal, 0; Swellendam, 0.¹⁷⁹⁾ Die mees voor die hand liggende rede vir hierdie klein aantal rebelle is dat, hoewel die Boere vir maande in die distrikte bedrywig was, hulle nooit kans gegun is om lank op een plek te vertoef nie. 'n Sekere kapt. Ross het dan ook in sy intelligensie-oorsig oor Scheepers se bewegings gemeld dat, ten spyte van die groot potensiaal vir rebellie in sekere distrikte, min mense by die kommando's sou aansluit solank Scheepers voortdurend agtervolg is en dus aan die beweeg moes bly.¹⁸⁰⁾

¹⁷⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/2/01 (Alleged High Treason).

¹⁷⁶⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/1: Stapleton - The Assistant Resident Magistrate, Calitzdorp, 15/1/01; 5/1901M, g.p.

¹⁷⁷⁾ (TAB) H.C. 33: Honnet - Foster (copy) (enclosed in Intelligence from 14 April 1900), 17/4/00, p.2.

¹⁷⁸⁾ *Debates in the House of Assembly in the Fourth Session of the Tenth Parliament of the Cape of Good Hope, 20th August to 14th November, 1902*, p.59.

¹⁷⁹⁾ (KAB) AG 2098: Persons who have joined the enemy. Number as reported up to 21 November 1901, pp.1-2.

¹⁸⁰⁾ (PRO) C.O. 48/554: Weekly Summary. Cape Colony District, No.11, week ending 31st August, 1901 (enclosed in Confidential No.3, 3/9/01), p.9. (F.K.812, p.107).

Daarby moet ook in gedagte gehou word dat, ten spyte van hul groot simpatie met die Boere, die simpatiseerders van die distrik Oudtshoorn selde openlik uitdagend opgetree het.

Deels was die rede vir hierdie gedempte uiting van simpatie en dus ook van die gebrek aan grootskaalse rebellie, beslis die strawwe wat in die vooruitsig gestel is vir enigiemand wat sou rebelleer. Reeds kort na die aanvang van die tweede inval in die Kaapkolonie en voordat die distrik Oudtshoorn nog binnegedring is deur die Boere, het die *Oudtshoorn Courant* die hoop uitgespreek dat rebelle wat tydens dié inval rebelleer, nie net vir vyf jaar ontkieser sou word nie, maar ook swaar strawwe sou ontvang.¹⁸¹⁾ Ook die *Het Zuid-Westen* het in April voornemende rebelle gewaarsku dat hulle onder andere met die doodstraf, lewenslange gevangenisstraf, dwangarbeid of onbepaalde boetes gestraf kon word indien hulle aan verraad skuldig bevind word. Die koerant het dan ook sy lesers ernstig gewaarsku om te let op hulle woorde en dade en enigiets te vermy wat hulle in die moeilikheid kon laat beland, aangesien daar altyd “valsche Judassen” was wat graag ander in die moeilikheid wou bring.¹⁸²⁾

In samehang hiermee het die streng toepassing van krygswet ook rebellie ontmoedig, hoewel Schoeman, soos vroeër genoem, na die oorlog te kenne gegee het dat die lyding wat mense onder krygswet beleef het, baie aan rebellie laat dink het. Die reeds genoemde kapt. Ross het egter voorspel dat slegs “severe measures” rebellie sou verhoed.¹⁸³⁾ ‘n Intelligensie-agent het dan ook vroeg in September berig dat “Martial Law seems to have inspired them (die simpatiseerders) with abject terror” en dat dit hulle daarvan weerhou het om te rebelleer.¹⁸⁴⁾ Behalwe die vrees vir die strawwe wat onder krygswet gevel kon word, het dit ook op ander maniere rebellie in die wiele gery, onder andere deur die kommandering van perde, vuurwapens en ammunisie. Die feit dat persone wat daarvan verdink is dat hulle sou rebelleer, of rebellie aktief kon aanmoedig, ingeperk of gevange geneem kon word en daar ‘n verbod op die hou van vergaderings ingestel is, het ook die kans op grootskaalse rebellie verskraal. So is J.L. du Preez, wat aktief rebelle probeer werf het, gedwing om van boodskappers gebruik te maak om mense te probeer oorhaal om te rebelleer.¹⁸⁵⁾ Dit was natuurlik baie minder effektief as wat hyself sou kon gaan. ‘n Intelligensie-agent het dan ook opgemerk dat Du Preez se inperking in Oudtshoorn ‘n slim stap was, aangesien hy baie gevaarlik was en beslis moeilikheid sou veroorsaak het indien hy op sy plaas was ten tyde van die Boere se teenwoordigheid daar.¹⁸⁶⁾ Benewens Du Preez het die Britte ook die inperking van mev. Barry, predikantsvrou van Calitzdorp, en J.H. Schoeman van Vlakeplaas as belangrik beskou in hulle poging om rebellie in die distrik te beperk.¹⁸⁷⁾ Oor J.H. Schoeman se rol in óf die aanvuur óf die smoor van die rebellie het daar meningsverskil bestaan. Die Britte het hom beslis as ‘n risiko beskou en

¹⁸¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/1/01 (Ongetiteld).

¹⁸²⁾ *Het Zuid-Westen* 15/4/01 (Een Ernstig Waarschuwing).

¹⁸³⁾ (PRO) C.O. 48/556: Ross - onbekend (copy) (enclosed in Confidential 17/9/01), 27/8/10, p.4. (F.K.830, p.844).

¹⁸⁴⁾ (TAB) H.C. 52: BX - Wallis (copy) (enclosed in 2/9/01), c. 2/9/01, p.4.

¹⁸⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/2/01 (Alleged High Treason).

¹⁸⁶⁾ (TAB) H.C. 52: BX - Wallis (copy) (enclosed in 2/9/01), c. 2/9/01, p.4.

¹⁸⁷⁾ (TAB) H.C. 50: Knocker - Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 4/2/01), 27/1/01, p.1.

selfs daarvan verdink dat hy geld van die Transvaalse geheime diens ontvang het om die ZAR se belange in die distrik te bevorder - 'n aanklag wat Schoeman voortdurend ten sterkste ontken het.¹⁸⁸⁾ Schoeman is in elk geval goed dopgehou en selfs ingeperk. Hoewel dit beslis so is dat Schoeman baie sterk pro-Boergesind was, soos ook in die vorige hoofstuk aangetoon is, lyk dit egter asof hy juis sy invloed gebruik het om te verhoed dat simpatiseerders rebelleer. Daar is reeds gewys op sy oproepe tot gematigdheid by simpatiseerders. Na die beëindiging van die oorlog het die *Het Zuid-Westen* in 'n hoofartikel ook sterk geargumenteer dat Schoeman "zijn grooten invloed" gebruik het om mense af te raai om die wapen aan Boerekant op te neem en dat hy hulle ook aangemoedig het om gehoorsaam te wees aan die militêre owerhede.¹⁸⁹⁾ Hierdie argument strook met inligting wat deur Schoeman se kleinseun verskaf is. Skynbaar was verskeie boere van die Vlakteplaas-omgewing gewillig om met wapengeweld te keer dat Schoeman deur die militêre owerhede gearresteer word. Toe dit wel gebeur, het 'n klompie gewapende simpatiseerders die soldate voorgelê. Slegs deur Schoeman se bemiddeling het die boere besluit om nie tot die aanval oor te gaan nie.¹⁹⁰⁾ Geen amptelike bevestiging van hierdie insident kon opgespoor word nie, maar Schoeman het wel tydens sy verhoor getuig dat, indien hy sy invloed sou gebruik het om mense aan te moedig om te rebelleer, Vlakteplaas heelwat meer militant sou gewees het as wat die geval was.¹⁹¹⁾

Laastens het die Britse militêre suksesse ook 'n rol gespeel om grootskaalse rebellie te verhoed. Teen die einde van Januarie 1901 het M. Knocker berig dat verskeie prominente lojaliste in die distrik in wie se mening hy volle vertroue het, oortuig was dat die berigte van sekere sleutel Britse oorwinnings baie tydlig was, anders sou 'n grootskaalse rebellie in die distrik plaasgevind het.¹⁹²⁾ Ook die *Het Zuid-Westen* het later toegegee dat die stryd vir die Boere verlore was en dat dit onsinnig sou wees om te rebelleer en jouself bloot te stel aan swaar strawwe vir 'n verlore saak.¹⁹³⁾

Opsommend beskou, is dit dus duidelik dat baie van die Oudtshoornse lojaliste met groot entoesiasme oorgegaan het tot gewapende deelname aan die Britse oorlogspoging. Nie net is met ywer aangesluit by die onderskeie plaaslike korpse toe die distrik in 1901 deur Boeremagte bedreig is nie, maar van die begin van die oorlog af was Oudtshoorniete bereid om in Britse korpse elders in Suid-Afrika te dien. Dit was veral 'n vurige patriotisme gebore uit 'n diepe lojaliteit aan Brittanje wat baie lojaliste by die Britse magte laat aansluit het. Terselfdertyd het hulle egter dié stap ook as noodsaaklik gesien ter beskerming van die Britse kultuur, hulle persoonlike regte en vryhede en hulle persoon en eiendom.

¹⁸⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁸⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 1/9/02 (Ons Oudste lid).

¹⁹⁰⁾ Persoonlike onderhoud met Jurie Schoeman, 27/10/93.

¹⁹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁹²⁾ (TAB) H.C. 50: Knocker - Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 4/2/01), 27/1/01, pp.1-2.

¹⁹³⁾ *Het Zuid-Westen* 11/11/02 (Ongetiteld).

Hoewel die meeste Oudtshoorniete wat tot die gewapende stryd aan Britse kant toegetree het, net binne die grense van die distrik diens verrig het, moet hulle bydrae tot die Britse oorlogspoging nie onderskat word nie. Saam met die Britse kolonnes het hulle gehelp om voortdurende druk op die Boerekommando's te plaas en te verhoed dat hulle 'n stewige vastrapplek in die distrik kon kry. Belangriker egter was dat die plaaslike korpse vir baie inwoners 'n gevoel van sekuriteit gegee en so gehelp het om dreigende paniek oor die Boereteenwoordigheid in die distrik af te weer.

Die Republikeine moes teleurgesteld gewees het met die klein aantal rebelle uit 'n groot distrik soos Oudtshoorn. Tog het die inwoners van die distrik nooit 'n grootskaalse rebellie verwag nie. Hoewel daar oorvloedige simpatie was met die Boere, was die ingetoë manier waarop die Oudtshoornse simpatiseerders regdeur die oorlog daaraan uitdrukking gegee het, net nie bevorderlik vir rebellie nie. Die feit dat die kommando's nooit deur die Britse magte toegelaat is om lank op een plek te vertoef en rebelle te werf nie en die streng toepassing van krygswet tesame met die vrees vir swaar strawwe wat hulle ook materieel kon benadeel, het daartoe bygedra dat, op enkele uitsonderings na, geen Oudtshoornse simpatiseerder gerebelleer het nie.

Hoofstuk 5

Vreemdelinge in Oudtshoorn

Van die begin van die oorlog af tot so laat as 1903 het daar vreemdelinge uit verskillende dele van die land na Oudtshoorn gekom. Vir sommiges het die distrik 'n toevlugsoord geword om van die oorlogsgeweld te ontsnap. Vir andere was dit 'n enigste heenkome nadat die oorlog veroorsaak het dat hulle nie na hulle tuistes kon terugkeer nie. In hierdie hoofstuk word ondersoek ingestel na die redes vir hierdie mense se koms na die distrik Oudtshoorn, die probleme wat hulle in die distrik ondervind het en die impak wat hulle teenwoordigheid op die Oudtshoornse gemeenskap gehad het.

5.1 Pro-Britse vlugteling

Aangesien die distrik Oudtshoorn aanvanklik vir so 'n lang tydperk buite die oorlogsterrein geleë was, het dit, soos veral ook die kusdistrikte van die Kaapkolonie, 'n toevlugsoord geword vir Britsgesinde persone wat voor en tydens die oorlog uit die twee Boererepublieke, en dan veral die ZAR, gevlug het. 'n Groot aantal van hierdie vlugteling het hulle vir die duur van die oorlog in die distrik gevestig en dit was die Oudtshoornse gemeenskap se lot om hulle te akkommodeer.

Reeds so vroeg as 9 Oktober 1899 is berig dat vlugteling uit Johannesburg via Prins Albert Weg na Oudtshoorn stroom. Transportwaens, beide die gereelde waens van Hoek en spesiale transport uitsluitlik vir hierdie doel, was daaglik oorlaai met vlugteling terwyl vele nog by die stasie gewag het op vervoer.¹⁾ Deur die loop van die oorlog het hierdie vlugtelinggetalle toegeneem sodat dit, volgens amptelike syfers van die komitee wat in die distrik Oudtshoorn hulp aan hierdie vlugteling verleen het, in April 1901 'n hoogtepunt bereik het met 693 mans, vrouens en kinders wat gehelp is.²⁾ Die werklike aantal vlugteling kon egter veel meer gewees het, aangesien sommige vlugteling van die sogenaamde “superior class”, volgens berigte, so laat as 16 November 1901 nog “in fairly good situations” was en deur vriende versorg is³⁾ en daar, soos later gesien sal word, nie hulp aan hierdie mans wat kon werk en geld verdien, verleen is nie.

Dit kom voor asof die grootste deel van hierdie vlugteling van Joodse afkoms was.⁴⁾ Van die 21 gesinne wat teen April 1902 volgens 'n amptelike lys nog in die distrik woonagtig was, was, na die vanne

¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/10/99 (Ongetiteld).

²⁾ (KAB) BWR 5: Weekly report to the Central Committee, Period ending April 27th 1901, made by the Local Com. at Oudtshoorn, g.p.

³⁾ (KAB) GH27/17: Chairman Relief Committee, Oudtshoorn - Governor, 16/11/01, p.54.

⁴⁾ L. Feldman: *Oudtshoorn, Jerusalem of Africa*, p.91; (KAB) BWR11: I.H.D. for Hon. Sec. - The Secretary Refugee Relief Committee, Oudtshoorn, 15/5/02, p.352.

geoordeel, op 'n moontlike twee uitsonderings na, almal Jode. Die meeste van die vlugteling was skynbaar stedelinge, veral uit die Pretoria-, Johannesburg- en Vereeniging-omgewing.⁵⁾ Nêrens kon opgespoor word watter arbeid hierdie mense verrig het nie, maar verskeie was besigheidsmanne⁶⁾ terwyl sommige ook professionele persone, soos dokters, was.⁷⁾

5.1.1 Die stigting van 'n Refugee Relief Committee

Die lot van die vlugteling, wat in baie gevalle veel moes agterlaat om voor die geweld van die oorlog te vlug, het groot deernis by die distriksbewoners meegebring en daar was van die begin af die begeerte om die lewe vir hierdie mense so maklik as moontlik te maak. Aanvanklik was daar egter geen georganiseerde poging tot hulpverlening nie en bystand het uit individuele bronne gekom. Vir die Jode onder die groep vlugteling wat reeds vroeg in Oktober 1899 na die distrik gekom het, het die Oudtshoornse Joodse gemeenskap op privaat inisiatief huise op die dorp gehuur.⁸⁾ Kort hierna het die *Oudtshoorn Courant* 'n oproep om geldelike hulp gedoen sodat nie net die lewens van die vlugteling wat hulle in die distrik gevestig het nie, maar ook diegene wat bloot deur die distrik gereis het na die kusdistrikte, geriefliker gemaak kon word. Die koerant het die oproep so inklusief moontlik gemaak deur te sê dat hierdie hulp "a common ground of humanity upon which we can all meet", was.⁹⁾

Reeds teen 25 Oktober 1899 egter het B. Vallentine, in sy hoedanigheid as eresekretaris van 'n nuutgevormde komitee, geskryf aan wat as die Central Committee of the Mansion House Fund in Kaapstad bekend was, dat daar 'n Jewish Refugee Committee op Oudtshoorn op die been gebring is om hulp te verleen aan die groot aantal vlugteling wat in 'n "destitute state" in die distrik aangekom het. Hoewel die Joodse gemeenskap op daardie stadium voldoende fondse geskenk het om in die vlugteling se onmiddellike behoeftes te voorsien, het Vallentine egter gevra of sy komitee ook van die fondse wat in Engeland ingesamel en deur die Sentrale komitee geadministreer is, gebruik kon maak indien daar 'n tekort op Oudtshoorn sou ontstaan.¹⁰⁾ In 'n opvolgskrywe het hy nie net die versekering gegee dat die Oudtshoornse komitee goed georganiseer was nie, maar ook dat hulle gewillig was om vlugteling van alle godsdienstige oortuigings te help, hoewel hy bygevoeg het dat al die geld wat tot op daardie stadium ingesamel is, uit Joodse bronne gekom het, die hele komitee net uit Jode bestaan het en dat daar nog net van Jode aansoeke om hulp ontvang is.¹¹⁾

⁵⁾ (KAB) BWR 16: List of Refugees from Transvaal, at present residing at Oudtshoorn, Cape Colony and duly registered at Local Committee's Office (Enclosed in Vallentine - Secretary, Mansion House Fund, 9/4/02), g.d., g.p.

⁶⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Secretary, Mansion House Fund, 2/4/01, g.p.

⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/3/01 (Local and General).

⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/10/99 (Ongetiteld).

⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/10/99 (The Refugees).

¹⁰⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Ho. Sec. Cape Town Relief Committee, 25/10/99, no.9588, g.p.

¹¹⁾ (KAB) BWR 12: Ho. Sec. - Bryant - Lindley, 30/11/99, g.p.

Die Sentrale komitee was egter nie bereid om 'n liggaam te erken wat net uit mense van een godsdienstige oriëntering bestaan en aan mense van een geloofsoortuiging hulp verleen het nie en het daarop aangedring dat óf die Siviele Kommissaris óf die burgemeester op so 'n komitee moes dien.¹²⁾ As gevolg hiervan is daar op 8 Desember 1899 'n algemene vergadering gehou sodat 'n komitee verteenwoordigend van die hele Oudtshoorn verkies kon word.¹³⁾ Uiteindelik is aan die Sentrale Komitee geskryf dat Curtis, die burgemeester, en Pocock, die stadsclerk, tot onderskeidelik voorsitter en tesourier verkies is en dat aansoeke om hulp van nie-Joodse vlugteling oorweeg word. Op daardie stadium van oorgang van die Joodse komitee na die Refugee Relief Committee is reeds meer as £47 ingesamel en was daar 'n balans van net oor die £4 met aansoeke om hulp wat intussen meer geword het. Die burgemeester het egter onderneem om verantwoordelikheid te aanvaar vir die administrasie en bestuur van enige fondse wat die Mansion House Fund aan die Oudtshoornse komitee beskikbaar sou stel.¹⁴⁾

5.1.2 Die werksaamhede van die Refugee Relief Committee

Hierdie nuutgestigte komitee het twee oorhoofse funksies gehad: die verkryging van die nodige fondse, hetsy deur plaaslike insamelings of skenkings van die Mansion House Fund, en die aanwending van hierdie fondse om die grootste moontlike aantal vlugteling se verblyf so gerieflik as moontlik te maak.

Wat plaaslike insamelings betref, is reeds gewys op die geld wat deur die Joodse komitee onder Oudtshoornse Jode ingesamel is en wat genoegsaam was om in die vlugteling se onmiddellike behoeftes te voorsien.¹⁵⁾ Daar is voortgegaan met hierdie insamelings en teen Maart 1900 het die bedrag uit hierdie bronne sowat £81 beloop.¹⁶⁾ Vir ongeveer 'n jaar en 'n half kon geen verdere geld in die distrik ingesamel word nie. Eers in Oktober 1901 het die totaal met £20 toegeneem tot oor die £101, wat uiteindelik ook die totale bedrag was wat in die distrik ingesamel kon word.¹⁷⁾

Die moeite waarmee fondse plaaslik bekom is, moet nie gesoek word in 'n skielike ongevoeligheid van die distriksbewoners teenoor die lot van die vlugteling nie, maar moet veel eerder beskou word as 'n direkte uitvloeisel van die moeilike finansiële posisie wat die oorlog meegebring het. Soos reeds in vorige hoofstukke genoem, het die inwoners van die distrik Oudtshoorn ruim bygedra tot 'n verskeidenheid fondse tydens en na die oorlog en dit het volgens Vallentine die gemeenskap finansiël uitgeput en veroorsaak dat bydraes vir die vlugteling nie gereidelik beskikbaar was nie. Andersyds het die

¹²⁾ (KAB) BWR 8: Bourdiblan - Sec. Jewish Relief Com., Oudtshoorn, 5/12/99, p.96.

¹³⁾ KAB. 3/OHN 4/1/27: *The Mayor's Minute for the Municipal Year ending 31st July, 1900*, p.9.

¹⁴⁾ (KAB) BWR 12: Pocock - Bourdiblan, 16/12/99, g.p.

¹⁵⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Hon. Sec. Cape Town Relief Committee, 25/10/99, no.9588, g.p.

¹⁶⁾ (KAB) BWR 5: Weekly report to the Central Committee, Week ending January 25th, 1900, made by the Local Com. at Oudtshoorn; Weekly report to the Central Committee, Week ending Mar. 15th, 1900, made by the Local Com. at Oudtshoorn.

¹⁷⁾ (KAB) BWR 5: Application made by Local Committee at Oudtshoorn, 31/10/01.

teenwoordigheid van die Boerekommando's in die distrik en veral die afkondiging van krygswet, handel in die distrik gekniehalter wat ook meegebring het dat minder geld in omloop was.¹⁸⁾

Aangesien die geld wat plaaslik ingesamel is, nie naastenby genoeg was om in die behoeftes van die vlugteling te voorsien nie, het die Oudtshoornse komitee hom weer eens aan die einde van 1899 tot die Mansion House Fund se Sentrale Komitee in Kaapstad gewend om geldelike ondersteuning. Vanaf 21 Desember 1899 tot 20 Maart 1902 het die Sentrale Komitee 11 oorbetalings aan die Oudtshoornse komitee gemaak ten bedrae van £525.¹⁹⁾ Van die nagenoeg £626 wat die Oudtshoornse komitee dus in die sowat twee en 'n half jaar vanaf Oktober 1899 tot Maart 1902 tot sy beskikking gehad het, het dit, volgens die laaste beskikbare inligting, teen 31 Maart 1902 oor die £584 bestee om die lot van die vlugteling te verlig.²⁰⁾ Daar kan redelikerwys aangeneem word dat in die daaropvolgende tydperk steeds voortgegaan is met bystand aan die vlugteling.

Ten opsigte van die soort hulp wat die komitee met hierdie geld aan die vlugteling verleen het, is verreweg die meeste geld aan die verkryging van behuising en kos bestee. Net op een vorm word melding gemaak van 'n skuiling wat deur die komitee gehuur is,²¹⁾ maar verder word nie gespesifiseer hoe die geld wat vir behuising bewillig is, presies bestee is nie. As die hoeveelheid mense wat met behuising gehelp is in ag geneem word, kan dit wees dat baie met die hulp van die komitee in privaatwonings tuisgegaan het.

Vir 'n groot deel van die oorlog was die hulp ten opsigte van huisvesting en voedsel die enigste bystand wat die Oudtshoornse komitee aan vlugteling kon verleen. Hoe belangrik hierdie hulp was, blyk uit die omvang daarvan. Vanaf 25 Januarie tot 15 Maart 1900 is 'n hoogtepunt bereik met 278 mense wat op hierdie manier gehelp is en vanaf 8 Mei tot 4 September van daardie jaar is aan 'n verdere 459 vlugteling hulp verleen.²²⁾ Tydens Desember 1901 en Januarie en Februarie 1902 was 170 mense per maand op die komitee se hulp aangewese vir behuising en kos voordat dit in Maart afgeneem het na 68.²³⁾

Verder het die Oudtshoornse komitee ook probeer om vir hoofsaaklik manlike vlugteling werk te kry met die doel dat hulle dan in hul eie behoeftes kon voorsien en nie van die komitee afhanklik sou wees nie. So het die komitee dan ook besluit om geen hulp te verleen aan mans wat jonk en gesond genoeg was

¹⁸⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Hon. Secretary, Central Committee, 9/3/00, g.p.; Vallentine - Central Committee, 3/5/01, g.p.

¹⁹⁾ (KAB) BWR 13: List of Grants made to several Centres, Grants to Oudtshoorn, ongedateer, g.p.

²⁰⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Month ending March 31st 1902, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

²¹⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Period from October 16th to Dec 28th 1899, made by the Local Committee of Oudtshoorn, g.p.

²²⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Week ending Mar. 15, 1900, made by the Local Committee at Oudtshoorn; Report to the Central Committee, Period from May 8th to September 4th made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

²³⁾ (KAB) BWR 5 Reports received from Local Committees, 1900 - 1902: Reports to the Central Committee, Months ending December 31st 1901; January 31st 1902; February 28th 1902; March 31st 1902, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

om te werk nie.²⁴⁾ Hierdie inisiatief was egter nie baie suksesvol nie. Dit lyk asof die werk wat daar wel gevind kon word teen September 1900 uitgeput was, aangesien die syfer van 43 persone wat op daardie stadium gehelp is met werkverkryging onveranderd gebly het tot in Maart 1902.²⁵⁾ 'n Verdere probleem was dat selfs diegene wat wel werk gekry het, steeds nie genoeg verdien het om hulself te onderhou nie en dus nog steeds op die komitee vir hulp aangewese was.²⁶⁾ Hoewel die Britse korpse, veral die Town Guard, 'n voor die hand liggende bron van werk was, lyk dit nie asof die vlugteling hiervan gebruik gemaak het nie. Geen klinkklare rede hiervoor kon opgespoor word nie, maar die *Oudtshoorn Courant* het wel daarop gesinspeel dat die vlugteling onwillig was om militêre diens te verrig.²⁷⁾

Die komitee het ook vlugteling gehelp met die betaal van hulle passasie vanaf Oudtshoorn na Europa, terug na hulle tuiste of na 'n ander bestemming van hulle keuse. Die begerigheid van sommige vlugteling om van Oudtshoorn af weg te kom, is goed te verstane. Hulle was natuurlik angstig om na hulle eiendom en sakebelange terug te keer, terwyl ander wat net nie werk op Oudtshoorn kon kry nie, groener weivelde gaan soek het.²⁸⁾ Vir diegene wat gelukkig genoeg was om familie of verblyfplekke in Europa te hê, was dit natuurlik 'n uitkoms om van die oorlog te ontvlug. Die Oudtshoornse komitee was ook gretig om hierdie mense se reiskoste te betaal, aangesien dit 'n kleiner las op hulle hulpbronne sou beteken, want hulle moes veral die werkloses onderhou.²⁹⁾

Tot op 29 Mei 1900 is 17 mense deur die Oudtshoornse komitee met passasie na Europa of ander sentra gehelp.³⁰⁾ Teen die middel van 1900 was daar egter veral 'n oplewing in pogings om passasie vir vlugteling te reël om terug te keer na die Transvaal. Hierdie oplewing het natuurlik saamgeval met die loyaliste se optimistiese beskouing dat die oorlog vir alle praktiese doeleindes verby was. In Julie 1900 is daar selfs 'n registrasiekantoor op Oudtshoorn geopen waar vlugteling permitte kon bekom om na die Transvaal terug te keer.³¹⁾ So laat as 15 Oktober 1900 is daar nog in die *Oudtshoorn Courant* geadverteer dat vlugteling vir hierdie doel kon registreer, maar net in die volgende uitgawe van die koerant, op 18 Oktober 1900, is tot menige vlugteling se groot ontsteltenis aangekondig dat die terugkeer van vlugteling na die oud-Republieke onbepaald uitgestel is,³²⁾ aangesien dit duidelik geword het dat die oorlog beslis nog nie verby was nie. Vanaf Mei 1900 regdeur 1901 kon geen vlugteling dus deur die

²⁴⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Hon. Secty. Mansions House Fund, 9/3/00, g.p.

²⁵⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Period from May 8th to September 4th, made by the Local Com. at Oudtshoorn, g.p.

²⁶⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Secretary, Ventral Committee, 17/2/00, g.p.

²⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 8/11/00 (The Refugees).

²⁸⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Secretary, Central Committee, 2/4/01, g.p.; Vallentine - Secretary, Central Committee, 10/1/00, g.p.

²⁹⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Secretary, Mansion House Fund, 27/03/02, g.p.; BWR 5: Application made by the Local Committee at Oudtshoorn, 13/3/02, g.p.

³⁰⁾ (KAB) BWR 5: Reports to the Central Committee, October 16th 1899 - May 29th 1900, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

³¹⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Hon. Secty., Mansions House Relief Committee, 26/7/00, g.p.

³²⁾ *Oudtshoorn Courant* 15/10/00 (To Refugees); *Oudtshoorn Courant* 18/10/00 (Refugees Return).

Oudtshoornse komitee met reisreëlings gehelp word nie, ook veral as gevolg van die Boere se teenwoordigheid en die gepaardgaande onrus in die distrik tydens 1901.

Daar is eers weer teen Januarie 1902 begin om vlugtelingte met passasie te help nadat aangekondig is dat 'n werkburo in Johannesburg gestig is om te help met werkvoorsiening aan terugkerende vlugtelingte. Reëlins vir aansoeke om permitte om na die Transvaal terug te keer, is bekend gemaak.³³⁾ Teen Maart 1902 het die getal vlugtelingte wat met reisreëlins gehelp is dus tot 26 opgeskuif,³⁴⁾ hoewel dit redelikerwys aanvaar kan word dat daar nog vlugtelingte na hierdie datums gehelp is. Hoewel die aantal vlugtelingte wat geldelik met passasie gehelp is, dus nie so groot was nie, het die Oudtshoornse komitee nogtans 'n belangrike rol in dié verband gespeel met die verspreiding van inligting en administrasie van permitte.

Laastens het die komitee ook hulp verleen aan diegene wat nie kon bekostig om hulle kinders na 'n skool te stuur nie. Dié hulp was egter op betreklike klein skaal met slegs 12 kinders wat volgens amptelike syfers op dié manier gehelp is.³⁵⁾ As in ag geneem word hoe baie kinders die komitee met huisvesting en voedsel moes help, is dit vreemd dat so 'n klein groepie met skoolopleiding gehelp moes word. Geen moontlike verklarings vir hierdie verskynsel kon egter gevind word nie.

5.1.3 Die lotgevalle van die vlugtelingte

Die lotgevalle van die pro-Britse vlugtelingte tydens hulle verblyf in die distrik Oudtshoorn het uiteraard baie nou saamhang met die werksaamhede van die Refugee Relief Committee en die mate waarin die vlugtelingte om hulp by die komitee aansoek gedoen het.

Vir die paar maande tot aan die einde van 1899 het die vlugtelingte relatief gerieflik gelewe en net 24 mense het tussen 16 Oktober en 28 Desember 1899 om hulp by die Oudtshoornse komitee aangeklop.³⁶⁾ 'n Openbare vergadering wat in Desember 1899 gehou is met die doel om hulp aan die vlugtelingte te bespreek, is nie goed deur die vlugtelingte bygewoon nie, wat die *Oudtshoorn Courant* genoop het om effens snedig op te merk dat die vlugtelingte in die distrik óf nie baie swaar gekry het nie óf op daardie stadium nog goed deur vriende of familie versorg is.³⁷⁾

³³⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/1/02 (Refugee Aid).

³⁴⁾ (KAB) BWR 5: Reports to the Central Committee, Months ending February 28th 1902, March 31st 1902, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

³⁵⁾ (KAB) GH 27/17: Summary of latest Returns (copy) (enclosed in Confidential No.4, 18/12/01, p.63), ongedateer, g.p.

³⁶⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Period ending 28th Dec. 1899, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

³⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/12/99 (Refugee Relief).

Vanaf die begin van 1900 het die vlugteling se posisie egter vinnig versleg. Baie wat tot op daardie stadium van die geldelike reserwes wat hulle saamgebring het, gelewe het, se geld het opgebraak. Aangesien hulle nie kon werk kry nie, is hulle gedwing om by die komitee om hulp aan te klop.³⁸⁾ Hoe erg hierdie situasie skielik geword het, blyk daaruit dat daar teen einde Januarie 1900 reeds 'n totaal van 103 mense deur die komitee gehelp is en die verwagting was dat die getal steeds sou styg.³⁹⁾

Hierdie vrese is inderdaad oor die daaropvolgende maande bewaarheid. Die komitee het uit sy pad gegaan om met sy fondse soveel as moontlik die werklik hulpbehoewende vlugteling by te staan en het gevolglik, op die aanbeveling van die Sentrale Komitee, besluit om geen hulp aan jong en gesonde mans wat arbeid kon verrig, toe te staan nie.⁴⁰⁾ As die skaarste aan arbeid wat daar bestaan het in ag geneem word, het dit waarskynlik beteken dat hierdie mense geen geld van hulle eie kon bekom nie en óf 'n ander heenkome moes vind óf op die toelaes van iemand anders binne die gesin moes leef. Ten spyte van hierdie maatreël was die komitee se fondse teen Maart 1900 so laag dat gevrees is dat die vlugteling oorgelaat sou moes word aan openbare barmhartigheid.⁴¹⁾ Gelukkig het die Sentrale Komitee geld aan hulle gestuur.

Ten 8 Mei 1900 het die komitee aangedui dat die totale aantal vlugteling wat hy gehelp het tot 501 aangegroei het en teen 29 Mei het die syfer 610 bereik.⁴²⁾ Die sentrale komitee het egter bedenkinge oor hierdie syfer gehad⁴³⁾ en dit blyk dat die Oudtshoornse komitee diegene wat slegs deur die distrik gereis het, en byvoorbeeld gehelp is met oornagplek, ook bygereken het. In Junie 1900 is die getal vlugteling wat reeds gehelp is, aangepas tot 512.⁴⁴⁾ Ongeag die presiese getal is dit egter duidelik dat die nood onder die vlugteling meer akuit geword het. Nie net het meer en meer vlugteling se geld opgebraak nie, maar daar was ook 'n toename in siektegevalle onder die vlugteling.⁴⁵⁾ Daarby was verskeie van hierdie mense baie arm, maar die komitee is gedwing om spaarsamig met die fondse tot sy beskikking te werk en kon nie die toelaes verhoog nie.⁴⁶⁾

Deur die loop van 1900 het die situasie steeds versleg sodat die komitee teen November van daardie jaar reeds 'n totaal van 693 mense moes help. As 'n tipiese voorbeeld van die posisie waarin die vlugteling

³⁸⁾ (KAB) BWR 5: Application made by the Local Committee at Oudtshoorn, 25/1/00, g.p.

³⁹⁾ (KAB) BWR 5: Weekly report to the Central Committee, Week ending January 25th 1900, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁴⁰⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Hon. Sec., Mansion House Fund Central Committee, 9/3/00, g.p.; BWR 5: Weekly report to the Central Committee, Week ending Mar 15th 1900, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁴¹⁾ Ibid.

⁴²⁾ (KAB) BWR 9: Weekly Report to the Central Committee, Period from Mar 16th to May 8th (1900) made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p; Weekly Report to the Central Committee, Week ending May 29th 1900, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁴³⁾ (KAB) BWR 9: Hon. Sec. - The Secretary, Refugee Relief Committee, Oudtshoorn, 5/6/00, p.142; BWR 5: Report to the Central Committee, Period from Mar. 16th to May 8th (1900), made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁴⁴⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Mansion, 6/00, g.p.

⁴⁵⁾ (KAB) BWR 5: Vallentine - Secretary, Central Committee, 8/5/00, no.91/5, g.p.

⁴⁶⁾ (KAB) BWR 5: Application made by the Local Committee at Oudtshoorn, 8/5/00, g.p.

hulle bevind het, noem Vallentine die geval van 'n gesin wat nie net al hul geld opgebruik het nie, maar ook hulle juweliersware verkoop het om aan die lewe te bly, maar einde ten laaste gedwing was om hulp by die komitee te soek. Vallentine het dan ook gesê dat hulle al hoe meer aansoeke van hierdie aard verwag indien die vlugteling nie spoedig na hulle tuistes kon terugkeer nie.⁴⁷⁾ Ook die vlugteling was onder hierdie omstandighede angstig om weer by hulle huise uit te kom en met hulle lewens voort te gaan. Ten spyte van hierdie al swakker wordende posisie het die *Oudtshoorn Courant* gesê dat die vlugteling vanweë goeie organisasie nooit 'n oorlas vir die gemeenskap geword het nie,⁴⁸⁾ voorwaar 'n pluimpie vir die Refugee Relief Committee se hantering van die situasie.

Die daaropvolgende jaar, 1901, het egter verdere probleme gebring met die Boere wat die distrik binnegetrek het en die gevolglike afkondiging van krygswet. Krygswet het handel erg gekortwiek en veroorsaak dat vlugteling wat nog op hierdie manier geld kon verdien om vir hulle self te sorg, nou ook nie meer 'n lewe kon maak nie.⁴⁹⁾ Teen einde Oktober 1901 het Vallentine bevestig dat die “poor Refugees are very badly off” vanweë die Boere se voortdurende teenwoordigheid in die distrik.⁵⁰⁾ Vanaf 9 November 1900 tot 4 Februarie 1901 is 406 mense deur die komitee gehelp.⁵¹⁾ Dwarsdeur 1901 het die aantal hulpbehoewendes hoog gebly, totdat daar in Desember 170 mense hulp ontvang het. Dit blyk egter dat die mense wat tydens 1901 gehelp is, vlugteling was wat reeds vroeër hulp ontvang het en weer en weer by die komitee moes aanklop, want die groottotaal van vlugteling wat deur die komitee gehelp is, het konstant gebly op 693.⁵²⁾ Die sogenaamde “superior class” vlugteling het hulle teen die einde van 1901 steeds in relatief gemaklike posisies bevind en van hulle is daar gesê dat hulle in “fairly good situations received by friends” verkeer.⁵³⁾

Tydens die eerste maand van 1902 het die getal vlugteling wat gehelp moes word, konstant gebly⁵⁴⁾ en in Februarie 1902 tot selfs 172 gestyg.⁵⁵⁾ Dit was steeds mense wat hul geld opgebruik het en weer gedwing is om hulle na die komitee te wend.⁵⁶⁾ Baie vlugteling was in 'n uiters benarde posisie en heeltemal op die komitee aangewese vir oorlewing.⁵⁷⁾ Namate die oorlog nader aan sy einde gekom het en dinge in beide die distrik en land genormaliseer het, kon vlugteling huiswaarts begin keer wat natuurlik die aantal

⁴⁷⁾ (KAB) BWR 5: Application made by the Local Committee at Oudtshoorn, 9/11/00, g.p.

⁴⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 8/11/00 (The Refugees).

⁴⁹⁾ (KAB) BWR 5: Application made by the Local Committee at Oudtshoorn, c. 3/5/01, g.p.; BWR 12: Vallentine - Central Committee, 3/5/01, g.p.

⁵⁰⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Secretary, Mansion House Fund, 31/10/01, g.p.

⁵¹⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Period ending February 4th 1901, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁵²⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Month ending December 31st 1901, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁵³⁾ (KAB) GH27/17: Chairman Relief Committee, Oudtshoorn - Governor (copy) (enclosed in Confidential No.4, 15/12/01, p.54), 16/11/01, g.p.

⁵⁴⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Month ending January 31st 1902, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁵⁵⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Month ending February 28th 1902, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁵⁶⁾ (KAB) BWR 5: Application made by the Local Committee at Oudtshoorn, 13/3/02, g.p.

⁵⁷⁾ (KAB) BWR 12: Vallentine - Secretary, Central Committee, 16/1/02, g.p.

hulpbehoewendes in die distrik Oudtshoorn aansienlik laat daal het, sodat daar teen 31 Maart 1902 slegs 17 persone nog hulp van die Refugee Relief Committee ontvang het.⁵⁸⁾

Buiten die hulp wat hulle uit die gemeenskap ontvang het, kon min getuienis opgespoor word dat hierdie vlugtelingse enige groot invloed op die gemeenskapslewe gehad het. Die *Oudtshoorn Courant* het byvoorbeeld opgemerk dat “they have never obtruded themselves”.⁵⁹⁾ Tog is dit nie vreemd nie, as daar na die samestelling van die vlugtelinggroep gekyk word, dat die invloed wat hulle wel gehad het veral in die Oudtshoornse Joodse gemeenskap neerslag gevind het. Waar die Oudtshoornse Jode vanweë die geografiese ligging van die distrik ‘n grootliks afgesonderde lewe gelei het, het hulle bestaan ‘n omwenteling ondergaan met die grootskaalse invloei van Joodse vlugtelingse uit veral Johannesburg. Die plaaslike Jode was veral ontsteld oor wat hulle beskou het as die wêreldse en ongodsdienstige idees en gebruike wat die stedelike Jode daarheen gebring het. Tog lyk dit nie asof dit ‘n blywende invloed gehad het nie en het die lewe van die Oudtshoornse Jode weer genormaliseer na die vlugtelingse se terugkeer na hul tuistes.⁶⁰⁾

5.2 Pro-Boer vreemdelinge

Waar diegene oor wie hierbo geskryf is hoofsaaklik pro-Britse vlugtelingse was wat tydens die aanloop tot, of in die eerste dae van die oorlog uit die Boererepublieke gevlug het, het daar ook tydens die oorlog mense wat beskou is as vyande van die Britse Ryk in Oudtshoorn aangeland. Baie min is egter oor hierdie mense geskryf, beide in amptelike dokumente wat geraadpleeg is sowel as in koerante. Daarom kan daar nie met sekerheid gesê word hoeveel van hierdie kategorie vreemdelinge daar tydens die oorlog in Oudtshoorn was nie. Waarom hierdie persone spesifiek na Oudtshoorn gekom het, is ook nie altyd duidelik nie, hoewel dit in baie gevalle wil voorkom asof hulle familie in die distrik gehad het. Onder diegene wat deur die Britse weermag gevange gehou en toe op parool na die distrik Oudtshoorn gestuur is, is dan ook bekende Oudtshoornse vanne soos Lategan, Wapenaar, Murray, Heyns en Spies.

In die gevalle van Heyns en Spies is dit duidelik dat hulle na die distrik gekom het op versoek van familieleden wat daar gebly het. In Julie 1901 het die destydse kommandant van Oudtshoorn ‘n brief aan die militêre owerhede gerig waarin hy namens mev. Heyns gevra het dat haar man, S.P. Heyns, wat eers as krygsgevangene in Groenpunt aangehou, maar later na die Irene-kamp oorgeplaas is, na Oudtshoorn moes kom “to work for her”. Die kommandant het geredeneer dat aangesien mev. Heyns twee broers en ‘n suster gehad het wat in die distrik woonagtig was, daar genoeg mense was wat mev. Heyns en haar

⁵⁸⁾ (KAB) BWR 5: Report to the Central Committee, Month ending March 31st 1902, made by the Local Committee at Oudtshoorn, g.p.

⁵⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 8/11/00 (The Refugees).

⁶⁰⁾ L. Feldman: *Oudtshoorn, Jerusalem of Africa*, pp.91, 93.

man kon onderhou.⁶¹⁾ Dit is onduidelik waarom Heyns se vrou in die distrik Oudtshoorn woonagtig was, maar dit geen getuienis kon gevind word dat Heyns 'n Oudtshoornse rebel was nie.

Phillipus Hendrikus Spies en sy seun, Cornelius Johannes Spies, wat albei in die Howick Boer Refugee Camp aangehou is, het in Junie 1901 'n versoek aan die militêre owerhede gerig dat hulle toegelaat moes word om, tesame met hulle gesinne (altesaam ses mense), by Johannes Hermanus Spies van Schoemansdorp, onderskeidelik seun en broer van die eerste twee, te gaan bly. Weer eens het die kommandant van Oudtshoorn, lt. kol. Tamplin, 'n deurslaggewende rol gespeel om hulle oorgeplaas te kry na Oudtshoorn. Nie net het hy die versekering gegee dat J.H. Spies 'n ryk boer was wat graag sy familie wou ontvang en hulle gerieflik kon onderhou nie, maar hy het ook gepleit dat die twee gesinne so gou as moontlik na Oudtshoorn moes kom, aangesien 'n ander seun en broer, P.H. Spies, aan toring gely het en graag sy ouers weer wou sien voordat hy sterf. Hierdie versoek is toegestaan nadat die kampbevelvoerder getuig het van die Spiese se goeie gedrag in die kamp, en J.H. Spies die reiskoste vir ses mense betaal het.⁶²⁾

Daar was ook persone in die distrik wat in krygsgevangenekampe oorsee aangehou en na die oorlog ten minste tydelik na die distrik Oudtshoorn gekom het. Hendrik Johannes Ferreira, oorspronklik van die distrik Uniondale, is na die distrik Oudtshoorn gestuur vanaf die krygsgevangenekamp te St. Helena. Die enigste band wat hy met hierdie distrik gehad het, was dat sy vader daar gesterf het. Aanvanklik is hy in die distrik aangehou, omdat vermoed is dat hy 'n rebel was, hoewel hy in die Vrystaat by die Boere aangesluit het. Hy is egter later vrygelaat weens gebrek aan getuienis.⁶³⁾ Daar bestaan ook getuienis dat 'n ander St. Helena-krygsgevangene, Adam Stander, wat in George gebore is, maar in die Transvaal by die Boeremagte aangesluit het, ook na die oorlog na Oudtshoorn gestuur is. Vir hierdie mense was Oudtshoorn waarskynlik ten beste 'n tydelike oorsaanplek vanwaar hulle na hul distrikte van herkoms gestuur sou word.⁶⁴⁾

'n Verdere kategorie pro-Boer vreemdelinge wat tydens die oorlog na Oudtshoorn gekom het, was dié wat deur die militêre owerhede soontoe "gedeporteer" is. Een van die interessantste van diesulkes was ds. M.S. Daneel⁶⁵⁾ van Calvinia wat 'n geruime tyd op Oudtshoorn vertoef voordat hy op 31 Julie 1902 toegelaat is om na sy gemeente terug te keer.⁶⁶⁾ Daneel is vroeg in 1900 reeds daarvan beskuldig dat hy

⁶¹⁾ (TAB) SO/POW 20: Commdt. - S.O. Prisoners of War, C. Town (enclosed in Application by Mrs. S.P. Heyns for transfer of her husband from Irene Camp to Oudtshoorn, no.PR/A 1789), 13/7/01, g.p.

⁶²⁾ (TAB) SO/POW 20: Commdt, Boer Refugee Camp, Howick - The S.S.O., Howick (Applications P.H. Spies + C.J. Spies), 28/6/01, g.p.; Memorandum, Commandant, Oudtshoorn - S.O., Prisoners of War, Cape Town, 2/8/01, g.p. (both enclosed in Application by P.H. Spies + C.J. Spies and families to proceed to Oudtshoorn, no.PR/A 1796).

⁶³⁾ (KAB) AG 2040: R.M., Oudtshoorn - Lex. (Enclosed in District of Oudtshoorn Case of J.H. Ferreira, [5]), 27/8/02, no.27/02 Oudtshoorn, g.p.

⁶⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/8/02 (Returned Prisoners).

⁶⁵⁾ J.H. Snyman: *Die Afrikaner in Kaapland, 1899 - 1902 (Argiefjaarboek, II, 1979, p.122)*. Snyman praat van M.D. Daneel, maar ds. Daneel se seun sê sy vader was M.S. Daneel.

⁶⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/7/02 (Kerkelyk).

in sy preke anti-Britse gevoelens aangewakker het. In sy gebede het hy glo onder meer die oorlog aan Britse gierigheid om die Transvaalse goudvelde te bekom, toegeskryf en gevra dat God die goewerneur se bloeddorstigheid moet stil.⁶⁷⁾ In 1901, kort na die geboorte van hulle eersteling, het Britse soldate die Daneels se pastorie omsingel en hulle eers in huisarres geplaas, waarna die gesin beveel is om die dorp te verlaat. Mev. Daneel was die dogter van ds. George Murray van Oudtshoorn, dus is hulle soontoe met 'n perdekar, begelei deur Britse soldate. Ds. Daneel en soms ook mev. Daneel en hulle dogtertjie is nie toegelaat om in die plaashuise oor te slaap tydens die tog nie en moes in die buitelug oornag. Op Oudtshoorn het ds. Daneel dadelik by die gemeenskap ingeskakel en as kranige rugbyspeler en -skeidsregter in verskeie rugbywedstryde opgetree. Hy het selfs gepreek.⁶⁸⁾ Nêrens kon enige klagte oor sy gedrag of betwyfeling van sy lojaliteit tydens sy verblyf op Oudtshoorn opgespoor word nie.

Volgens die beskikbare getuienis lyk dit asof die mense wat op hierdie maniere op Oudtshoorn beland het vir hulle eie onderhoud verantwoordelik was. In die meeste gevalle het hulle by familie tuisgegaan wat hulle ook moes onderhou. Soms, soos in die geval van die Spiese, moes familieleden ook die reiskoste na Oudtshoorn betaal. Nêrens kon enige getuienis gevind word dat hulle in kampe of dergelike plekke aangehou is nie.

Dit lyk nie asof die gemiddelde pro-Boer vreemdelinge 'n groot invloed op die Oudtshoornse gemeenskapslewe gehad het nie. Tog het die lojalitiese deel van die distriksbewoners 'n diepe wantroue teenoor hierdie mense gekoester. Hierdie wantroue is versterk deur gerugte dat sekere mense wat op parool in die distrik was, anti-Britse propaganda versprei het. Reeds teen die einde van November 1900 het die *Oudtshoorn Courant* sterk te velde getrek teen die feit dat Boere toegelaat is om op parool in verskeie distrikte van die Kaapkolonie te bly en daar anti-Britse gerugte te versprei. Dié blad het voorgestel dat hulle, sowel as diegene wat uit die oud-Republieke gestuur is omdat hulle Britse belange daar benadeel het, in streng bewaakte kampe aangehou moes word.⁶⁹⁾ Hierdie artikel was waarskynlik in reaksie op 'n klagte wat W.H. Pickard per telegram aan lord Roberts gestuur het. In dié telegram kla Pickard oor ene Gert van der Spuy wat beweer het dat hy in Johannesburg gewoon en aan Boerekant geveg het, gevange geneem en toe op parool vrygelaat is en ten tyde van die klagte reeds vyf of ses maande in die distrik Oudtshoorn gebly het. Van der Spuy sou in Pickard se hotel, die Masonic Hotel, ten aanhore van verskeie mense beweer het dat die Britse weermag Boerevrouens en -kinders gemolesteer ("outraged") het.⁷⁰⁾ Net die volgende dag het die resident magistraat van Oudtshoorn gerapporteer dat ander Boeregevangenes op parool wat in die distrik gebly het met groepies boere byeengekom en dan gerugte oor Britse vergrype teenoor Boerevrouens en -kinders versprei het. Hy het die situasie as uiters

⁶⁷⁾ J.H. Snyman: Die Afrikaner in Kaapland, 1899 - 1902 (*Argieffaarboek*, II, 1979, p.122).

⁶⁸⁾ Persoonlike onderhoud met ds. M.S. Daneel, jr., 24/6/97.

⁶⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/11/00 (Ongetiteld).

⁷⁰⁾ (KAB) AG 1271: Magistrate, Oudtshoorn - Lex, 28/11/00, no.76/00 Oudtshoorn, pp.1-3.

ernstig beskou en aan die hand gedoen dat hy 'n amptelike ontkenning van die gerugte op las van lord Roberts moet publiseer.⁷¹⁾

Die resident magistraat kon egter nie die identiteite van hierdie mense op parool vasstel nie, behalwe dié van ene kmdt. Dercksen (ook in dié dokument Diedericks genoem).⁷²⁾ Hierdie persoon was egter 'n uiters interessante geval. Navrae het aan die lig gebring dat hy nie was wat hy voorgegee het om te wees nie, want die regte kmdt. A.J. Dercksen van die Boksburg-kommando was in aanhouding in Kaapstad, maar het beweer dat sy naam gebruik is deur 'n persoon wat op Buffelsklip in die distrik Uniondale gebly het. Hierdie man wat hom as Dercksen voorgedoen het, was ook in die distrik Oudtshoorn bedrywig. Skynbaar was sy uitsluitlike doel met hierdie wanvoorstelling om geld by simpatiseerders vir sy eie gebruik te bekom.⁷³⁾

Hoewel pro-Boer vreemdelinge met rus gelaat is terwyl hulle 'n lae profiel gehandhaaf het, is hulle skerp veroordeel deur die lojaliste vir enige standpunt wat teenstrydig was met dié van die lojaliste, selfs al was dit nie aangaande die oorlog nie. 'n Duidelike bewys hiervan was die behandeling wat ene Dreyer te beurt geval het toe hy tydens 'n vergadering 'n ander perseel vir die spoorwegstasie voorgestaan het as die res van die vergadering. Die *Oudtshoorn Courant* was gou om uit te wys dat Dreyer se standpunt geen gewig gedra het nie deur neerhalend na hom te verwys as bloot 'n "gentleman on parole".⁷⁴⁾ Dit het die simpatiseerders genoop om Dreyer se eer te beskerm. Die redakteur van *Het Zuid-Westen* het daarop gewys dat hoewel Dreyer 'n eertydse Vrystater was, hy tydens die uitbreek van die oorlog in die Kaapkolonie op skool was en vir die duur van die oorlog in die kolonie gebly het. Daarby was hy ook geen vreemdeling op Oudtshoorn meer nie, aangesien hy die voorafgaande twee jaar reeds vir eerw. Odendaal van die Sendingkerk behulpsaam was.⁷⁵⁾

Waarskynlik die interessantste en mees invloedryke pro-Boer vreemdeling op Oudtshoorn en 'n persoon wat die felle aanslag van lojalistiese wantroue aan eie lyf gevoel het, was Nicolaas Hofmeyr. Hy was onder meer die befaamde skrywer van boeke soos die snelverkopende *Kijkjes in onze geschiedenis*, *Die Afrikaner-Boer en die Jameson-inval* voor die oorlog en *Zes maanden by die Boeren commandos* oor sy oorlogswedervaringe na die oorlog. Hofmeyr was volgens eie getuienis sub-redakteur van die *Bloemfontein Express* voordat hy in 1893 'n pos as professor in Hollandse Literatuur by die Staatsgimnasium in Pretoria aanvaar en daar saam met sy kollegas die eed van getrouheid aan die ZAR

⁷¹⁾ (KAB) AG 1271: R. Magistrate, Oudtshoorn - Lex, 29/11/00, no.83/00 Oudtshoorn, pp.1-2.

⁷²⁾ Ibid.

⁷³⁾ (KAB) AG 1271: Alleged impersonation of Commandant A.J. Dercksen, a prisoner of war on parole (aangeheg by Magistrate, Oudtshoorn - Lex, 22/1/01), ongedateer, pp.1-2; Lex - Magistrate, Oudtshoorn, 28/1/01, no.919/01, g.p. *Oudtshoorn Courant* 22/12/02 (Ongetiteld).

⁷⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 24/12/02 (Zeker Heer Dreyer); *Oudtshoorn Courant* 24/12/02 (Correspondence).

afgelê het.⁷⁶⁾ Na die anneksasie van die republieke is hy onder krygswet as ongewens verklaar en uit die Transvaal verwyder, maar was nie, soos Nienaber beweer, op parool nie.⁷⁷⁾ Hy het as eerste redakteur van die *Het Zuid-Westen* na Oudtshoorn gekom en só groot invloed, veral in simpatiseerder-geledere, uitgeoefen soos reeds in 'n vroeëre hoofstuk aangetoon is.

Teen November 1900 het daar 'n storm om sy kop losgebars, veral omdat hy redakteur van 'n blad met openlike pro-Boer sentimente was, terwyl daar ook groot ophef gemaak is van 'n hoofartikel wat hy op 1 November 1900 geskryf het waarin hy na Boereverliese tydens 'n veldslag as “ons verlies” verwys het.⁷⁸⁾ Hy is nie net in No.7 Vigilance Papers uitgekryt as 'n spioen en samesweerder nie (bewerings wat op foutiewe aannames berus het), maar C.A. Owen-Lewis van die South African League het twee keer aan die militêre owerhede geskryf en optrede teen Hofmeyr geëis. Hofmeyr is deur hom as 'n “dangerous man” wat groot skade met sy koerant op Oudtshoorn aanrig, beskryf. Ook George Wallis, jr. het self na maj. Cuthbertsen gegaan om die stappe wat teen Hofmeyr geneem behoort te word, te bespreek.⁷⁹⁾ Selfs vanuit militêre geledere is gevra dat Hofmeyr gearresteer en as krygsgevangene na die Kasteel in Kaapstad gestuur moes word.⁸⁰⁾ Dit is wel so dat Hofmeyr gedurende 1901 vir verskeie maande in Stellenbosch, waar sy vader aan die Seminarie verbonde was, gebly het, maar nêrens kon vasgestel word of hy soontoe gedeporteer is nie. Die *Het Zuid-Westen*, onder redakteurskap van Hofmeyr, is selfs by die Vigilance Committee se konferensie van 1902 geloof as verteenwoordiger “van gematigde Hollandsche gevoelens”.⁸¹⁾

Na die vredesluiting, op 14 Julie 1902, is regulasies bekend gemaak wat oud-inwoners van die republieke wat deur die Britte uit die twee nuwe kolonies verwyder is of op parool in die Kaapkolonie gebly het, moes nakom voordat hulle toegelaat sou word om na hulle eertydse woonplekke terug te keer. As eerste vereiste moes hulle die eed van getrouheid teenoor Brittanje aflê voor 'n resident magistraat waarna hulle besonderhede aan die Staff Officer, Prisoners of War gestuur sou word en hulle na hul tuisdistrikte sou

⁷⁶⁾ (TAB) SO/POW 8: N. Hofmeyr - The Secretary of the Executive of the South African Vigilance Committee (enclosed in Paroles Hofmeyr N from Oudtshoorn, Heever van der, Rev, Prince Albert, PR/A 770/00), 15/11/00, pp.1-4.

⁷⁷⁾ (TAB) SO/POW 8: C.S.O. Lof C. - The Secretary to the Law Department (copy) (enclosed in Paroles Hofmeyr N from Oudtshoorn, Heever van der, Rev, Prince Albert, PR/A 770/00), 7/12/00, g.p.; P.J. Nienaber: *Hier is ons skrywers*, deel I, p.134.

⁷⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 9/11/00 (Vragen en Gedachten).

⁷⁹⁾ (TAB) SO/POW 8: C.A. Owen-Lewis - Cuthbertsen, 1/12/00, g.p.; C.A. Owen-Lewis - Cuthbertsen, 6/12/00, g.p. (both inclosed in Paroles Hofmeyr N from Oudtshoorn, Heever van der, Rev, Prince Albert, PR/A 770/00).

⁸⁰⁾ (TAB) SO/POW 8: C.S.O. L of C. - The Secretary to the Law Department (copy) (enclosed in Paroles Hofmeyr N from Oudtshoorn, Heever van der, Rev, Prince Albert, PR/A 770/00), 7/12/00, g.p.

⁸¹⁾ *Het Zuid-Westen* 14/11/01 (Kort en Zakelijk).

kon terugkeer met die nodige permitte.⁸²⁾ In die distrik Oudtshoorn was daar heelwat persone wat van hierdie opsie gebruik gemaak het.⁸³⁾

5.3 Die weeskinders

Teen die einde van 1902 is daar op die inisiatief van die Oudtshoornse NG Kerk en ds. George Murray in besonder, 'n poging geloods om Boerekinders wat deur die oorlog wees gelaat is, uit die eertydse republieke na Oudtshoorn te bring. Op 24 November 1902 het ds. Murray die projek geloods deur daarop te wys dat Wellington reeds 40 wese "aangeneem" het en dat daar na ander gemeentes gesoek word om dieselfde te doen.⁸⁴⁾ Op 6 Desember 1902 het die kerkraad van die NG Kerk 'n soortgelyke versoek van C.P. Schultz van die Kaapstadse Hulpkomitee bespreek en besluit om 'n gemeentevergadering byeen te roep om die kwessie te bespreek.⁸⁵⁾ Hierdie vergadering is op 20 Desember 1902 gehou en met slegs vier teenstemme is besluit om minstens 30 weesmeisies vir 'n tydperk van drie jaar na Oudtshoorn te bring waar hulle versorg en opgevoed sou word teen 'n beraamde koste van £3 per kind per maand. Daar is voortgegaan met die kies van 'n komitee om die projek en geldinsamelingsveldtog te koördineer. Ds. Murray is as voorsitter en J.W. Louw as sekretaris verkies.⁸⁶⁾

Hoewel die versorging van hierdie weeskinders uiteraard 'n liefdesdiens was deur veral die Oudtshoornse simpatiseerders, was daar tog meer op die spel. In 'n belangwekkende hoofartikel wys die *Het Zuid-Westen* daarop dat die simpatiseerders tydens die oorlog 'n diepe medelye met die Republikeine gehad het, want hulle was "vleesch van ons vleesch en been van ons been" en daar word dan gesê: "Laat er van dat gevoel van medelijden en gebed nu op die Weesinrichting uitgestort worden."⁸⁷⁾ Die weesinrigting was dan ook vir die Oudtshoornse simpatiseerders 'n manier om op 'n praktiese wyse die teleurstelling van die oorlog te besweer en daadwerklik hulle simpatie met hul volksgenote van die Noorde te toon.

Na die gemeentevergadering is daar onmiddellik begin om die nodige geld in te samel en voorbereidende reëlins te tref. Benewens borgskappe wat tydens die vergadering ontvang is, en reeds genoeg was om 15 kinders te onderhou, het Hendrik S. (Hekkie) Schoeman van Schoemansdorp en Philip R. Schoeman van Kammanassie 'n huis gekoop en dit tesame met £250 om die huis te vergroot en die nodige belasting te betaal aan die weesinrigting geskenk. Terselfdertyd is daar kollektante vir elke wyk en maand aangestel wat mense moes werf wat óf bereid sou wees om elke kwartaal geld te skenk óf wat skenkings van

⁸²⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/7/02 (Martial Law Notice, District of Oudtshoorn); *Het Zuid-Westen* 24/7/02 (De Geschiedenis Repeteert Zichzelve).

⁸³⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Sub-District of Calitzdorp, list of persons on parole in the district of., ongedateer (c. 9/1902), p.538; (TAB) SO/POW 63: Staff Officer, Prisoners of War - Permit Secretary (enclosed in Oath of Allegiance administered to L.J. Hilleband at Oudtshoorn, PR/A 6051), 19/1/03, g.p.

⁸⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 24/11/02 (De Afrikaander Weezen).

⁸⁵⁾ (KAB) G 53/1/3: Handelingen eenen Kerke Raadsvergadering gehouden op Zaterdag den 6 Dec. 1902, p.315.

⁸⁶⁾ Ibid.; *Het Zuid-Westen* 22/12/02 (De Weeskinderen: Gemeente Vergadering).

⁸⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (Een Gedenkwaardige dag).

gebruiksgoedere soos hout en kos sou maak.⁸⁸⁾ Hierbenewens het die kerkraad van die NG Kerk op De Rust ook besluit om 'n "Bazaar voor Weezen" te hou. Hiermee is die bedrag van £116.18.2 ingesamel waarvan £50 aan die Langlaagte Weeshuis en die res aan die Oudtshoorn Weeshuis geskenk is.⁸⁹⁾

Hierdie skenkings, veral van verbruiksgoedere, het voortgeduur vir die tydperk van die bestaan van die weeshuis en die *Het Zuid-Westen* het sy lesers gereeld herinner dat "(p)rodukten zijn duur, en de middelen beperkt".⁹⁰⁾ Verskeie winkeliers het ook goedere geskenk terwyl juf. Louw, wat as matrone van die inrigting gefungeer het, met die regering 'n reëling getref het dat 'n treintrok verniet tot die inrigting se beskikking gestel sou word om goedere in groot maat vanaf Port Elizabeth te bring. Vier gemeentesusters het ook aangebied om vir die meisies klere te maak indien die materiaal verskaf word.⁹¹⁾

Uiteindelik is juf. Kate Smalberger, wat vroeër op Armoed skoolgehou het en later getroud is met ds. George Murray se seun, Harold, as onderwyseres van die wese aangestel⁹²⁾ en 'n juf. De Waal van Stellenbosch as huismoeder.⁹³⁾ Met groot afwagting is die dae afgetel vir die koms van die wese. 'n Uitvoerige program is beplan vir hulle aankoms wat 'n ontvangseremonie by die NG Kerkpastorie op die Saterdagmiddag na hulle aankoms en 'n konsert daardie aand in die C.J.V.-saal ingesluit het. Gemeentelede is ook versoek om hierdie geleentheid in groot getalle by te woon.⁹⁴⁾

Juf. Smalberger het die weeskinders op Potchefstroom gaan haal en hulle het met die trein tot op Vlakteplaas, waar die spoor op daardie stadium opgehou het, gekom⁹⁵⁾ en nadat hulle 'n nag elk op Vlakteplaas en De Rust deurgebring het, het die 30 meisies op Dinsdag, 7 Mei 1903, op Oudtshoorn aangekom. (John Murray is oortuig dat daar 33 meisies was. Die drie Lemmer-kindere waarna hier onder verwys word, het egter vroeër opgedaag en dit is moontlik dat hulle nie by die 30 ingereken is nie.⁹⁶⁾) In die dae na hulle aankoms is hulle in pare na sommige inwoners geneem waar hulle uiters gasvry ontvang is; hulle het op Saterdagmiddag die amptelike verwelkoming meegemaak wat deur 277 gemeentelede bygewoon is en die aand is hulle getrakteer op 'n konsert aangebied deur Nico Hofmeyr.⁹⁷⁾

Die bekendste van hierdie wese was die drie dogters van wyle genl. Lemmer wat onder genl. De la Rey geveg het. Hulle lot het die Oudtshoorniete aan die hart gegryp en hulle het in besonder die

⁸⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 5/1/03 (De Weesinrichting); *Het Zuid-Westen* 5/3/03 (Tien Weezen spoedig hier); *Het Zuid-Westen* 12/3/03 (Onze Weezen).

⁸⁹⁾ (KAB) G 152/1/1: Notulen eener Kerkraadsvergadering gehouden in die consistorie op den 28 sten Maart 1903, p.41; Notulen eener Buitengewone Kerkraadsvergadering gehouden den 16 den Mei 1903, g.p.

⁹⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 29/6/03 (De Weesinrichting).

⁹¹⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (De Ontvangst der Weezen).

⁹²⁾ *Ibid.*; Persoonlike onderhoud met John Murray, 19/10/93.

⁹³⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (De Ontvangst der Weezen).

⁹⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 23/4/03 (De Ontvangst der Weezen).

⁹⁵⁾ Persoonlike onderhoud met John Murray, 19/10/93.

⁹⁶⁾ *Ibid.*

⁹⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 7/5/03 (Onze Weezen); *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (De Ontvangst der Weezen).

verpersoonliking geword van die onuitspreeklike lyding wat die oorlog vir hierdie kinders meegebring het. Die gesin van ag kinders is na Lemmer se dood uitmekaar geskeur en in vier verskillende weeshuise geplaas waarvan die drie dogters op Oudtshoorn.⁹⁸⁾

Vir die tydperk wat die weesinrigting bestaan het, het die Oudtshoorniete geen moeite ontsien om hierdie meisies te laat tuisvoel en, in soverre hulle kon, te laat inskakel by die gemeenskap nie. Dit het die *Het Zuid-Westen* laat verklaar dat “zij zijn één met ons geworden.”⁹⁹⁾ Daar is onder meer gereeld uitstappies gereël na plekke soos Mosselbaai en die meisies kon verniet kulturele geleenthede soos musiekkonserte bywoon,¹⁰⁰⁾ terwyl skenkings voortdurend uit die gemeenskap na die weesinrigting gevloei het. Daarby het die goedhartigheid teenoor die weeskinders ook gehelp om grense tussen lojalis en simpatiseerder uit te wis, aangesien albei as gemeenskaplike doel die welsyn van die meisies gehad het.¹⁰¹⁾

Uit die voorafgaande blyk dit dat die mense wat vanaf ander distrikte tydens die oorlog na die distrik Oudtshoorn gekom het, diegene was wat voor die geweld van die oorlog gevlug het, onder dwang hulle tuistes moes verlaat, krygsgevangenes was wat op parool vrygelaat is of kinders was wat na die oorlog geen ouerhuise meer gehad het om na terug te gaan nie. Baie van hierdie mense het juis na die distrik Oudtshoorn gekom vanweë familie-, vriendskaps- of selfs geloofsbande. Dit was dan ook die Joodse gemeenskap wat die voortou geneem het in die poging om die vlugteling so goed as moontlik te akkommodeer. Die toewyding waarmee die meer verteenwoordigende Refugee Relief Committee sy werksaamhede ten opsigte van die verkryging van fondse en die versorging van die vlugteling in die distrik aangepak het, val op en die bystand van hierdie komitee was dikwels die enigste manier waarop die vlugteling kop bo water gehou het. Die deernis wat die inwoners van die distrik Oudtshoorn gevoel het vir die slagoffers van die oorlog, blyk egter veral uit die entoesiasme waarmee die projek om vir die oorlogswese na die vredesluiting ‘n tuiste in die distrik te bied, aangepak is. Waarskynlik was die groot waarde wat die ontvangs van die vreemdelinge vir die distriksbewoners ingehou het, juis die bevrediging wat hulle geput het uit die feit dat hulle iets positiefs kon doen om die lyding wat deur die oorlog meegebring is, te verlig.

⁹⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 23/4/03 (De Ontvangst der Weezen); Persoonlike onderhoud met John Murray, 19/10/93.

⁹⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (Een Gedenkwaardige dag).

¹⁰⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 7/9/03 (Dankbetuiging); *Het Zuid-Westen* 10/9/03 (Belofte, maakt schuld).

¹⁰¹⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (Een Gedenkwaardige dag); *Het Zuid-Westen* 7/9/03 (Dankbetuiging).

Hoofstuk 6

Krygswet en die optrede van die Boere: 'n oorsig

In die voorafgaande hoofstukke is hoofsaaklik gefokus op die verdeling van die Oudtshoornse gemeenskap in twee kampe: een wat lojaal aan Brittanje was en 'n ander wat die Republikeine simpatiekgesind was. Onderzoek is ingestel na hoe hierdie loyaliteit vergestalt is. Met die koms van die Boerekommando's na die Kaapkolonie teen die einde van 1900 en hulle invalle in die distrik Oudtshoorn gedurende 1901, het elke distriksbewoner egter op 'n akute wyse onder die oorlog begin ly, omdat alle fasette van die Oudtshoornse gemeenskapslewe deur die oorlog beïnvloed is. In hierdie en hieropvolgende hoofstukke sal spesifiek ondersoek ingestel word na die invloed wat die oorlog op die onderskeie terreine van die alledaagse lewe in die distrik Oudtshoorn gehad het.

Die twee vernaamste faktore wat die leefwêreld van Oudtshoorniete omvergewerp het, was krygswet – met verskillende vervolgingsgebruike onlosmaaklik hieraan verbind – en die optrede van die Boere in die distrik. Hierdie en die volgende hoofstuk sal oorsigtelik op hierdie aspekte fokus en het ten doel om die breë doek te verskaf waarteen die meer gedetailleerde bespreking van die invloed van die oorlog op elke afsonderlike lewensterrein, geprojekteer moet word.

6.1 Krygswet

Daar bestaan geen twyfel nie dat die grootste verandering in die Oudtshoorniete se leefwêreld veroorsaak is deur die afkondiging van krygswet in die distrik. Krygswet was nie soseer 'n wet nie, maar eerder 'n vrymag vir die administrateur van krygswet om sy wil te laat geld soos die oorlogsituasie dit vereis.¹⁾ Met die Boere se eerste inval in die Kaapkolonie in 1899 is krygswet vir die eerste keer afgekondig. Die eerste leërbevel betreffende krygswet is op 7 Desember 1899 gepubliseer.²⁾ Tot sir Alfred Milner, Britse Hoëkommissaris in Suid-Afrika, se teleurstelling, is krygswet egter net afgekondig in die distrikte van die Kaapkolonie wat deur die oorlog bedreig is,³⁾ met ander woorde die noordelike en noordoostelike distrikte.

Teen die begin van 1901 toe dit duidelik begin word het dat die distrik Oudtshoorn vir die eerste keer deur die Boere bedreig is, was die uiters ontwrigtende en beperkende uitwerking wat krygswet gehad het, reeds goed in hierdie distrik bekend. Die inwoners het dus alles in die stryd gewerp om te probeer

¹⁾ Taffy Shearing and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, p.3.

²⁾ J.H. Snyman: Die Afrikaner in Kaapland 1899 – 1902 (*Argiefjaarboek II* 1979, p.81).

³⁾ J.H. Snyman: *Rebelleverhore in Kaapland* (*Argiefjaarboek* 1962, p.1).

verhoed dat krygswet in Oudtshoorn afgekondig word. Dit, trouens, was 'n saak waarin lojaliste en simpatiseerders verenig was.

Die dringendste oproepe om te verhoed dat krygswet afgekondig word, het, ironies genoeg, uit die lojalistegedere gekom. Reeds op 3 Mei 1900 het die *Oudtshoorn Courant* in 'n hoofartikel sterk standpunt teen die afkondiging van krygswet ingeneem en oproepe ten gunste daarvan afgemaak as 'n "foolish cry".⁴⁾ Die pogings om krygswet te probeer afweer, het uiteraard 'n hoogtepunt bereik in Januarie 1901. Dieselfde koerant stel dit onomwonde in 'n hoofartikel dat krygswet in geeneen van die Suidwestelike distrikte afgekondig moet word nie "as we don't want it". Volgens die blad was meeste van die voorste boere lojaliste en sonder simpatie met die Boere wat, aldus die koerant, net ontbering veroorsaak het.⁵⁾ Die onakkuraatheid van hierdie stelling is reeds bewys, maar dit bied 'n goeie voorbeeld van die erns waarmee probeer is om krygswet te verhoed. In 'n volgende berig is die lojale boere opgeroep om 'n vergadering te hou waar hulle die dade van die Boere en hulle ondersteuners veroordeel om sodoende die afkondiging van krygswet te keer.⁶⁾ Geen vergadering van dié aard het egter plaasgevind nie.

Tog lyk dit of sommige boere wel hulle uiterste bes gedoen het om te verhoed dat krygswet in die distrik Oudtshoorn afgekondig word. Die beste voorbeeld hiervan is ene H.P. Marnitz van Van Wykskraal wat 'n brief aan die Goewerneur geskryf het waarin hy sê dat hy op Groot Brakrivier saam met die boere van Oudtshoorn, George en Mosselbaai vakansie gehou het. Volgens hom was hy "unsuspected" (waarskynlik wat sy lojaliteit aan Brittanje betref) en het hy die boere goed dopgehou. Hy het dan die Goewerneur verseker dat rebellie nie in dié drie distrikte sou voorkom nie en dat krygswet dus onnodig was. Hy het verder sy dienste aangebied om aanbevelings oor mense se eerlikheid en lojaliteit te doen.⁷⁾

Van simpatiseerderkant het ook die *Het Zuid-Westen* in 'n belangrike hoofartikel sy lesers aangespoor om met hulle optrede die "handel- en levendoodende" krygswet uit die distrik te hou. Die lesers word aangemoedig om hulle vryheid te waardeer en elke bewoner van die dorp en die aanliggende plase is opgeroep om hulle deel te doen deur onder andere op hulle woorde te let om sodoende "een akelige toestand van beperking en onvrijheid en bespieding" te verhoed. Die skrywer was egter realisties genoeg om te besef dat indien die Boere die distrik binnedring, niks die afkondiging van krygswet sou keer nie. Ironies genoeg, was hy egter oortuig daarvan dat die Boere nie na die distrik sou kom nie en dat die inwoners se optrede sou bepaal of krygswet afgekondig sou word, al dan nie.⁸⁾

⁴⁾ *Oudtshoorn Courant*, 3/5/00 (Ongetiteld).

⁵⁾ *Oudtshoorn Courant*, 10/1/00 (Ongetiteld).

⁶⁾ *Oudtshoorn Courant*, (A suggestion to our Loyal Farmers).

⁷⁾ (TAB) H.C. 49: Marnitz – Governor, Cape Town (enclosed in Intelligence 22/1/01), 13/1/01, pp.1-2.

⁸⁾ *Het Zuid-Westen*, 10/1/01 (Zwijgen is Goud).

Dit was, helaas, egter nie die geval nie en dit het gou geblyk dat Oudtshoorn nie die teenwoordigheid van Boerekommando's binne die distriksgrense gespaar sou bly nie. Reeds op 31 Desember 1900 het Milner voorgestel dat, aangesien dit gelyk het asof die hele Suidwes-Kaapkolonie, vanaf Beaufort-Wes tot Kaapstad, deur die Boere bedreig is, krygswet in al daardie distrikte afgekondig moes word.⁹⁾ Op 16 Januarie 1901¹⁰⁾ het hy ook in 'n brief aan die eerste minister van die Kaapkolonie gemeld dat genl. Settle die afkondiging van krygswet in sekere distrikte, waaronder Oudtshoorn, aangevra het. Milner het nie net sy steun aan dié versoek verleen nie, maar sit vier moontlike optredes deur die Kaapse regering uiteen en dit is duidelik dat hy veral voorkeur aan twee opsies gegee het. Ten eerste voel Milner dat krygswet oor die hele land, behalwe die regeringsetel, afgekondig moet word. Sy tweede opsies was om krygswet af te kondig nie net in die distrikte waarvoor Settle gevra het nie (Oudtshoorn, Willowmore en Ladismith), maar in alle distrikte behalwe Uitenhage. Hy argumenteer dat indien krygswet nie op daardie stadium so wyd afgekondig word nie, dit spoedig daarna sou moes gebeur. Volgens hom was die agtervolging van die Boere met krygswet, in plaas daarvan om dit op een slag oor 'n groot gebied te proklameer, oneffektief en "a little ridiculous".¹¹⁾

Op 17 Januarie 1901 is krygswet dan ook op die hele Kaapkolonie, behalwe Kaapstad, Simonstad, Wynberg, Port Elizabeth, Oos-Londen en die naturellegebiede, van toepassing gemaak.¹²⁾ Hiermee het die beperkende maatreëls van krygswet ook die distrik Oudtshoorn getref. Al die bepalinge wat ingevolge krygswet uitgevaardig is, is in beide koerante in die distrik gepubliseer deur die militêre owerhede met die doel, volgens die *Het Zuid-Westen*, "dat elkeen in dit district mocht weten wat zijn plicht onder de Krijgswet is en zich in geen noodeloze moeite, kosten en zelfs straffen dompele."¹³⁾ Vir die volgende ongeveer 18 maande sou Oudtshoorniete se lewens 'n ongekende omwenteling ondergaan aangesien die meeste krygswetregulasies, behalwe dié wat betrekking gehad het op die verkoop van drank aan swartes en die besit van vuurwapens en ammunisie, eers in Julie 1902¹⁴⁾ opgehef sou word. Daarna is op 19 September 1902 in die distrik Oudtshoorn aangekondig dat krygswet in die Kaapkolonie opgehef is, hoewel almal, behalwe sekere gespesifiseerde persone, onder die Peace Preservation Act nog verbied is om wapens en ammunisie te besit.¹⁵⁾

Die krygswetregulasies wat in die distrik Oudtshoorn afgekondig is, was natuurlik nie uniek tot die distrik nie. Op 1 Mei 1902 is byvoorbeeld 'n dokument, *Martial Law in Cape Colony, 1901 – 1902*, uitgegee wat soortgelyke dokumente van Februarie en Mei 1901 opgevolg het en waarin krygswetinstruksies

⁹⁾ (PRO) C.O. 48/551: Minute No.344 (Copy) (Enclosure No.5 in despatch of 3 January 1901), 31/12/00, pp.2-3 (FK 794, pp.40-41).

¹⁰⁾ Die datum op die brief word verkeerdelik as 16 Januarie 1900 aangegee.

¹¹⁾ (PRO) C.O. 48/551: Milner – Sprigg (Enclosure 6 in Cape No.12: 17/101), 16/1/01 (verkeerdelik aangedui as 00), p.1 (FK 794, p.180).

¹²⁾ (PRO) C.O. 48/558: Confidential: Extension of Martial Law in the Cape and Natal, 18/1/02, p.1 (FK 838, p.616).

¹³⁾ *Het Zuid-Westen* 18/2/01 (Krijgswet (sic) Bepalingen).

¹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/7/02 (Martial Law Notice); *Het Zuid-Westen* 21/7/02 (Geduld en Moed).

¹⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/9/02 (Martial Law Repealed).

gekonsolideer en gekodifiseer is. Snyman wys tereg daarop dat dit 'n lywige dokument is en dat dit elke lewensterrein beïnvloed het.¹⁶⁾ In die volgende paragrawe sal gelet word op van die belangrikste krygswetbepalings.

6.1.1 Kommandering

Die krygswetbepalings wat vir die breë gemeenskap van die distrik Oudtshoorn die grootste ontwrigting meegebring het, was bykans sonder uitsondering dié wat te doen gehad het met die kommandering van besittings. Soos gesien sal word het dié kommandering gewissel van beslaglegging op lewende hawe en oeste tot persoonlike besittings. Dit was egter veral die kommandering van ry- en trekdiere soos perde, muile en donkies – die eerste bevel wat onder krygswet uitgevaardig is – wat groot ontbering veroorsaak het. Dit was uiteraard vir die Britse militêre owerhede van die grootste belang om veral tydens die Boere se guerrillafase te verhoed dat die Boere vars rydiere bekom in die distrik en om terselfdertyd die Britse korpse se rydiere aan te vul. Daarom is daar voortdurend bevel uitgegereik wat eienaars verplig het om hulle rydiere na die dorpe te bring, waar dit in kampe aangehou is en/of deur die militêre owerhede oorgeneem is.

Tussen 19 en 22 Januarie 1901 het die eerste krygswetbevel waardeur inwoners verplig is om al hulle perde, muile en donkies na onderskeidelik Calitzdorp en Oudtshoorn te bring vir militêre inspeksie en aankope, verskyn.¹⁷⁾ Dit is duidelik gestel dat diegene wat weier om die bevel te gehoorsaam, strafbaar sou wees onder krygswet en daar is pertinent op gewys dat daar nie kontant betaal sou word vir diere wat teen 'n eenaar se wil gekommandeer is nie. Daar sou in sulke gevalle bloot 'n kwitansie uitgegereik word vir betaling na die beëindiging van die oorlog. Hierteenoor sou diegene wat hulle diere vrywillig aangebied het, onmiddellik vergoed word.¹⁸⁾ Reg deur die oorlog is krygswetbevel uitgevaardig wat eienaars gedwing het om hulle rydiere vir inspeksie en aankope deur die militêre owerhede na die dorpe te bring. Dit is ongelukkig nie bekend hoeveel rydiere uiteindelik gekommandeer is nie, maar tydens die eerste van hierdie prosesse is 289 perde in Oudtshoorn en 112 perde en 116 muile in Calitzdorp deur die Britse weermag aangeskaf.¹⁹⁾ Aanvanklik is net die beste rydiere opgeëis, maar reeds teen die einde van Februarie 1901 berig die *Oudtshoorn Courant* dat dit net die heel swakste perde is wat afgewys is.²⁰⁾

Interessant is dat, hoewel die *Oudtshoorn Courant* in sy beriggewing sy bes probeer het om die positiewe aspekte van die kommandering van rygoed te belig, dit tog nie die opoffering en ontevredenheid wat

¹⁶⁾ J.H. Snyman: Die Afrikaner in Kaapland, 1899 – 1902 (*Argiefjaarboek II* 1979, pp.81-82).

¹⁷⁾ OM 4128/291: J.C. Stapleton, 22/1/01 (Verkeerdelik aangedui as 1900); *Oudtshoorn Courant*, 21/1/01 (Martial Law. Army Remounts); (KAB) 1/CDP 3/1/8/1: Magistrate Oudtshoorn – Assistant Magistrate, Calitzdorp, 19/1/01, g.p.

¹⁸⁾ *Oudtshoorn Courant*, 21/1/01 (Purchase of Horses and Mules by Military).

¹⁹⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Veale – Resident Magistrate, Oudtshoorn, 1/2/01, p.181; *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (Ongetiteld).

²⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/2/01 (Ongetiteld).

daarmee gepaard gegaan het, kon wegsteek nie. Reeds in hulle rapportering van die reaksie van die distriksbewoners op hierdie eerste kommanderingsbevele, wys die koerant daarop dat waar perde deur die militêre owerhede afgekeur is, daar sonder uitsondering sugte van verligting was. Waar perde geneem is, het baie egter gevoel dat dit beter was só, eerder as dat die perde in die hande van die Boere sou val.²¹⁾

Toe die militêre owerhede teen 28 April 1901 egter ook die perde op die sogenaamde reserwelys vir militêre gebruik gekommandeer het, was daar saam met die algemene ontevredenheid ook desperaatheid.²²⁾ Die nood wat ontstaan het in die gemeenskap, word ten beste opgesom in 'n telegram wat voorste lojalis, Gert Olivier (LWV), direk aan genl. Brabant gestuur het in hierdie tyd. Hierin wys Olivier daarop dat die kommandering van rydiere tot op daardie stadium nie net groot ongerief nie, maar ook groot verliese veroorsaak het en dat die perde wat op daardie oomblik gekommandeer is, absoluut noodsaaklik was vir beide handelaars en boere. Hy het versoek dat die kommandering gestaak word en het die dringendheid van die versoek beklemtoon.²³⁾ Ten spyte van die feit dat die kommandant van Oudtshoorn bevele ontvang het om nie verder perde van lede van die CDF te kommandeer nie en om so min as moontlik perde te kommandeer wat noodsaaklik was vir handel,²⁴⁾ het die situasie, veral wat die boere, maar ook dorpsbewoners, betref, kritiek gebly. Dit was byvoorbeeld opmerklik by die Nagmaal van 22 Desember 1901 hoeveel minder plaasbewoners as gewoonlik dorp toe gekom het vir die geleentheid en dat dié wat wel daar was, gekom het met ossewaens omdat feitlik alle ander ry- en trekdier in die distrik gekommandeer was.²⁵⁾

As dit nie so ongerieflik was en soveel nood meegebring het nie, sou sommige van die planne wat gemaak is om vir die verlies aan perde te vergoed, baie humoristies gewees het. Ds. George Murray het byvoorbeeld geskryf dat sy perd, Bismarck, vir £1 gekommandeer is. Omdat hy dienste in die landelike areas moes hou, het ene Hans le Roux en dié se skoonseun, O. Fourie, elk vir hom 'n donkie gegee om voor sy kar te span. Hy voeg egter lakoniek by dat hy gevind het “that life is too short to do this work with donkeys so (I) sent them home again”.²⁶⁾ Beide Oudtshoornse koerante het deur die loop van 1901 berig dat koeie en osse die plek van perde voor karre ingeneem het. Die toneel van koeie wat voor menige kapkarre ingespan en gestuur is met teuels wat aan hulle horings vasgemaak was, het alledaags geword en daar is goedig mee gespot. Tog blyk die erns van die situasie uit die amperse nagedagte: “... the shoe pinches badly, but people as a rule take it philosophically – just grin and bear it.”²⁷⁾

²¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/2/01 (Martial Law).

²²⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/4/01 (Ongetiteld).

²³⁾ (KAB) DD 1/72: Olivier – Brabant, No.2159, ongedateer c. Mei 1901 g.p.

²⁴⁾ (KAB) DD 1/72: Memorandum Kmdt, Area – SOCDF (Enclosed in Olivier – Brabant, No.2159, g.d.), 13/5/01, g.p.

²⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/12/01 (Notes and Comments).

²⁶⁾ (CPN) MUR 1/3: G. Murray – H. Murray, 4/6/01, p.2.

²⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 28/3/01 (Nieuws: Komieke Tooneelen); *Oudtshoorn Courant* 17/10/01 (Notes and Comments); *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Notes and Comments).

Die plaaslike boere het ook vernuftige pogings aangewend om te keer dat hulle perde gekommandeer word. Tydens Augustus en September 1901 het die Boere, volgens 'n Britse inligtingsverslag, sowat 200 perde in die distrik Oudtshoorn bekom. Benewens die toeskietlikheid van kommandante, word dié toestand daaraan gewyt dat boere dikwels hulle perde uitgehonger het voordat hulle ingebring moes word vir militêre inspeksie, sodat die diere se toestand sleg was en hulle nie gekommandeer sou word nie. Ná die inspeksie is die diere weer gevoer en het hulle teruggekeer na 'n goeie kondisie.²⁸⁾

Nie net was daar ongelukkigheid oor die feit dat kommandering mense van diere noodsaaklik vir vervoer en boerdery- en handelsbedrywighede gestroop het nie, maar daar het ook groot ongelukkigheid ontstaan oor die manier waarop dit geadministreer is. Reeds met die eerste rondte inspeksies was daar besware teen die kort kennisgewing en veral teen die feit dat perde op 'n Sondag ingebring moes word.²⁹⁾ Die ontevredenheid met die administrasie van die kommandering van rydiere word ten beste verwoord in 'n brief van die waarnemende skoolinspekteur vir onder meer Oudtshoorn, Charles Hofmeyr, waarin hy kla oor die kommandering van twee perde wat hy by skoolinspekteur Mitchell geleen het. Hierdie perde is volgens hom uitsluitlik vir skoolinspeksies gebruik en as sulks is dit nog nooit vroeër gekommandeer nie en het genl. Brabant self onderneem dat die perde nie gekommandeer sou word nie. Met maj. Cavanagh se deurtog deur Oudtshoorn op 6 September 1901, en terwyl Hofmeyr in George was, is die perde egter gekommandeer.

Die interessantste aspek, wat ook die aard van die ontevredenheid en irritasie die beste weergee, is die persepsie wat by Hofmeyr ontstaan het na die kommandering. Uit sy lang brief blyk dit dat sy besware in drie kategorieë uiteenval. Eerstens kla hy oor die bedrag waarteen die perde gekommandeer is. Volgens hom was dit uiters mooi en goedversorgde diere en is 'n aanbod van £80 al vir een van hulle gemaak. Die militêre owerheid het hom egter slegs £50 vir beide gegee. Tweedens was hy ontevrede oor die onwilligheid van die plaaslike owerhede om hom enigsins te help. Hulle het blykbaar hulle net self verontskuldig deur te sê dat hulle slegs bevele uitgevoer het. Hofmeyr voeg betekenisvol by dat dit een van verskeie voorbeelde is waar “the manner in which petty officers ride roughshod over the sentiment of loyal citizens, in direct contradiction of the spirit in which their commanding officers issue their general orders”. In die derde plek voel hy dat daar onregverdig teen hom gediskrimineer is, want hoewel hy lid was van George se Town Guard en hy sy posisie as skoolinspekteur gebruik het om rassewrywing tussen Hollandse Afrikaners en Engelssprekendes te ontloot, is sy perde gekommandeer terwyl die padinspekteur toegelaat is om sy perde te behou. Hofmeyr sê voorts dat hy drie persone in Oudtshoorn

²⁸⁾ (KAB) GH 27/10: Report of Col. Alexander's March from Uniondale to Montague, Captain E. Crawley (Enclosed in Wynne – Governor Cape Colony (Enclosed in Confidential No.2, 24/9/01), 19/9/01) 4/9/01, p.1.

²⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 11/2/01 (Onder Krijgswet).

ken wat tussen hulle steeds 18 perde besit het, ten spyte van die groot hoeveelheid diere wat reeds in die dorp gekommandeer is.³⁰⁾

Selfs die burgemeester van Oudtshoorn het by die eerste minister gekla dat dit vir die inwoners van die dorp Oudtshoorn voel asof hulle aan strenger kommandering onderwerp is as ander dorpe. Hy het byvoorbeeld daarop gewys dat bykans alle perde en muile in Oudtshoorn gekommandeer is, terwyl handelaars van Mosselbaai se perde met rus gelaat is. Hy beklemtoon veral dat dit lojaliste was wat swaar onder kommandering gely het.³¹⁾

Die beswaar dat sommiges bevoordeel is in die kommanderingsproses, het ook elders ongelukkigheid veroorsaak. In 'n inligtingsverslag is gesê dat daar onder boere groot ontevredenheid geheers het omdat sommige boere toegelaat is om perde te behou. Nadat alle perde egter na die dorp gebring moes word, het hierdie ontevredenheid in die landelike dele van die distrik afgeneem. Tog was daar verdere onmin omdat sekere boere na hulle plase moes terugstap nadat hulle hul perde na die dorp gebring het. Daarby is ene Pfaff en Warren wat deur die militêre owerhede in diens geneem is om perde vir die weermag te bekom, toegelaat om terselfdertyd privaat met perde te spekuleer³²⁾ – 'n baie ongesonde situasie en een wat die weg vir korrupsie oopgelaat het.

Dat die kommandering van ry- en trekdier eene van die ergste dorings in die vlees van die Oudtshoornse gemeenskap was, word bevestig deur die feit dat hulle ontberings in hierdie verband nie saam met die oorlog tot 'n einde gekom het nie. Ook na die beëindiging van die oorlog was daar groot ontevredenheid oor die manier waarop rydier teruggegee is aan die mense van wie dit gekommandeer is. Een voorbeeld hiervan is donkies wat deur 'n kapt. Biscoe gekommandeer is. Op 24 Julie 1902 is aangekondig dat 600 donkies aan eienaars terugbesorg sou word in die verhouding tot die hoeveelheid wat van elke persoon geneem is. Dit sou egter op Riversdal plaasvind. Verskeie eisers van Oudtshoorn is dus gedwing om die lang en slegte pad per fiets aan te durf om darem iets terug te kry.³³⁾ Daar was ander frustrasies ook in die distriksbewoners se pogings om weer rydier na die oorlog te bekom. Oor die finansiële implikasies sal in 'n latere hoofstuk meer gesê word, maar 'n verdere groot probleem was dat baie van die perde wat wel in die distrik te koop aangebied is, in 'n baie swak toestand was, met heelwat wat perdesiekte onder lede gehad het.³⁴⁾

Benewens ry- en trekdier is daar ook tydens die oorlog heelwat voer gekommandeer en beperkings geplaas op die hoeveelheid voedsel wat elke huishouding kon aanhou. Gedurende die oorlog is verskeie

³⁰⁾ (KAB) SGE 1/310: Hofmeyr – The Superintendent General of Education, No.25, 16/9/01, pp.1-4.

³¹⁾ (KAB): Mayor Oudtshoorn – Prime Minister, No.273/1901, 25/4/01, g.p.

³²⁾ (TAB) H.C. 52: BX - onbekend (copy) (Enclosed in L70, (copy), 20/9/01), 14/9/01, pp.1-2.

³³⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/7/02 (Martial Law Notice. Donkeys Requisitioned by Military); *Oudtshoorn Courant* 28/7/02 (Notes and Comments).

³⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/9/02 (Diseased Horses).

bevele in hierdie verband uitgevaardig.³⁵⁾ Reeds op 24 Januarie 1901 is die eerste krygswetbevel gepubliseer waarin boere aangesê is om alle voer in die distrik onmiddellik na Oudtshoorn te bring. Die voorwaardes van vergoeding was dieselfde as by rydiere.³⁶⁾ Die groot hoeveelhede voer wat so bekom is, is in die kamp van dr. Russel by die Juta-Olivierbrug gestoor.³⁷⁾ Hierdie bepaling is reg deur die oorlog streng toegepas en die landelike areas is feitlik heeltemal gestroop van voer.³⁸⁾

Streng beperkings op die verspreiding van voedsel het bepaal dat huisgesinne in die landelike areas gewoonlik net toegelaat is om 'n week se kosvoorraad per huisgesin aan te hou en in sommige uitsonderlike gevalle twee weke se voorraad. Alle oortollige voedsel moes na die dorp gebring word en geen voedsel kon uit die dorp na plase geneem word sonder die skriftelike toestemming van die kommandant nie.³⁹⁾ As voorbeeld van hoe streng hierdie bepaling toegepas is, kan verwys word na die bevele wat die Oudtshoornse kommandant uitgereik het in verband met die meule op Calitzdorp. Die assistent-resident magistraat is gemaan om streng beheer oor die meule uit te oefen. Slegs 'n maksimum van 25 pond meel per huishouding per week is toegelaat en net genoeg meel om in hierdie behoefte te voorsien, moes gemaak word. Alle oortollige graan moes in Oudtshoorn gestoor word.⁴⁰⁾

Hierdie reëlins het natuurlik nie net baie ongerief vir veral plaasbewoners veroorsaak nie, maar in sommige gevalle ook lyding meegebring. Die situasie is baie vererger deur die gebrek aan vervoermiddels en die beperkings wat op bewegingsvryheid geplaas is. In een geval, wat as tipies voorgelê word, moes ene Van der Merwe, volgens alle aanduidings 'n lojale Hollandse Afrikaner, wat 20 myl van Oudtshoorn gewoon het, weekliks die daglange tog oor moeilik begaanbare terrein te voet aanpak om kos op die dorp te gaan haal.⁴¹⁾ Die beperkings op kos het verder veroorsaak dat arm bywoners en bruinmense wat nie meer kon werk nie en gewoonlik kos uit die plaashuis gekry het, noodgedwonge dorp toe moes trek omdat daar nie meer vir hulle kos op plase was nie.⁴²⁾ Selfs skole het gely onder die maatreël. William Deas van Kombuis het in November 1901 gerapporteer dat die skool daar die laaste kwartaal van 1901 swak bygewoon is, omdat kos in weeklikse rantsoene in Oudtshoorn aangekoop moes word.⁴³⁾

Die Britse militêre owerhede het ook ander items op gereelde grondslag gekommandeer. Saam met rydiere is ook fietse gekommandeer van so vroeg as 22 Januarie 1901 af. Net met 'n spesiale permit van

³⁵⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/1: Commandant, Oudtshoorn – Magistrate, Calitzdorp, No.188/190, 22/10/01, g.p.; *Oudtshoorn Courant* 11/11/01 (Notes and Comments).

³⁶⁾ OM 4128/284: Martial Law Order, Forage, No.13a, John C. Stapleton, 24/1/01, g.p.

³⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Ongetiteld).

³⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/9/01 (Ongetiteld).

³⁹⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/1: Commandant, Oudtshoorn – Magistrate, Calitzdorp, No.191/1901, 23/8/01, g.p.; F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, p.195.

⁴⁰⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/2: Commandant, Oudtshoorn – Magistrate, Calitzdorp, 1/11/01, g.p.

⁴¹⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, p.195.

⁴²⁾ G66 – 1902: *Reports on Public Health for the year 1901, including Reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, pp.87-88.

⁴³⁾ (KAB) SGE 1/288: Deas – Superintendent General of Education, No.218, 5/11/01, g.p.

die kommandant kon inwoners hulle fietse behou.⁴⁴⁾ Hierbenewens is ook waens gekommandeer.⁴⁵⁾ Saam met die kommandering van rydiere is saals en tooms ook gekommandeer. Net in enkele gevalle is toegewings gemaak dat lojale boere wat dit werklik nodig, hulle saals en tooms kon behou.⁴⁶⁾

Soos verwag kan word is op alle wapens en ammunisie beslag gelê. Op 21 Januarie 1901 het 'n krygswetbevel verskyn waarin bevel gegee is dat alle gewere en ammunisie op Oudtshoorn of Calitzdorp by die militêre owerhede ingelewer moes word voor 18:00 op 22 Januarie 1901.⁴⁷⁾ Soos verwag kan word, was die militêre owerhede besonder streng in hulle toepassing van hierdie regulasie. Nie net is die besit van vuurwapens en ammunisie strafbaar gemaak nie, maar persone wat kennis gedra het dat ander persone vuurwapens, ammunisie of dinamiet besit en dit nie by die militêre owerhede aangemeld het nie, het hulle ook blootgestel aan swaar strawwe. Slegs inwoners wat in een van die Britse korpse gedien het en magistrate, sowel as persone wat 'n permit van die kommandant bekom het om wapens en ammunisie aan te hou, is van hierdie bepalings vrygestel.⁴⁸⁾ Syfers vir Oudtshoorn is ongelukkig nie beskikbaar nie, maar uit 'n lys blyk dit dat teen Junie 1901 reeds 197 gewere by die assistent-resident magistraat op Calitzdorp ingelewer is.⁴⁹⁾ Hoewel al hierdie kommanderings heelwat ongerief en selfs verliese meegebring het, soos in latere hoofstukke uitvoeriger bespreek sal word, het dit nie naastenby dieselfde woede ontlok en ontberings tot gevolg gehad as die kommandering van rydiere nie.

6.1.2 Beperkings op bewegingsvryheid

Een van die eerste krygswetbevele waarmee die vryheid van beweging aan bande gelê is, het 'n aandklokkeel vir die dorp Oudtshoorn ingestel. Op 24 Januarie 1901 het die regulasie verskyn wat bepaal het dat niemand in die dorp saans na 22:00 uithuisig mag wees nie.⁵⁰⁾ Na die Kritzinger-inval afgeweer is, kon mense vanaf 22 Maart 1901 buitenshuis wees tot 23:00 saans, maar teen 1 Julie 1901 is maatreëls weer verskerp en moes dorpenaars tussen 21:00 en 5:30 in hulle huise wees, terwyl slegs diegene wat 'n spesiale permit van die kommandant gehad het, tot 23:00 kon uitbly. Na 23:00 moes alle ligte ook gedoof wees.⁵¹⁾ Eers teen 10 Februarie 1902 is die aandklokkeel verslap tot 23:00 vir almal en kon ligte eers om 23:30 gedoof word.⁵²⁾ Teen 4 Junie 1902 is die aandklokkeel heeltemal afgeskaf, behalwe vir diegene wie se name op die sogenaamde swartlys verskyn het.⁵³⁾

⁴⁴⁾ OM 4128/271: Martial Law Order, 22/1/01, John C. Stapleton; (CPN) MUR 23/3: Martial Law Licence no. 579, 18/6/02, g.p.

⁴⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/2/02 (Martial Law Order).

⁴⁶⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/1: Pfaff – Magistrate, Calitzdorp, No.40/1901, 13/2/01, g.p.

⁴⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Martial Law. Arms of Ammunition).

⁴⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Krijgswet Regulaties).

⁴⁹⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: List of arms in possession of A.R. Magistrate, Calitzdorp, g.d. c.6/01, pp.454-460.

⁵⁰⁾ OM 4128/285: Martial Law Order No.14a, John C. Stapleton, 24/1/01.

⁵¹⁾ *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Krijgswet Regulaties).

⁵²⁾ *Het Zuid-Westen* 10/2/02 (Krijgswet Order).

⁵³⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/6/02 (Martial Law Notice).

Die erns waarmee die aandklokkeël bejeën is, spreek duidelik uit die feit dat nie eers lede van die Town Guard wat nie aktief in diens was nie, hiervan vrygestel is nie.⁵⁴⁾ Tog het sommige Oudtshoorniete nie dié erns ten volle besef nie en die militêre owerhede het dus besluit om dit nog strenger toe te pas en heelwat persone is gearresteer en 'n ruk lank aangehou. Een sodanige persoon wat gearresteer is, was die redakteur van die *Het Zuid-Westen*. Hy het by geleentheid reg oorkant die huis waar hy loseer het, sit en gesels tot 22:20 en toe hy oorstap na sy kamer, is hy deur twee lede van die Town Guard gearresteer, na die Drilsaal geneem en daar vir meer as 'n uur aangehou voor hy met 'n waarskuwing vrygelaat is.⁵⁵⁾ Die redakteur was oortuig dat hy gevang is in 'n lokval en dat dit nie blote toeval was dat die Town Guard-lede op die presiese oomblik wat hy oor die straat gestap het, daar aangekom het nie. Of dit wel die geval was, kon egter nie vasgestel word nie. Wat wel duidelik is, is dat die entoesiasme van veral die jonger lede van die Town Guard soms hulle goeie oordeel oorskadu het. So is ook die kommandant op 'n keer gearresteer omdat hy na tien op straat was!⁵⁶⁾

Bewegingsvryheid is verder aan bande gelê deurdat persone wat binne of tussen distrikte wou reis, reispermitte daarvoor moes bekom. Na verskeie vorige krygswetregulasies in dié verband het die *Het Zuid-Westen* op 1 Julie 1901 'n samevatting hiervan gepubliseer. Hoe streng die beperkings op bewegingsvryheid was, het duidelik hieruit geblyk. Enigiemand moes te eniger tyd op versoek van 'n politieke of militêre ampsbekleër, hetsy van die gereëldde of ongereëldde korpse, sy permit kon toon. Net in uiters dringende gevalle, wat onder meer mediese redes ingesluit het, is beweging binne en tussen distrikte sonder 'n permit toegelaat. Niemand kon ook 'n dorp verlaat of binnekom tussen 21:00 en 05:00 nie. Daar is van almal, ook permithouers, verwag om met hulle aankoms by hulle bestemming by die kommandant of naaste militêre pos te gaan aanmeld of dat die mense by wie gekuier word, dit sou rapporteer by die kommandant of veldkornet. Van hotel- en losieshuiseienaars is verwag om 'n daaglikse rekord te hou van die name, beroepe, adresse en plekke vanwaar besoekers kom en waarheen hulle gaan en om dit daaglik aan die kommandant te rapporteer.⁵⁷⁾

Eers teen laat Junie 1902 is aangekondig dat permitte nie meer nodig is vir beweging tussen distrikte in No.15 Area nie en teen Julie 1902 is permitte vir beweging in die Kaapkolonie afgeskaf.⁵⁸⁾

Aanvanklik was permitte slegs verkrygbaar by die kommandant, maar later is 'n permitkomitee saamgestel vir hierdie doel en kon permitte ook by veldkornette verkry word.⁵⁹⁾ By die permitkantore was daar 'n geweldige samedromming soos talle mense, blank sowel as bruin, gepoog het om permitte te

⁵⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Keep early hours).

⁵⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 25/2/02 (Local and General).

⁵⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 25/2/02 (Meer Ijver dan Verstand).

⁵⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 1/6/01 (Krijgswet Regulaties).

⁵⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/6/02 (Martial Law Notice); *Oudtshoorn Courant* 3/7/02 (Abolition of Permits).

⁵⁹⁾ OM 4128/290: Martial Law Regulations, no.27a, John C. Stapleton, 4/3/01, p.1.

bekom. As oplossing het die *Oudtshoorn Courant* voorgestel dat afsonderlike kantore vir blank en bruin geopen moes word. Dié voorstel is vanaf Oktober 1901 geïmplementeer.⁶⁰⁾

Permitte vir beweging is dikwels geweier, veral om rebellie en ander simpatiseerderbedrywighede te onderdruk. Maar dit wil voorkom asof die weiering van 'n permit soms ook 'n tipe strafmaatreeël was om diegene wat volgens die toepassers van krygswet nie lojaal genoeg was nie, te straf. Die assistent-resident magistraat van Calitzdorp het byvoorbeeld kapsie gemaak daarteen dat sommige loyaliste se name op 'n lys verskyn het van diegene aan wie permitte nie uitgereik moes word nie. Hy het die weerhouding van permitte aan dié persone gesien as 'n onnodige strafmaatreeël.⁶¹⁾

'n Verdere krygswetbevel wat bewegingsvryheid ernstig aan bande kon lê, is op 2 Mei 1901 deur die Oudtshoornse kommandant uitgevaardig. Dit het bepaal dat alle distriksbewoners geregistreer moes word en dat 'n lys van die persone wat in 'n huis bly by die voordeur van daardie huis aangebring moes word. Enige poging om sodanige registrasie te verhinder, sou 'n £30 boete of drie maande tronkstraf meebring. Verrassingsbesoeke kon gebring word om te kontroleer of iemand weg was of 'n vreemde persoon daar aanwesig was. Indien sulke afwykings nie bevredigend verduidelik kon word nie, sou dit lei tot ernstige strawwe.⁶²⁾ Min is bekend oor die implementering van hierdie bevel. Dit lyk egter asof daar baie probleme ondervind is met die uitvoering daarvan, want eers op 16 Julie 1901 het die siviele kommissaris van Oudtshoorn gesê dat hy opdrag gekry het dat veldkornette registrasievorms moes uitdeel. Daar was egter groot weerstand by veldkornette om die opdrag uit te voer, aangesien die kommandant nie aan hulle vervoertariewe wou betaal nie en daar 5 200 huise was wat besoek moes word.⁶³⁾

'n Verdere beperking op bewegingsvryheid was dat alle roetes na die dorp Oudtshoorn gesluit is, behalwe Queenstraat (noord), Georgestraat (suid), Kerkstraat (oos) en Mark- en Van der Rietstraat (wes).⁶⁴⁾ Teen Oktober 1901 het 'n verdere krygswetbevel getoon dat sommige distriksbewoners met die verdedigingswerke, soos draadversperrings, gelol het en met ander roetes as bogenoemde toegang tot die dorp verkry het om sodoende die wagte te vermy. Swaar strawwe is ook vir sulke oortreders in die vooruitsig gestel.⁶⁵⁾

6.1.3 Beperkings op die vryheid van spraak, toegang tot inligting en vergadering

In die Kaapkolonie was een van die vernaamste maniere waarop vryheid van spraak aan bande gelê is, die beperkings wat onder krygswet op die verskyning van koerante en ander publikasies geplaas is wat

⁶⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/9/01 (Passen); *Oudtshoorn Courant* 14/10/01 (Passes).

⁶¹⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator No.15 Area, Oudtshoorn, 19/2/02, pp.383-384.

⁶²⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/5/01 (Martial Law Regulations).

⁶³⁾ (KAB) AG 1293: Civil Commissioner, Oudtshoorn – Lex, Cape Town, no.65/01, 16/7/01, g.p.

⁶⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/2/01 (Martial Law Notice).

⁶⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 10/10/01 (Krijgswet Kennisgewing).

volgens die militêre owerhede dislojaliteit teenoor Brittanje bevorder het. Die publikasies wat verbied is, het die bekende *South African News* en die meeste Hollandstalige nuusblaaie ingesluit.

Die *Het Zuid-Westen* wat Hollandstalig en simpatiek was teenoor die Boere, was van vroeg af reeds bewus van hierdie bedreiging van sy gereelde verskyning. Op 10 Januarie 1901 het dié koerant sy lesers gewaarsku dat dit verbied sou word, en die redakteur in die tronk sou beland, indien dit so uitgesproke dislojaal sou wees soos sommige heethoofde, en daar word tot omsigtigheid in uitsprake gemaak.⁶⁶⁾ In 'n hoofartikel op 14 Januarie 1901 skryf die redakteur dat die koerant voortdurend bespied en as oproermaker uitgekryt word en dit word in die voortuitsig gestel dat die koerant verbied kan word net omdat dit Hollandstalig was en die opposisieparty ondersteun het.⁶⁷⁾ Tussen 17 Januarie en 11 Februarie 1901 is toe wel 'n verbod op die publikasie van die koerant geplaas.⁶⁸⁾ Na die gedwonge sluiting het die redakteur egter per brief die prokureur-generaal se steun vir die voortgesette verskyning van die koerant gevra. Daarna is ook samesprekings met maj. Thomson, onder wie se gesag die koerant gesluit is, die kommandant van Oudtshoorn, maj. Sawyer, en die assistent-inspekteur-generaal, kol. sir Charles Parsons, gevoer.⁶⁹⁾

Die uiteinde was dat die resident magistraat op 25 Januarie 1901 reeds laat weet het dat Parsons geen beswaar teen die voortgesette publikasie van die blad het nie, mits die inhoud beperk word tot advertensies en gesensureerde nuus.⁷⁰⁾ Die koerant se kantoor is egter eers op Vrydag, 8 Februarie 1901, deursoek en die middag is toestemming verleen dat die koerant weer kon verskyn, met dien verstande dat die inhoud eers aan die perssensor voorgelê moes word.⁷¹⁾ Hierna is die *Het Zuid-Westen*, ten spyte van druk uit die Oudtshoornse lojalistegeledere, volgens krygswetbevel vir die duur van die oorlog uitgesluit van die verbod op publikasies.⁷²⁾

Al kon enigiemand dus 'n kopie besit en al kon dit oral verprei word, het dié koerant tydens die oorlog tog nooit uit die skaduwee van krygswet beweeg nie, veral omdat die inhoud voortdurend aan perssensuur onderwerp moes word,⁷³⁾ maar ook omdat verspreidingsprobleme ondervind is. Verspreiding is onder meer onderwerp aan 'n drie weke wagperiode wat die koerant genoodsaak het om die uitgawes op ander wyses as deur die pos by hulle lesers te kry.⁷⁴⁾ Dit moet duidelik gestel word dat die perssensuur en beperking op verspreiding nie direk op die *Het Zuid-Westen* gemik was nie, maar dat alle koerante hieraan onderhewig was. Wat wel uniek was aan die *Het Zuid-Westen*, was dat, synde 'n Hollandstalige

⁶⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 10/1/01 (Vragen en Gedachten).

⁶⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 14/1/01 (Met vuur spelen).

⁶⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 21/7/02 (Geduld en Moed).

⁶⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 11/2/01 (Onder Krijgswet).

⁷⁰⁾ (KAB) AG 1293: Magistrate, Oudtshoorn – Lex, Cape Town, no.15/01, 25/1/01, g.p.

⁷¹⁾ *Het Zuid-Westen* 11/2/01 (Onder Krijgswet).

⁷²⁾ OM 4128/279: Martial Law Notice, no.219, 21/2/01, John C. Stapleton.

⁷³⁾ *Het Zuid-Westen* 18/2/01 (Advertensie).

⁷⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 5/8/01 (Onszelfen).

blad, posmeesters te bang was om dit te versprei, selfs wanneer hulle dit volgens krygswet kon doen, en telkens eers vir militêre goedkeuring gewag het.⁷⁵⁾

Die perssensor het die *Het Zuid-Westen* tot groot omsigtigheid in sy beriggewing gedwing. Hoewel die koerant toegegee het dat 'n sensor uit 'n militêre oogpunt noodsaaklik was en openlik erken het dat dié publikasie billik behandel is, is die werksaamhede van die perssensor ook as 'n groot ontwrigting gesien.⁷⁶⁾ Dikwels is in hoofartikels daarvan melding gemaak dat woorde versigtig gekies moes word om nie aanstoot te gee nie en dat die veilige uitweg soms noodgedwonge gekies moes word.⁷⁷⁾ Die kommandant het die publikasies van 29 Julie en 1 Augustus 1901 verbied, maar die koerant op 5 Augustus 1901 weer toegelaat om te verskyn nadat die sensor dit deurgegaan het.⁷⁸⁾

Die *Oudtshoorn Courant*, synde 'n lojalistiesgesinde koerant, het heelwat minder probleme onder krygswet ondervind. Tog was dié koerant se publikasie ook onderhewig aan die goedkeuring van die perssensor en is daar dus onder krygswet ook aan dié blad voorskrifte gegee oor wat gepubliseer kon word.⁷⁹⁾ Die *Oudtshoorn Courant* het ook nie op 29 en 31 Julie 1901 verskyn nie vanweë 'n krygswetbevel wat die publikasie en sirkulasie van alle koerante in die area verbied het. Na 'n verduidelikende brief aan die militêre owerhede is die koerant egter weer toegelaat om op 5 Augustus 1901 te verskyn.⁸⁰⁾ In die koerant van 31 Oktober 1901 was daar egter 'n rare verskynsel toe 'n berig wat uit die Londense *Times* oorgeneem is onder die titel "A Boer Kommandant's Report", in sy geheel gesensor en die kolom net wit gelaat is.⁸¹⁾ Met die afskaffing van perssensuur op 17 Julie 1902 het die *Oudtshoorn Courant* hulle dankbaarheid oor dié reëling te kenne gegee, maar tog gesê dat die sensor nie vir hulle veel ongerief veroorsaak het nie.⁸²⁾

Soos verwag kan word, is ook posstukke onder krygswet geregleer. In krygswetregulasies is dit duidelik gemaak dat alle pakkies wat die distrik binnekom of verlaat, deurgesoek kon word. Verbode goedere sou gekonfiskeer word en die persoon aan wie of deur wie die pakkie gestuur is, sou vervolg word. Alle briewe, telegramme en dergelike posstukke sou ook onderworpe wees aan sensuur en dit was verbode om sulke skrywes in kodetaal te skryf.⁸³⁾

⁷⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 4/3/01 (Een vriendelijke wenk).

⁷⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 21/7/02 (Geduld en Moed).

⁷⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 28/3/01 (Aardrijkskunde).

⁷⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 2/8/01 (Onszelfen).

⁷⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Local & General).

⁸⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/8/01 (Stoppage and Resumption).

⁸¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 31/10/01 (A Boer Commandant's Report).

⁸²⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/7/02 (Notes and Comments).

⁸³⁾ OM 4128/290: Martial Law Regulations, No.27a, 4/3/01, John C. Stapleton; *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Krijgswet Regulaties).

Hoewel dit natuurlik vir die Britse oorlogspoging belangrik was om die verspreiding van inligting op hierdie manier te beheer, het dit nie net positiewe gevolge ingehou nie. Mev. Murray, vrou van die Oudtshoornse NG predikant, skryf byvoorbeeld dat Oudtshoorniete slegs af en toe pos en koerante kry wat dan ook al oud was. Daarom was hulle eintlik afgesny van die wêreld en aangewese op gerugte wat dikwels onbetroubaar was.⁸⁴⁾ So 'n toestand het dan ook die geleentheid geskep vir die verspreiding van pro-Boerpropaganda.

Die hou van vergaderings en byeenkomste is ook onder krygswet verbied. Byeenkomste kon slegs plaasvind met die skriftelike toestemming van die kommandant of die resident magistraat. Indien vier of meer persone addisioneel tot diegene wat op die perseel gebly het, byeengekom het, is dit as 'n vergadering gedefinieer. Later is enige byeenkoms van meer as ses persone as 'n vergadering geag. Slegs godsdienstbyeenkomste in goedgekeurde plekke van aanbidding en vergaderings van die afdelingsraad, stadsraad en Village Management Boards is toegelaat.⁸⁵⁾

Oor die invloed van hierdie krygswetregulasie is min bekend, maar daar moet aangeneem word dat dit op alle lewensterreine ontwigting veroorsaak het, omdat alle organisasies afhanklik was van vergaderings vir besluitneming. 'n Aanduiding van die ontwigting wat dié regulasie kon meebring, word gegee deur die situasie wat by skole soos dié op Armoed en Vlakteplaas geheers het, waar belangrike vergaderings nie gehou kon word nie en die nodige borgvorms dus nie ingevul kon word om finansiering vir die skool te verseker nie, aangesien geen permit verkry kon word vir die hou van 'n vergadering deur die skoolkomitee nie.⁸⁶⁾

Twee ander krygswetregulasies het verdere beperkings op die vryheid van spraak geplaas. Vanaf 28 Januarie 1901 is periodiek regulasies uitgevaardig waarvolgens enige persoon wat, volgens die mening van die kommandant, deur opruiende taal of optrede ontevredenheid onder Britse onderdane veroorsaak het, na 'n ander distrik gedeporteer kon word.⁸⁷⁾ Opruiende taal is gedefinieer as enigiets wat "onvergenoegdheid" onder Britse onderdane veroorsaak, vyandigheid tussen groepe in die gemeenskap bevorder, enige persoon aanmoedig om die wapen aan Boerekant op te neem of wat minagting teenoor die wettige owerheid uitdruk.⁸⁸⁾ Ten tweede is die verspreiding van valse gerugte ten sterkste verbied.⁸⁹⁾

6.1.4 Diverse krygswetregulasies

⁸⁴⁾ (CPN) MUR 2/13: Mev. Murray – Herold, 12/9/01, g.p.

⁸⁵⁾ OM 4128/297: Martial Law Regulations, No.15a, 28/1/01, g.p.; OM 4128/290: Martial Law Regulations, No.27a, 4/3/01, g.p.; *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Krijgswet Regulaties).

⁸⁶⁾ (KAB) SGE 1/288: G.J. Roux – The Superintendent General of Education, no.202, 10/10/01, g.p.; G. Barnard – The Superintendent of Education, no.30, 5/2/01, g.p.

⁸⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/5/01 (Martial Law Notice).

⁸⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Krijgswet Regulaties).

⁸⁹⁾ *Ibid.*

Benewens die reeds genoemde krygswetregulasies was daar nog vele ander wat sake oor 'n wye spektrum gereguleer het. Drankverkope, veral aan swartes, is streng onder krygswet beheer.⁹⁰⁾ Verskeie ander regulasies het dit ten doel gehad om die administrasie van krygswet glad te laat verloop en die taak van die Britse weermag te vergemaklik. Gewone distriksbewoners is verbied om enige deel van 'n militêre uniform of 'n khaki baadjie of broek wat soos dié van 'n uniform kon lyk, te dra.⁹¹⁾ Geen dier of ander item wat aan die Britse magte behoort het, mog geneem word nie. Geen offisier of ander gemagtigde persoon moes in die uitvoering van hulle take soos opgelê deur die kommandant, gehinder word nie. Geen daad wat die algemene orde en openbare veiligheid kon bedreig, mog begaan word nie. Die beweging van die Britse troepe moes op geen wyse belemmer word nie.⁹²⁾

Laastens het verskeie krygswetregulasies enige moontlike hulp aan die Boeremagte verbied. Na verskeie van hierdie regulasies is reeds in vorige hoofstukke verwys, maar ter wille van volledigheid word hier 'n kort opsomming gegee. Distriksbewoners is gemaan om toe te sien dat geen vure, wat as seine kon dien, snags op heuwels gemaak word nie.⁹³⁾ Verder moes die teenwoordigheid van Boerekommando's onmiddellik gerapporteer word.⁹⁴⁾ Britse onderdane is daarop gewys dat enige persoon wat aktief teen die Britse magte veg; ander aanspoor om teen die Britse magte te veg; aktief die Boere op enige manier van hulp is of wat op enige ander wyse die veiligheid van Britse troepe en onderdane in gevaar stel, vanaf 22 April 1901 dadelik gearresteer en deur 'n militêre hof verhoor sou word en hulle dus sou blootstel aan strawwe wat die doodstraf, dwangarbeid, tronkstraf en/of 'n boete ingesluit het. Enige persoon wat redelikerwys van sulke dade verdink word, kon sonder 'n dagvaarding gearresteer of uit die distrik gedeporteer word totdat 'n militêre hof hulle kon verhoor.⁹⁵⁾

6.1.5 Magstryd, magsmisbruik en ander absurditeite onder krygswet

Dit is duidelik dat krygswet baie mag in sommige mense se hande geplaas het. Dit was nie net die kommandant nie, maar ook militêre amptenare soos die perssensore, inligtingsoffisiere en assistent-administrateurs van krygswet wat besonder baie mag gehad het. Baie van hierdie ampsbekleërs het nie altyd dié mag met diskresie en verantwoordelikheid uitgeoefen nie en soms het dit gelei tot magshebsug, magstryde en magsmisbruike wat vele vorms kon aanneem. Nêrens word die magshebsug en magstryd

⁹⁰⁾ *Ibid.*

⁹¹⁾ OM 4128/290: Martial Law Regulations, no.27a, 4/3/01, g.p.

⁹²⁾ *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Krygswet Regulaties).

⁹³⁾ *Ibid.*

⁹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/9/01 (Martial Law Notice).

⁹⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Krygswet Regulaties).

wat kon ontstaan, beter geïllustreer as op Calitzdorp nie. Calitzdorp, synde 'n dorpie in die distrik ongeveer 30 myl wes van Oudtshoorn, het onder die kommandant van Oudtshoorn se jurisdiksie geval, maar die assistent-resident magistraat van Calitzdorp in sy hoedanigheid as assistent- administrateur van krygswet, het die alledaagse toepassing van krygswet in Calitzdorp en omgewing behartig.

Tussen Calitzdorp en Oudtshoorn het gereeld spanning geheers oor waar die beheer eintlik lê. In 'n brief aan die administrateur van krygswet in No.15 Area kla die assistent-administrateur van krygswet van Calitzdorp dat sy gesag ondermyn en hy verneder word deurdat mense openlik gesê het dat as hy hulle 'n permit geweier het, hulle dit op Oudtshoorn sou kry. Toe een van ds. Barry, predikant van die NG gemeente op Calitzdorp, se seuns 'n pas op Calitzdorp geweier is, het Barry hom tot J.C. Stapleton, assistent-administrateur van krygswet op Oudtshoorn, gewend. Dit het die assistent-administrateur van krygswet op Calitzdorp baie ontstel, want hoewel sy siviele amp dié van assistent-resident magistraat was, terwyl Stapleton resident magistraat was, het hy gevoel dat in hulle militêre ampte hulle beide direk onder die kommandant se gesag staan en dat Stapleton geen gesag oor hom gehad het wat krygswetadministrasie betref nie.⁹⁶⁾ Hy het voorts gekla dat waar hy permitte uitgereik het vir mense om handelsware te bekom, die hoofkonstabel van Oudtshoorn hierdie permitte na willekeur verander het.⁹⁷⁾

Die stryd was egter nie net tussen die magsbeksleërs onder krygswet op Calitzdorp en Oudtshoorn nie, maar Calitzdorp bied ook 'n uitstekende voorbeeld van die voortdurende stryd wat geheers het tussen die toepassers van krygswet, enersyds, en diegene wat daaraan onderhewig moes wees, andersyds. Die groot stryd in die Calitzdorp-omgewing het veral ontstaan tussen die assistent-administrateur van krygswet in Calitzdorp en ds. Barry.

Veral vanaf die begin van 1902 was daar 'n stortvloed klagtes vanaf die assistent-administrateur oor Barry se optrede. Hoewel hy aanvanklik erken het dat hy geen bewyse het dat Barry dislojaal is of dislojaliteit aanmoedig nie, het die assistent-administrateur volgehou dat Barry nie vertrou kon word nie.⁹⁸⁾ Daar is gekla dat Barry voortdurend wou hê dat permitmaatreëls verslap moes word, dat hy mense opgesteek het om te kla oor die tye waarop permitte uitgereik is, dat hy by die administrateur op Oudtshoorn wou gaan kla oor die manier waarop krygswet in Calitzdorp toegepas is en dat hy ontevrede was oor die aantal DMT-troepe wat op Calitzdorp gestasioneer was om te help met die toepassing van krygswet. Die assistent-administrateur sluit dan een van sy briewe af met die betekenisvolle sin:

“Summing the whole matter up shortly, Mr Barry wishes to rule this place and do as he pleases and looks upon all officers administering Martial Law as nuisances and

⁹⁶⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator, No.15 Area, Oudtshoorn, 14/1/02, pp.340-343.

⁹⁷⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Assistant Administrator – Administrator, No.15 Area, Oudtshoorn, 20/2/02, p.381.

⁹⁸⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator, No.15 Area, Oudtshoorn, 4/2/02, p.373.

incumbrances who should bow down to him to have his way failing which he would like to see them removed.”⁹⁹⁾

Op 15 Maart 1902 het die assistent-administrateur met genoegdoening gerapporteer dat hy getuienis bekom het van ‘n voorval waarin Barry ‘n persoon ontmoedig het om ‘n krygswetbevel na te kom. Hy stel dan ook summier voor dat Barry gedeporteer word na ‘n distrik soos De Aar “where he would have plenty of time and opportunity to mend his ways or think over his actions”.¹⁰⁰⁾ Barry is wel op die swartlys geplaas, maar sover vasgestel kon word, is hy nie gedeporteer nie. Hierdie magstryd sou ook sy merk laat op die kerklike en veral die onderwysgebied, maar hierop sal in ‘n latere hoofstuk gefokus word.

Krygswet, met die absolute mag wat dit in die hande van die militêre owerhede geplaas het, het natuurlik ook die weg oopgelaat vir magsmisbruik. Hierdie misbruike het gewissel van ernstig tot absurd en soms selfs lagwekkend.

Reeds op 26 Januarie 1901 is ‘n krygswetkennisgewing versprei waarin boere gewaarsku is dat sekere persone in die distrik van plaas tot plaas gegaan en voer spotgoedkoop gekoop het nadat hulle aan die boere gesê het dat die militêre owerhede die voer sou kommandeer en niks daarvoor sou betaal nie. Nie net is boere met hierdie skelmstreek verkul nie, maar dit het ook woede teenoor die militêre owerhede laat ontstaan.¹⁰¹⁾ Op Calitzdorp het die voorraadoffisier, J.J. Pretorius, en sy skoonseun, J.F. Koortzen, vroeg in 1902 weer aan boere laat weet dat Pretorius-hulle gemagtig is om alle droë vrugte by boere te koop teen ‘n prys wat Pretorius-hulle vasgestel het. Skynbaar het Pretorius en sy skoonseun die vorige jaar dieselfde gedoen en so op wederregtelike wyse uit net een boer se rosyntjies alleen, ‘n wins van £60 gemaak.¹⁰²⁾

Mag is egter nie net misbruik vir materiële gewin nie. Dit moet onthou word dat die absolute mag waaroor militêre owerhede beskik het, dikwels groot vrees by die gewone distriksbewoners ingeboesem het. Die *Het Zuid-Westen* verwys in ‘n hoofartikel na die manier waarop krygswet soms deur groot en klein rolspelers misbruik is om alles wat eie aan Hollandse Afrikaners was, te verkleineer en hulle te verneder. As voorbeelde noem die blad die feit dat geen advertensie in Hollands geplaas kon word wat nie ook in Engels verskyn het nie. Daar word ook verwys na die bangmaaktaktiek waarmee “sommige militaire handlangers” Hollandse Afrikaners tydens die krygswetperiode probeer intimideer het. Hulle sou byvoorbeeld aan ‘n persoon vra of hy dan nie in die vorige verkiesing vir Jan Schoeman (J.H. Schoeman) gestem het nie – iets wat ‘n doodsonde was in die oë van baie lojaliste. Dan was daar ook ongevraagde en

⁹⁹⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator, No.15 Area, Oudtshoorn, 14/1/02, pp.340-343.

¹⁰⁰⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator, No.15 Area, Oudtshoorn, 15/3/02, p.400-401.

¹⁰¹⁾ OM 4128/288: Notice under Martial Law, no.16a, 26/1/01, Resident Magistrate.

¹⁰²⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator, No.15 Area, Oudtshoorn, 21/2/02, p.385.

onregverdigde kritiek op NG predikante soos di. Andrew Murray en George Murray deur prominente Oudtshoornse gemeenskapsleiers.¹⁰³⁾

F.P.F. Vane, ‘n lid van die Militêre Hof wat in Oudtshoorn gesit het, verwys in sy naoorlogse boek ook na ‘n gesiene boer wat tydens die krygswettydperk by Vane gekla het dat hy vir D.A. Filer, intelligensie-offisier op Oudtshoorn, op ‘n oordrewe onderdanige manier moes groet – soos hy nog nooit voorheen enige amptenaar moes groet nie – elke keer as die boer by Filer om ‘n permit gaan aansoek doen het.¹⁰⁴⁾ Uit hoofde van sy amp is baie van die besluite wat die wel en wee van simpatiseerders bepaal het, na Filer verwys vir oorweging. Ook in die naoorlogse ondersoek deur ‘n parlementêre komitee na die skuldigbevinding onder krygswet van H.J. Mulder (LWR), wat later meer volledig behandel sal word, is skerp kritiek teenoor Filer uitgespreek. Die komitee het dit onaanvaarbaar gevind dat ‘n persoon wat voor die oorlog slegs ‘n winkelklerk was, onder krygswet skielik die mag verkry het om oor die lot van ‘n LWR en vrederegtter te besluit.¹⁰⁵⁾

In ‘n saak wat voor die Rondgaande Hof op Oudtshoorn gedien het, is ene Petrus Johannes van Greunen, ‘n gids van Calitzdorp, aangekla weens ‘n vermeende verkragting wat op 29 April 1902 plaasgevind het. Hoewel hy uiteindelik vrygespreek is en die hof sy weergawe aanvaar het dat die klaagster vrywillig tot seksuele omgang ingestem het en geen geweld ter sprake was nie, het die getuienis wat deur die getuies van die staat gelewer is, krygswet op ‘n absurde manier betrek. Die vermeende slagoffer, Katharina Hermanus, het getuig dat Van Greunen die oggend van 29 April 1902 in khaki geklee by haar huis opgedaag het en gesê het dat hy haar “commandeerde voor zijne doeleinden”. Die aand het hy weer gekom en gesê dat hy haar in die naam van die koning kommandeer en dat sy onder krygswet ‘n rebel sou wees as sy hom nie gehoorsaam nie. Haar moeder het hierdie getuienis bevestig.¹⁰⁶⁾ Nêrens kon getuienis gevind word dat die beskuldigde hierdie optrede ontken het nie en hy het wel ‘n skrobbering vir sy gedrag ontvang.

Laastens het kwajongens hulle eie plesier uit krygswet geput. Hulle het dit geniet om dikwels burgerlikes groot te laat skrik deur weg te kruip en dan “Halt! Who goes there?” te skree.

6.1.6 Ander nadele van krygswet

Die grootste nadeel van krygswet was die ontwrigtende uitwerking wat dit op al die terreine van die gemeenskapslewe gehad het. In die hieropvolgende hoofstukke sal hierdie belemmerende effek onder die

¹⁰³⁾ *Het Zuid-Westen* 28/5/03 (Na Twee Honderd Jaar).

¹⁰⁴⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, p.195.

¹⁰⁵⁾ C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C. Minutes October 1902*, pp.34-35.

¹⁰⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 22/9/02 (Rondgaande Hof).

loep kom. Saam met hierdie materiële ontwrigting en ongerief, het krygswet egter ook 'n erg versmorende uitwerking op die psige gehad. Die beste getuigenis van hierdie erg onderdrukkende uitwerking wat krygswet op geestelike vlak gehad het, blyk uit 'n petisie gerig aan koning Edward III en opgestel deur C.J. Langenhoven.

Langenhoven verduidelik dat die petisie opgestel is omdat daar geen ander wettige vorm van protes beskikbaar was nie, aangesien daar onder krygswet en met die heersende oorlogstoestande nie toegang tot die Hooggeregshof of ander siviele howe in die Kaapkolonie was nie. Die klein hoeveelheid ondertekenaars van die petisie word gewyt aan die probleme om effektief met ander te skakel vanweë die sensurering van pos, die verbod op die hou van vergaderings en vrye beweging wat aan bande gelê is.

In die petisie word gemeld dat die distriksbewoners reeds ly onder die Boereteenwoordigheid van die kommando's. In plaas van die beskerming van die Britse en koloniale owerhede wat hulle te wagte was, moet distriksbewoners ook gebuk gaan "under a system of Martial law administration worse than any slavery, foreign ... to all the principles of liberty which are the glory of Your Majesty's Empire, and calculated ... to produce incalculably evil moral consequences ... upon the character of Your Majesty's subjects by the demoralizing servility it nurtures and by the perversion of all conceptions of right and justice it entails". Melding is ook gemaak dat lojaliste behandel is met minagting en agterdog en wreed vervolgd is.¹⁰⁷⁾ Steun vir hierdie standpunt kom uit die onverwagte oord van die *Oudtshoorn Courant* wat deurentyd gepoog het om die positiewe in krygswet raak te sien. Hoewel die blad volgehou het dat krygswet so goed as moontlik in die distrik geadministreer is, het dit tog toegegee dat die krygswetstelsel mense verkleineer het en dat mense wat vroeër gewoond was aan deelnemende regering, onder krygswet gevoel het soos "human machines to be wound up and regulated and kept in order by the rule of thumb".¹⁰⁸⁾

Hieruit blyk duidelik hoe krygswet selfs die lojaliste in die distrik Oudtshoorn gedemoraliseer het. Miskien was die grootste skok wat krygswet veroorsaak het, die feit dat dit ingedruis het teen alles wat lojaliste as sterkpunte van die Britse Ryk gesien het: vryheid, beskerming van hulle regte, regverdigheid en geregtigheid.

6.1.7 Die kommandante en die redelike toepassing van krygswet

Krygswet kon maklik, en het soms, ontaard in 'n drakoniëse stelsel waaronder alle vryhede onderdruk is. Omdat krygswet egter 'n meganisme was om kommandante van distrikte groter mag te gee om volgens hulle diskresie op te tree, eerder as 'n wet, is dit te wagte dat die manier waarop krygswet toegepas is,

¹⁰⁷⁾ (US) MS 202 Pe. 2.2 (4) Petisie van Langenhoven aan Koning Edward (getranskribeerde kopie), pp.1- 2.

¹⁰⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/11/01 (Ongetiteld).

baie van die betrokke kommandant sou afhang. Benewens sy bekwaamheid, moet ook onthou word dat die oorlogstoestand in die distrik ook 'n rol sou speel in die strengheid waarmee krygswet toegepas is. Tog is dit so dat die manier waarop krygswet geadministreer is, in 'n groot mate van die onderskeie persoonlikhede van die kommandante afgehang het.¹⁰⁹⁾

Vanweë die vele beperkings wat onder krygswet op die vryheid van spraak geplaas is, is daar uiters min op te spoor oor die kommandante en hulle hantering van krygswetadministrasie. In die beoordeling van die kommandante moet dus grootliks staat gemaak word op sydelingse verwysings uit koerante en afleidings uit die algemene toedrag van sake in die distrik tydens elkeen se ampstermyn.

Met die afkondiging van krygswet is kol. sir Charles Parsons aangestel om krygswetadministrasie in die suidelike distrikte te hanteer, met maj. Sawyer wat, as kommandant, krygswet in Oudtshoorn sou toepas. Sawyer het vroeg reeds verklaar dat hy nie krygswet beskou as iets waarmee lojaliste gestraf moes word nie, maar dat dit ten doel gehad het om dislojaliteit te ontbloot.¹¹⁰⁾ Min is verder oor Sawyer bekend, maar met sy vertrek uit die distrik op 13 April 1901 het die *Oudtshoorn Courant* na hom verwys as 'n galante offisier wat baie vriende gemaak het¹¹¹⁾ – 'n moontlike aanduiding dat die toepassing van krygswet onder hom menslik was en hy genaakbaar.

Sy opvolger, maj. Trench, was net 'n kort tydjie op Oudtshoorn en nie baie gewild nie. In tipiese eufemistiese taal noem die *Oudtshoorn Courant* sy streng toepassing van krygswet "somewhat irksome", maar sê tog dat hy die belange van die gemeenskap op die hart gedra het. Met sy vertrek is hy vir 'n kort tydjie deur kapt. Dodgson vervang,¹¹²⁾ voordat maj. Tamplin (LWV) op 13 Mei 1901 in Oudtshoorn aangekom het om as kommandant oor te neem.¹¹³⁾

Tamplin was by verre die kommandant wat die meeste respek afgedwing het. Reeds met sy aanstelling het die *Het Zuid-Westen* sy koms verwelkom omdat voorsien is dat hy, as Kolonialer en met sy kennis van die kolonialiste, krygswet so genaakbaar as moontlik sou toepas.¹¹⁴⁾ Tamplin het op 27 Mei 1901 tydens 'n prysoorhandiging na 'n sportbyeenkoms 'n belangwekkende toespraak gemaak wat onmiddellik sy gewildheid by die distriksbewoners laat toeneem het. Hoewel hy in bedekte terme te velde getrek het teen die geleerde mense wat diegene met minder geleerdheid tot dislojaliteit verlei het, was die hoofinslag van sy toespraak versoenend van aard. Hy het daarop klem gelê dat dit reeds vir hom duidelik was dat die distrik Oudtshoorn nie so dislojaal was as wat elders geglo is nie. Verder het hy die samewerking tussen

¹⁰⁹⁾ J.S. Galbraith: *British War Measures in Cape Colony: A Study of Miscalculations and Mismanagement (Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal*, no.15, November 1983, p.73).

¹¹⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (Proclamation of Martial Law).

¹¹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 15/4/01 (Ongetiteld).

¹¹²⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/4/01 (The Commandant).

¹¹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 2/5/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 16/5/01 (Ongetiteld).

¹¹⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 15/5/01 (Onze Nieuwe Kommandant).

en die gesamentlike deelname van Hollandse Afrikaners en Engelssprekendes by die sportbyeenkoms geloof. Laastens het hy hom daartoe verbind om te streef om geluk en tevredenheid onder alle dele van die gemeenskap te bevorder.¹¹⁵⁾

Uiteindelik moet die toegeneentheid waarmee beide lojalis en simpatiseerder Tamplin bejeën het – soveel so dat hy selfs deur J.H. Schoeman in die parlement geloof is – waarskynlik toegeskryf word aan vier faktore. Eerstens het die feit dat hy ‘n Kolonialer was wat hom ‘n beter begrip van die heersende omstandighede en mense met wie hy te doen gekry het, gegee. Ten tweede was hy ‘n regsgeleerde¹¹⁶⁾ wat hom die nodige kennis, agtergrond en goeie oordeel besorg het om krygswet effektief, maar regverdig toe te pas. In die derde plek het Tamplin van die begin af eerder klem gelê op die versoenende as verdelende elemente in die gemeenskap. Mens kry ook nie die idee dat hy Hollandse Afrikaners wantrou het bloot vanweë hulle herkoms nie. Vierdens het hy ook tydens die grootste gedeelte van sy termyn die voordeel gehad dat daar nie Boerekommando’s in die distrik was nie en die gemeenskapslewe soveel as wat moontlik was, kon normaliseer.

Met sy vertrek op 11 September 1901, nadat hy na Uitenhage verplaas is, is ‘n oorkonde, onderteken deur van die voorste inwoners soos J.C. Stapleton, George Curtis, G.C. Olivier en John Bawden, aan Tamplin oorhandig waarin hy geloof is vir die oordeelkundige wyse waarop hy krygswet toegepas het, sy takt en bedagsaamheid.¹¹⁷⁾

Tamplin is as kommandant opgevolg deur ene kapt. Cornish-Bowden.¹¹⁸⁾ Soveel toegeneentheid as wat teenoor Tamplin bestaan het, soveel afkeer het die optrede van Cornish-Bowden in die gemeenskap ontlok. Die uitdrukking van ontevredenheid met Cornish-Bowden het ‘n hoogtepunt bereik in ‘n toespraak van J.H. Schoeman in die parlement gedurende 1902. Dit was tydens hierdie kommandant se ampstermyn dat Schoeman gearresteer, aangehou en uiteindelik deur die Militêre Hof skuldig bevind en gevonnissen is weens ‘n vermeende oortreding van krygswet. In sy toespraak het Schoeman gesê dat met Cornish-Bowden se koms na Oudtshoorn was dit “alsof al de kleine duiweltjies uit de hel waren losgelaten”; ‘n stelling wat in Engels vertaal is as “(he) made a very hell of Oudtshoorn” en sodoende baie kontroversie veroorsaak het. Ter staving van sy argument noem Schoeman verskeie voorbeelde waar mense onder krygswet swaar gestraf is vir onbenullige oortredings. ‘n Groot beswaar was ook Cornish-Bowden se swak behandeling van vrouens en Schoeman het ‘n brief, wat in Engels geskryf was, voorgelees waarin ‘n vrou uit die distrik kla oor die manier waarop sy behandel is.¹¹⁹⁾

¹¹⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/5/01 (The Commandant’s Speech).

¹¹⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 1/9/02 (Ons Oudste Lid).

¹¹⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* (Colonel Tamplin).

¹¹⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* (Ongetiteld).

¹¹⁹⁾ *Debates in the House of Assembly on the Fourth Session of the Tenth Parliament of the Cape of Good Hope 20th August to 14th November 1902*. 1903, p.59; *Het Zuid-Westen* 1/9/02 (Ons Oudste Lid).

In 'n belangwekkende reaksie op hierdie toespraak erken die *Het Zuid-Westen* die misdrywe wat tydens die Cornish-Bowden tydperk onder die dekmantel van krygswet gepleeg is, maar betreur nogtans die persoonlike aanval op die eertydse kommandant. Die blad meen dat Cornish-Bowden se taak bemoeilik is deurdat hy geen relevante ondervinding gehad het nie en hom totaal verlaat het op inligting van die intelligensiedepartement wat dikwels sterk bevooroordeeld en selfs onjuis was. Dit het uiteraard sy beoordeling van die situasie en die distriksbewoners se lojaliteit negatief beïnvloed. Tydens sy tydperk was die Boerekommando's ook op hulle bedrywigste in die distrik en spanning het voortdurend hoog geloop.¹²⁰⁾ Ten spyte van hierdie versagtende omstandighede blyk dit uit getuigenis dat Cornish-Bowden 'n diep gesetelde wantroue in die gemeenskap gehad het. Vane bevestig dat selfs van die mees vooraanstaande inwoners van die dorp nie 'n goeie woord oor Cornish-Bowden (vir wie Vane verkeerdelik "Harden" noem) te sê gehad het tydens sy ampstermyn nie.¹²¹⁾

Hy is opgevolg deur kapt. Foster, wie se ampsbenaming verander het na administrateur van krygswet. Dit blyk dat Foster ook streng was in sy toepassing van krygswet, maar in die bronne word daar nóg lof vir nóg afkeer in sy optrede uitgespreek.

Ten spyte van die baie negatiewe aspekte rondom die toepassing van krygswet, moet daar tog op gewys word dat dit soms met groot redelikheid toegepas is. Seker die beste getuigskrif in dié verband kom van die sekretaris van die Vrugtekwekersvereniging wat in Maart 1902 laat blyk het dat hy aan elkeen van die kommandante en die administrateur van tyd tot tyd versoeke gerig het en dat hy altyd goeie samewerking verkry het en redelike toegewings gemaak is.¹²²⁾

In die algemeen wys die feit dat ds. George Murray, wanneer die toestand in die distrik dit toegelaat het, buitendienste kon hou wanneer hy wou,¹²³⁾ die bykans ononderbroke verskyning van die *Het Zuid-Westen* en die sportbyeenkomste, musiekkonserte, toneelopvoerings en ander byeenkomste wat wel tydens krygswet gemagtig is en waaroor in latere hoofstukke meer volledig uitgewy sal word, dat krygswet nie altyd onsimpatiek en onbillik toegepas is nie.

6.1.8 Die voordele van krygswet

Ten spyte van die geweldige teenstand teen krygswet en die ontbering wat die stelsel meegebring het, het krygswet tog ook besliste voordele ingehou. Veral op die gebied van die bekamping van drankmisbruik en misdaad het krygswet 'n geweldige bydrae gelewer.

¹²⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 1/9/02 (Ons Oudste Lid).

¹²¹⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, p.194.

¹²²⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/3/02 (Notes and Comments).

¹²³⁾ (CPN) MUR 1/5: G. Murray – H. Murray, 8/8/01, g.p.; MUR 2/2: mev. Murray – Herold Murray, 15/8/01, g.p.

Onder krygswet is die verskaffing of verkoop van alkoholiese drank aan soldate en enige bruin en swart persoon verbied. Kroeë kon ook net tussen 08:00 en 22:00 oop wees.¹²⁴⁾ So laat as 26 Maart 1902 is steeds swaar strawwe in die vooruitsig gestel vir enigiemand wat drank aan swartes sou verskaf.¹²⁵⁾

Vanuit verskeie oorde is die heilsame invloed wat die algehele verbod op die verskaffing van alkohol aan swartes gehad het, geloof. Op 4 April 1901 het die *Oudtshoorn Courant* reeds gewys op die groot afname in die voorvalle van dronkenskap¹²⁶⁾ en teen die einde van die jaar het die resident magistraat die verbetering in die “moral and material welfare of the natives” wat tydens die verbod voorgekom het, geloof.¹²⁷⁾ Syfers toon dat gedurende 1900 122 swartes vir dronkenskap en 67 vir dronkenskap en rusverstoring aangehou is, terwyl dit in 1901 gedaal het na onderskeidelik 30 en 13 waarvan sewe swartes reeds voor die krygswetperiode gevonnissen is. In beide jare is ‘n totaal van 17 blankes vir dieselfde oortredings gestraf.¹²⁸⁾

Hoe vinnig die toestande wat dronkenskap betref, verswak het na die opheffing van krygswet, blyk uit die hoeveelheid ernstige klagtes in hierdie verband wat tydens die NG Kerk se Ring van George se 1902-sitting geopper is. In ‘n herderlike brief wat mede-onderteken is deur onder andere ds. George Murray en ouderling J.J. Schoeman is enkele redes gegee vir dié verswakking. Die toename in dronkenskap onder swartes is gewyt aan die heropening van kroeë na die opheffing van krygswet. Ironies genoeg word die toename van drankmisbruik onder blankes juis toegeskryf aan krygswet. Volgens die ondertekenaars se argument is baie blankes tydens krygswet gedwing om in dorpe oor te bly, waar hulle weens gebrek aan ‘n ander tydverdryf, hulle tyd in kroeë van hotelle deurgebring het. Waar sulke mense voor die oorlog nooit sulke plekke sou besoek het nie, was hulle na die oorlog gekondisioneer om dit nie as sonde te sien nie.¹²⁹⁾ Hoe akkuraat laasgenoemde argument is, kon nie met sekerheid vasgestel word nie, maar dit lyk tog asof die oorlog hier by die hare ingesleep word en daarom lyk die argument ietwat verdag.

Soos verwag kan word onder ‘n onderdrukkende stelsel soos krygswet, het misdaad tydens die krygswetperiode ook radikaal afgeneem. Die *Oudtshoorn Courant* het in die eerste helfte van 1901 al opgemerk dat misdaad afgeneem het vanweë die strenger toepassing van wet en orde en teen die einde van 1901 het die assistent-resident magistraat van Calitzdorp bevestig dat misdade soos aanranding, diefstalle en ander oortredings ‘n merkbare afname onder krygswet getoon het.¹³⁰⁾ So vroeg soos 5

¹²⁴⁾ OM 4128/290: Martial Law Regulations, no.27a, 4/3/01, g.p.

¹²⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/3/02 (Martial Law Notice).

¹²⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/4/01 (Martial Law – its effects).

¹²⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/10/01 (Martial Law and the sale of liquor to natives).

¹²⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/3/02 (Het Licentie Hof).

¹²⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 30/10/02 (Herderlijke Brief).

¹³⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 25/11/01 (Martial Law and the sale of liquor to natives); *Oudtshoorn Courant* 18/4/01 (Martial Law – its effects).

Oktober 1902 het die waarnemende resident magistraat berig dat daar 'n toename in misdaad in beide die dorp en distrik was na die afskaffing van krygswet.¹³¹⁾

'n Verdere klinkende sukses van krygswet was die verbetering van die sanitêre toestande in die dorp en distrik. Hierop sal in 'n latere hoofstuk meer volledig gelet word.

Die *Oudtshoorn Courant* het van twee verdere voordele van krygswet melding gemaak. Op 11 Maart 1901 het die blad gemeld dat krygswet versoening in die gemeenskap teweeg gebring het deurdat persoonlike verskille, meegebring deur vroeëre parlementêre verkiesings en die oorlog, "have smoothed down".¹³²⁾ Dié aanspraak blyk egter vergesog te wees. Dit is waarskynlik gekleur deur die koerant se begeerte om die Britse oorlogspoging op alle vlakke te ondersteun en deur die feit dat die uitspraak vroeg in die krygswetperiode gemaak is. Hierdie aanspraak word juis weerlê deur voorvalle waarop in hierdie en ander hoofstukke gewys word. Voorbeelde hiervan is die bittere magstryd op Calitzdorp en die feit dat die distriksbewoners mekaar verkla het vir krygswetoortredings. Krygswet het trouens eerder mense aangemoedig om mekaar te wantrou en te verkla.¹³³⁾ Versoening word hier verwar met onderdrukking in 'n stelsel waar mense bang was om hulle opinies te lug. Reeds op 11 Februarie 1901 het *Het Zuid-Westen* byvoorbeeld in 'n hoofartikel gesê dat dit nie onder krygswet die tyd was om politieke verskille te berde te bring nie, maar eerder om bevele te gehoorsaam.¹³⁴⁾

'n Ander oënskynlike voordeel wat krygswet volgens die *Oudtshoorn Courant* ingehou het, was juis dat dit "unquestioning obedience" meegebring het.¹³⁵⁾ Hoewel krygswet beslis gehoorsaamheid afgedwing het en dit 'n bate en selfs noodsaaklikheid was tydens die oorlog, was die onderdrukking van persoonlike vryheid, wat as prys betaal moes word, soos veral uit Langenhoven se petisie blyk, vir baie te veel.

Wat egter wel 'n groot voordeel was, aanvanklik veral vir die Britse oorlogspoging, maar uiteindelik vir die distrik in die geheel, was dat krygswet beslis 'n groot rol gespeel het in die ontmoediging van grootskaalse rebellie in die distrik Oudtshoorn. In 'n intelligensieverslag gedateer 14 September 1901, is bevestig dat hoewel daar baie simpatie vir die Boere in die distrik is, die "rigour of Martial Law" grootskaalse rebellie verhoed.¹³⁶⁾ Ook uit Calitzdorp het bevestiging gekom dat die streng toepassing van krygswet die praatjies oor rebellie stilgemaak het.¹³⁷⁾ Hoewel krygswet nie alleen daarvoor verantwoordelik was dat daar so min rebelle uit die distrik gekom het nie, is die klein hoeveelheid rebelle tog 'n teken van die effektiwiteit van krygswet.

¹³¹⁾ (KAB) AG 1005: Fischer – The Secretary to the Law Department, no.175/02, 5/10/02, g.p.

¹³²⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/3/01 (Notes).

¹³³⁾ (TAB) H.C. 52: BX - onbekend (copy) (enclosed in L70, 20/9/01), 14/9/01, p.1.

¹³⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 11/2/01 (Onder de Krijgswet).

¹³⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/4/01 (Martial Law – its effects).

¹³⁶⁾ (TAB) H.C. 52: BX - onbekend (copy) (enclosed in L70, 20/9/01), 14/9/01, p.1.

¹³⁷⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Philpott – Administrator No.15 Area, 2/8/02, pp.501-502.

Die voordeel wat 'n gebrek aan grootskaalse rebellie vir die Britse oorlogspoging ingehou het, is voor die hand liggend. Die distrik het egter ook uiteindelik voordeel hieruit getrek deurdat dit strawwe soos die doodstraf of konfiskering van plase van rebelle vrygespring het. Dít weer het verdere bitterheid na die oorlog verhoed en versoening op daardie manier vergemaklik.

Om hierdie gedeelte oor krygswet af te sluit, moet gesê word dat hierdie stelsel, soos verder gesien sal word, geweldige ontbering en ontwigting meegebring het, wat beslis in sommige kringe bitterheid veroorsaak het. Tog was daar diegene wat dit filosofies benader het met 'n standpunt dat oorlog nie 'n tyd vir fyngevoeligheid was nie, maar dat mens eerder die situasie moes aanvaar en selfs moes “glimlachen indien mogelijk”.¹³⁸⁾

6.2 Boeroptrede

Dit was nie net krygswet en die gepaardgaande vervolging vanaf Britse kant wat die leefwêreld van Oudtshoorniete ontwig het nie. Daar kan geargumenteer word dat dit indirek juis die aksies van die Boerekommando's was wat aan die wortel van die ontwigting gelê het, want as hulle nie die distrik Oudtshoorn bedreig en later binnegeval het nie, sou geen krygswet en gepaardgaande gebruike nodig gewees het nie. In hierdie afdeling sal daar egter gelet word op die direkte invloed wat die optrede van die Boerekommando's uitgeoefen het op die alledaagse leefwêreld van die inwoners van die distrik Oudtshoorn.

Die ontwigting wat deur die Boere meegebring is, was van 'n ander aard as dié onder krygswet. Waar krygswet 'n totaal onderdrukkende sisteem tot stand gebring het, was die Boere te min en het hulle te veel rondbeweeg om vir lang tydperke hulle wil op 'n gebied se inwoners af te dwing. Daarom was die ontwigting wat hulle optrede meegebring het merendeels veroorsaak deur sporadiese insidente, met 'n beperkte invloed wat grootliks beperk was tot die landelike dele van die distrik, hoewel die uitwerking daarvan soms in die dorp ook gevoel kon word.

Dit is dikwels moeilik om presies vas te stel watter ontwigting direk gewyt kan word aan die optrede van die kommando's, want in die amptelike dokumentasie waarin die ontwigtingswerk van die Boere aangetoon is, gaan dit hoofsaaklik om die afbrand van plaashuise, vernietiging van oeste en ander soortgelyke dade van ernstige vandalisme. Omdat hierdie tipe vernietiging, soos getoon sal word, nie in die distrik Oudtshoorn voorgekom het nie, is die navorser dikwels slegs aangewese op sydelingse opmerkings in bronne om 'n beeld te kry van watter ontwigting Boerekommando's wel veroorsaak het.

¹³⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 21/7/02 (Geduld en Moed); *Oudtshoorn Courant* 17/10/01 (Notes and Comments).

Reeds lank voor hulle koms na die distrik was die vernietigingswerk wat Boerekommando's in ander distrikte gepleeg het in Oudtshoorn bekend. Trouens, daar is dikwels in lojalistegedere en die *Oudtshoorn Courant* nie na die kommando's verwys as gevegseenhede nie, maar eerder as bendes plunderaars. Hoewel die kommando's, sover vasgestel kon word, nie hierdie naam gestand gedoen het met hulle optrede in die distrik Oudtshoorn nie, het hulle tog steeds heelwat skade aangerig en ontbering veroorsaak.

6.2.1 Skade aan openbare geboue

'n Geliefkoosde teiken van die Boere was regeringsgeboue soos poskantore en tronke. Tydens die hofsak van Thomas Barry, waarna vroeër verwys is, het 'n bruinvrou, ene Marie Maart, getuig dat die Boere in Januarie 1901 die hofgebou op Vlakteplaas binnegegaan, alle boeke opgeskeur en verbrand het en die gevangenes in die tronk vrygelaat het. Hierdie bewerings lyk egter erg oordrewe, want die tronkbewaarder op Vlakteplaas, Daniël Andries Swart, het in sy getuienis gesê dat die Boere gedreig het om die deur van die tronk af te breek as Swart nie oopsluit nie. Nadat hy oopgesluit het, het hulle net gevra of enige Boere daar aangehou word, wat nie op daardie stadium die geval was nie. Hierna het hulle die deur van die hofgebou oopgebreek omdat Swart nie die sleutel gehad het nie en het hulle die kas waarin die boeke en dokumentasie gehou is, oopgemaak op soek na geld. Swart maak egter geen melding van enige verdere vernietiging nie.¹³⁹⁾

Tydens September 1901 het die Boere op Calitzdorp hulle ook op openbare geboue toegespits nadat hulle goedere uit die winkels geneem het. Hulle het by die tronk die bewaarder se rewolwer afgeneem, maar geen skade aan die tronkgebou aangerig nie. By die poskantoor het hulle egter die telegraaf vernietig. Gedurende September het hulle ook skade aangerig aan die poskantore op Armoed, Doornrivier (by Oude Muragie), Meiringspoort en Schoemanshoek, terwyl die poskantoor op Vlakteplaas gedurende 1901 gesluit is.¹⁴⁰⁾ Hierdie skade aan veral poskantore was egter te wagte, aangesien dit kommunikasie omver gewerp het en die Boere kans gegee het om op te tree sonder dat die Britse militêre owerhede dadelik in kennis gestel kon word.

¹³⁹⁾ (KAB) AG 3488: Preparatory Examination, no.47 of 1901. Regina versus Thomas Andrew Barry, no.1/287 (Enclosed in District of Oudtshoorn, Class II. Thomas Andrew Barry, Farmer, Vlakteplaas, no.1/287), 11/2/01, p.14; (KAB) 3414 Voorlopige ondersoeke, Rebelle, Klas I, Oudtshoorn, ens., 1900 – 1904: Preparatory Examination No.31 of 1901. Regina versus Jacobus Lodewicus du Preez (ingesluit in District of Oudtshoorn Case of Jacobus Lodewicus charged with High Treason, no.R1/150), 29/1/01, p.11.

¹⁴⁰⁾ (KAB) AG 1293: Magistrate, Oudtshoorn – Lex, no.84/01, 28/8/01, g.p.; G40 – 1902: *Report of the Postmaster-General for the Year 1901*, pp.8-11, 72-73, 110.

By Meiringspoort het hulle die telegraaf vernietig en telegraaflyne gesny,¹⁴¹⁾ maar dit is veral die voorval by Schoemanshoek se poskantoor wat toon hoe brutaal en vandalisties die Boere soms kon optree. Op die oggend van 24 September 1901 het die Boere alle dokumentasie waarop hulle hul hande kon lê en die telegraaf in hierdie poskantoor vernietig. Hulle het verder geëis dat die posmeesteres die kluis se sleutels aan hulle oorhandig en toe sy weier, is sy met 'n rewolwer gedreig, waarna sy die kluis oopgesluit het. Hieruit het die Boere £10 se seëls geneem en verbrand, die "Postal Notes and Money Order"-boek vernietig en £14 se kontant geneem. Hierna het hulle gedreig om die poskantoor en omliggende geboue af te brand as die poskantoor sou heropen. Omdat die posmeesteres dus te bang was om terug te keer na haar werk, is die poskantoor vir geruime tyd gesluit.¹⁴²⁾

Ook die posdiens op die roetes vanaf Calitzdorp, George, Mosselbaai en Prins Albert na Oudtshoorn is gereeld gedurende 1901 ontweig. So het die Boere by geleentheid die poskar tussen Oudtshoorn en Prins Albert onderskep. Hulle het die possakke oopgesny en dít wat hulle nie geneem het nie, het hulle verbrand. Ook die perde en muile is geneem.¹⁴³⁾

Oor die skade wat die Boere aan winkels in die distrik aangerig het, sal in 'n latere hoofstuk volledig uitgewei word. Om hierdie afdeling oor die skade aan openbare geboue af te sluit, moet egter gewys word op die enigste geval wat opgespoor kon word, van die moontlike skending van 'n kerkgebou. Tydens die Barry-verhoor het twee bruinmense, Barend Bredekamp, jr. en Marie Maart, getuig dat die Boere in Januarie 1901 met hulle perde en al in die Sendingkerk op Vlakeplaas ingery het. Twee ander getuies, Stephanus Johannes Schoeman en Hendrik Nicolaas Schoeman, het hierdie aantyging egter ten sterkste ontken.¹⁴⁴⁾ Aangesien daar nêrens anders enige verwysing na hierdie voorval opgespoor kon word nie, is dit onmoontlik om met sekerheid te sê of dit wel plaasgevind het.

6.2.2 Skade aangerig aan plase

Die Boere het lank voor hulle koms na die distrik reeds 'n reputasie opgebou dat hulle die plaashuise afbrand en die oeste vernietig van boere wat hulle toorn ontlok het. Veral kmdt. Scheepers se reputasie het vrees ingeboesem nadat dit bekend geword het dat hy in die nabyliggende Langkloof plaashuise afgebrand het. Die Oudtshoorniete het dus die ergste verwag en van die eerste berigte wat in die *Oudtshoorn Courant* verskyn het nadat die Boere in Januarie 1901 die distrik binnegekom het, was dat plase en winkels geplunder is.¹⁴⁵⁾ Dat "geplunder" egter gans te 'n sterk woord was, blyk gou as in ag

¹⁴¹⁾ *Oudtshoorn Courant*, 14/10/01 (War News).

¹⁴²⁾ (KAB) GH 27/12: Memorandum from the Postmaster-General (Enclosure in Confidential Despatch No.3 of 2nd October, 1901, 27/9/01, g.p.

¹⁴³⁾ *Oudtshoorn Courant*, 14/10/01 (War News).

¹⁴⁴⁾ (KAB) AG 3488: Preparatory Examination, no.47 of 1901. Regina versus Thomas Andrew Barry, no.1/287 (Enclosed in District of Oudtshoorn, Class II. Thomas Andrew Barry, Farmer, Vlakeplaas, no.1/287), 11/2/01, pp.10, 12, 25, 38.

¹⁴⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/1/01 (Local and General).

geneem word dat dieselfde koerant in April 1901 berig het dat £100 meer as genoeg was om te vergoed vir al die skade wat die Boere tydens die eerste inval in die distrik aangerig het.¹⁴⁶⁾ Nadat die Boere vir goed uit die distrik onttrek het, kon die resident magistraat bevestig dat geen plaashuise afgebrand en geen ooste deur die Boere in die distrik Oudtshoorn vernietig is nie.¹⁴⁷⁾

Soms het dit geblyk dat die Boere nie nodig gehad het om plase te verniel nie, maar dat hulle reputasie van so 'n aard was dat die blote dreigement om skade aan 'n plaas aan te rig, genoeg was om hulle doel te bereik. Dit word ten beste geïllustreer deur die voorval waarby Kate Meeser, 'n onderwyseres op Kleindoorrivier op die grens tussen die distrikte Oudtshoorn en George, betrokke was. Volgens haar het die Boere in Augustus 1901 op die plaas aangekom en gedreig om die geboue af te brand en die plaas te vernietig. Die vreesbevange eienaars, die Raubenheimers, en later ook Meeser, het na Oudtshoorn gevlug waar hulle gebly het totdat die Boere die area verlaat het. Meeser moes hier op eie onkoste in 'n losieshuis bly.¹⁴⁸⁾

Geringe skade en groot irritasie is waarskynlik ook veroorsaak deur die feit dat die Boere kampdrade geknip het om dit vir hulle makliker te maak om in die distrik rond te beweeg.¹⁴⁹⁾ Aangesien volstruisboerdery swaar steun op 'n stelsel van kampe, is dit logies dat hierdie optrede van die Boere ook hier ontwigting veroorsaak het.

Waar die Boere dus relatief min skade aan plase aangerig het, het hulle groot skade berokken deur by elke moontlike geleentheid rydiere en voer te buit.

6.2.3 Die verkryging van rydiere, voer en voedsel

Dit is nie bekend hoeveel perde die Boere in die distrik gebuit het nie. Vanweë die kommandering van perde onder krygswet, kon die Boere net enkele perde op 'n slag bekom en hulle was ook nie altyd in die beste kondisie nie. Tog het die Boere, volgens 'n inligtingsverslag van September 1901, tot op daardie stadium reeds sowat 200 perde in die distrik Oudtshoorn bekom tydens hulle tweede inval in die distrik.¹⁵⁰⁾

Daar sal met enkele gevalle volstaan word as voorbeelde van hoe die Boere rydiere in die distrik bekom het. Soos in die volgende hoofstuk volledig bespreek sal word, was daar die geval van J.H. Schoeman wat

¹⁴⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/4/01 (Ongetiteld).

¹⁴⁷⁾ (KAB) AG 1005: Fischer – Lex, no.190/1902, Oudtshoorn, 22/10/02, g.p.; *Oudtshoorn Courant* 20/9/01 (Ongetiteld).

¹⁴⁸⁾ (KAB) SGE 1/288: K. Meeser – The Superintendent General of Education, no.172 Oudtshoorn, 8/9/01, pp.1-2; (KAB) SGE 1/288: K. Meeser – The Superintendent General of Education, no.237 Oudtshoorn, 1/12/01, p.5.

¹⁴⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/10/01 (Town Council).

¹⁵⁰⁾ (KAB) GH 27/10: Report of Col. Alexander's March from Uniondale to Montague, E. Crawley (aangeheg by Confidential no.2, 24/9/01), 4/9/01, p.1.

sy perde in die veld versteek het nadat hy twee keer onsuksesvolle pogings aangewend het om dit by die militêre owerhede in te lewer. Toe die Boere op sy plaas kom, het hulle hom gevra waar die perde is. Hulle het sy antwoord, dat hy die perde ingelewer het, nie geglo nie, omdat iemand anders hulle skynbaar ingelig het dat Schoeman sy perde weggesteek het. Hulle het dan ook die perde in die veld gevind en ook die perd wat Schoeman op stal gehad het, geneem. Toe Schoeman by hulle gesmeek het om die perde nie te vat nie, het hulle wel sy seun se ponie teruggegee. Volgens die Boere sou hulle die ander ook teruggegee het, maar aangesien Schoeman hulle probeer bedrieg het, het hulle dit as strafmaatreël gehou.¹⁵¹⁾

Soms het 'n Boerekommando se paadjies toevallig gekruis met mense wat te perd of per donkiekar in die distrik gereis het. Die Boere het dan summier die rydiere geneem. Hierdie lot het polisiekonstabels, predikante en dokters getref.¹⁵²⁾ By geleentheid het die Boere so die perde van H.J. Mulder (LWR) en die poskar bekom. Die mees opspraakwekkende geval van hierdie aard was egter toe die Boere twaalf karperde gebuit het by drie baie prominente dorpenaars en leiers in die lojalistegemeenskap. Mnre. Lind, George Curtis, burgemeester van Oudtshoorn, en G.C. Olivier (LWV), tesame met laasgenoemde se vrou, het vanaf Kaapstad oor Mosselbaai na Oudtshoorn teruggekeer nadat hulle die verwelkomingsgeleentheid van die hertog en hertogin van York bygewoon het, toe hulle hul vasry in 'n Boerekommando. Nadat hulle perde geneem is, is hulle toegelaat om hulle reis verder te voet voort te sit.¹⁵³⁾ Die Boere het ook by geleentheid die perd van eerwaarde Rogers gebuit, maar dit weer aan hom terugbesorg.

Na die geveg op 1 September 1901 waar die Boere 'n patrollie van die DMT in 'n hinderlaag gelei het, het dr. Truter van Oudtshoorn met 'n ambulans vertrek om na die gewondes om te sien. Dieselfde Boerekommando onder Theron het egter ook sy perde geneem, maar dit darem met vier muile vervang.¹⁵⁴⁾ Die Boere het na hierdie geveg, soos soms na ander skermutselings ook gebeur het, die perde en ander besittings soos wapens, ammunisie en selfs horlosies en geld van die Britse soldate wat gedood, gewond of gevange geneem is, gebuit.¹⁵⁵⁾

Die Boere het heelwat voer in die distrik bekom omdat krygswetbevele wat voer gekommandeer het, te laat deur die kommandant uitgevaardig is.¹⁵⁶⁾ Hoe wyd dit voorgekom het, is nie bekend nie, maar daar bestaan getuienis dat die Boere nie altyd voer gebuit het nie, maar soms betaling daarvoor aangebied het.

¹⁵¹⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of J.H. Schoeman*, Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn on the 2nd day of November (sic), 1901, September 1902, p.X.

¹⁵²⁾ (KAB) AG 1005: Stapleton – Secretary to the Law Department, no.19/1902, Oudtshoorn, 11/2/02, g.p.; *Oudtshoorn Courant* 16/9/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 20/9/01 (Ongetiteld).

¹⁵³⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/9/01 (Ongetiteld); C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was also referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Minutes, p.28.

¹⁵⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/9/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 20/9/01 (Ongetiteld).

¹⁵⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/9/01 (Ongetiteld).

¹⁵⁶⁾ (KAB) GH 27/10: Report of Col. Alexander's March from Uniondale to Montaque, E. Crawley (aangeheg by Confidential no.2, 24/9/01), pp.1-2.

Genl. Kritzinger, wat volgens alle aanduidings 'n baie beleefde offisier was, het byvoorbeeld in ruil vir voer wat hy by J.W. Louw geneem het, vir hom 'n perd aangebied. Louw het egter nie die perd geneem nie.¹⁵⁷⁾

Dit is verder bekend dat die Boere oral in die distrik op plase waar hulle aangedoen het, kos gekry het. Soos in vorige hoofstukke getoon is, is hierdie kos soms vrywillig deur distriksbewoners aan die Boere gegee, maar soms het die Boere dit ook onder dwang geneem en dit is dikwels uiters moeilik om vas te stel presies hoe die kos bekom is. Hierdie problematiek word byvoorbeeld duidelik geïllustreer in die saak voor die Militêre Hof waarin Stephanus Fourie onder andere daarvan aangekla is dat hy vrywillig slaapplek en kos aan 'n kommando onder Marais verskaf het. Johanna Veldtman, 'n bruienvrou wat by Fourie gewerk het, het haar tydens haar getuienis telkens weerspreek. Aanvanklik het sy gesê dat Fourie se suster vrywillig kos aan die Boere gegee het, maar later het sy gesê dat Marais kos geëis het. Twee Oudtshoornse rebelle wat saam met Marais se kommando op die plaas was, het egter getuig dat Marais eenvoudig brood en vleis gevat het toe die kommando op vertrek gestaan het.¹⁵⁸⁾ Ook in die saak van Hendrik Schoeman van Vlakteplaas voor die Militêre Hof, het Mietjie Titties, 'n bruienvrou in diens van Schoeman, getuig dat die Boere haar met 'n sambok gedreig het om aan hulle koffie te gee, waarna Schoeman en sy vrou gesê het dat sy eerder moes doen soos die Boere gevra het.¹⁵⁹⁾ Daar is enkele bewyse dat kommando's soms op groot skaal vee geslag het. In Januarie 1901 het Kritzinger se manskappe skape en beeste by Kruisrivier geslag, terwyl Scheepers se kommando in September 1901 'n veewagter van Nooitgedacht gedwing het om ses skape na hulle kamp te bring.¹⁶⁰⁾

Daar word weereens daarop gewys dat die Boere dikwels deur intimidasie probeer het om die effek wat krygswet gehad het, om te keer. Vroeër is al getoon hoe distriksbewoners deur die Boere gedwing is om krygswetregulasies te oortree deurdat hulle nie die teenwoordigheid van die Boere kon gaan rapporteer nie of selfs gedwing is om aan te sluit by die kommando's. Hierdie gedwonge oortredings van krygswet het natuurlik ook baie leed meegebring vir distriksbewoners wat sonder genade vervolgd is.

6.2.4 Aanhouding en aanranding

Dit het soms gebeur dat die Boerekommando's burgerlikes van die distrik Oudtshoorn gevange geneem en aangehou het. Dit is onduidelik waarom dit gedoen is. Tydens die eerste inval in die distrik is beide Daniël Andries Swart, tronkbewaarder op Vlakteplaas, en J.W. Louw, spesiale vrederegter, skynbaar in die Boerekamp by Vlakteplaas gevange gehou. Swart is gevange gehou omdat hy nie sy samewerking aan die Boere wou gee nie. Dit lyk nie asof hierdie aanhouding te straf was nie, want die Boere het self vir

¹⁵⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/2/01 (More alleged High Treason).

¹⁵⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

¹⁵⁹⁾ *Ibid.*

¹⁶⁰⁾ Taffy Shearing and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.50, 133.

Louw kos gegee, terwyl hulle toegelaat het dat Swart se vrou vir hom kos bring.¹⁶¹⁾ Sover vasgestel kon word, is hulle na 'n nag in die kamp weer vrygelaat.

Shearing noem voorbeelde van burgerlikes, maar veral lede van die plaaslike Britse korpse, van ander distrikte in die suidelike Kaapkolonie wat gevange geneem en gedwing is om voor Boerekommando's uit te stap,¹⁶²⁾ maar die getuienis wat oor die distrik Oudtshoorn ingesamel is, toon dat dáár selde, indien ooit, vir lang tye gevangenes by die kommando's was. Die reël was veel eerder dat wanneer Britse soldate, hetsy plaaslike of imperiale troepe, in die distrik gevange geneem is, alle bruikbare items soos wapens, ammunisie sowel as hulle perde geneem is en dat die Boere hulle dan vrygelaat het. In die geval van die troepe wat deur die Boere gevange geneem is na die geveg by Vlakeplaas op 1 September 1901, moes hierdie soldate eers 'n eed van neutraliteit aflê voordat die Boere hulle vrygelaat het.¹⁶³⁾

'n Ander interessante geval was dié een waarin Scheepers se kommando 'n 37-jarige Jood wat in die plaaslike korpse geveg het, ene A.Y. Ze'ev, in die distrik Oudtshoorn gevange genaam het. Scheepers het hom blykbaar met 'n geweer gedreig en beveel om 'n stuk varkvlies te eet. Die Jood het egter geweier, waarop Scheepers sy geweer laat sak het en gesê het dat as Ze'ev die vark sou geëet het, Scheepers hom sou geskiet het.¹⁶⁴⁾

Hoewel verwysings daarna uiters karig is, is dit beslis so dat die Boere soms die siviele bevolking, wit en bruin, aangerand het. Die resident magistraat het in November 1901 gerapporteer dat daar ses gevalle van “personal violence against whites ... but no outrages” was.¹⁶⁵⁾ Tog word daar in die bronne slegs in bedekte terme verwys na wat dalk aanrandings kon wees. T. Muller, 'n onderwyser van die Independent Sendingskool op Dysselsdorp, het byvoorbeeld in 'n brief gesê dat hy deur die Boere gevange geneem is en “a very narrow escape” gehad het.¹⁶⁶⁾ Van ene Willie O'Connoll word gesê dat hy “had a bad quarter of an hour” toe die Boere hom teëgekom en sy perd afgeneem het.¹⁶⁷⁾ Dan was daar ook sprake dat die Boere 'n jong seun van ene Meyer van Doornrivier mishandel het.¹⁶⁸⁾ By verskeie geleenthede is ook al gewys op die brutale optrede wat 'n kenmerk van Marais was en die dreigemente van fisieke geweld waarmee hy distriksbewoners geïntimideer het. Hoeveel van sy dreigemente hy uitgevoer het, is nie duidelik nie, maar dit is bloot logies dat 'n reputasie soos syne nie op dreigemente alleen gebou is nie.

Geen amptelike gegewens kon verkry word oor aanrandings deur die Boere op die bruin siviele gemeenskap nie. Tog was dit juis hulle wat die Boere die meeste gevrees het. Een voorbeeld hiervan was

¹⁶¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (De Zaak van J.W. Louw).

¹⁶²⁾ Taffy Shearing and David Shearing: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave*, pp.112, 114.

¹⁶³⁾ (KAB) DD 1/84: Tamplin – SO, CDF Cape Town, no.A 802, 26/9/01, g.p.

¹⁶⁴⁾ L. Feldman: *Oudtshoorn, Jerusalem of Africa*, pp.91-93.

¹⁶⁵⁾ (KAB) AG 1293: Magistrate, Oudtshoorn – Lex, no.129/01 Oudtshoorn, 28/11/01, g.p.

¹⁶⁶⁾ (KAB) SGE 1/288: Muller – Superintendent General of Education, no.199, Oudtshoorn, 30/9/01, g.p.

¹⁶⁷⁾ (TAB) H.C. 52: BX – Wallis (copy) (Enclosed in 2/9/01), p.2.

¹⁶⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/2/01 (Ongetiteld).

dat die bruinouers van die Independent Sendingskool op Dysselsdorp nie hulle kinders skool toe wou stuur nie, aangesien hulle bang was dat die Boere die seuns sou vang om as perde-oppassers op te tree.¹⁶⁹⁾

‘n Bruinman van Rietvlei het in Februarie 1901 beweer dat die Boere hom gevange geneem en snywonde aan sy polse en bobene toegedien het voordat hulle hom weer vrygelaat het. Die *Oudtshoorn Courant* het onmiddellik in reaksie die Boere as “(b)rutes” uitgekryt.¹⁷⁰⁾ By verdere ondersoek het dit egter geblyk dat hierdie man geld wat aan hom toevertrou is, gesteel het en hierdie storie versin en homself die wonde toegedien het om so sy daad te verdoesel.¹⁷¹⁾ Die feit dat hy egter aan hierdie tipe verskoning gedink het en die *Oudtshoorn Courant* hom dadelik onvoorwaardelik geglo het, toon duidelik dat daar by baie Oudtshoorniete die ferm geloof bestaan het dat die Boere hulle fisieke leed sou aandoen.

Dit is bekend dat die Boere geen genade betoon het aan swartes wat op enige wyse die Britse weermag aktief bygestaan het nie. Ten spyte van hierdie verklaarde beleid het die dood van Jacobus Hermanus, beter bekend as Zederas, van Buffelskloof in die distrik Oudtshoorn, op 26 September 1901 by Kruisrivier in dieselfde distrik, geskok en groot opspraak verwek.

Uit die ondersoek van J.H. Strydom, veldkornet van Kango-Wes, en die verhoor van Gideon Scheepers in Graaff Reinet, blyk dit dat Zederas en ene August Abrahams, volgens Abrahams se eie getuienis, deur die Britse militêre owerhede geld aangebied is om op die Boere te spioeneer.

Tydens die verhoor het Abrahams getuig dat hy aan Scheepers gesê het dat hy vir sy werkgewer gaan suiker en koffie koop het by die winkel. Aangesien die Boere egter geweet het dat sulke middele gekommandeer is, het hulle hom saamgeneem na die winkelier en laasgenoemde het bevestig dat daar nie koffie of suiker was nie. Nóg Abrahams, nóg Dawson, die winkelier, het egter volgens Strydom se verslag van sy ondersoek, hiervan melding gemaak. Abrahams het voorts getuig dat hy nooit erken het dat hy ‘n spioen was of ‘n makker gehad het nie. Scheepers se getuienis was egter dat Abrahams aan hom erken het dat hy en Zederas Britse spioene was en dat Abrahams gesê het dat hy vir Zederas in ‘n tuin sien werk het. Abrahams het volgens Scheepers ook ‘n nota by hom gehad, onderteken deur lt. Oliphant, waarin Britse wagte aangesê is om Abrahams-hulle ongehinderd te laat reis aangesien hulle op ‘n spesiale sending was. Van die twee klop Scheepers se weergawe beter met Strydom se verslag en met die feit dat Scheepers kort na Abrahams se gevangeneming drie ruiters reguit na Zederas gestuur het om hom te gaan haal.

¹⁶⁹⁾ (KAB) SGE 1/288: Muller – Superintendent General of Education, no.199, Oudtshoorn, 30/9/01, g.p.

¹⁷⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/2/01 (Ongetiteld).

¹⁷¹⁾ (KAB) AG 1293: Magistrate, Oudtshoorn – Lex, no.23/01 Oudtshoorn, 15/2/01, g.p.

Volgens Richard Dawson se getuienis het drie Boere Zederas uit die tuin geroep, hom oor 'n muur getrek en daarna beskuldig dat hy die Boere dood wou hê. Toe is hy met 'n sambok geslaan en na Scheepers geneem. Daar het hy blykbaar aanvanklik ontken dat hy 'n spioen was, maar nadat Scheepers aan hom gesê het dat Abrahams reeds erken het, het Zederas ook beken. Oor wat hierna gebeur het, stem die getuies saam: Scheepers het Zederas en Abrahams laat lootjies trek en daarna vir Zederas ter dood veroordeel. 'n Lid van Scheepers se kommando het toe vir Zederas in die nek en kop geskiet. Scheepers het vir Abrahams vrygelaat met 'n briefie gerig aan "Mr Olivant" waarin Scheepers daarop gewys het dat dit sy opdrag was om swartes wat in diens van die Britse weermag gestaan het, te skiet ongeag of hulle gewapen of ongewapen was. Hulle bloed was aan die Britse militêre owerhede se hande, aldus Scheepers.

Scheepers het sy optrede geregverdig deur te sê dat hy eintlik albei moes geskiet het. Omdat hy dit nie oor sy hart kon kry nie, het hy besluit om hulle lootjies te laat trek en dan die een te skiet en die ander vry te laat. Nieteenstaande hierdie verduideliking is Scheepers onder andere op hierdie klag skuldig bevind en het dit uiteindelik daartoe gelei dat hy ter dood veroordeel is.¹⁷²⁾

6.3 Slot

Uit die voorafgaande is dit duidelik dat elke Oudtshoorniet vanaf 1901 nie net deur die oorlog geraak is nie, maar dat elkeen op een of ander wyse daaronder gely het. Krygswet het nie net groot ongerief en ontwigting op materiële vlak meegebring nie, maar die verlies onder die krygswetstelsel van persoonlike en politieke vryheid, wat vir baie inwoners van die distrik Oudtshoorn kosbaarder as enigiets anders was, sou geestelike letsels op die gemeenskap laat.

Die teenwoordigheid van die Boerekommando's in die distrik het die lewe van die inwoners van die distrik Oudtshoorn verder gekompliseer. Veral simpatiseerders kon toe nie meer van 'n afstand af morele en monetêre steun aan die Boeresak verleen nie, maar is voor 'n onhoudbare keuse gestel om óf hulle volksgenote daadwerklik te help deur byvoorbeeld kos en inligting te voorsien en nie die Boere se teenwoordigheid aan die Britte te rapporteer nie – en hulle sodoende aan vervolging onder krygswet bloot te stel – óf om die krygswetbevele nougeset na te kom en hulle die gramskap van die Boere op die hals te haal. Ook diegene wat geen begeerte gehad het om enige hulp aan die Boere te verleen nie, is soms daartoe gedwing en is net so ywerig onder krygswet vervolgd. Vrees vir krygswet, enersyds, en vir wat die Boere aan hulle kon doen, andersyds, het deel geword van bykans elke inwoner van die distrik Oudtshoorn se daaglikse bestaan.

¹⁷²⁾ (KAB) AG 2071: J.H. Strydom – The Resident Magistrate, Oudtshoorn (aangeheg by Stapleton – The Secretary to the Law Department, no.169/1901, 12/10/01), 5/10/01, pp.1-4; (VAB) A 155/184/1: *The Trial of Scheepers*, pp.14-15, 23, 27, 29-30.

Hoofstuk 7

Vervolging

Ineengestrenge met die administrasie van krygswet is die vervolging waaraan enigeen wat skuldig bevind is aan 'n krygswetoortreding of wat volgens die oordeel van die militêre owerhede op enige wyse die Britse oorlogspoging skade kon berokken, blootgestel was. In hierdie hoofstuk sal ondersoek ingestel word na die hofsake, strawwe en ander vervolgingsgebruike wat deur die Britte in die distrik Oudtshoorn aangewend is.

7.1 Vervolging van alledaagse krygswetoortredings

Dit is moeilik en uiters problematies om krygswetoortredings te kategoriseer, maar met *alledaagse krygswetoortredings* word verwys na daardie oortredings van krygswetbepalings wat in die geval van skuldigbevinding gelei het tot 'n ligte vonnis – gewoonlik 'n ligte tronkstraf met 'n keuse van 'n boete. Hierdie sake is gewoonlik ook in groot getalle per dag in die magistraatshof afgehandel. 'n Verdere kenmerk was dat hoewel 'n krygswetregulasie oortree is, dit gewoonlik nie die Boerekommando's direk van hulp was nie. Die name van die oortreders wat skuldig bevind is en die strawwe wat aan hulle opgelê is, is gewoonlik in beide Oudtshoornse koerante gepubliseer. Vanweë die geweldige groot aantal van hierdie sake en die skrapse inligting wat daarvoor beskikbaar is, is dit onmoontlik om hierdie aspek in volle detail te bespreek. Tog is dit moontlik om sekere breë tendense af te lei.

Vanaf Februarie 1901¹⁾ tot Julie 1902²⁾ is daar op baie gereelde grondslag kriptiese verslae, wat net die naam, straf en gewoonlik ook die oortreding wat krygswetoortreders begaan het, bevat in beide Oudtshoornse koerante gepubliseer. Dit is nie bekend of die koerante dit as nuuswaardig beskou en dit uit eie oorweging gepubliseer het en of hulle deur die militêre owerhede daartoe gedwing is sodat die strawwe as 'n afskrikmiddel kon dien nie. Die inligting in beide koerante is merendeels dieselfde met net enkele gevalle waar strawwe verskillend weergegee word of sekere name in een koerant verskyn, maar nie in die ander nie. Dit is dus ook nie duidelik of die koerante 'n volledige rekord gee van alle persone wat op hierdie wyse vir krygswetoortredings gestraf is nie. Die name van meer as 130 mense wat in hierdie tipe sake skuldig bevind en deur die resident magistraat gevonniss is, verskyn in die koerante, maar dit lyk baie waarskynlik dat heelwat meer mense op hierdie wyse vervolgd is, aangesien daar soms in ander bronne terloopse verwysings na krygswetsake gemaak word, wat nie in die koerante weergegee is nie.

¹⁾ *Het Zuid-Westen* 21/2/01 (Krygswet Overtreding).

²⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/7/02 (Magistrate's Court).

Wat wel duidelik is, is dat hierdie sake volgens aanduidings in die koerante, gewoonlik verhoor is deur die resident magistraat of assistent-resident magistraat in daardie hoedanigheid en dat daar slegs in enkele gevalle melding gemaak is van die titel onder krygswet verkry, nl. assistent-administrateur.³⁾ Daar is egter nie 'n verskil in die tipe sake wat verhoor is onder die verskillende betitelings nie. Soms word hierdie sake in die koerante weergegee met 'n aanduiding dat dit krygswetsake is⁴⁾, maar merendeels word dit net as kriminele sake aangedui.⁵⁾

Wat verder wel duidelik uit die koerante blyk, is dat daar vanaf Maart 1901 'n geweldige toename in hierdie tipe krygswetsake was nadat die militêre owerhede teen die einde van Februarie 1901 besluit het om krygswet in die distrik Oudtshoorn strenger toe te pas.

Verreweg die meeste mense wat tydens die krygswetperiode vir hierdie tipe oortredings gestraf is, het wederregtelik alkohol aan swartes verskaf. Strawwe vir hierdie oortreding het, afhangende van die erns van die daad en die hoeveelheid drank wat verskaf is, gewissel tussen 'n boete van 5s of 24 uur tronkstraf en 'n boete van £25 of drie maande tronkstraf met dwangarbeid.⁶⁾

Vonnisse vir oortredings van krygswetregulasies wat te doen gehad het met die beperking van vrye beweging, was ook algemeen. Heelwat persone is gevonniss omdat hulle binne die distrik gereis het sonder die nodige permitte. Vonnisse hiervoor het gewoonlik gewissel van 'n boete van £1 of twee weke tronkstraf tot 'n boete van £5 of ses weke tronkstraf.⁷⁾ Ander het weer nie wagte se bevele uitgevoer en hulle permitte getoon as hulle daarom gevra is nie. Hulle het vonnisse van tot £15 of een maand gevangenisstraf ontvang.⁸⁾ 'n Laaste oortreding van hierdie tipe waaraan heelwat mense hulle skuldig gemaak het, was die verontagsaming van die aandklokkeël. Vir hierdie indiskresie is strawwe opgelê wat gewissel het van 'n boete van 10/- of vyf dae tronkstraf tot 'n boete van £5 of een maand in die gevangenis.⁹⁾

Hoewel daar teen die einde van 1901 reeds enkele skuldigbevindings was vir oortredings van die sanitêre regulasies onder krygswet, het die aantal vonnisse vir hierdie tipe oortredings in 1902 radikaal toegeneem. In die tien dae tussen 15 en 25 Januarie 1902 is die name van 22 mense gepubliseer wat skuldig bevind is aan hierdie tipe oortredings. Vonnisse hiervoor is soms so lig as 'n boete van 5s. Die

³⁾ *Oudtshoorn Courant* 15/5/02 (Magistrate's Court).

⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/8/01 (Magistrate's Court).

⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/1/02 (Magistrate's Court); *Het Zuid-Westen* 28/3/01 (Andere criminele zaken).

⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 25/2/01 (Local and General); *Oudtshoorn Courant* 24/3/02 (Magistrate's Court); *Het Zuid-Westen* 14/11/02 (Magistraats Hof Oudtshoorn).

⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/3/01; *Oudtshoorn Courant* 18/4/01 (Magistrate's Court).

⁸⁾ *Ibid.*

⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 17/10/01 (Magistraats Hof Oudtshoorn); *Oudtshoorn Courant* 18/4/01 (Magistrate's Court).

swaarste boete wat hiervoor opgelê is, was £2. Indien die keuse van tronkstraf gegee is, was dit ook redelik lig en het gewissel tussen drie en veertien dae.¹⁰⁾

Van die ander oortredings wat minder dikwels begaan is en waarvoor mense gevonniss is, het ingesluit die weiering om diere, voer, vuurwapens en ammunisie in te lewer wanneer dit deur die militêre owerhede gekommandeer is. Strawwe hiervoor het gewissel van 'n boete van £5 of een maand gevangenisstraf tot 'n boete van £30 of twee maande tronkstraf met dwangarbeid.¹¹⁾ Ander is skuldig bevind aan onder andere die verspreiding van vals gerugte, die hou van 'n verbode vergadering (laasgenoemde het plaasgevind toe 'n privaatdans gereël is sonder die nodige toestemming), die wederregtelike dra van khaki en John Herbert Rex van Rietvlei is gestraf omdat hy verbode publikasies besit het.¹²⁾

Die enigste saak betreffende hierdie tipe algemene krygswetoortredings wat groot prominensie gekry het, was 'n saak waarin die twee vennote van Lipschitz, Aschman & Co., asook hulle rekenmeester, Marcus Saltz, aangekla is omdat hulle doelbewus 'n perd op die besigheid se plaas in die distrik Oudtshoorn, Zeekoegat, versteek het en nie ingelewer het toe 'n krygswetbevel dit van hulle vereis het nie. Uiteindelik het die advokaat vir die verdediging, C.J. Langenhoven, daarin geslaag om die klagtes teen Lipschitz en Saltz teruggetrek te kry, maar die saak teen Morris Aschman het voortgegaan vanaf 25 Februarie tot 12 Maart 1901.

Aschman se verweer was hoofsaaklik dat hy die perd gekoop het namens ene Hendrik Courlander wat 'n winkel van M. Aschman & Co. in die distrik Mosselbaai bedryf het. Die betrokke perd is twee keer vir inspeksie op Mosselbaai ingelewer en beide kere verwerp, waarna Courlander 'n permit gekry het om die perd te hou. Aschman het egter die perd na die distrik Oudtshoorn laat kom. Toe 'n bevel in dié distrik uitgereik is dat alle perde na die dorp gebring moes word vir inspeksie, het Aschman glo opdrag van sy firma gekry om geen verdere perde in te lewer nie. Die resident magistraat het egter bevind dat Aschman aanspreeklik gehou kon word vir die weiering om die perd in te lewer. Hy is dus skuldig bevind en tot £30 boete of een maand gevangenisstraf gevonniss. Hy het die boete dadelik betaal.¹³⁾

Hierdie saak was van besondere belang omdat dit die eerste van hierdie aard was en dus 'n presedent sou skep. Dit is waarskynlik deels die rede waarom die saak soveel prominensie in die pers gekry het. Verder sou dit 'n baie belangrike boodskap aan die Oudtshoornse gemeenskap oordra, veral omdat Aschman 'n leidende figuur in die dorps- en lojalistegemeenskap in die distrik en lid was van onder andere die

¹⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 27/1/02 (Magistraats Hof).

¹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/5/01 (Magistrate's Court); *Oudtshoorn Courant* 5/5/02 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 14/3/01 (Contravening Martial Law).

¹²⁾ *Het Zuid-Westen* 14/3/01 (Crimineele Rol); *Het Zuid-Westen* 24/3/02 (Magistraats Hof); *Het Zuid-Westen* 18/4/01 (Oudtshoorn); *Het Zuid-Westen* 27/1/02 (Magistraats Hof).

¹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/2/01 (Martial Law); *Oudtshoorn Courant* 4/3/01 (Martial Law); *Oudtshoorn Courant* 7/3/01 (Martial Law); *Oudtshoorn Courant* 14/3/01 (Contravening Martial Law).

stadsraad, hospitaalraad, skoolkomitee en Vigilance Committee.¹⁴⁾ Van die begin af was dit dus duidelik dat almal voor krygswet gelyk was, ongeag status. Die magistraat het trouens die prominente posisie wat Aschman in die samelewing en lojalistegedeelte beklee het, as verswarende omstandighede beskou¹⁵⁾ en van die swaarste boetes opgelê wat dié hof vir hierdie tipe oortreding sou oplê tydens die krygswetperiode.

Daar was ook twee onrusbarende aspekte in hierdie hofsak. Ten eerste het die aanklag teen Aschman swaar gesteun op getuienis van ene Frans Motties en sy vrou Martha, twee bruin werkers op Zeekoegat. Hulle het onder kruisverhoor erken dat hulle 'n stormagtige verhouding met Saltz gehad het en dus nie noodwendig objektief was in hulle getuienis nie.¹⁶⁾ Heelwat meer onrusbarend was egter dat die hof geweier het om die presiese klag ingevolge waarvan Aschman aangekla is, aan die verdediging te verstrek. Selfs nadat die aanklaer sy saak gesluit het, en Langenhoven weer eens 'n pleidooi gelewer het, het die hof steeds nie die presiese klag bekend gemaak nie. So 'n toedrag van sake het natuurlik ernstige implikasies vir die verdediging ingehou, want, soos Langenhoven self aangetoon het, kon hy met sy getuienis en bewyse die beskuldigde op een klag onskuldig bewys, maar hom per ongeluk inkrimineer wat 'n ander aanklag betref.¹⁷⁾

Dit is ongelukkig nie bekend of soortgelyke insidente in ander hofsake van hierdie aard voorgekom het nie. Sou dit egter 'n tendens gewees het, kan die regverdigheid van sulke verhore met reg in twyfel getrek word.

Om hierdie gedeelte mee af te sluit, moet gewys word op 'n sonderlinge tydperk in Oktober 1901. Dit was die enigste keer tydens die hele krygswetperiode dat krygswetoortreders deur die kommandant self verhoor is. Dit is nie bekend presies wanneer die verhore begin het nie, maar albei koerante in die distrik het op Maandag, 14 Oktober 1901, daarvoor verslag gedoen, sodat afgelei kan word dat dit die vorige Donderdag of Vrydag moes begin het. Baie van die sake wat voor die kommandant gedien het, was soortgelyk aan dié wat die magistraat gereeld verhoor het en dit is nie duidelik waarom die kommandant self hierdie sake verhoor het nie. Wat wel verskil het, was dat 'n groter persentasie van die sake wat deur die kommandant verhoor is te doen gehad het met dade wat die Boere se oorlogspoging meer direk van hulp kon wees. Van die 60 sake was 28 teen persone wat versuim het om die teenwoordigheid van die Boere te rapporteer. Ander oortredings, met die hoeveelheid sake van daardie aard tussen hakies, het ingesluit: die gebruik van opruiende taal (7); die hou van 'n onwettige vergadering (6); die weiering om diere en goedere na die dorp te bring toe dit gekommandeer is (4); die verspreiding van vals gerugte (2); minagting van die militêre owerhede (2); huisvesting van Boere (2); die neem van kos uit die dorp sonder

¹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/3/01 (Martial Law).

¹⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/3/01 (Contravening Martial Law).

¹⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/3/01 (Martial Law).

¹⁷⁾ *Ibid.*

‘n permit (1); ‘n poging om ‘n wag te ontduik (1) en pligsversuiming deur ‘n veldkornet (1). Ses persone wat onder andere daarvan aangekla was dat hulle hulp en huisvesting aan die Boere gegee het en nie hulle teenwoordigheid gerapporteer het nie, is na die Militêre Hof verwys om verhoor te word.

Die strawwe wat vir hierdie oortredings opgelê is, was oor die algemeen aan die ligte kant en het gewissel van twee dae tronkstraf tot een maand tronkstraf en boetes van tussen £1 en £10. Wat egter opvallend is, is dat in 24 gevalle oortreders net tronkstraf sonder die keuse van ‘n boete gekry het, terwyl in ag gevalle net ‘n boete opgelê is.¹⁸⁾

7.2 Hoogverraadsake voortspruitend uit die eerste Boere-inval in die distrik

Verskeie klagtes dat hulle op een of ander wyse hulp aan die Boerekommando’s verleen het, is teen die einde van Januarie 1901 teen distrikbewoners aanhangig gemaak na die eerste Boere-inval in die distrik Oudtshoorn. Drie sake het egter bo al die ander uitgetroon en is ekstensief deur beide plaaslike koerante gedek. J.W. Louw, ‘n spesiale vrederegter van Vlakeplaas, Thomas Barry, ook van Vlakeplaas en seun van ds. Barry van Calitzdorp, en J.L. du Preez, ‘n boer van die Kango, is aangekla van hoogverraad. Slegs die voorlopige verhore van hierdie sake het in Oudtshoorn voor die resident magistraat plaasgevind. Waar bevind is dat genoeg getuienis bestaan om die klagte te regverdig, is die saak dan verwys na spesiale howe ingestel onder die Indemnity and Special Tribunals Act wat in Oktober 1900 aanvaar is, en wat onder meer bepaal het dat mense wat aangekla is weens hoogverraad wat spruit uit dade wat voor April 1901 gepleeg is, voor hierdie spesiale howe sou verskyn.¹⁹⁾ Hierdie howe het elders gesit.

Die aanklagte teen Louw en Barry het gespruit uit die Boere se teenwoordigheid op Vlakeplaas vanaf Maandag 21 tot Woensdag 23 Januarie 1901. Die klagte teen Louw het daarop berus dat hy vir sy neef, ene Scholtz, wat by die Boerekommando was, en nog ‘n Boer ‘n maaltyd gegee het, dat hy in die Boerelaer was en dat hy voor die koms van die Boere sy simpatie met hulle bely het en glo aan die ander bewoners van Vlakeplaas gesê het dat hulle aan die Boere koffie en kos moes gee. Tesame hiermee was daar ook ander klagtes van die oortreding van krygswet, soos dat hy onregmatig ‘n perd en ammunisie in sy besit gehad het, dat hy nie sy hawer na die dorp gestuur het nie en dat hy nie die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het nie.

Hierop was Louw se verweer dat hy nie uit vrye wil na die Boerelaer gegaan het nie, maar daar gevange gehou is en dat hy nie die Boere gevra het om by hom te eet nie, maar dat hy hulle nie kos geweier het toe

¹⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 14/10/01 (Militaire Hof); *Het Zuid-Westen* 21/10/01 (Krijgswet zaken); *Het Zuid-Westen* 28/10/01 (Krijgswet zaken).

¹⁹⁾ J.H. Snyman: *Rebelle-verhoor in Kaapland* (Argiefjaarboek, 1962, pp.25, 29, 45).

hulle daar aangekom het nie. Hy het ook getuig dat hy openlik verklaar het dat hy ten spyte van sy simpatie met die Boere, altyd lojaal sou bly.²⁰⁾

Uiteindelik het C.M. Lind wat die vervolging behartig het, toegegee dat die saak van hoogverraad teen Louw swak was, maar hy wou nie die klagte terugtrek nie, aangesien hy gevoel het dat nuwe getuienis dalk mag opduik. Die hof het hiermee akkoord gegaan en bevind dat Louw as vrederegter beslis onverantwoordelik in woord en daad was. Op 18 Februarie 1901 is hy op borgtog van £600 vrygelaat. Die prokureur-generaal het egter bevind dat Louw nie vervolg moes word nie, aangesien die getuienis teen hom te swak was. Ten spyte hiervan het die kommandant van Oudtshoorn beveel dat Louw ingeperk moes word tot die dorp en dat hy sy amp as spesiale vredevegter moes verloor.²¹⁾

Die saak teen Barry was selfs interessanter. Die vervolging het getuienis gelei dat Barry 'n Boerekommando tegemoet gery en saam met hulle na Vlakteplaas teruggekeer het, waar hy 'n lang tyd in die laer deurgebring het. Die saak was veral interessant omdat die getuies vir die vervolging – drie bruinmense, Kaatjie Verlaat, haar aangenome dogter, Marie Maart, en Barend Bredekamp - se getuienis op die meeste belangrike punte direk weerspreek is deur die getuienis vir die verdediging wat uit blankes én bruinmense bestaan het. So het die getuies vir die vervolging onder andere beweer dat Barry die hele middag in die Boerelaer deurgebring het, uit eie oorweging vriendelik en hulpvaardig was teenoor die Boere en dat die Boere met perde en al in die Sendingkerk ingery het. Hierteenoor het die getuies vir die verdediging getuig dat Barry die hele middag by die huis van J.H. Schoeman (LWV) was, dat hy deur Fouché gekommandeer is om die Boere te vergesel en hulle die pad na die vrederegter se huis te wys en dat die Boere beslis nooit in die Sendingkerk was nie. 'n Verdere interessantheid wat die getuies betref, is dat die persepsie bestaan dat bruinmense altyd teen blanke simpatiseerders getuig het. Maar tydens hierdie voorlopige verhoor was een van die sterkste getuies ten gunste van Barry, 'n bruinman, ene Cornelius Esou.²²⁾

Dit is onmoontlik om te bepaal watter dele van die weersprekende getuienis waar was. Barry is in Maart 1901 op Cradock verhoor en skuldig bevind aan hoogverraad en is vir vyf jaar ontkieser.²³⁾

²⁰⁾ (KAB) AG 3543: Preparatory Examination No.41 of 1901. Regina versus Jacobus Wijnand Louw, no.1/53, g.d., pp.1–15; *Oudtshoorn Courant* 7/2/01 (More alleged High Treason); *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (De zaak van J.W. Louw).

²¹⁾ (KAB) AG 926: Resident Magistrate, Oudtshoorn – The Secretary to the Law Department, no.46/1901, 18/3/01, g.p.; French - Resident Magistrate, Oudtshoorn, no.M 306/1901 (aangeheg by Resident Magistrate, Oudtshoorn – The Secretary to the Law Department no.46/1901), 15/3/01, g.p.

²²⁾ (KAB) AG 3488: Preparatory Examination, no.47 of 1901. Regina versus Thomas Andrew Barry, no.287 (Enclosed in District of Oudtshoorn, Class II. Thomas Andrew Barry, Farmer, Vlakteplaats, no.287), 11/2/01, pp.1-54; *Oudtshoorn Courant*, 14/2/01 (More alleged High Treason); *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (More alleged High Treason); *Oudtshoorn Courant* 28/2/01 (The alleged Treason Cases); *Oudtshoorn Courant* 7/3/01 (The alleged Treason Cases).

²³⁾ (KAB) AG 3488: Preparatory Examination, no.47 of 1901: Lonsdale – The Officers in Charge, Criminal Investigation Department, Bloemfontein, no.3330/04 (Enclosed in District of Oudtshoorn, Class II. Thomas Andrew Barry, Farmer, Vlakteplaats, no.287), no.1/287), 1/3/04, g.p.

Verreweg die belangrikste saak wat uit hierdie eerste Boere-inval in die distrik voortgespruit het, was dié van Jacobus Lodewicus du Preez. Du Preez is in die Kango gebore, maar het sowat tien jaar voor die uitbreek van die oorlog na die Transvaal gegaan waar hy onder andere 'n doeanebeampte op die grens tussen Transvaal en Natal was en hy het ook in die polisiemag gedien. Hy sou net hierdie beroepe kon volg indien hy 'n genaturaliseerde Transvaalse burger was. Sowat twee tot drie jaar voor die uitbreek van die oorlog het hy egter na die Kango teruggekeer, hoewel hy gereeld besoeke aan die Transvaal onderneem het.

Wat hierdie saak so besonders maak, is dat dit een van die min gevalle was waar bykans onweerlegbare getuienis gelewer is dat 'n Oudtshoorniet uit eie oorweging, sonder enige direkte of indirekte dwang van die Boere, probeer het om nie net die Republikeinse saak te steun nie, maar ook om aktief mense te werf om by die Boerekommando's aan te sluit en doelbewus mense probeer opsweep het om teen Britse gesag te rebelleer.

Daar is deur meer as een persoon getuig dat Du Preez by verskeie geleenthede gesê het dat alle ware Afrikaners die Boere sou ondersteun en dat hy na diegene wat dit nie wou doen nie, verwys het as verraaiers van die Republikeinse belange. Verder is getuig dat hy beweer het dat hy en sy vriende (wat nooit geïdentifiseer is nie) genoeg wapens en ammunisie het om 100 man te bewapen en dat sy arrestasie die teken sou wees vir 'n algehele opstand teen die Britse gesag in die distrik. Verdere getuienis is gelewer dat Du Preez beweer het dat die Republikeinse opperbevel hom na die distrik Oudtshoorn teruggestuur het om as gids vir die Boerekommando's op te tree. Soos in 'n vroeëre hoofstuk aangetoon is, lyk hierdie aansprake na blote grootdoenerigheid en het daar in elk geval niks van gekom nie. Tog het Du Preez mense soos Johannes Christoffel Botha, Diederick Johannes Botha, Christiaan Gideon Botha en Theunis Johannes Smit gevra om saam met hom by die Boere aan te sluit. Hulle het egter geweier en teen hom getuig.

Hy het ook vir Smit £100 aangebied om Gert Olivier (LWV) voor te lê en te vermoor en het ook gedreig om Olivier en Piet Lategan junior en senior self om die lewe te bring omdat hulle perde vir die Britse weermag opgekoop het. Verder het Du Preez ook 'n leidende rol gespeel in die Afrikanerbond se tak in die Kango, as medestigter en voorsitter.²⁴⁾

Met sulke getuienis teen hom, is dit nie vreemd nie dat Du Preez aangehou is tot in Augustus 1901- nadat sy saak reeds op 29 Januarie 1901 begin het – voordat hy op borgtog vrygelaat is wat £1 000 van homself en £100 elk van twee borge beloop het. Hierna is hy ook ingeperk tot die dorp. Uiteindelik het Du Preez voor 'n spesiale hof in Kimberley verskyn. Hierdie verhoor het geen nuwe inligting na vore gebring nie,

²⁴⁾ (KAB) AG 3414: Preparatory Examination No.31 of 1901. Regina versus Jacobus Lodewicus du Preez, 29/1/01 (ingesluit in District of Oudtshoorn Case of Jacobus Lodewicus du Preez charged with High Treason, no.R1/150), pp.1-130.

behalwe dat Du Preez self getuig het en die meeste van die klagte teen hom ontken het. Hy het ook beweer dat hy geen opdrag uit die Transvaal gehad het om die rebellie in die Kaapkolonie te steun nie. Hy het verder volgehou dat baie van sy uitsprake in ligte luim gemaak is. Hoewel sommige van die klagtes teen hom teruggetrek en hy aan ander onskuldig bevind is, is hy daaraan skuldig bevind dat hy die Bothas tot rebellie aangemoedig het. Die hof het verder bevind dat hy as Klas I-rebel gekategoriseer moes word aangesien hy 'n invloedryke persoon was en hy hierdie invloed gebruik het om mense tot rebellie teen die Britse owerhede aan te vuur.

Du Preez se advokaat het na skuldigbevindings betoog dat Du Preez reeds nege maande in die tronk en nege maande in die Drilsaal op Oudtshoorn aangehou is en dat hy daarom net 'n boete as straf moes ontvang. Hy is egter tot tronkstraf gevonnissen en is eers in Maart 1903 saam met die ander oorlogsgevangenes uit die Tokai-gevangenis vrygelaat.²⁵⁾

In skrilte kontras met die deeglikheid en billikheid waarmee hierdie sake deur siviele howe gehanteer is, het die Militêre Hof, wat soortgelyke en ander sake teen die einde van 1901 en weer aan die begin van 1902 in Oudtshoorn verhoor het, hewige kritiek ontlok met sy hantering van sake.

7.3 Vervolging deur die Militêre Hof

Hoewel Militêre Howe wel sporadies gefunksioneer het voor die tyd, het die Kaapse regering amptelike sanksie aan die Militêre Howe gegee met die publikasie van 'n kennisgewing rakende dié howe in die Regeringskoerant van 22 April 1901. Britse onderdane wat woonagtig was in distrikte van die Kaapkolonie waar krygswet gegeld het en die wapen teen die Britse weermag opgeneem het, ander aangemoedig het om die wapen op te neem, die Boere aktief gesteun het of 'n openlike daad gepleeg het wat die veiligheid van Britse troepe in gevaar kon stel, kon onmiddellik gearresteer en deur 'n militêre hof wat op Kitchener se gesag saamgestel is, verhoor word. Indien hulle skuldig bevind is, het hulle hul blootgestel aan swaar strawwe.²⁶⁾

Die Standing Military Court, Western District, Cape Colony het by twee geleenthede op Oudtshoorn gesit. Voordat die werksaamhede van dié hof en die sake waaroor beslis moes word van naderby bekyk word, moet eers aandag gegee word aan die menings wat twee persone, wat ten nouste gemoeid was met die hofsittings in Oudtshoorn, oor die Militêre Hof uitgespreek het.

²⁵⁾ (KAB) AG 3414: Preparatory Examination No.31 of 1901. Regina versus Jacobus Lodewicus du Preez, 29/1/01 (ingesluit in District of Oudtshoorn Case of Jacobus Lodewicus du Preez charged with High Treason, no.R1/150), pp.1-130; *Het Zuid-Westen* 9/10/02 (De zaak tegen Jakobus du Preez); *Oudtshoorn Courant* 26/9/02 (The Case against J.L. du Preez); *Oudtshoorn Courant* 25/3/03 (Prisoners Released).

²⁶⁾ J.H. Snyman: *Rebelle-verhoor in Kaapland (Argiefjaarboek, 1962, pp.47-48).*

7.3.1 Kontemporêre menings oor die Militêre Hof

Beide kapt. F.P.F. Vane, wat sitting op die Militêre Hof in Oudtshoorn gehad het, en C.J. Langenhoven wat sowat 40 beskuldigdes se verdediging voor dié hof behartig het, het hewige kritiek teen die Militêre Hof geopper.

Vane het hom skerp teen verskeie aspekte van die werking van die hof uitgespreek. So byvoorbeeld het hy verklaar dat geen amptelike rekord van enige saak wat in Oudtshoorn verhoor is, gehou is nie. Die president van die hof het net sy eie opsommings gemaak wat baie onvolledig en dikwels onverstaanbaar was. Die belang hiervan is dat die uitspraak van die Militêre Hof eers geldig was nadat dit deur die Britse opperbevelhebber in Suid-Afrika bekragtig is, maar volgens Vane was dit onmoontlik om 'n onpartydige bekragtiging te maak indien 'n volledige rekord van getuienis nie beskikbaar was nie. Daarom het Vane selfs beweer dat al die Oudtshoornse sake wat tydens die eerste sitting verhoor is, onwettig bekragtig en daarom ongeldig was.²⁷⁾

Verder het Vane gevoel dat die aanklaer net daarop uit was om skuldigbevindings te verkry om sodoende sy reputasie as lojalis te bevorder. Hy het verder ernstige bedenkinge gehad oor die onpartydigheid van die president van die hof. Vane het ook sterk kaspie daarteen gemaak dat baie van die beskuldigdes, selfs in sake waar die doodstraf opgelê kon word, nie deur 'n advokaat verdedig is nie. Laastens het hy gevoel dat 'n regverdige verhoor soms nie kon plaasvind nie, aangesien 'n beskuldigde nie genoeg tyd gegun is om getuies, wat oor lang afstande moes reis, na die hof te bring nie.²⁸⁾

Langenhoven het ook verdoemende kritiek op die Militêre Hof uitgespreek, gebaseer op sy eie ondervindings as advokaat vir die verdediging in hierdie hof. Volgens hom kon hy in die sowat 40 sake wat hy behartig het, dit net een keer regkry dat 'n beskuldigde - 'n vrou - vrygespreek is. Dít terwyl hy daarvan oortuig was dat indien hierdie sake deur 'n siviele hof verhoor is, daar nie meer as vyf skuldigbevindings sou wees nie. Hy beskuldig sommige lede van die hof daarvan dat hulle Hollandse Afrikaners gewantrou en dus hul getuienis geminag het. Hy kla ook dat die hof soms skriftelike getuienis aanvaar het, sonder dat die getuie teenwoordig was en aan kruisondervraging onderwerp kon word. Selfs hoorsê-getuienis is deur die hof aanvaar. Dit was volgens hom ook uiters moeilik om getuies vir die verdediging te kry, aangesien baie van hulle self in arres was of daar nie toegang tot hulle verkry kon word nie. As 'n verdere punt van kritiek noem hy dat in sommige gevalle 'n klagstaat nie aan die verdediging oorhandig is nie, al het die verhoor reeds begin. Laastens kla hy daaroor dat tolke soms swak en bevooroordeeld was in hulle vertalings en as hy hulle wou korrigeer, is hy deur die hof tereggewys.

²⁷⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, p.199; J.H. Snyman: Rebelle-verhoor in Kaapland (*Argieffjaarboek*, 1962, p.63).

²⁸⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, pp.175, 177, 189, 199; J.H. Snyman: Rebelle-verhoor in Kaapland (*Argieffjaarboek*, 1962, p.62-63).

Vir Langenhoven as regsgeleerde sou summiere straf sonder enige verhoor verkieslik wees bo hierdie, vir hom, skynverhoor. “The moral effect of committing it under the pretence of legal procedure must have been to undermine the very foundation of justice...”²⁹⁾

Beide Vane en Langenhoven het te kenne gegee dat hierdie irritasies hulle tot moedeloosheid gestem het. Vane sê in sy boek dat hy terugskouend nie so beginselvas was as wat hy graag sou wou wees nie en erken dat “the circumstances very markedly made for a *laissez faire* policy on our part.”³⁰⁾ Langenhoven weer het later geweier om nuwe sake te aanvaar en dié waartoe hy hom reeds verbind het, met die kliënte se toestemming ook laat vaar.

7.3.2 Die werking van die Militêre Hof tydens die Oudtshoornse sittings

Die eerste sitting van die Militêre Hof in Oudtshoorn het gestrek vanaf 23 November 1901 tot 6 Desember 1901. Die hof het bestaan uit lt. kol. E.A. Palk (President), wat ‘n voormalige magistraat was, maj. G.E. Maoke Norrie, ‘n voormalige kommandant van Worcester en ‘n regsgeleerde, en kapt. F.P.F. Vane. Kapt. W. McDonald het as aanklaer opgetree, terwyl die tolk ‘n sers. Sullivan was.³²⁾ Tydens hierdie sitting is 32 beskuldigdes – almal blanke mans – verhoor op aanklagte wat gewissel het van aktiewe deelname aan die kant van die Boere, en moord tot klagtes dat die teenwoordigheid van die Boere nie gerapporteer is nie en dat diere en goedere nie ingelewer is toe dit onder krygswet gekommandeer is nie. Op drie na, was al die beskuldigdes van die distrik Oudtshoorn en almal is op ten minste een klag skuldig bevind.

Die tweede sitting van die Militêre Hof op Oudtshoorn het geduur van 25 Februarie 1902 tot ongeveer 5 Maart 1902. Hoewel Palk steeds as president van die hof opgetree het, is die plekke van Norrie en Vane geneem deur ene maj. Allen en kapt. Seaton. Kapt. McDonald het steeds as aanklaer opgetree.³³⁾ Sover dit die distrik Oudtshoorn aangaan, was hierdie tweede sitting van veel minder belang as die eerste. Tydens die tweede sitting is die sake van 23 beskuldigdes – een vrou, 20 blanke mans en twee bruinmans – verhoor, waarvan net vier uit die distrik Oudtshoorn afkomstig was. Al vier het ook op die onderskeie aanklagte skuldig gepleit.

²⁹⁾ (US) MS 202 RH 1.11.11: Langenhoven – Schoeman, no.1, 27/8/02, pp.1- 5.

³⁰⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, p.199.

³²⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of J.H. Schoeman*. Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn on the 2nd day of November (sic), 1901, pp.ii–iii; *Oudtshoorn Courant* 28/11/01 (De Krijgsraad); *Oudtshoorn Courant* 16/12/01 (Military Court).

³³⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/2/02 (Military Court); *Oudtshoorn Courant* 6/3/02 (Military Court).

Omdat daar nie volledige rekords gehou is van die sake wat tydens die eerste sitting van die Militêre Hof in Oudtshoorn verhoor is nie, bestaan daar, soos Snyman³⁴⁾ ook bevestig, geen amptelike verslae van die sake wat op Oudtshoorn afgehandel is nie. Uitvoerige verslae van hofverrigtinge het egter in beide *Het Zuid-Westen* en *Oudtshoorn Courant* verskyn en die betroubaarheid daarvan word deur die volgende bevestig: vergelyking tussen die verslae van dié koerante toon dat die inligting wat in die twee publikasies weergegee word, grootliks ooreenstem. Indien die koerantverslae vergelyk word met byvoorbeeld die verslag van J.H. Schoeman (LWV) se verhoor voor die Militêre Hof, soos weergegee in die parlementêre ondersoekkomitee se verslag³⁵⁾, blyk dit dat die twee bykans gelykluidend is, met die koerantverslae wat plek-plek meer volledig is. Die feit dat Schoeman in 'n skrywe aan die prokureur-generaal die *Oudtshoorn Courant*, 'n koerant wat hom beslis nie goedgesind was nie, se verslag aangeheg het,³⁶⁾ bied genoeg getuienis dat die koerantverslae akkuraat en volledig genoeg is om as bronmateriaal aangaande die werking van die Militêre Hof te gebruik.

7.3.2.1 Twee prominente sake tydens die eerste sitting van die Militêre Hof

Die sake van J.H. Schoeman (LWV) en Johannes Weyers, beide van Vlakteplaas, is van besondere belang. Eerstens bevestig dit ten beste sommige van die frustrasies wat Vane en Langenhoven geopper het. Tweedens is beide sake na die oorlog herondersoek en is die swak oordeel wat die Militêre Hof aan die dag gelê het met dié uitsprake, duidelik bewys.

Die mees opspraakwekkende verhoor wat in Oudtshoorn plaasgevind het, was dié van Johannes Hendrik Schoeman (LWV) op aanklagte dat hy nie drie perde by die militêre owerhede ingelewer het toe hy daartoe beveel is nie en van die perde later in Boerehande beland het; dat hy vriendelik met die Boere omgegaan het en dat hy nie die Boere se teenwoordigheid op Vlakteplaas aan die Britse owerhede gerapporteer het nie. Hy is uiteindelik skuldig bevind op die eerste en derde aanklagte en is gevonnissen tot ses maande tronkstraf met dwangarbeid en 'n boete van £500 of 'n verdere 12 maande tronkstraf. Uiteindelik het hy die boete betaal en een maand van dwangarbeid verrig voordat Kitchener die ander vyf maande na gewone tronkstraf versag het.³⁷⁾ Hierdie saak het egter in Augustus en September 1902 'n nadraai gehad toe 'n Kaapse parlementêre komitee die saak herondersoek het nadat Schoeman in die Wetgewende Vergadering 'n petisie wat hiervoor gevra het, ingedien het. Hierdie komitee het na deeglike

³⁴⁾ J.H. Snyman: *Rebelle-verhoor in Kaapland* (Argiefjaarboek, 1962, p.63)

³⁵⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of J.H. Schoeman*. Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn on the 2nd day of November (sic), 1901, pp.ii, ix.

³⁶⁾ (KAB) AG 2040: Schoeman – Attorney-General, no.26/01 Oudtshoorn (ingesluit by lêer Oudtshoorn Re Case of J.H. Schoeman, M.L.A., no, 13), 14/12/01, g.p.

³⁷⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of J.H. Schoeman*. Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn on the 2nd day of November (sic), 1901, p.v.; *Oudtshoorn Courant*, 9/12/01 (Military Court).

herondersoek van die feite en ondervraging van getuies, Schoeman onskuldig bevind op al die aanklagte.³⁸⁾

Uit die komitee se ondersoek het dit geblyk dat Schoeman, saam met verskeie van sy bure, beveel is om na Oudtshoorn te gaan, waar hy summier gearresteer is, sonder dat 'n lasbrief vir sy arrestasie uitgereik of 'n klag teen hom ingedien is. Hy is, trouens, drie maande aangehou sonder dat hy vir borgtog aansoek kon doen, voordat hy op 1 Desember 1901 verwittig is dat hy die volgende dag verhoor sou word. Tot op daardie stadium het hy nog glad nie geweet wat die klagte teen hom was nie.³⁹⁾

Wat die aanklag omtrent Schoeman se weiering om die perde na die militêre owerhede te neem, betref, is daar tydens die verhoor van die Militêre Hof deur verskeie getuies – ook dié wat vir die vervolging verskyn het – getuig dat Schoeman wel twee keer sy perde na die aangewese plek geneem het. Dit het hy gedoen hoewel daar nooit aan hom 'n skriftelike bevel getoon is soos deur krygswet vereis is nie. Die eerste keer is hy teruggestuur en toe hy die volgende dag weer sy perde geneem het, was daar geen Britse soldaat om die perde te ontvang nie. Nadat hy 'n boodskap aan die Britse soldate gestuur het, waarin hy gevra het dat die skriftelike bevel aan hom vertoon moes word, omdat hy gedink het hy word vir die gek gehou, het hy besluit om die perde in die veld te versteek.⁴⁰⁾ Bloot op hierdie getuienis geoordeel, is dit dus verstaanbaar waarom die parlementêre komitee bevind het dat hy onskuldig was op die eerste aanklag.

Met betrekking tot die aanklag dat hy nie die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het nie, het Schoeman getuig dat hy op 30 Augustus 1901, terwyl die Boere nog op Vlakteplaas was, vir Thomas Barry met 'n rapport gestuur het na Arnoldus de Jager se plaas waar Britse troepe gestasioneer was. Die troepe was egter reeds weg, omdat 'n broer van J.H. Schoeman, Piet, kort vantevore reeds 'n rapport oor die Boere se teenwoordigheid aan die Britte gestuur het. Nogtans het J.H. Schoeman op sy plaas 'n kontantbeloning van tot £5 aangebied vir iemand wat bereid was om 'n rapport na die militêre owerhede te neem, maar aangesien die Boere al die roetes na en van die plaas bewaak het, wou niemand gaan nie. Tydens die ondersoek van die parlementêre komitee het De Jager, Barry en 'n ander buurman van Schoeman, Gert Barnard, hierdie getuienis bevestig. Schoeman het egter beweer dat hierdie drie persone nie tydens sy verhoor getuig het nie, omdat hy nie genoeg tyd gegun is om hulle die 30 myl vanaf

³⁸⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee of the Petition of J.H. Schoeman*. Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn on the 2nd day of November (sic), 1901, pp.ii, v-vi.

³⁹⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee of the Petition of J.H. Schoeman*. Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn on the 2nd day of November (sic), 1901, p.v.

⁴⁰⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee of the Petition of J.H. Schoeman*. Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn, on the 2nd day of November (sic), 1901, pp.iii–xi; *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

Vlakteplaas na die dorp te laat reis nie.⁴¹⁾ Die komitee het bevind dat Schoeman ook op hierdie aanklag onskuldig was.

In die tweede besonder belangrike saak is Johannes Weyers, 'n boer van Vlakteplaas, daarvan aangekla dat hy nie die teenwoordigheid van die Boere aan die militêre owerhede gerapporteer het nie en dat hy 'n Boer gewaarsku het oor die koms van 'n Britse patrollie. Sodoende het hy dit vir die Boere moontlik gemaak om op 1 September 1901 die patrollie in 'n hinderlaag te lei en vier lede van die patrollie te dood, vier te wond en op twee na, die res gevange te neem. Weyers het op die eerste aanklag skuldig, maar op die tweede aanklag onskuldig gepleit. Hy is egter op albei klagte skuldig bevind.⁴²⁾

Teen die einde van 1902 het die kantoor van die prokureur-generaal 'n hernude belangstelling in die saak getoon. Die rede vir hierdie nuwe belangstelling is egter onduidelik. Daar bestaan egter geen getuienis dat enige stappe gedoen is om die uitspraak van die Militêre Hof te wysig nie.

Dit was veral die skuldigbevinding op die tweede aanklag teen Weyers, naamlik dat by die Boere teen die Britse patrollie gewaarsku het, wat omstrede was. Twee ooggetuies van die voorval, wat as getuies vir die vervolging verskyn het, het getuig dat daar nie uitgemaak kon word of die aankomende ruiters, waarna Weyers verwys het, Boere of Britte was nie en dat Weyers bloot aan die Boer gevra het of die ruiters mede-Boere was. Weyers het laat blyk dat hy bang was vir die Boere, veral Fouché, omdat hulle hom tydens hulle eerste inval in die distrik gevange geneem en gedreig het dat hulle hom sou skiet as hulle hom weer vang; klaarblyklik omdat hy toe hulle teenwoordigheid aan die Britte gerapporteer het.⁴³⁾ Daarom was Weyers angstig om uit te vind of die naderende ruiters ander Boere was wat hom dalk skade kon berokken.

Na Weyers se vraag het die Boer omgedraai en teruggery na die Boerelaer. Getuienis is ook gelewer dat die aankomende ruiters vanuit die laer sigbaar was. Nog voordat die Boere met wie Weyers gepraat het by die laer aangekom het, het van die kommandoede reeds die kamp verlaat om die Britse patrollie voor te lê. Verder het 'n ander getuie vir die vervolging, W.H. Joynt, 'n berede polisieman gestasioneer op Vlakteplaas, getuig dat Weyers altyd 'n goeie Britse onderdaan en 'n stil man was. Na die geveg op 1 September 1901 het hy ook sy uiterste bes gedoen om die gewondes aan Britse kant te help.⁴⁴⁾ Die kantoor van die prokureur-generaal het na die oorlog op grond van hierdie getuienis bevind dat dit nie moontlik was "to be satisfied that the prisoner in doing what he did was activated by any hostile intent" nie.⁴⁵⁾ Vane se beswaar teen hierdie skuldigbevinding was dat dit militêr gesproke nie moontlik was om

⁴¹⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee of the Petition of J.H. Schoeman*. Minutes of Evidence, pp.5-6, 8,10,15.

⁴²⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, p.197; *Het Zuid-Westen* 2/12/00 (Het Militaire Hof).

⁴³⁾ *Ibid.*

⁴⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 2/12/200 (Het Militaire Hof).

⁴⁵⁾ (KAB) AG 3637: Report of Attorney General (copy), (Enclosed in Wallis-Stapleton, no.M 1380/1902), 27/12/02, g.p.

‘n suksesvolle hinderlaag op te stel in die tyd wat verloop het vanaf Weyers se vraag aan die Boer, totdat die geveg uitbreek het nie. Daarom het hy dit betwyfel of Weyers se vraag die oorsaak van die hinderlaag was.⁴⁶⁾

Langenhoven het reeds in sy slotopmerkings tydens die verhoor gemeld dat kapt. Wallis, die bevelvoerder van die Britse patrollie wat deur die Republikeinse kommando in die hinderlaag gelok is, ‘n skriftelike verslag ten gunste van Weyers sou indien. Dis is onseker of hierdie verslag wel voor die hof gedien het, en indien wel, of dit deur die hof in aanmerking geneem is. Hoe dit ook al sy, die resident magistraat van Oudtshoorn het so ‘n verslag eers op 6 Desember 1902, nadat dit aangevra is, aan die kantoor van die prokureur-generaal verskaf. Daarin getuig Wallis dat Weyers tydens die eerste inval van die Boere in die distrik, getrou die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het en altyd bereid was om hulp aan die Britte te verleen. Wallis het ook verklaar dat hy vas daarvan oortuig was dat Weyers geen kwade bedoelings gehad het toe hy sy vraag aan die Boer gestel het nie.⁴⁷⁾ Dit is onduidelik waarom hierdie verslag nie ‘n groter rol gespeel het in die uiteindelijke uitspraak van die hof nie. Tog is dit duidelik dat Weyers nie redelikerwys skuldig bevind kon word aan die tweede klag nie, selfs al word net die getuienis wat tydens die hofsak gelewer is, in ag geneem.

7.3.2.2 Getuies en getuienis

Van die insiggewendste aspekte van die verhore voor die Militêre Hof in Oudtshoorn het te doen gehad met die getuies, die getuienis wat gelewer is en die hof se beoordeling van hierdie getuienis.

Hoewel Langenhoven aangedui het dat dit meer dikwels voorgekom het, kon tydens die Oudtshoornse verhore net een voorbeeld opgespoor word waar die hof ‘n skriftelike verklaring as getuienis toegelaat het sonder dat die getuie in die hof was om aan kruisondervraging onderwerp te word. In die saak waarin Willem Scholtz daaraan skuldig bevind is dat hy swingels aan die Boere verskaf het, was die enigste getuienis ‘n skriftelike verklaring van ene Green. Hierin is gesê dat Scholtz uit eie oorweging die swingels aan die Boere aangebied het, sy seun gestuur het om dit te gaan haal en die Boere gehelp het om dit vas te maak. Green beklemtoon dat die Boere Scholtz op geen wyse gedwing het om dit te doen nie.⁴⁸⁾ Aangesien Green nie deur die verdediging ondervra kon word om byvoorbeeld meer te wete te kom oor die konteks waarin die gebeure geskied het nie – iets wat soms suksesvol in ander sake gedoen is – is dit nie verrassend nie dat Scholtz bloot skuldig gepleit het op die aanklag.

⁴⁶⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, p.197.

⁴⁷⁾ (KAB) AG 3637: Wallis-Stapleton, no.M 1380/1902 (aangeheg by Stapleton – The secretary to the Law Department, 220/02. 6/12/02, g.p.

⁴⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 2/12/01 (Het Militaire Hof).

‘n Ander opvallende verskynsel was dat enkele beskuldigdes skynbaar getuies probeer beïnvloed het om gunstige getuienis te lewer. In die saak waar Stephanus Fourie, ‘n boer van Limerick, daaraan skuldig bevind is dat hy nie die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het nie, het ene J.J. Rademeyer, ‘n siviele gevangene wat saam met Fourie in die tronk was, getuig dat Fourie hom £15 aangebied het as hy drie Oudtshoornse rebelle wat saam met die Boerekommando op Fourie se plaas was en teen hom sou getuig, sou vra om in die hof te sê dat Fourie nie op die plaas was tydens die Boere se teenwoordigheid daar nie.⁴⁹⁾

In die baie belangrike saak van Louis Johannes Petrus Boshoff, wat daarvan aangekla is dat hy die wapen teen die Britse gesag opgeneem het deur by ‘n Boerekommando aan te sluit en moord gepleeg het deurdat hy betrokke was in ‘n skermutseling met ‘n Britse patrollie by Buffelsfontein, distrik Ladismith, waartydens hy verantwoordelik was vir die dood van ene kapt. Arthur John Annison en ‘n gewone soldaat, Charles R. Saunders, het sy oënskynlike poging om getuienis te manipuleer, geboemerang en waarskynlik ‘n groot rol gespeel in sy skuldigbevinding. Dit was die gebruik in Scheepers se kommando, waarby Boshoff aangesluit het, dat die persoon wat ‘n Britse soldaat skiet, daardie soldaat se wapentuig kon neem. Toe Boshoff gevange geneem is, is, soos reeds genoem, Annison se geweer, bandelier, waterbottel en verkyker by hom gevind. Twee persone het ook getuig dat Boshoff teenoor hulle gespog het dat die toerusting wat hy by hom gehad het, behoort het aan ‘n Britse soldaat wat deur hom geskiet is. Twee mede-rebelle wat reeds deur die Militêre Hof skuldig bevind is, H.W. Botha en Nicholaas de Beer, het getuig dat Boshoff op kommando bewapen was en aan gevegte deelgeneem het.

Boshoff se verweer het grootliks daarop berus dat hy nie aan die skermutseling by Buffelsfontein deelgeneem het nie, aangesien hy toe besig was om voer te sny saam met ‘n mede-rebel uit die distrik Oudtshoorn, Stephanus Schoeman. Toe Boshoff egter vir Schoeman as getuie vir die verdediging geroep het, het Schoeman getuig dat Boshoff twee dae vantevore aan hom gevra het om in sy getuienis te sê dat hulle saam voer gesny het. Schoeman het voorts getuig dat dit nie die geval was nie en dat hy alleen daarmee besig was. Boshoff is uiteindelik op beide aanklagte skuldig bevind, hoewel die woorde “and did shoot at His Majesty’s said forces with intent to kill” uit die klagstaat geskrap is.⁵⁰⁾ Ten spyte van getuienis van ‘n ontwrigte jeug en die feit dat hy slegs 18 jaar oud was toe hy gerebelleer het, is Boshoff die doodstraf opgelê, hoewel Kitchener dit later versag het tot lewenslange dwangarbeid.⁵¹⁾

Soos gesien, het dit dikwels gebeur dat medebeskuldigdes teen mekaar moes getuig. Dit was veral die geval in sake waar persone beskuldig is dat hulle die wapen opgeneem het teen Britse gesag, soos blyk uit

⁴⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

⁵⁰⁾ F.P.F. Vane: *Pax Britannica in South Africa*, pp.202 – 203; *Het Zuid-Westen* 2/12/01 (Het Militaire Hof).

⁵¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/1/02 (The Sentence on Boshoff).

die verhore van Boshoff, Patrick Hendrik van der Berg en Barend Nel.⁵²⁾ Dit het egter 'n hoogtepunt bereik toe Casper Pretorius, 'n rebel van Matjiesvlei wat by Marais se kommando aangesluit het, getuig het teen Michael le Grange, Johannes Linde en Peter (sic) Johannes Nel, al drie ook van Matjiesvlei, wat daarvan aangekla is dat hulle nie die teenwoordigheid van Marais se kommando aan die militêre owerhede gerapporteer het nie.⁵³⁾ Dit moes beslis 'n invloed op die sosiale verhoudings binne 'n gemeenskap gehad het as mense van dieselfde area teen mekaar getuig het, des te meer nog as diegene wat teen mekaar getuig het, van dieselfde politieke oortuiging was.

Ook die posisie van bruin getuies in verhore voor die Militêre Hof is belangwekkend. Beide Langenhoven en Vane het laat blyk dat nie-blanke getuies nie betroubaar was nie. Simpatiseerders se wantroue jeens bruin getuies is verder versterk deurdat die militêre owerhede altyd eerste die bruinmense om inligting genader het wanneer hulle 'n saak teen 'n simpatiseerder wou maak. J.H. Schoeman het in die parlement vertel hoe Britse soldate by geleentheid na Vlakteplaas gekom, al die bruinmense byeengeroep en hulle oortuig het om beëdigde verklarings teen die blankes af te lê.⁵⁴⁾ Uit 'n ontleding van die hofverslae blyk dit egter dat, sover vasgestel kan word, die bruin getuies eerlik was en onder kruisondervraging dikwels inligting verskaf het wat die saak vir die verdediging eerder as dié van die aanklaer versterk het.

Die beste voorbeelde hiervan kom weer uit die sake teen Weyers en J.H. Schoeman (LWV). In Weyers se saak was twee sleutelgetuies vir die vervolging bruinmense, naamlik David Jordaan en Rachel Jaftha. Hulle was die enigste getuies tydens Weyers se gesprek met die Boer. Indien hulle daarop uit was om Weyers te na te kom, kon hulle die waarheid verdraai het. Tog het beide onder kruisverhoor bevestig dat niemand kon sien of die aankomende ruiters Boere of Britte was nie en dat Weyers beslis nie die Boer doelbewus gewaarsku het nie, maar net gevra het of dit Boere was wat aangery gekom het. Dit was juis hierdie getuienis wat in die opinie van die kantoor van die prokureur-generaal, getoon het dat daar geen kwade bedoelings by Weyers was nie.

In J.H. Schoeman, wat onder meer daarvan aangekla is dat hy vriendelik teenoor die Boere opgetree het, se geval, het Elsie Klaas, 'n werknemer van Schoeman, onder kruisverhoor getuig dat Schoeman baie ontevrede was omdat sy vir die Boere koffie gebring het terwyl hulle by hom aan huis was. Sy het ook getuig dat sy een van die Boere aan Schoeman hoor sê het dat Schoeman vroeër gewaarsku is dat die Boere nog baas sou wees op sy plaas.⁵⁵⁾ Schoeman is onskuldig bevind op hierdie aanklag.

⁵²⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

⁵³⁾ *Ibid.*

⁵⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 1/9/02 (Het Parlement).

⁵⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 2/12/01 (Het Militaire Hof); (KAB) AG 3637: Report of the Attorney General (copy) (Enclosed in Stapleton – The Secretary to the Law Department, no.220/02, 6/12/02, g.p.; A3 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of J.H. Schoeman*. Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn on the 2nd day November (sic), 1901, p.viii; *Oudtshoorn Courant* 9/12/01 (Military Court).

Kritiek moet egter uitgespreek word oor die manier waarop die Militêre Hof die getuienis gehanteer het. Dit kom voor asof hulle daarop uit was om die beskuldigdes skuldig te bevind en dat hulle in sommige gevalle, soos dié van Schoeman en Weyers, getuienis wat in die beskuldigdes se guns kon getel het, net geïgnoreer het. Andersyds lyk dit, ten spyte van die feit dat Vane daarop geroem het dat hy lank in die Vrystaat gebly en dus beide die Hollandse Afrikaner en die koloniale ingesteldheid goed verstaan het, asof die hof nie genoeg begrip gehad het vir die uifers moeilike posisie waarin veral inwoners van die landelike dele van die distrik hulle bevind het nie. Daar is nie altyd begryp hoeveel druk die Boere op die distrikbewoners uitgeoefen het en watter vrees daar by hulle bestaan het vir wat die Boere aan hulle kon doen nie.

Van die 29 Oudtshoorniete wat tydens die eerste sitting van die Militêre Hof op die dorp tereg gestaan het, is ag daarvan aangekla dat hulle aktief die wapen aan Boerekant opgeneem het. Al ag is skuldig bevind. Van die oorblywende 21 is 16 daarvan aangekla dat hulle nie die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het nie. Al 16 is skuldig bevind op dié klag. Heelparty het uit die staanspoor skuldig gepleit op die klag, maar soms het enkele van diegene wat onskuldig gepleit het, aangevoer dat hulle nie gerapporteer het nie uit vrees vir wat die Boere aan hulle kon doen. ‘n Sprekende voorbeeld hiervan is die saak van Stephanus Fourie van Limerick waarna reeds vroeër verwys is.

Toe die Boerekommando onder Marais op 16 September 1901 op sy plaas aangekom het, het Fourie onder die voorwendsel dat hy volstruise uit die rivier moes gaan red, weggeglip en die volgende dag om 11:00 die teenwoordigheid van die Boere op sy plaas aan veldkornet J.H. Strydom van Kruisrivier gaan rapporteer. Hy het ook gesê dat sy broer deel van hierdie kommando was. Op ‘n vraag van Strydom het hy gesê dat hy nie vroeër kon rapporteer nie, omdat hy dopgehou is. Verskeie ander persone het getuig dat Marais se optrede op Fourie se plaas aggressief was en Fourie het aan ‘n medegevangene gesê dat Marais gedreig het om hom te skiet as hy die plaas sou verlaat.⁵⁶⁾ Die druk wat Marais dikwels op distrikbewoners geplaas het deur hardhandige optrede en dreigemente sodat hulle uit vrees by sy kommando aangesluit het, is deur die hof in enkele ander sake erken, maar nie in Fourie se geval en die meeste soortgelyke sake nie. Uiteindelik het Fourie, wat darem nog gerapporteer het, ‘n swaarder straf gekry as byvoorbeeld Johannes Pretorius en Barend le Grange van Matjiesvlei wat ook vrees vir wat Marais aan hulle sou doen, aangevoer het as rede waarom hulle glad nie gerapporteer het nie.⁵⁷⁾ Of die feit dat getuienis gelewer is dat Fourie probeer het om getuienis te manipuleer enigsins ‘n invloed op die uitspraak gehad het, kon nie vasgestel word nie.

⁵⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/02 (Military Court); *Oudtshoorn Courant* 16/12/01 (Military Court).

⁵⁷⁾ *Oudtshoorn Courtant* 16/12/01 (Military Court).

7.3.2.3 Langenhoven se rol

By die beoordeling van die werking van die Militêre Hof op Oudtshoorn, moet kortliks gekyk word na die rol wat Langenhoven as advokaat vir die verdediging gespeel het. Langenhoven was die enigste regsverteenwoordiger wat tydens die eerste sitting van die Militêre Hof namens die beskuldigdes opgetree het. Hy het 13 van die 29 Oudtshoorniete verteenwoordig. Diegene wat hy nie verteenwoordig het nie, het hulle eie verdediging behartig.

Daar is baie min geskryf oor Langenhoven se optrede voor die Militêre Hof, maar die twee kere wat daar wel na sy rol verwys word, is dit ironies genoeg, om negatiewe kommentaar te lewer. In die verslag wat Wallis opgestel het ter ondersteuning van Weyers, sê Wallis dat hy aangebied het om as getuie vir die verdediging te verskyn, maar dat Langenhoven hom nooit geroep het nie.⁵⁸⁾ Uit die verslag van die hofverrigtinge blyk dit dat Langenhoven nie vir Wallis aan kruisondervraging onderwerp het toe hy as getuie vir die vervolging verskyn het nie. Langenhoven se optrede in dié geval is, om die minste te sê, vreemd, aangesien hy beslis daarvan bewus was dat Wallis net positief aangaande Weyers se lojaliteit sou getuig. Wallis se getuienis sou vanweë sy posisie binne die Oudtshoornse lojalistegemeenskap en sy rol in die plaaslike korpse, waarskynlik meer gewig gedra het as dié van enigiemand anders wat tydens hierdie verhoor getuig het.

Die parlementêre komitee wat die saak van J.H. Schoeman herondersoek het, het dit ook onverklaarbaar gevind dat Langenhoven nie namens Schoeman om uitstel gevra het tydens sy saak nie sodat getuies soos Barry, De Jager en Barnard van Vlakeplaas na die dorp gebring kon word om Schoeman se getuienis dat hy wel die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het, te bevestig.⁵⁹⁾ Dat Langenhoven nie in hierdie geval uitstel gevra het nie, is des te meer onverstaanbaar as in ag geneem word dat hy later, in die saak van Stephanus Fourie, wel uitstel gevra het om 'n getuie te laat kom en die hof dit toegestaan het.⁶⁰⁾

Dit moet egter beklemtoon word dat hierdie twee punte van kritiek nie moet afbreuk doen aan die bydrae wat Langenhoven gelewer het om 'n regverdige verhoor en die beste moontlike uitslag vir sy kliënte te verseker nie. Uit die beperkte inligting wat uit die beskikbare verslae van die hofverrigtinge af te lei is, is dit opmerklik hoe dikwels Langenhoven deur vernuftige kruisondervraging 'n getuie wat deur die aanklaer geroep is, sterk getuienis ten gunste van die beskuldigde kon laat lewer. Van die 13 sake wat Langenhoven behartig het, het hy dit in nege gevalle reggekry dat óf een van die klagte teruggetrek is óf die beskuldigde aan ten minste een klag onskuldig bevind is (hoewel hy op 'n ander skuldig bevind is). Dit is opmerklik hoe weerloos die beskuldigdes voor die hof was in die sake wat Langenhoven nie

⁵⁸⁾ (KAB) AG 3637: Willis - Stapleton, no.M 1380/1902 (aangeheg by Stapleton – The Secretary to the Law Department, no.220/02, 6/12/02, 5/12/02, g.p.

⁵⁹⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of J.H. Schoeman*. Minutes of Evidence, p.6.

⁶⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/12/02 (Military Court).

behartig het nie, met verdedigingstegnieke soos kruisondervraging wat totaal ontbreek het. En dit is beslis kommerwekkend dat byvoorbeeld nie een van die persone wat daarvan aangekla is dat hulle aktief die wapen teen Brittanje opgeneem het, 'n regsverteenwoordiger gehad het nie. Met so 'n ernstige aanklag teen hulle en met party van hulle, soos Boshoff, wat so jonk as 18 jaar was, kon dit nie 'n regverdige verhoor gewees het as hulle hul eie verdediging moes behartig nie.

7.3.3 Die afkondiging van strawwe

Soos vroeër genoem, moes alle strawwe wat deur die Militêre Hof opgelê is, eers deur die Britse opperbevel bekragtig word, voordat dit amptelik was en afgekondig kon word.

Dit is opmerklik dat die strawwe wat deur die Militêre Hof opgelê is vir dieselfde oortreding, tydens die tweede sitting baie feller was as tydens die eerste. Tydens die eerste sitting is diegene wat net daaraan skuldig bevind is dat hulle nie die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het nie, gevonnissen tot tronkstraf van tussen twee en vier maande met dwangarbeid en 'n boete. Tydens die tweede sitting is die tydperk van gevangenisskap verleng tot tussen 18 maande en twee jaar en 'n boete van £200 is gehef.⁶¹⁾ Hoewel dit in die lig van die afwesigheid van volledige, amptelike hofverslae onmoontlik is om konklusiewe afleidings te maak, ontstaan die vraag tog of Norrie, wie se gematigdheid en billikheid deur Vane geloof is, en Vane self, wat sy eie simpatie met die Hollandse Afrikaner bely het, nie dalk 'n groot rol gespeel het in die relatief ligte strawwe wat vir die meeste beskuldigdes tydens die eerste sitting opgelê is nie.

Tog bly die feit staan dat J.H. Schoeman (LWV) en Johannes Weyers wel baie swaar gestraf is – veral as in ag geneem word dat hulle skuldigbevindings twyfelagtig was – en vier rebelle, D.C. van der Berg, C.F. Pretorius, Diederick Hattingh en Louis Boshoff, ter dood veroordeel is. Hoewel Vane sê dat hulle moedeloosheid met die werking van die hof hulle 'n laat-maar-loop-houding laat inslaan het, bly dit tog 'n ope vraag waarom Norrie en Vane, gegewe hulle oortuigings, nie 'n groter rol gespeel het om, in gevalle waar daar ernstige twyfel bestaan het, die beskuldigdes onskuldig te bevind nie.

Van die 33 vonnisse wat die Militêre Hof aan Oudtshoorniete opgelê het, is tien deur die Britse opperbevel versag voordat dit afgekondig is. (Onder andere is al vier doodstrawwe versag tot lewenslange dwangarbeid.)⁶²⁾

Die strawwe is in die openbaar op die kerkplein aangekondig. Die geleentheid is bygewoon deur die plaaslike korpse - die Town Guard, DMT en OVR - verskeie hoogwaardigheidsbekleërs, soos die burge-

⁶¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/3/02 (Promulgation of Sentences); *Oudtshoorn Courant* 24/3/02 (Promulgation of Sentences).

⁶²⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/1/02 (Court Martial Sentences).

meester, ‘n groot aantal distriksbewoners en natuurlik diegene wat skuldig bevind is. Die kommandant het die strawwe in Engels aangekondig, waarna dit deur ‘n tolk in Hollands vertaal is.⁶³⁾ Die openbare belangstelling in die afkondiging van die strawwe, wat oor verskeie dae geskied het, het deurentyd groot gebly.⁶⁴⁾

Dit is duidelik dat die gebeure ‘n groot indruk op die publiek gemaak het. Na die afkondiging van die eerste reeks strawwe wat oor die algemeen lig was, maar met die strawwe van J.H. Schoeman (LWV) (ses maande dwangarbeid en ‘n boete van £500 of ‘n verdere twee jaar tronkstraf) en Weyers (twee jaar dwangarbeid en ‘n boete van £500 of ‘n verdere 12 maande tronkstraf) wat uitgestaan het, het die *Oudtshoorn Courant* berig dat “(a) great hush fell upon prisoners and spectators alike, it being evident that the sentences were far more severe than had been expected”.⁶⁵⁾

Hierdie reaksie toon weer eens dat, behalwe vir enkele ekstremiste, die meeste lojaliste, al was hulle sterk gekant teen enige hulp aan die Boere en vas oortuig dat sulke dade gestraf moes word, nooit ‘n heksejag op en vernedering van mededistriksbewoners wou sien nie. Dié tendens word bevestig deur die *Oudtshoorn Courant* se kommentaar nadat Boshoff se straf en die versagting daarvan afgekondig is:

*“Although there is no sympathy with the young rebel who wantonly and wickedly threw off his sovereign, yet there was a general feeling of relief discernible that the clemency of the Commander-in-Chief had spared the community the pain of witnessing the awful spectacle of a public execution.”*⁶⁶⁾

As daar ten slotte opsommend geoordeel moet word oor die werksaamhede van die Militêre Hof in die distrik Oudtshoorn, blyk dit dat die stelsel baie gebreke gehad het. In sommige gevalle was die vonnisse nie regverdig nie en van die beskuldigdes, soos byvoorbeeld J.H. Schoeman (LWV) en J. Weyers, is sodoende ernstig benadeel. Uit die beskikbare inligting blyk dit dat die meeste van die beskuldigdes egter wel skuldig was. Mens kry nie die idee dat die verhore van die Militêre Hof in Oudtshoorn ontaard het in ‘n ongebreidelde heksejag soos wat in sommige ander distrikte die geval was nie.

7.4 Ander Britse vervolgingsgebruike

⁶³⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/12/01 (Promulgation of Sentences).

⁶⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/12/01 (Promulgation of Sentences). *Oudtshoorn Courant* 9/1/02 (Court Martial Sentences).

⁶⁵⁾ *Ibid.*

⁶⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/1/02 (The Sentence on Boshoff).

Die formele strawwe wat deur die howe opgelê is, was net een van verskeie vervolgingsmeganismes wat onder krygswet tot die militêre owerhede se beskikking was. 'n Groot aantal inwoners van die distrik Oudtshoorn wat nooit formeel van enige misdryf aangekla of aan iets skuldig bevind is nie, het erg onder hierdie vervolgingsgebruike gely. In hierdie afdeling val die klem op drie sulke gebruike: inperking, deportasie en plasing op die swartlys. Dit is onmoontlik om te sê presies hoeveel persone onder dié meganismes gely het, aangesien geen amptelike syfers opgespoor kon word nie en staat gemaak moes word op terloopse verwysings na hierdie tipe strafmaatreëls. Tog, soos getoon word, lyk dit of 'n groot deel van die distrik se simpatiseerdergemeenskap hieraan blootgestel is.

Inperking en aanhouding as strafmeganismes is baie nou verwant aan tronkstraf. Dit het behels dat die inwoners van die distrik wie se optrede deur die militêre owerhede as 'n bedreiging vir die Britse oorlogspoging beskou is, onder krygswet beveel is om op Oudtshoorn te kom bly tot tyd en wyl die militêre owerhede dit as veilig geag het dat hulle na hulle wonings kon terugkeer. Dit lyk asof sommiges toegelaat is om in privaathuise op die dorp te bly en selfs op die dorp te werk, terwyl ander in die Drilsaal en selfs die tronk aangehou is.

Daar kan tussen verskillende tipes inperking en aanhouding onderskei word. In die eerste plek was daar die gevalle waar die inperking volgens alle aanduidings niks te doen gehad het met die lê van 'n klag teen die betrokke persoon nie. J.A. Liebenberg, 'n onderwyser van Matjiesvlei, is beveel om na die dorp te kom vanweë die rol wat hy gespeel het in die stigting van die Afrikanerbond-tak in die Kango en sy noue verbintenis met J.L. du Preez, wat, soos gesien, as Klas I-rebel aangekla is. Van die korrespondensie wat in Du Preez se besit gevind is, was afkomstig van Liebenberg en laasgenoemde het ook enkele briewe namens Du Preez geskryf. Hierdie briewe het 'n baie sterk pro-Boerinslag gehad en dit is dus nie verrassend dat die Britte angstig was om hom uit sy invloedseer te verwyder en na die dorp te bring nie. Tog is daar in die tydperk wat hy noodgedwonge op die dorp moes bly – van omstreeks einde Januarie 1901 tot 25 Mei 1901 – sover vasgestel kon word, geen klag teen hom gelê nie. Hy is wel toegelaat om by *Het Zuid-Westen* te werk, maar sy vrou moes alleen op Matjiesvlei agtergebly en probeer om die skool waar Liebenberg onderwyser was, aan die gang te hou.⁶⁷⁾

J.S.F. Brink, 'n prokureur van Calitzdorp, is weer daarvan verdink dat hy met die uitvoering van krygswetbevele ingemeng het, maar geen getuienis kon teen hom verkry word nie. Nadat hy egter teen die einde van 1901 aan die posmeester van Calitzdorp kennis gegee het om uit 'n huis wat aan Brink behoort het en teenaan die poskantoor gebou was, te trek, was die militêre owerhede bevrees dat Brink die huis, vanweë sy strategiese ligging, vir pro-Boeraktiwiteite sou gebruik, soos om die poskantoor te

⁶⁷⁾ (KAB) SGE 1/288: G. Murray – The Superintendent General of Education, No.94 Oudtshoorn, 17/5/01, pp.1-2; *Het Zuid-Westen* 30/5/01 (Naar Huis); *Het Zuid-Westen* 15/5/01 (Nieuws).

saboteer of vertroulike kommunikasies in die hande te kry. Daarom het hulle die huis gekommandeer⁶⁸⁾ en vir Brink beveel om op Oudtshoorn te gaan bly. Hy kon eers weer op 14 Januarie 1902 na Calitzdorp terugkeer.⁶⁹⁾

‘n Tweede tipe inperking het voorgekom in gevalle waar ‘n persoon wel van ‘n oortreding aangekla en onskuldig bevind is, maar steeds nie toegelaat is om na sy woning terug te keer nie. Een van die persone wat die swaarste getref is deur hierdie tipe inperking, was J.W. Louw van Vlakteplaas, na wie reeds vroeër verwys is. Hoewel die prokureur-generaal besluit het om Louw nie op ‘n klag van hoogverraad te vervolg nie, is Louw steeds, op aanbeveling van die kommandant, as spesiale vrederegter afgedank en gedwing om op die dorp te bly. Eers in Mei 1901, nadat Louw reeds vier maande weg was van sy plaas, het kol. Tamplin hom toestemming gegee om na sy woning terug te keer.⁷⁰⁾

Laastens was daar diegene wat in afwagting van ‘n verhoor vir lang tye aangehou is, dikwels sonder dat hulle geweet het wat die klagte teen hulle was en sonder dat hulle die opsie van borgtog gekry het. Die beste voorbeelde hiervan was eerstens die geval van J.H. Schoeman (LWV) wat vir drie maande onder bewaking in die Drilsaal aangehou is voordat borgtog aan hom toegestaan is.⁷¹⁾ Ook J.L. du Preez is vanaf Januarie tot Augustus 1901 in die tronk aangehou voordat borgtog aan hom toegestaan is en selfs tóe moes hy binne die dorpsgrense bly.⁷²⁾

Wat die omvang van die inperking en aanhouding was, is nie bekend nie, maar J.C. Stapleton het getuig dat die Drilsaal soms tot barstens toe vol was met meer as 100 blanke mans uit die landelike gebiede wat gelyktydig daar aangehou is.⁷³⁾

Inperking is soms ook as ‘n effektiewe afdreigmiddel gebruik. Mev. Barry, NG predikantsvrou van Calitzdorp, wat deur die militêre owerhede as ‘n baie groot pro-Boergesinde beskou is, is in ‘n brief waarin ene mev. De Bruyn, wat by ds. Barry-hulle gebly het, beveel is om na Oudtshoorn te kom, ook aangesê om haar gereed te hou om van Calitzdorp af verwyder te word.⁷⁴⁾ Hierdie dreigement is egter nooit uitgevoer nie, maar vir mev. Barry was dit duidelik dat sy in haar spoor moes trap of sy sou ingeperk word.

⁶⁸⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Deputy Administrator – The Administrator, No.15 Area, Oudtshoorn, 14/12/01, pp.325-326.

⁶⁹⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Deputy Administrator – Deputy Administrator, Oudtshoorn, 14/12/01, p.323; Acting ARM – The Administrator, No.15 Area; 3/1/02, p.338.

⁷⁰⁾ (KAB) AG 926: Resident Magistrate, Oudtshoorn – The Secretary to the Law Department, no.46/1901, 18/3/01, g.p.; *Het Zuid-Westen* 23/5/01 (Veels geluk).

⁷¹⁾ A3 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of J.W. Schoeman*. Appendix B: Proceedings of the Standing Military Court, Western District, Cape Colony, held at Oudtshoorn on the 2nd day of November (sic), 1901, pp.ii-iii.

⁷²⁾ *Oudtshoorn Courant* 26/9/02 (The Case against J.L. du Preez).

⁷³⁾ C.1 – 1902 *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Minutes, October 1902, pp.34-35.

⁷⁴⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Veale – The Rev. R. Barry, 26/3/01, p.202.

Die ongerief, ontwigting en vernedering wat deur inperking en aanhouding meegebring is, moet nie onderskat word nie. Veral boere wat lang tye van hulle plase en gesinne verwyder is, het swaar gely. Hoewel hy net vir 'n kort tydjie aangehou is, het H.J. Mulder (LWR) ook getuig van die vernedering wat hy ervaar het om soos 'n misdadiger saam met bruinmans en –vrouens deur die strate van Oudtshoorn na die tronk gelei te word.⁷⁵⁾

Volgens krygswetregulasies kon persone uit die distrik Oudtshoorn gedeporteer word indien hulle deur opruiende taal of dade dislojaliteit onder Britse onderdane aangemoedig het. Baie min is bekend oor die implementering van dié vervolgingsmeganisme in die distrik Oudtshoorn. Die enigste verwysings hierna was in berigte wat tydens die eerste twee maande van 1902 in beide Oudtshoornse koerante gepubliseer is.

Hiervolgens is vier prominente distriksbewoners uit die Oudtshoornse gemeenskap verwyder en gedwing om in ander distrikte te gaan bly. J.J. (Jurie) Schoeman, lid van die afdelingsraad, is na George gestuur, S.E. (Fanie) Terblanche na Swellendam, John Anderson van Vlakteplaas na Riversdal en J.W. Louw na Bredasdorp.⁷⁶⁾ Die spesifieke redes vir hierdie deportasies is nie bekend nie, maar hulle is waarskynlik beskou as ongewenstes.

Geen verdere inligting in verband met hierdie of ander deportasies kon opgespoor word nie, behalwe dat Schoeman en Louw eers weer teen Mei 1902 na Oudtshoorn kon terugkom.⁷⁷⁾ Dat hierdie deportasies die persone finansieel en geestelik ernstig sou knou, lyk waarskynlik, maar weens 'n gebrek aan inligting kan hieroor net gespekuleer word.

Die sogenaamde swartlys was volgens alle aanduidings 'n baie effektiewe vervolgingsmiddel. Sover vasgestel kan word, is die name van veral die leidende figure in die gemeenskap oor wie se lojaliteit die militêre owerhede bedenkinge gehad het, op die swartlys geplaas. Dit was dan veral hierdie mense se bewegingsvryheid wat ernstig aan bande gelê is. Terwyl krygswetregulasies ook met verdrag afgeskaf is vir die res van die gemeenskap, was die oorspronklike regulasies steeds van toepassing op diegene wie se name op die swartlys verskyn het. So byvoorbeeld is daar op 23 Junie 1902 'n krygswetkennisgewing uitgevaardig waarvolgens sekere beperkings op die vryheid van beweging afgeskaf is, behalwe vir

⁷⁵⁾ C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.*, Report, October 1902, p.xix.

⁷⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 30/1/02 (Kort en Zakelijk); *Het Zuid-Westen* 20/1/02 (Notes and Comments); *Het Zuid-Westen* 23/1/02 (Notes and Comments); *Het Zuid-Westen* 3/2/02 (Notes and Comments).

⁷⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 5/5/02 (Kort en Zakelijk).

diegene wie se name op die swartlys voorgekom het. Hulle moes steeds permitte bekom indien hulle êrens heen wou gaan.⁷⁸⁾

Nêrens kon inligting opgespoor word oor wie almal op die swartlys verskyn het nie, maar die werking van hierdie vervolgingsmeganisme is sterk onder die soeklig geplaas deur die parlementêre komitee wat die skuldigbevinding en straf van H.J. Mulder, Oudtshoornse Lid van die Wetgewende Raad (LWR), na die oorlog herondersoek het.

Met sy terugkeer uit Kaapstad waar hy as Parlements lid die verwelkomingsgeleentheid vir die Hertog en Hertogin van York bygewoon het, het gewapende Boere Mulder op 25 Augustus 1901 op sy plaas, Armoed, voorgelê en sy twee karperde geneem. Toe hy by sy woning kom, het Mulder verneem dat ene Philip Meiring reeds vertrek het om die teenwoordigheid van die Boere te rapporteer. Nogtans het hy £2 aangebied aan enigiemand wat namens hom die aangeleentheid sou gaan rapporteer, maar niemand wou nie. Saam met die volgende poskar het Mulder in elk geval 'n geskrewe verslag vir die militêre owerhede gestuur waarin hy veral uitgewei het oor die verlies van sy perde.⁷⁹⁾

Vanaf Augustus 1901 tot Februarie 1902 het hy niks verder van die voorval verneem nie, maar tydens laasgenoemde maand is hy deur sy skoonseun, die veldkornet van die wyk, ingelig dat sy naam op die swartlys geplaas is. Teen die einde van Februarie 1902 is hy ook na Oudtshoorn ontbied en na 'n verhoor op 3 Maart 1902 daaraan skuldig bevind dat hy nie die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het nie. Hy is tot 'n boete van £5 of 'n week gevangenisstraf gevonnis waarna hy die boete betaal het.⁸⁰⁾ Sover vasgestel kan word, het niks anders in hierdie periode gebeur wat kon veroorsaak het dat Mulder se naam op die swartlys geplaas kon word nie.

Vir Mulder was dit ook 'n raaisel waarom sy naam op die swartlys geplaas is, maar by navraag is net aan hom gesê dat sy naam op die lys verskyn met die goedkeuring van kapt. Foster, die administrateur van krygswet. Hy is verder ook gemaan om nie sy plaas te verlaat nie.⁸¹⁾ Mulder se naam kon net van die swartlys verwyder word nadat hy duidelike bewyse van sy lojaliteit gelewer het.⁸²⁾ Wat presies hierdie bewyse moes wees, word nie gespesifiseer nie. In die geval van ds. Barry wat ook op die swartlys was, het D.A. Filer gesê dat Barry 'n skriftelike verklaring moes maak waarin hy die versekering gee "that he

⁷⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/6/02 (Martial Law Notice).

⁷⁹⁾ C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Minutes, October 1902, pp.18-23, 36-37.

⁸⁰⁾ C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Minutes, October 1902, pp.22-23; *Oudtshoorn Courant* 3/3/02 (An M.C.L. arrested).

⁸¹⁾ C1 – 1902: *Report on the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Minutes, October 1902, pp.22, 25-26.

⁸²⁾ C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Minutes, October 1902, p.60.

would be actively loyal in supporting British supremacy in the future”. ‘n Blote mondelingse verklaring was nie voldoende nie, aangesien dit op rekord geplaas moes word.⁸³⁾

Die onrusbarende aspek rondom die feit dat lojaliteit bewys moes word, was dat Stapleton voor die parlementêre komitee getuig het dat Mulder in sy opinie nooit enige tekens van dislojaliteit getoon het nie. Hierdie stelling is om twee redes kommerwekkend. In die eerste plek was dit ‘n duidelike teken dat onder krygswet aanvaar was dat ‘n persoon skuldig is totdat hy sy onskuld kon bewys. Ten tweede wys dit ook dat siviele amptenare wat onder krygswet ook militêre ampte beklee het, soos Stapleton, volgens sy eie getuienis nooit uit eie oorweging inligting omtrent die lojaliteit al dan nie van distriksbewoners, wat aan hom beter bekend was as aan die militêre owerhede, aan die militêre owerhede deurgegee het nie.⁸⁴⁾ Hoewel hy dus onder die indruk was van Mulder se lojaliteit, het Stapleton nie ‘n vinger verroer om vir Mulder in die bresse te tree om so ‘n onregmatige vervolging te verhoed nie.

Oor die uitwerking wat die plasing van sy naam op die swartlys gehad het, het Mulder getuig dat hy nie sy plaas kon verlaat sonder ‘n permit van die militêre owerhede, by name D.A. Filer, nie. Stapleton het bevestig dat hierdie reëling nie uniek was nie, maar gegeld het vir almal wie se name op die swartlys verskyn het. In Mulder se geval het dit daartoe gelei dat hy vir ses maande bykans nooit op sy ander twee plase kon uitkom nie. So het hy finansiële skade gely, aangesien sy werkers volgens hom nie hulle pligte na behore uitgevoer het in sy afwesigheid nie en dat sy boerdery dus baie agteruitgegaan het.⁸⁵⁾

Mulder het uiteindelik op 17 Julie 1902 kennis gekry dat sy naam van die swartlys verwyder is. Tog is hy steeds ernstig gewaarsku dat enige optrede van sy kant wat konflik in die gemeenskap sou meebring, daartoe sou lei dat hy gedeporteer en sy naam op die swartlys teruggeplaas sou word.⁸⁶⁾

Hierdie vervolgingsgebruike wat onder krygswet gebruik is, dui op die vrymag wat die militêre owerhede tydens die krygswetperiode gehad het om in elke aspek van die individu se lewe in te meng. Andersyds toon dit ook dat die gewone burgerlike weerloos gelaat is deur krygswet en op geen manier sy regte en vryhede kon beskerm nie. Die neerdrukkende effek van krygswet is verder geïntensiveer deur die besef dat die individu bykans magteloos gestaan het voor die vele vervolgingsmeganismes wat onder krygswet gegeld het – meganismes wat nie in die eerste plek daarop ingestel was dat geregtigheid moes seëvier nie, maar wat eerder op elke moontlike manier die Britse oorlogspoging wou bevorder. Baie Oudtshoorniete

⁸³⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Philpott – Barry, 20/5/02, pp.439-440.

⁸⁴⁾ C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Minutes, October 1902, pp.29-36.

⁸⁵⁾ C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Minutes, October 1902, pp.24, 80.

⁸⁶⁾ C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.* Appendix QQ, October 1902, p.xxxvii.

het gevoel dat hulle die slagoffers was van onregverdige verhore en gestraf is sonder dat hulle 'n regverdige kans gegun is om hulle onskuld te bewys.

Hoofstuk 8

Die invloed van die Anglo-Boereoorlog op ekonomiese gebied

Een van die vernaamste terreine waarop die Anglo-Boereoorlog die alledaagse lewensomstandighede van die inwoners van Suid-Afrika en dan ook van die Kaapkolonie ontwig het, was op ekonomiese gebied. In verskeie studies oor die invloed van die oorlog word gewys hoe mense uit alle lae van die samelewing groot finansiële skade gely het en selfs geruïneer is deur die oorlog. In hierdie hoofstuk sal dus gefokus word op die invloed wat die oorlog op die ekonomiese aktiwiteite in die distrik Oudtshoorn gehad het. Daar sal ook gewys word op die ekonomiese klimaat wat teen die einde van die oorlog en in die maande direk daarna in die distrik geheers het.

Dit is duidelik dat die oorlog in die reël eers 'n grootskaalse invloed op die ekonomie van 'n distrik uitgeoefen het nadat daardie distrik deel van die oorlogsterrein geword het. Daarom het die oorlog eers vanaf 1901 die Oudtshoornse ekonomie werklik begin beïnvloed. Op twee ekonomiese terreine het die oorlog byna van meet af 'n impak gemaak, naamlik op die arbeidsmark en op die verbinding van Oudtshoorn per spoor met ander distrikte.

8.1 Arbeidsituasie

Die posisie van die arbeider (veral die bruin arbeider) in die distrik het in belangrike opsigte verskil van die situasie in baie ander distrikte in die Kaapkolonie. Die meeste bruinmense in die distrik Oudtshoorn het in die landelike dele gebly en was plaasarbeiders. Volstruisboerdery, wat op daardie stadium verreweg die vernaamste landboubedrywigheid in die distrik was, was egter 'n arbeidsextensiewe boerdery, aangesien arbeid net benodig is vir die pluk van die volstruise, wat sowat een keer elke ag maande plaasgevind het; terwyl die lusernlande wat voer vir die volstruise verskaf het, vir jare gebruik kon word nadat dit gevestig is en net gereeld natgelei moes word.¹⁾ Dit het veroorsaak dat plaasarbeiders se lone laag was, met die gemiddelde loon tussen 1893 en 1914 net 2s 6d per dag.²⁾ Hoewel die lone in die ander sektore nie vasgestel kon word nie, was dit waarskynlik op dieselfde vlak. Die feit dat die Britse weermag vanaf 1899 arbeiders in diens geneem het, het 'n aanloklike opsie vir die Oudtshoornse werker gebied, omdat die militêre owerhede heelwat hoër lone betaal het. 'n Militêre agent het byvoorbeeld donkies in die Calitzdorp-omgewing gekoop en die bruinmense gehuur om na die gekoopte donkies om te sien. Elk het 3s per dag ontvang.³⁾ Wat dit nog aantrekliker gemaak het om vir die weermag te gaan werk, was dat

¹⁾ P. Buirski: Aspects of Material life in Oudtshoorn 1860-1927, p.22.

²⁾ Ibid., p.49.

³⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Philpott - OC Remouts, Oudtshoorn, 8/4/02, P.417.

sommige Oudtshoornse instansies, soos die afdelingsraad, as gevolg van kontantvloei probleme tydens die oorlogsjare soms nie hulle werkers op die bestemde tyd kon betaal nie.⁴⁾

Kort na die aanvang van die oorlog het verskeie bruin arbeiders dan die distrik verlaat om as, onder andere, transportryers by die Britse weermag aan te sluit soos in 'n vorige hoofstuk getoon is.⁵⁾ Gedurende 1901 het baie ook by die Coloured Town Guard aangesluit en verskeie ander take in die weermag verrig. Die oorlog, tesame met die feit dat baie arbeiders op die spoorlyn na Oudtshoorn, wat onder konstruksie was, 'n heenkome gevind het,⁶⁾ het veroorsaak dat daar 'n nypende arbeidstekort in die distrik Oudtshoorn ontstaan het tydens die oorlogsjare en onmiddellik daarna. Hoewel dit duidelik is dat daar dwarsdeur die oorlogstydperk 'n arbeidstekort was, was dit eers in 1902 dat die gemeenskap werklik besef het hoe kritiek die toestand was. Die feit dat hierdie gewaarwording eers so laat tot die werkgewers deurgedring het, kan waarskynlik daaraan toegeskryf word, dat baie onder die indruk was dat dit die onstabiele toestand waarin die land, en later ook die distrik, verkeer het, wat mense daarvan weerhou het om met hulle normale werk voort te gaan en dat hulle heeltemal onvoorbereid daarvoor was dat baie bruin arbeiders nie met die terugkeer na normaliteit bereid was om met hulle vooroorlogse werk voort te gaan nie.

Hierdie arbeidstekort het haas elke faset van die ekonomiese en gemeenskapslewe geraak. Oor hoe dit die landbousektor geaffekteer het, sal later in meer detail gewys word. Dit was egter veral openbare dienste wat deur die munisipaliteit en afdelingsraad gelewer is, wat erg geraak is. 'n Projek soos die Rust-en-Vrede Waterskema waarmee water met pype uit die Swartberge na die dorp gebring is om só lopende water by die wonings te kry, is ernstig deur die tekort aan arbeid vertraag.⁷⁾ In Mei 1902 het George Wallis, jr. op 'n stadsraadsvergadering aangekondig dat die skaarsheid aan arbeid hom geforseer het om die lone van die beste werkers van die Openbare Opsieners te verhoog om hulle dienste te behou.⁸⁾ Ook kommersiële bedrywe het gely. In April 1902 was daar 'n opbloeï van boubedrywigheide in die dorp, maar verdere vooruitgang is in die wiewe gery deur 'n tekort aan bouers, skrynwerkers en arbeiders. So erg was die situasie dat daar selfs deur middel van die koerante 'n beroep op werkloos in ander distrikte gedoen is om in Oudtshoorn te kom uithelp.⁹⁾ Die toestand het net vererger en in 1903 is gekla dat baie huishoudings sonder huishulpe en tuinwerkers moes klaarkom, aangesien niemand gevind kon word om hierdie arbeid te verrig nie.¹⁰⁾

⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/2/01 (Oudtshoorn Divisional Council).

⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/11/00 (Ongetiteld).

⁶⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *Mayor's Minute for the year ending 31st July, 1900*, p.8.

⁷⁾ (KAB) 3/OHN 1/2/1/1/1: Meeting Waterworks Committee, 18/2/01, g.p.

⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/5/02 (Town Council).

⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/4/02 (Notes and Comments).

¹⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/2/03 (The Labour Question)

Hierdie onwilligheid van bruin arbeiders van die distrik Oudtshoorn om na die oorlog teen hulle vooroorlogse lone terug te keer na hulle werk, vorm deel van 'n tendens wat deur die hele kolonie merkbaar was en waarop Bill Nasson¹¹⁾ wys. Volgens hom het die oorlog vir baie swartes goeie werksgeleenthede en hoë lone ingehou. Diegene wat vir lang periodes ononderbroke diens in die weermag verrig het, kon ook 'n £15 tot £20-gratifikasie by die beëindiging van hul diens kry. Dit, tesame met geld wat hulle deur die oorlog gespaar het, het gesorg dat baie van hulle genoeg finansiële reserwes opgebou het om nie onmiddellik teen laer lone te gaan werk nie en dus kon uithou totdat hulle lone verhoog sou word.¹²⁾

Die Oudtshoornse werkgewers het verskeie strategieë bedink om die arbeidstekort te bowe te kom. Dit het gewissel van oproepe vir werkloses uit ander distrikte om na Oudtshoorn te kom, tot voorstelle dat Italiaanse of Chinese immigrante¹³⁾ na die distrik gebring moes word. Die enigste plan wat egter gerealiseer het, was die invoer van sowat 50 swart werkers uit die Indwe-omgewing. Selfs dit was egter nie sonder probleme nie: kort na hul aankoms op die dorp het dié werkers geweier om met hul werk voort te gaan. Interessant was egter dat hierdie weiering deur sommige voornemende werkgewers gesien is as deel van 'n komplot en hulle het beweer dat die swartes "have been tampered with by some of our ne'er do wells".¹⁴⁾ Hoewel dit onmoontlik is om die akkuraatheid van hierdie bewerings vas te stel, wek dit ten minste die indruk dat dit nie vir die bruin arbeiders net daaroor gegaan het om op hulle oorlogsreserwes te oorleef totdat dit uitgeput was en dan weer te begin werk nie, maar dat hulle 'n daadwerklike poging aangewend het om te sorg dat die lone in die distrik sou styg.

Tydens 'n belangwekkende stadsraadvergadering op 10 Maart 1902 het die arbeidskwessie 'n driftige bespreking ontlok. Daar was veral ontevredenheid omdat die raad hutte in Du Plessislaagte teen slegs 'n halfkroon per maand aan bruinmense verhuur het, terwyl baie van dié wat daar gebly het, nie gewerk het nie. Raadslede E. Edmeades en Gert Olivier het geargumenteer dat terwyl daar in die dorp en op plase 'n reuse arbeidstekort was, die lae huur mense net verder ontmoedig het om werk te soek. Olivier het voorgestel dat die huur tot 10s per maand verhoog moes word, behalwe vir gesinne met 'n potensiële broodwinner. J. Edmeades het 'n huur van 7s 6d voorgestel en Wallis het gevoel dat munisipale werkers en hulle gesinne steeds net 'n halfkroon se huur moes betaal.¹⁵⁾

Wat die vergadering egter veral interessant gemaak het, was die retoriek wat gebruik is. Raadslid Jones het gesê dat mense wat nie werk nie, steel, en verder kapsie gemaak daarteen dat daar in die distrik gesonde mans bly wat geen werkgewer gehad het nie. J. Edmeades het dit opgevolg en gesê dat elke

¹¹⁾ B. Nasson: *Abraham Esau's War*, pp.174 - 175.

¹²⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/4/02 (Notes and Comments).

¹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/2/03 (The Labour Question).

¹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/12/02 (Notes and Comments); *Oudtshoorn Courant* 8/12/02 (Labourers Strike).

¹⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 10/3/02 (Stadsraad).

gesonde man 'n werkgewer moes hê.¹⁶⁾ Dit is weer eens moeilik om te bepaal of hierdie woorde bloot gebore is uit frustrasie omdat die arbeidstekort 'n remskoen was in 'n tyd wat die stadsraad geglo het dat die dorp die potensiaal het om ekonomies sterk te groei, en of die woorde eerder die frustrasie van werkgewers uitgedruk het wat besef het dat hulle nie meer dieselfde beheer oor arbeiders kon uitoefen as voor die oorlog nie. Waarskynlik bevat beide verklarings 'n deeltjie van die waarheid, want baie het gedink dat die onwilligheid om te werk, niks meer as luiheid of werkskuheid was nie. Tog moes die relatiewe posisie van ekonomiese krag wat sommige werkers danksy die oorlog verkry het, werkgewers bevrees gemaak het.

8.2 Spoorwegverbinding

Hoewel Oudtshoorn 'n uiters vrugbare distrik was, was hy vanweë sy betreklik geïsoleerde ligging (hy is bykans omring deur berge) en die gebrek aan 'n spoorwegverbinding wat daarmee saamgehang het, geredelike toegang tot aanloklike markte ontsê. Daarom was 'n spoorwegaansluiting noodsaaklik vir die distrik se ekonomiese vooruitgang.

Daarom is daar reeds in 1896 'n konsessie aan Grand Junction Railway Limited toegestaan deur die Kaapse regering vir die bou van spoorlyne vanaf Klipplaat na Oudtshoorn wat laasgenoemde met Port Elizabeth en die noorde sou verbind, en vanaf Mosselbaai na Oudtshoorn oor George. Eersgenoemde sou later deur die regering oorgeneem word, terwyl laasgenoemde deur die regering gesubsidieer is. Die werk aan hierdie spoorlyne is egter van die begin af belemmer deur onder andere geldelike probleme en wedersydse antagonisme tussen regerings- en spoorwegamptenare en die konstruksie maatskappy.

In hierdie reeds plofbare situasie het die Anglo-Boereoorlog net verdere komplikasies meegebring wat Oudtshoorn se spoorverbinding met die buitewêreld aanvanklik indirek, maar later baie meer direk beïnvloed het. Die Kaapse regering het op 'n stadium in die vroeë fases van die oorlog die befondsing van spoorwegmateriaal totaal gestaak. 'n Nuwe kontrak is deur W.L. Ainslie namens die konstruksie maatskappy met die Kaapse regering beding, maar selfs hierna is betalings gereeld teruggehou en is geld wat vir die spoorweë bewillig is, gebruik om oorlogsuitgawes te betaal. Met die koms van die Boere na die Kaapkolonie, en spesifiek na die plekke waar die spoorlyne onder konstruksie was, is die werk verder vertraag. Ingenieurs en werkers is in Britse korpse opgeneem en die hoofingenieur, ene mnr. Roy, was vir 'n lang tydperk die intelligensie-offisier in die personeel van kol. Haig. Tydens Januarie, Februarie en Maart 1901 moes konstruksiewerk heeltemal gestaak word en by verskeie ander geleenthede is die werk onderbreek. Die onderbrekings was deels te wyte aan die feit dat die nodige materiaal nie van Port Elizabeth verkry kon word nie omdat alle vervoermiddels, soms selfs die konstruksie maatskappy se

¹⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 10/3/02 (Stadsraad).

eie waens, vir militêre doeleindes aangewend is. Daarby het die Boere dikwels die omgewing waarin die spoorlyn gebou moes word, onveilig gemaak en gedurende Januarie 1901 skade van £14 633 aan die halfvoltooide spoorlyn vanaf Klipplaat na Oudtshoorn aangerig waarvoor geen vergoeding betaal is nie.¹⁷⁾ In een van die skreiendste ironieë het baie van die Oudtshoorniete geglo dat die Oudtshoornse spoorverbinding op 'n ander manier deur die oorlog, of eerder die gebrek daaraan, benadeel is. In Mei 1902 berig die *Het Zuid-Westen* dat Milner 'n lening van £3 miljoen van die Imperiale regering gevra het vir die aanlê en uitbreiding van spoorstelsels, maar kla dan dat die nuwe lyne net vir oorlogsdoeleindes aangelê sou word en aangesien dit nie gelyk het asof die Boere na die distrik Oudtshoorn sou terugkeer nie, die distrik dus geen voordeel daaruit sou trek nie.¹⁸⁾

Hoewel die spoorlyn tot op Vlakteplaas reeds vroeër begin gebruik is, is die Oudtshoorn-Klipplaatlyn eers op 1 Julie 1903 vir goederevervoer geopen,¹⁹⁾ baie later as wat verwag is. Aangesien Mosselbaai op daardie stadium egter nog nie per spoor met Oudtshoorn verbind was nie, het eersgenoemde dorp 'n depressie gevrees omdat hulle transportryers nie met die spoortariewe sou kon meeding nie, wat sou beteken dat Oudtshoorn sy voorrade eerder deur Port Elizabeth sou kry wat weer die ekonomiese aktiwiteite op Mosselbaai sou benadeel. Mosselbaai het dus versoek tot die regering gerig wat meebring het dat sekere voorkeurbehandeling aan hom gegee is en tariewe op byvoorbeeld kos op die treine na Oudtshoorn verhoog is. So kon Oudtshoorn dus nie dadelik die volle voordeel uit die Klipplaatspoorlyn put nie.²⁰⁾

Op 'n indirekte manier het die gesloer met die voltooiing van die spoorlyne die distrik se ekonomie benadeel. In die distrik kon groot hoeveelhede vrugte, groente en ander gewasse verbou word, maar die afstand vanaf die markte en die probleme met transport het baie boere ontmoedig om dit grootskaals te verbou en so is ekonomiese vooruitgang gestrem. Die Standard Bank se inspekteur was in 1903 egter vol vertroue dat die Klipplaatspoorlyn wat Oudtshoorn met nuwe afsetgebiede vir sy landbousurplusse sou verbind, die ekonomiese vooruitgang van die distrik 'n verdere hupstoot sou gee.²¹⁾

8.3 Handelsondernemings

Hoewel daar sekere besighede, soos die kleiner Joodse handelaars en 'n firma soos Field & Co., was wat gesukkel het om die mas op te kom, het die inspekteur van Standard Bank in beide 1899 en 1900 sy tevredenheid met die algemene finansiële posisie van besighede in die distrik Oudtshoorn uitgespreek en

¹⁷⁾ (PRO) C.O. 48/569: Memorandums as to unjust treatment sustained by Contractors at hands of Cape Government re Grand Junction Railway Contractors, 10/6/02, pp 1- 6.

¹⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 1/5/02 (Zuid-Afrikaansche Spoorwegen).

¹⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 6/7/03 (De Oudtshoorn-Klipplaat Lyn).

²⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 3/8/03 (Publieke Vergadering); *Het Zuid-Westen* 10/8/03 (Veertien dagen Proeflyd).

²¹⁾ (SBA) INSP 1/1/253: Inspection Report on the Oudtshoorn Branch, by Robert Welsch, Inspector, as at 25th November 1903, p.17.

veral gewys op die sterk posisie waarin die Joodse verehandelars en groter besighede soos Edmeades, Taute & Co., Prince, Vincent & Co. en Strusser & Co. hulle bevind het.²²⁾ Ook die Oudtshoornse koerante was optimisties oor die vooruitsigte van die besighede in die distrik. Met die opening van 'n tak van die bekende Cuthbert & Co. op Oudtshoorn teen die einde van 1900, het die *Het Zuid-Westen* gesê dat Oudtshoorn al hoe aanlokliker word vir besighede en voorspel dat daar met die koms van die spoorweë baie nuwe firmas hulle deure op die dorp sou open en “dan zal er een levendigheid als een Adderley Straat, Kaapstad, onder ons zyn”.²³⁾ Die enigste klaarblyklieke invloed wat die oorlog voor 1901 op die besighede in die distrik gehad het, was die feit dat die regering beslag gelê het op die voorraad vuurwapens en ammunisie van besighede soos Prince, Vincent & Co. en Hoesch & Co.²⁴⁾ Vanaf 1901 het die oorlog, en veral krygswet en die Boere se teenwoordigheid in die distrik, egter die besighede van die distrik ontwrig en ‘n algemene demper op handel geplaas.²⁵⁾

Reeds teen die einde van Januarie 1901 is ‘n lys van 17 besighede, waaronder firmas soos Cuthbert & Co. en besighede van J.R.B. Edmeades en B. Levin, wat vrywillig om 14:00 smiddae gesluit het sodat hulle personeelle die oefeninge van die Town Guard kon bywoon, gepubliseer.²⁶⁾ Periodiek gedurende 1901, afhangende van die mate waarin die dorp bedreig was, is handelaars egter deur krygswetregulasies gedwing om teen 14:00 te sluit sodat hulle lede by die plaaslike korpse kon aansluit.²⁷⁾ Waar nie gehoor gegee is aan dié reëling nie, is ‘n minimum boete van £5 opgelê.²⁸⁾ Eers teen 21 Julie 1902 is ‘n krygswetregulasie uitgevaardig ingevolge waarvan alle besighede, behalwe drankwinkels, kon terugkeer tot hulle besigheidsure soos voor die afkondiging van krygswet.²⁹⁾

Verskeie besighede het ook swaargekry omdat so ‘n groot deel van hulle personeel óf onder die verpligting van krygswet óf uit vrye wil in die plaaslike korpse gedien het. Een onderneming wat veral hieronder gebuk gegaan het, was Field & Co. Hierdie reeds sukkelende firma se posisie is verder verswak deurdat die Oudtshoornse vennoot, George Wallis, jr., soos reeds getoon, ‘n leidende rol in die plaaslike korpse gespeel het en soms vir lang tye van die besigheid weg was as die Boere in die distrik teenwoordig was.³⁰⁾ Hoewel die *Oudtshoorn Courant* met groot waardering van Wallis se vurige lojaliteit selfs ten koste van sy besigheid, gepraat het, was die Standard Bank se inspekteur nie oortuig nie en van mening dat “(e)ven in normal times Mr. Wallis devotes far too much time to public affairs”.³¹⁾

²²⁾ (SBA) INSP 1/1/122: Inspection Report on the Oudtshoorn Branch as at 7th July 1900, pp.19-20,24; Ibid.: Inspection Report on the Oudtshoorn Branch as at 8th June 1901, pp.17,21.

²³⁾ *Het Zuid-Westen* 26/9/00 (Plaatselyk Nieuws).

²⁴⁾ (TAB) H.C. 33: Honnet - Douglas Forster (copy) (enclosed in Intelligence from 14 April 1900), 11/4/00, p.2.

²⁵⁾ (SBA) GMO 3/2/1/2: Extracts from Branch Letters to General Manager (Enclosed in Special Half Yearly Letter, 11/2/02), Oudtshoorn, 1/1/02, p.10; *Oudtshoorn Courant* 5/12/01 (Ongetiteld).

²⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/1/01 (The Town Guard).

²⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/3/01 (Important Notice); *Het Zuid-Westen* 13/6/01 (Krijgswet Kennisgewing).

²⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/6/01 (A Warning).

²⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/7/02 (Martial Law Notice)

³⁰⁾ (SBA) INSP 1/1/122: Inspection Report on Oudtshoorn Branch as at 8th June 1901, p.20.

³¹⁾ Ibid.; *Oudtshoorn Courant* 7/11/01 (Notes and Comments)

Ook die handelaars buite die dorp, waarvan daar in Januarie 1901 sowat 95 was,³²⁾ en smouse se aktiwiteite is ernstig deur krygswet beperk. In Julie 1901 is krygswetregulasies gepubliseer waarvolgens alle handelspasse en smouslisensies opgeskort en handelaars verbied is om in die distrik rond te beweeg om handel te dryf, tensy spesiale verlot van die kommandant verkry is.³³⁾ Verder was dit veral die landelike handelaars wat gelyk het onder die bepaling dat hulle 'n permit moes hê vir die voorraad wat in hulle winkel aangehou is. Hierdie bepaling het tot 'n interessante voorval op Calitzdorp gelei wat nie net lig werp op die handelsituasie in die distrik tydens die oorlog nie, maar ook op die magstryd wat tussen die assistent-resident magistraat en -administrateur van Calitzdorp en die magshebbers op Oudtshoorn geheers het, die onreëlmatighede in die toepassing van krygswet en die manier waarop die gemeenskap soms die beperkings van krygswet omseil het.

Twee winkeliers van Calitzdorp, wat volgens die assistent-resident magistraat van "verdachte" lojaliteit was, het goedere vir hul winkels bekom met permitte wat op Oudtshoorn uitgereik is. In die geval van F. Verschuur, is 'n permit om 30 paar velskoene en klere te bekom op Calitzdorp geweier omdat hy op die swartlys was, maar hy het dit wel op Oudtshoorn bekom. Die ander handelaar, ene Woeke, het glad nie op Calitzdorp om 'n permit aansoek gedoen nie, maar op Oudtshoorn toestemming gekry om lewensmiddele soos koffie en suiker aan te hou, hoewel die Calitzdorpse assistent-resident magistraat verklaar het dat hy Woeke 'n permit sou geweier het. Nog 'n handelaar, J.D.F. Brink, het nie om 'n permit aansoek gedoen nie, maar voorraad vanaf Prince, Vincent & Co. ontvang met die permit daarby ingesluit.³⁴⁾

Aan die anderkant het die assistent-administrateur wel 'n permit aan ene Rappaport uitgereik om 'n verskeidenheid kruideniersware te bekom, maar die hoofkonstabel op Oudtshoorn het onder meer geweier dat hy koffie en suiker mag aankoop. Terselfdertyd is Saunders Bros., wat ook 'n Calitzdorpse permit gehad het, toegelaat om bogenoemde goedere te koop, wat uiteraard die vraag laat ontstaan het waarom een lojalis toegelaat is om goedere te bekom terwyl 'n ander geweier is. Hierdie onreëlmatighede en onkonsekwentheid tussen Calitzdorp en Oudtshoorn in die toekenning van permitte, het dikwels voorgekom.³⁵⁾

Die wyse waarop hierdie permitte toegeken is, het uiteraard verskeie besware van die assistent-resident magistraat van Calitzdorp ontlok. Hy het ten eerste beswaar gemaak teen die lukraakheid waarmee permitte op Oudtshoorn toegeken word. Ten tweede het hy ook gesuggereer dat sekere firmas soos Prince, Vincent & Co. bevoordeel word in die toekenning van permitte, soos bogenoemde Brink-geval

³²⁾ (KAB) AG 1293: R. Magistrate, Oudtshoorn-Lex, 12/1/01, no.1a/01 Oudtshoorn, g.p.

³³⁾ *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Krijgswet Regulaties).

³⁴⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart - The Administrator No.15 Area, 20/2/02 no 1/381/1902 M, pp.381-382.

³⁵⁾ Ibid.

bewys het, terwyl ook Woeke deur daardie firma van voorrade voorsien is. Laastens was daar natuurlik die magsaspek met die Calitzdorpse assistent-resident magistraat en -administrateur wat ten regte beweer het dat hierdie tipe optrede nie net sy kantoor se gesag ondermyn het nie, maar ook sy posisie bespotlik gemaak het.³⁶⁾ Verder moes die handelaars van die distrik Oudtshoorn ook vasgestelde tariewe betaal vir die vervoer van hulle voorrade vanaf die hawe tot in die distrik. Volgens die *Oudtshoorn Courant* het hierdie reëling ook 'n demper op handel geplaas en, hoewel die koerant dit baie duidelik gestel het dat niemand beskuldig word nie, is tog gesuggereer dat verskeie handelaars op oneerlike wyse hierdie tariewe ontduik het. Hierdie tariewe is in Maart 1902 herroep en eers toe kon handelaars weer hulle eie transaksies met transportryers beding.³⁷⁾

In noue samehang hiermee toon die lot wat Levin & Son getref het, nog 'n manier waarop krygswet die Oudtshoornse handelaars benadeel het. Die firma het op baie groot maat aankope in Londen met geleende geld gedoen. Vanweë krygswet is die goedere egter in die hawe vertraag en die terugbetalings moes begin voordat die goedere ontvang en verkoop kon word, wat meegebring het dat Levin & Son ekstra oortrokke fasiliteite met die bank moes reël.³⁸⁾

'n Verdere uitvloeisel van die demper wat krygswet op transport geplaas het, was die finansiële probleme wat die onderskeie toleienaars ondervind het. In Februarie 1901 het die toleienaars van die Swartbergpas, Meiringspoort en Ruiterberg, al die vernaamste toegangsroetes tot die distrik, by die Oudtshoornse afdelingsraad aansoek gedoen om finansiële hulp, aangesien krygswet bykans al die tolpligtige transport tot stilstand gedwing het. Dié raad se geldelike posisie was egter ook so benard dat hulle nie verligting aan hierdie mense kon verleen nie.³⁹⁾

In die laaste helfte van 1901 was siviele handelaars ook dikwels swak voorsien wat lewensmiddele betref, onder andere omdat die teenwoordigheid van die Boerekommando's in die distrik transport bemoeilik het. Eers nadat die Boere teen November 1901 uit die distrik verdryf is, kon wa-konvooye weer voorraad vir die handelaars bring.⁴⁰⁾

Die Republikeinse kommando's het dan ook tydens hulle teenwoordigheid in die distrik vir verskeie landelike handelaars groot ontwrigting meegebring. Reeds met die Kritzinger-inval in die distrik vroeg in 1901 is gerapporteer dat die Boere voorraad uit verskeie winkels geneem het. Anne Esther King, winkeleienaar van Vlakteplaas, het byvoorbeeld getuig hoe die Republikeine eenvoudig haar winkel

³⁶⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart- The Administrator No.15 Area, 20/2/02 no 1/381/1902 M, pp.381-382.

³⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/03/02 (Martial Law Notice); *Ibid.* 21/4/02 (Signs).

³⁸⁾ (SBA) INSP 1/1/253: Liabilities of Parties over £500, the Reporting limit of the Branch, 26/7/02, p.19.

³⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/2/01 (Oudtshoorn Divisional Council).

⁴⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/11/01 (Notes and Comments); *Oudtshoorn Courant* 28/11/01 (Notes and Comments).

binnegekom, hardhandig opgetree en gevat het wat hulle wou.⁴¹⁾ Dit is bekend dat die Boere in ten minste sommige gevalle ‘n bewys onderteken het vir die goedere wat hulle geneem het, sodat die skuld later vereffen kon word. Aan Philip de Vos van De Rust is byvoorbeeld so ‘n bewys ter waarde van £1.2.6, betaalbaar deur die Vrystaatse regering, gegee vir sigarette en lekkers wat uit sy winkel geneem is. Heel tereg het die winkeliers nie hierdie bewyse van groot waarde geag nie.⁴²⁾

Met die tweede inval van die Boerekommando’s in die distrik teen die middel van 1901 het die klagtes van Boere wat voorraad uit winkels neem, toegeneem wat natuurlik te wagte is, aangesien die Boere soveel langer in die distrik bedrywig was. Klagtes is uit alle oorde van die distrik ontvang: op 24 Augustus 1901, byvoorbeeld, het ‘n hele aantal Republikeine by Jacob Green se winkel op Nooitgedacht aangedoen en gevat net wat hulle wou.⁴³⁾ Verskeie getuies het Solomon Ser se getuienis bevestig dat die Boere op 25 Augustus 1901 tien sakke mielies uit sy winkel geneem het. Hy het nie net vir Hendrik Willem Botha, ‘n rebel wat by die kommando was, daarvan beskuldig dat hy die mielies aan die Boere uitgewys het nie, maar ook dat hy ‘n pak klere gesteel het.⁴⁴⁾ Van Calitzdorp het daar ook verskeie klagtes van Boereplundering van winkels gekom en Richard Muller het onder andere ‘n kompensasië-eis van oor die £30 voorgelê vir goedere wat die Boere uit sy winkel geneem het.⁴⁵⁾

Om hierdie gedeelte oor die Republikeine se aandeel in die ontwrigting van besighede af te sluit, twee voorbeelde van uiteenlopende optrede deur die Boere tydens die kommandering van winkelitems. Op Sondag 25 Augustus 1901, omstreeks 23:00, het ‘n kommando swaar gewapende Republikeine onder kmdt. Van der Merwe op Welbedacht aangekom en Myer Issenman beveel om sy winkel oop te sluit waarna hulle blikkies sardiens, sigare, pype, sigarette en kledingstukke ter waarde van ongeveer £10 geneem het. Hulle het nie daarvoor betaal nie en ook geen bewys geteken nie.⁴⁶⁾ By mev. Levy se hotel by Schoemanshoek het drie Boere opgedaag. Een het ‘n bottel brandewyn en ‘n ander ‘n bottel gemmerbrandewyn gevra, skynbaar om ‘n sieke in hulle kamp op Schoemanshoek te dokter. Toe mev. Levy botweg geweier het om hulle te bedien, het hulle gedreig om die bergplek oop te breek en hulleself te help, waarna sy aan hulle eise voldoen het. Tog lê die intelligensie-agent wat teenwoordig was tydens die voorval, in sy verslag aan die Britse militêre owerhede klem daarop dat die Boere “conducted themselves civilly and orderly” en voeg by dat een, H.M. Zondagh, ‘n bewys onderteken het en gesê het dat dit drie maande na die beëindiging van die oorlog betaal sou word, ongeag wie wen.⁴⁷⁾

⁴¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/2/01 (De Zaak van J.W. Louw).

⁴²⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Local and General).

⁴³⁾ *Het Zuid-Westen* 2/12/01 (Het Militare Hof).

⁴⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/12/01 (Military Court).

⁴⁵⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Philpott - Resident Magistrate, Oudtshoorn, 18/7/02, p.483.

⁴⁶⁾ (KAB) AG 3531: District of Oudtshoorn, Preparatory Examination No.260 of 1902, Rex versus (1) Johannes Willem Potgieter, (2) Andries Everhardus Grundling charged with the crime of High Treason (Enclosed in Andries Everhardus Grundling no.1/23B), 17/6/02, pp.7-11.

⁴⁷⁾ (TAB) H.C. 52: BX - Capt. Wallis (copy) (Enclosed in 2/9/01), ongedateer, p.1.

Dit kan met geen sekerheid vasgestel word in watter mate daar 'n georkestreerde poging vanuit die simpatiseerdergeledere was om winkels, wat merendeels in lojalistehande was, te boikot nie. Tog is dit duidelik dat dit as 'n protesopsie oorweeg is. Reeds met die Versoeningsbeweging se vergadering in April 1900 het George Curtis laat deurskemer dat daar gerugte van boikotaksies deur die simpatiseerders was, veral teenoor die verekoopers. Curtis het egter op die futiliteit daarvan gewys, want ongeag aan wie die boere die vere verkoop, sou dit tog na Engeland gestuur word.⁴⁸⁾ Klocker het dan ook in 'n intelligensieverslag bevestig dat die boikot-aksies in die distrik Oudtshoorn, ook teenoor die verekoopers wat hy as baie lojaal beskryf het, baie minder was as byvoorbeeld in Graaff-Reinet.⁴⁹⁾

Tog moes baie simpatiseerders nog 'n boikot voorgestaan het, want in sy intelligensieverslag van 16 September 1900 wys Cohen daarop dat boikot "the fashionable word" in die distrik is en dat daar planne onder simpatiseerders was om hulle eie winkels te open, hul eie verekoopers te kry en 'n eie koerant te stig.⁵⁰⁾ Die enigste van hierdie doelwitte wat suksesvol gerealiseer het, was egter die stigting van die *Het Zuid-Westen* as alternatief tot die *Oudtshoorn Courant*. In Junie 1901 het die destydse kommandant van die dorp juis daarop gewys dat baie boere gereeld die dorp besoek en die winkels goed ondersteun het.⁵¹⁾ Dit was vir baie simpatiseerders in elk geval nie maklik om winkels te boikot nie, aangesien baie van hulle skuld gehad het by die winkels en indien die winkelier sou agterkom dat iemand met skuld nie meer by hom koop nie, kon hy onmiddellike betaling van die skuld eis.⁵²⁾

Tog het die gedagte van eie ondernemings nie gesterf nie en na die oorlog opnuut na vore gekom. So is daar op 12 September 1903 juis 'n openbare vergadering in De Rust gehou waarvan een besprekingspunt gehandel het oor die wenslikheid van 'n eie Handelsmaatskappy op De Rust. Ter ondersteuning van die voorstel is onder meer gesê dat "Afrikaanders (moet) zechzelven niet langer laten uitputten door winkeliers en dergelijke personen die geene belangen in ons land hebben, maar alleenlijk geld hier komen maken en zoodra zij fortuinen gemaakt hebben, ons distrikt en land verlaten en het geld gemaakt uit onze Afrikaanders in ander landen spandeeren". Die stigting van so 'n maatskappy is deur die vergadering goedgekeur.⁵³⁾

Ten spyte van die ongetwyfelde terugslae wat die handelsektor gedurende 1901 beleef het, kon geen getuienis opgespoor word van bankrotskappe onder sakemanne as direkte gevolg van die oorlog nie en die vooruitsigte vir hierdie sektor was nooit oordrewe negatief nie. Verder het die besighede ook relatief gou herstel van die ontwrigting. Teen 1902, byvoorbeeld, is groot gewag gemaak daarvan dat al hoe meer nuwe lede by die Oudtshoornse Kamer van Koophandel aangesluit het, 'n tendens wat as 'n positiewe en

⁴⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/4/00 (Public Meeting).

⁴⁹⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 5: Klocker - Foster (Enclosure No.10 in despatch Secret 20/6/00), 11/6/00, p.5 (F.K.774, p.966).

⁵⁰⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen - Leibrandt (copy) (Enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, p.2.

⁵¹⁾ *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Een Feestdag)

⁵²⁾ (PRO) C.O. 48/546, vol. 5: Klocker - Foster (Enclosure No.10 in despatch Secret 20/6/00), 11/6/00, p.5 (F.K.774, p.966).

⁵³⁾ *Het Zuid-Westen* 17/9/03 (Notulen).

verblydende teken gesien is. Teen Februarie 1903 het Stapleton ook by navraag bevestig dat die handelsbedrywighe in die distrik baie goed vooruitgegaan het na die oorlog.⁵⁴⁾

8.4 Die verbruikers se posisie

Die ontwrigting wat die handelondernemings tydens die oorlog moes deurmaak, het natuurlik ook 'n invloed op die verbruikers gehad en hier sal spesifiek gefokus word op hoe tekorte aan lewensmiddele en die styging in lewenskoste, as gevolg van die oorlog, die verbruiker geraak het.

Soos verwag kon word in 'n welgestelde distrik soos Oudtshoorn, was die lewenskoste hoog en reeds in Augustus 1900 het die resident magistraat gekla dat daar in die vooraangaande jare 'n voortdurende styging in lewenskoste was. Hierdie styging was só groot dat hy nie meer met sy salaris behoorlik vir homself en sy gesin kon sorg nie.⁵⁵⁾ Dit ly egter min twyfel dat die oorlog en veral die Boereteenwoordigheid in die distrik en die toepassing van krygswet, die lewenskoste verder laat styg het, onder andere omdat vervoer so ontwrig is en minder voorrade dus in die distrik beskikbaar was wat weer pryse opgestoot het. Stapleton het beweer dat lewenskoste sedert Julie 1897 tot Oktober 1901 met ten minste 30% gestyg het, maar bygevoeg dat die mees drastiese verhoging vanaf Januarie 1901 voorgekom het.⁵⁶⁾

Benewens die ontwrigting, kan die hoë pryse ook in 'n mate toegeskryf word aan die winkeliers wat die feit dat daar skielik soveel meer mense in die distrik was met die Britse troepe se teenwoordigheid en mense wat uit die landelike dele van die distrik en uit ander dele van die land na Oudtshoorn gekom en dus die aanvraag verhoog het, benut het om die verbruiker uit te buit. Reeds in Januarie 1901 het mnr. Archibald, 'n gesiene inwoner van die dorp, beswaar gemaak teen die buitensporige pryse wat sommige handelaars vir hulle goedere vra. Die burgemeester het op daardie stadium beloof dat die aantygings ondersoek sou word en dat die militêre owerhede die nodige stappe sou doen.⁵⁷⁾ Op 4 Maart 1901 is dan ook 'n krygswetregulasie uitgevaardig wat handelaars gewaarsku het dat "charging more than a fair market value" vir hulle goedere, strafbaar sou wees.⁵⁸⁾

Voorbeelde van die hoë pryse van lewensmiddele tydens die oorlogstydperk is oral te vinde. Benewens hoë kospryse het hout byvoorbeeld teen Junie 1901 tot £14 per vrag op die Oudtshoornse mark gehaal.⁵⁹⁾ Teen Oktober is berig dat "exorbitant prices" vir pluimvee betaal word met boere wat tot 4s per eend,

⁵⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 4/12/02 (Kamer van Koophandel, Oudtshoorn); (KAB) AG 1081: Stapleton - Secretary Law Department, 19/2/03, no.36/03 Oudtshoorn, g.p.

⁵⁵⁾ (KAB) AG 840: Stapleton - The Secretary to the Law Department, 27/8/00, no.164/1900 Oudtshoorn, g.p.

⁵⁶⁾ (KAB) SG 926: Stapleton - The Secretary to the Law Department, 16/7/01, no.106/01, Oudtshoorn, pp.1-2.

⁵⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/1/01 (Public Meeting).

⁵⁸⁾ OM 4128/290: Martial Law Regulations, District of Oudtshoorn, 4/3/01, p.3.

⁵⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 6/6/01 (Ene Wenk voor Buitenvrienden).

wat skaars groter as 'n kuiken was, wou hê.⁶⁰⁾ Na die oorlog het die lewenskoste konsekwent hoog gebly en deur die loop van 1903 is onder andere gekla oor die besonder hoë pryse van voer, vleis, meel en aartappels, asook die hoë huur wat vir huise betaal moes word.⁶¹⁾

In samehang hiermee het die tekorte wat handelaars ondervind het, natuurlik beteken dat verbruikers dikwels noodsaaklike lewensmiddele moes ontbeer. Teen Oktober 1901 was daar byvoorbeeld geen suiker of meel by enige winkel in Oudtshoorn te koop nie terwyl daar op Calitzdorp weer nie brood te kry was nie.⁶²⁾ Op Calitzdorp was daar ook op 'n stadium 'n probleem om meel te bekom. Die militêre owerhede het 'n beperking gestel op die hoeveelheid meel wat gemaal kon word, hoewel die idee was dat genoeg gemaal sou word om in die inwoners se behoeftes te voorsien. Een van die handelaars, J.J. Pretorius, het hom egter misreken met die aanvraag en het by geleentheid tot 300 pond te min meel gehad. Daar moes inderhaas toestemming verkry word om meer meel te maal.⁶³⁾ Hierdie tekorte is egter grootliks uitgewis aan die einde van 1901, begin 1902, toe groot konvooye waens weer voorrade na die distrik kon bring.

8.5 Finansiële instellings

Wat die finansiële instellings op Oudtshoorn tydens die Anglo-Boereoorlog betref, is net betroubare syfers van die Standard Bank beskikbaar. Daar kan egter redelikerwys aangeneem word dat hierdie bank se ervarings tydens die oorlog tipies is van die finansiële instellings op Oudtshoorn.

Soos die ander ekonomiese sektore, was dit net vanaf 1901 dat die oorlog die bank werklik ontwig het. Die grootste ontwrigting was dat die Oudtshoornse tak gereeld gedurende 1901 sy geldelike reserwe na Mosselbaai moes stuur wanneer die Boere in die distrik bedrywig was, omdat gevrees is dat dit in Boerehande sou val indien hulle daarin sou slaag om die dorp binne te kom.⁶⁴⁾ Hoewel dit baie ongerieflik was, het die bank egter geen skade gely as gevolg hiervan nie.

Hoewel die Standard Bank dus geen direkte verliese as gevolg van die oorlog gely het nie, omdat dit nooit nodig was om bankdienste op te skort nie en niks van hulle bates in Boerehande geval het nie, het hulle tog indirekte verliese aan profyt gely. Omdat krygswet en ander oorlogsfaktore veroorsaak het dat boere nie volle voordeel uit gunstige landboustoestande kon trek nie en dit 'n demper op handel geplaas het, het

⁶⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/10/01 (Notes and Comments).

⁶¹⁾ (KAB) AG 1081: Street - Asst. Resident Magistrate, Calitzdorp (Enclosed in Wrench - The Secretary to the Law Department, 22/7/03, no.242/03 Oudtshoorn), 6/7/03, g.p.; SGE 1/381: Odendaal - The Sup. Gen. Of Education, 23/11/03, no.278 Oudtshoorn, g.p.

⁶²⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/10/01 (Notes and Comments); *Het Zuid-Westen* 10/10/01 (Kort en Zakelijk).

⁶³⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart - The Administrator No.15 Area, Oudtshoorn, C 23/2/02, pp.390-391.

⁶⁴⁾ (SBA) GMO 3/1/37: General Manager's Office, Letters to London Office 7/11/00 - 19/6/01, pp.391,456; GMO 3/1/38 General Manager's Office, Letters to London Office 16/6/01 - 22/1/01, pp.305-306.

die bank se winste ook effens afgeneem.⁶⁵⁾ Die bank se netto inkomste, soos blyk uit die inkomste-en-uitgawerekening vir die halfjare van Desember 1900 tot Junie 1902, toon 'n geringe afname vir die halfjaar geëindig Desember 1901 in vergelyking met die syfer in Junie 1901, hoewel dit steeds hoër was as die wins in Desember 1900. Dat die bank egter geen permanente terugslag gekry het nie enersyds, en die vinnige ekonomiese herstel van die distrik Oudtshoorn andersyds, blyk duidelik uit die feit dat die bank se nettowins vir die halfjaar geëindig Junie 1902 'n styging van sowat 33% in vergelyking met die Desember 1901 syfer en 'n meer as 30% styging op die Junie 1901 syfer getoon het.⁶⁶⁾

Die Standard Bank het inderwaarheid ook gebaat by die militêre teenwoordigheid in die distrik deurdat sekere betalings van die Britse weermag deur dié bank geskied het. Dit het egter meer werk meegebring en die Oudtshoornse tak was onwillig om sy bankamptenare toe te laat om by die Town Guard aan te sluit, hoewel hulle later deur krygswet daartoe verplig is.⁶⁷⁾ Hierdie reëling het die Standard Bank egter nie so swaar getref so vir die Oudtshoornse tak van die South African Banking Corporation nie. Dié instelling het eers in November 1900 in Oudtshoorn geopen. Met die vorming van die plaaslike korpse het Edwin Edmeades die rekenmeester van die bank, ene Greenshields, as die onderbevelvoerder van die DMT gewerf. Nadat Edmeades oorsee is na die afweer van die Kritzinger-inval in die distrik, het Greenshields bevel van die DMT oorgeneem wat hom natuurlik weggehou het van sy werk by die bank. Daarby is die ander klerk by die bank ook by die plaaslike korpse betrek wat die bestuurder, ene Alvirg, alleen gelaat het om na die banksake om te sien. Dit het uiteraard 'n verswakking in die dienste van die bank tot gevolg gehad wat baie kliënte ontevrede gelaat het.⁶⁸⁾

Die ander finansiële instelling waarvan jaarstate beskikbaar is, The Oudtshoorn Building Society and Savings Bank, toon dat hierdie instellings op Oudtshoorn inderdaad min deur die oorlog geraak is. Die jaarverslag vir die tydperk geëindig 30 Junie 1901 het getoon dat die instansie “in a sound and flourishing condition” was. Van Junie 1901 tot Junie 1903 het dit volgehoue groei getoon, met die lede wat van 121 tot 147 gestyg het en die aantal aandele wat hulle besit het wat van 534 in Junie 1901 tot 652 in Junie 1902 en uiteindelik tot 876 in Junie 1903 gegroei het.⁶⁹⁾

⁶⁵⁾ (SBA) GMO 3/2/1/2: Extracts from Branch Letters to General Manager (Enclosed in Special Half Yearly Letter 14/8/01), Oudtshoorn, 1/7/01, p.12; Extracts from Branch Letters to General Manager (Enclosed in Special Half Yearly Letter 11/2/02), Oudtshoorn, 1/1/02, p.10.

⁶⁶⁾ (SBA) INSP 1/1/253: Inspection Report on the Oudtshoorn Branch, by W. Lane, Inspector, as at 26th July 1902, p.6.

⁶⁷⁾ (SBA) GMO 3/1/37: General Manager's Office, Letters to London Office 7/11/00 - 19/6/00, p.750.

⁶⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/11/01 (Notes and Comments); *Het Zuid-Westen* 15/11/00 (Plaatselijk Nieuws).

⁶⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/8/01 (The Oudtshoorn Building Society and Savings Bank); *Het Zuid-Westen* 31/8/03 (Oudtshoorn Bouw Maatschappij en Spaar Bank).

8.6 Boerderybedrywighede

Die ekonomie van Oudtshoorn het hoofsaaklik rondom die boerderybedryf gewentel. Verreweg die grootste bedryf was volstruisboerdery met volstruisvere wat die meeste geld vir die distrik ingebring het. Aangesien die distrik egter besonder vrugbaar is, is ook 'n verskeidenheid vrugte, groente, graangewasse en tabak verbou terwyl vee soos bokke, skape en beeste ook aangehou is. Ook die boerderybedrywighede is eers vanaf 1901 merkbaar deur die oorlog beïnvloed en dan was dit veral op landbougebied waar die impak van die oorlog veel erger gevoel is as op die volstruisbedryf. Vanweë hierdie rede sal die volstruisbedryf tydens die oorlogsjare as 'n eenheid aan die einde van hierdie afdeling bespreek word.

Hoewel die distrik in 1899 en 1900 op landbougebied 'n moeilike tydperk beleef het, was dit nie vanweë die oorlog nie, maar as gevolg van natuurlike faktore, veral 'n uitmergelende droogte wat sedert 1898 geheers het, hoewel dit vroeg in 1900 effens verlig is deur goeie reëns.⁷⁰⁾ Die jaar 1901 sou egter nuwe probleme uniek aan die oorlogssituasie meebring omdat die distrik toe deel van die gevegsterrein geword het.

Weer eens was krygswet een van die grootste stremmende faktore. Die kontemporêre mening oor presies hoe groot hierdie invloed was, het egter verskil. Ironies genoeg het die *Het Zuid-Westen* geoordeel dat krygswet in die distrik Oudtshoorn, in teenstelling met ander distrikte nie so 'n groot invloed op landbougebied uitgeoefen het nie.⁷¹⁾ Dit was 'n siening waarmee die inspekteur van Standard Bank saamgestem het.⁷²⁾ Hierteenoor het die *Oudtshoorn Courant* in die laaste helfte van 1902, nadat meer perspektief oor die invloed van die oorlog verkry kon word, gesê dat krygswet landboubedrywighede ernstig aan bande gelê het.⁷³⁾

In Januarie 1901 reeds is die eerste gevolge van krygswet gevoel. Voëls het groot skade aan vrugteboorde aangerig, maar die boere kon niks daaraan doen nie, want hulle moes hulle vuurwapens inlewer en kon in elk geval onder krygswet geen ammunisie bekom nie.⁷⁴⁾

Dit was egter veral die kommandering van diere soos perde, muile en donkies, asook landbouprodukte soos grane en lusern, wat landboubedrywighede die meeste in die wiele gery het.⁷⁵⁾ Hoewel daar in die eerste maande van 1901 toegegee is dat die kommandering van perde en muile ongerief veroorsaak het, is

⁷⁰⁾ (KAB) 3/OHW 4/1/27: *Mayor's Minute for the year ending 31st July 1900*, p.7; *Oudtshoorn Courant* 5/2/00 (Oudtshoorn Market); *Ibid.* 1/11/00 (Ongetiteld)

⁷¹⁾ *Het Zuid-Westen* 16/12/01 (Struis veeren).

⁷²⁾ (SBA) INSP 1/1/122 Oudtshoorn 1898 - 1901: Inspection Report on Oudtshoorn Branch as at 8th June 1901, p.23.

⁷³⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/8/02 (Boerdery Aanteekeningen).

⁷⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/1/01 (Ongetiteld).

⁷⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/8/02 (Boerdery Aanteekeningen).

gesê dat dit geen werksoponthoude meebring nie, omdat boere mekaar uitgehelp het.⁷⁶⁾ Teen die einde van die jaar is daar egter in konfidensiële verslae geoordeel dat kommandering 'n groot demper op die landbou geplaas het. Baie boere het die kommandering van veral hulle perde beskou as die voorspel tot hulle ondergang. Die feit dat selfs perde wat hulle met spesiale permitte gekoop het ook gekommandeer is, het veroorsaak dat hulle geen nuwe diere teen geweldige hoë pryse wou aanskaf nie, omdat hulle gevrees het dat dit weer gekommandeer sou word en tot groot geldelike verliese sou lei.⁷⁷⁾ Dit het gedeeltelik daartoe aanleiding gegee dat boere nie volle voordeel kon trek uit die eerste goeie seisoenale reën wat in die winter van 1901 geval het en die gunstige boerderyomstandighede van 1902 nie.⁷⁸⁾ In noue samehang hiermee was daar by boere in elk geval ook 'n onwilligheid om oeste te plant tydens die krygswetperiode omdat hulle gevrees het dat dit ook gekommandeer sou word en dus net 'n vermorsing van arbeid en geld sou meebring.⁷⁹⁾

Volgens 'n berig in die *Oudtshoorn Courant* het die inkorting van vrye beweging deur krygswet ook baie boere benadeel, veral omdat hulle dikwels meer as een stuk grond besit het wat nie altyd naasmekaar geleë was nie. Op Calitzdorp, byvoorbeeld, het verskeie boere teen Februarie 1902 'n dringende aansoek om passe gedoen, sodat hulle na al hulle landerye kon gaan, aangesien dit voortdurende aandag benodig het.⁸⁰⁾ Stephanus Jurgens Schoeman van Kammanassie het ook sy plaas verkoop en 'n nuwe gekoop, maar kon dit nie betrek of bewerk nie vanweë die beperkinge van krygswet en die onstabiele toestand waarin die distrik was.⁸¹⁾

Die oorlog het ook benewens krygswet op ander maniere ontwrigting van landoubedrywighede veroorsaak. Lemoenboorde het in 1901 erg deurgeloop onder die rooidopluis omdat die fumigeringsbe-ampte van die Vrughtekwekersvereniging, lt. Just, by die Britse oorlogspoging betrokke was. Eers teen die middel van April 1901 is daar toestemming van die kommandant verkry om met fumigering voort te gaan, maar teen daardie tyd was baie skade reeds aangerig.⁸²⁾ Dwarsdeur die oorlog was dit moeilik om boorde te fumigeer, want teen 1902 is daar gesukkel om 'n plaasvervanger vir Just, wat steeds aktiewe diens verrig het, te kry.⁸³⁾ Dit het meegebring dat minder as die helfte van die getal bome wat in 1900 behandel is, vanaf 1901 gefumigeer kon word.⁸⁴⁾ Hierbenewens is graanoeste ook gedurende 1901 bedreig deur roes en 'n sprinkaanplaag, waarvan die omvang deels toegeskryf kon word aan die feit dat daar as gevolg van die oorlog nie voldoende voorsorgmaatreëls getref kon word nie.⁸⁵⁾

⁷⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/4/01 (Ongetiteld).

⁷⁷⁾ (TAB) H.C. 52: BX - onbekend (copy) (Enclosed in L70, 20/9/01), 14/9/01, p.2.

⁷⁸⁾ (SBA) GMO 3/2/1/2: Extracts from Branch Letters to General Manager (Enclosed in Special Half Yealy Letter 14/5/01), Oudtshoorn, 1/7/01, p.12; *Oudtshoorn Courant* 5/11/00 (Notes and Comments).

⁷⁹⁾ (KAB) AG 1005: Philpott - The Secretary to the Law Department, no.235/02, 20/12/02, p.3.

⁸⁰⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Asst. Administrator, Calitzdorp - Administrator, No.15 Area, Oudtshoorn, 19/2/02, p.383.

⁸¹⁾ (SBA) INSP 1/1/253: Liabilities of Parties over £500, the Reporting Limit of the branch, 26/7/02, p.27.

⁸²⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/3/01 (Local and General); *Oudtshoorn Courant* 15/4/01 (Fumigation of Citrus trees).

⁸³⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/1/02 (Fruit Growers' Association); *Oudtshoorn Courant* 23/1/02 (Aanmerkingen).

⁸⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/3/02 (Fruit Growers' Association).

⁸⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 14/3/01 (Sprinkanen); *Ibid.* 8/10/01 (De Roest).

‘n Ander aspek wat die landbou- en veeteeltbedryf benadeel het tydens en na die oorlog, was die arbeidsituasie. Daar is reeds op gewys dat die lone wat die Britse weermag betaal het, heelwat hoër was as die gemiddelde loon van die plaasarbeider. Plaasarbeiders in besonder is dus aangetrek deur die werksgeleenthede in die weermag en daar was ‘n groot uitvloeï van werkers wat sonder meer werkkontrakte verbreek het om by die weermag aan te sluit. Boere het groot skade gely omdat werkers soms sommer veetroppe net so in die veld gelos het as hulle gedros het, of omdat nie genoeg arbeiders gekry kon word om die oeste in te samel nie.⁸⁶⁾ Die *Het Zuid-Westen* het opgemerk dat skoolkinders tydens vakansies op die plaas sou moes werk omdat arbeiders nie beskikbaar was nie.⁸⁷⁾ Hierdie toestand het in 1902 voortgeduur en teen November van daardie jaar het die *Oudtshoorn Courant* die gebrek aan arbeiders op die plase gedeeltelik daarvoor geblameer dat ten spyte van gunstige omstandighede, slegs ‘n kwart van die beskikbare saad geplant kon word.⁸⁸⁾

Die Boerekommando’s wat die distrik Oudtshoorn gedurende 1901 deurkruis het, het natuurlik ook die boerderybedrywighede geaffekteer. Tog lyk dit asof die direkte skade wat die kommando’s in die distrik aangerig het, minimaal was vergeleke met ander distrikte. Nêrens het hulle (of die Britte) byvoorbeeld plase afgebrand of grootskaalse skade aangerig soos in sommige ander distrikte nie.⁸⁹⁾ Na die Kritzinger-inval vroeg in 1901 het die *Oudtshoorn Courant* die totale skade wat deur die Republikeine aangerig is, op net £100 geskat.⁹⁰⁾ Dit lyk egter asof hierdie skatting ‘n doelbewuste poging van die koerant was om die invloed van die Boereteenwoordigheid op die distrik te onderspeel, want die blad gee in ‘n latere uitgawe toe dat landbouproduksie eers in Mei 1901 weer die vlakke van voor die Kritzinger-inval bereik het.⁹¹⁾

Die relatief lang tydperk wat die kommando’s in die middel van 1901 in die distrik bedrywig was, het natuurlik verdere ontwrigting meegebring. Dit is bekend dat beide Boere en Britte op die plase waar hulle ‘n tydjie afgesaal het, soms heelwat vee geslag het. Ongelukkig is min van hierdie voorvalle opgeteken. Deneys Reitz vertel in sy boek egter van een so ‘n voorval: Hy het afgedwaal van Smuts se kommando en in ‘n poging om weer by hulle aan te sluit op Stephen Guest, die rebel, se vader se plaas uitgekom. Guest senior het vertel hoe Smuts se kommando eers op sy plaas afgesaal en diere geslag het en gevolg is deur die Britte wat verdere diere geslag het. Daarna het Reitz ook nog opgedaag en kos geëis.⁹²⁾

⁸⁶⁾ B. Nasson: *Abraham Esau's War*, p.70.

⁸⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 24/7/01 (School Sluitingen).

⁸⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 8/11/02 (Notes and Comments).

⁸⁹⁾ (KAB) AG 1293: Magistrate, Calitzdorp - Lex, 30/5/01, no.84/01, g.p.; Magistrate Oudtshoorn - Lex, 30/5/01, no.55/01, g.p.; AG 1318: Magistrate Calitzdorp - Lex, 20/2/02, no.30/02, g.p.

⁹⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/4/01 (Ongetiteld).

⁹¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/5/01 (Ongetiteld).

⁹²⁾ D. Reitz *Commando*, p.261.

Hoewel die Boere dus nie groot skade aangerig het nie, het die *Oudtshoorn Courant* teen die einde van 1901 toegegee dat hulle, deur hulle blote teenwoordigheid in die distrik, groot ontwrigting in die landboubedryf meegebring het.⁹³⁾

Die veranderde omstandighede in Suid-Afrika wat deur die Anglo-Boereoorlog veroorsaak is, het ook in die tydperk direk na die oorlog die landbouers van die distrik Oudtshoorn in 'n mate benadeel. Soos verwag kan word, was die pryse van diere en saad hoog en dit was moeilik vir baie Oudtshoornse boere om weer hul veestapels op te bou en trekdiere te bekom.⁹⁴⁾ Hierby is daar ook hoë tariewe gehef op sekere produkte uit die Kaapkolonie wat na die twee nuwe kolonies gestuur is. Veral twee van Oudtshoorn se hoofprodukte, tabak en brandewyn, asook droëvrugte, is swaar deur dié reëling getref. Die Oudtshoornse Kamer van Koophandel het 'n dringende telegram aan die distrik se parlementêre verteenwoordigers gestuur waarin hulle gevra is om 'n vrye handelsooreenkoms tussen die kolonies te probeer beding, aangesien die Kamer van Koophandel verwag het dat die Oudtshoornse boere swaar sou ly onder die tariewe.⁹⁵⁾ Hierdie tariewe, behalwe dié op brandewyn, is egter gou, op 28 April 1903, afgeskaf en die *Het Zuid-Westen* het 'n rooskleurige toekoms gesien vir die distrik se landbouprodukte in die nuwe markte.⁹⁶⁾

Ten spyte van die terugslae wat die landboubedryf gedurende 1901 en daarna beleef het, het die meestsnoere reg geval vir die Oudtshoornse boere en het die landbousektor kort na die beëindiging van die oorlog sterk groei getoon. Dit is onder andere moontlik gemaak deur die feit dat nóg die Boere nóg die Britte plase verwoes het. Daarby het goeie reëns in 1901 en 1902 geval en al kon dit nie ten volle benut word nie, het dit tog 'n groot rol gespeel om die boere in staat te stel om die ontwrigting wat deur die oorlog meegebring is, te bowe te kom.⁹⁷⁾ Daarom kon die Oudtshoornse resident magistraat reeds teen die einde van 1901 rapporteer dat die vee en oeste in die distrik belowend lyk en plase se toestand uitstekend is.⁹⁸⁾ Hierdie goeie landbouvooruitsigte het in 1902 voortgeduur⁹⁹⁾ en, ten spyte van 'n droogte in 1903, is baie vertroue in die landbousektor gestel.¹⁰⁰⁾ Die voltooiing van die spoorlyn vanaf Klipplaat het ook nuwe markte geopen en 'n verdere impetus aan die landboubedryf verleen. Indien syfers ten opsigte van landbou en veeteelt uit die Standard Bank-inspeksieverslag van 1902 vergelyk word met statistieke van voor 1901, blyk dit dat die peil van vooroorlogse produksie in die meeste gevalle gou geëwenaar of oortref is. Dit wil net voorkom asof die Oudtshoornse boere groot moeite gehad het om perde, muile en donkies te bekom. Waar daar teen 1900 sowat 6 100 perde en muile in die distrik was, het

⁹³⁾ *Oudtshoorn Courant* 5/12/01 (Ongetiteld).

⁹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/9/02 (Sale).

⁹⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/10/02 (Transvaal Customs Tariff).

⁹⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 13/4/03 (Punten van Belang).

⁹⁷⁾ (SBA) GMO 3/2/1/2: Extracts from Branch Letters to General Manager (Enclosed in Special Half Yearly Letter, 11/2/02), Oudtshoorn, 1/1/02, p.10.

⁹⁸⁾ (KAB) AG 1293: Magistrate, Oudtshoorn - Lex, 28/11/01, no.129/01, pp.1-2.

⁹⁹⁾ (KAB) AG 1005: Philpott - The Secretary to the Law Department, 20/12/02, no.235/02, p.3.

¹⁰⁰⁾ (KAB) AG 1081: Philpott - The Secretary to the Law Department, 19/2/03, no.36/03, g.p.

dit teen 1901 tot slegs 1 500 gedaal. Teen Julie 1902 het dit egter reeds weer tot 2 500 gestyg nadat diere by verskeie veilings gekoop is.¹⁰¹⁾

Dit was egter die uiters winsgewende en vooruitstrewende volstruisveerbedryf in die distrik wat Oudtshoorn onderskei het van ander distrikte in die Kaapkolonie. Aangesien 'n Oudtshoornse volstruisboer se winste tot vyf of ses keer meer kon wees as dié van byvoorbeeld 'n graanboer,¹⁰²⁾ het die boere in die distrik ander boerderybedrywighede grootliks agterweë gelaat ter wille van volstruisboerdery.¹⁰³⁾

Verskeie faktore het daartoe bygedra dat die volstruisbedryf in Oudtshoorn min deur die oorlog geraak is, selfs in die onstuimige 1901 en daarna. Soos reeds aangetoon, is volstruisboerdery arbeidsextensief en is dit nie veel ontwig deur die arbeidstekort wat tydens en na die oorlog in die distrik ontstaan het nie. Volstruisvleis is in die oorlogsjare skynbaar nog nie geëet nie, hoewel Reitz onder andere meld dat die Boere dikwels volstruiseiers geëet het.¹⁰⁴⁾ Geen volstruis is dus doodgemaak om te eet nie. Aangesien dit dus nie vir die Boere van nut kon wees as óf groot voedselbron óf vervoermiddel nie, het die Britte dit ook nie nodig geag om volstruise te kommandeer of in beskermingskampe te sit nie. Die enigste verliese wat volstruisboere gely het, was waarskynlik volstruise wat weggedwaal het omdat kampdrade deur die strydende magte geknip is. Dit was juis dié feit dat die volstruisveerbedryf grootliks onaangeraak gelaat is deur die oorlog wat die bestuurder van die Standard Bank-tak op Oudtshoorn oortuig het dat 'n voorspoedige tydperk in Oudtshoorn sou aanbreek sodra die oorlog beëindig sou word.¹⁰⁵⁾ Daarby het volstruisboere dit klimaatsgewys ook gelukkig getref. Toe lusern gedurende 1901 gekommandeer is, het dit wel 'n bedreiging vir die volstruisbedryf ingehou, maar goeie reëns gedurende die jaar het verseker dat die veld mooi was en die volstruise daarop kon wei.¹⁰⁶⁾

In samehang hiermee het die wêreldaanvraag na vere gedurende die oorlog goed gebly. Hoewel daar teen Oktober 1901 byvoorbeeld wel 'n effense daling in veerpryse was, het dit teen die einde van die jaar reeds weer goed gestyg.¹⁰⁷⁾ So voorspoedig was die verehandel in die distrik, dat die afslaaers Louis Nel & Co. teen die einde van 1901 'n veremark op Oudtshoorn geopen het.¹⁰⁸⁾ Teen die einde van 1902 is daar op een dag vier wavragte vere na Mosselbaai gestuur vir versending na Londen. Dit was 'n rekord vir die

¹⁰¹⁾ (SBA) INSP 1/1/253: Inspection Report on the Oudtshoorn Branch, by Geo. W. Lane, Inspector, as at 26th July 1902, g.p.; A17 - 1900: *Return in compliance with a Resolution adopted by the Honourable the House of Assembly on 25th September 1900*, g.p.

¹⁰²⁾ P. Buiski: *Aspects of Material Life in Oudtshoorn 1860 - 1927*, p.23.

¹⁰³⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen - Leibrandt (copy) (Enclosed in Intelligence 12/9/00), 16/9/00, p.2.

¹⁰⁴⁾ D. Reitz: *Commando*, p.258.

¹⁰⁵⁾ (SBA) GMO 3/2/1/2: Extracts from Branch Letters to General Manager (Enclosed in Special Half Yearly Letter, 11/2/02), Oudtshoorn, 1/1/02, p.10; (KAB) AG 1293: Magistrate, Oudtshoorn - Lex, 28/11/01. No.129/01, p.1.

¹⁰⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/4/01 (Ongetiteld).

¹⁰⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/2/01 (Good news for Ostrich Farmers); *Het Zuid-Westen* 16/12/01 (Struis Veeren); *Oudtshoorn Courant* 7/10/01 (Notes and Comments).

¹⁰⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/11/01 (Ostrich Feather Market).

hoeveelheid vere per dag versend. Teen die begin van 1903 is nie net pryse op die Oudtshoornse veremark behaal wat goed vergelyk het met die markpryse in Port Elizabeth en Kaapstad nie, maar Oudtshoorn se posisie as die belangrikste volstruisveerproducent ter wêreld is bevestig. Daarby was die kwaliteit van die vere ook uitstekend en dit is deur die Oudtshoornse boer, J.H.J. le Roux, bewys toe hy tydens die Westelike Provinsie se landbouskou in twee kategorieë eerste pryse behaal het.¹⁰⁹⁾

Die beskikbare statistiek aangaande die distrik Oudtshoorn se volstruisveerboere lewer verder bewys van hoe min die oorlog die bedryf geraak het. Vir die jare 1899 en 1900 kon geen akkurate syfers opgespoor word nie, maar die inspekteur van die Standard Bank het geskat dat vere ter waarde van sowat £300 000 per jaar in die distrik gelewer is.¹¹⁰⁾ Hierdie bedrag het in 1901 min of meer konstant gebly met £296 547 se vere wat deur die distrik se verekopers gehanteer is. Tog suggereer die inspekteur dat die bedrag hoër kon gewees het as dit nie vir die oorlog was nie.¹¹¹⁾ Presies hoe die bedryf benadeel is, spel hy egter nie uit nie, maar dit het waarskynlik gewissel van effens laer veerpryse tot die onvermoë om met normale werksaamhede voort te gaan en probleme vir verekopers om in die distrik rond te beweeg en vervoer na die markte en hawens te kry. Wat egter duidelik blyk, is dat die bedryf nie grondig geraak is nie, want in 1902 en 1903 het die waarde van vere wat deur die verekopers gehanteer is, opgeskiet tot £402 386 en £408 170 onderskeidelik wat sonder twyfel toon dat die verebedryf in die distrik kerngesond en enige stremmende invloed net oppervlakkig en tydelik was.¹¹²⁾

Die naaste datum aan die oorlogsjare waarvoor 'n syfer van die beraamde waarde van die distrik Oudtshoorn se totale uitvoere verkry kon word, was 1904 toe die bedrag op sowat £600 000 geskat is.¹¹³⁾ As dus aangeneem word dat die volstruisveerbedryf alleen vanaf 'n helfte tot twee derdes van hierdie bedrag ingebring het, blyk dit duidelik hoe belangrik dit vir die ekonomie van die distrik was dat volstruisboerdery nie deur die oorlog geskaad is nie. Die volstruisveerbedryf het nie net die distrik se ekonomie staande gehou tydens die oorlogsjare, en veral vanaf 1901 nie, maar was ook die belangrikste faktor in die ekonomiese opbloei na die beëindiging van die oorlog.

8.7 Militêre besteding

¹⁰⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/12/02 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 25/2/03 (Ostrich Feathers); *Het Zuid-Westen* 23/3/03 (Struisveeren Markt).

¹¹⁰⁾ (SBA) INSP 1/1/122: Inspection Report on Oudtshoorn Branch as at 7th July 1900, p.24.

¹¹¹⁾ G28 - 1902: *Report on the Customs Transactions of the Colony for the year 1901*, p.5; (SBA) INSP 1/1/253: Inspection Report on the Oudtshoorn Branch, by Robert Welch, Inspector, as at 25th November 1903, p.19.

¹¹²⁾ G67 - 1904: *Report on the Customs Transactions of the Colony for the year 1903*, p.11; (SBA) INSP 1/1/253: Inspection Report on the Oudtshoorn Branch, by Robert Welch, Inspector, as at 25th November 1903, p.19.

¹¹³⁾ (SBA) INSP 1/1/253: Inspection Report on the Oudtshoorn Branch, by Robert Welch, Inspector, as at 25th November 1903, p.19; Inspection Report on the Oudtshoorn Branch, by Geo.W. Lane, Inspector, as at 17th October 1904, g.p.

Militêre besteding in die distrik Oudtshoorn was in 'n mate 'n tweesnydende swaard: enersyds het dit geld in die distrik ingebring, maar andersyds was dit onlosmaaklik verbind aan die kommandering van goedere, diere en dienste en skade aangerig deur die strydende magte.

Die persone wat oortollige perde, muile, donkies of osse gehad het, het gedurende 1899 en 1900 en selfs die eerste deel van 1901 geld gemaak deur dit aan die Britse weermag te verkoop. Reeds in November 1899 het die Imperiale Regering begin om diere in die distrik te koop. Aangesien daar op daardie stadium 'n ernstige droogte in die distrik geheers het, is die verkoop van 'n "good few drought oxen and mules" verwelkom.¹¹⁴⁾ Teen die einde van Maart 1901 het die *Het Zuid-Westen* deur 'n ingewikkelde berekening gebaseer op 'n raming van die hoeveelheid trekdiere en voer wat aan die Britse weermag verkoop is, tesame met die bedrae wat aan die plaaslike korpse en verdedigingswerke bestee is, geskat dat die weermag tot op daardie stadium reeds sowat £120 000 sedert die aanvang van die oorlog in die distrik bestee het.¹¹⁵⁾ Dit is ongelukkig nie moontlik om vas te stel hoe akkuraat hierdie skatting was nie. Dit is egter duidelik dat heelwat geld op dié manier in die distrik in omloop gekom het. In April 1901 is berig dat "nearly every farmer has 'cash in the house' as a result of his sales to the military".¹¹⁶⁾ Ds. Murray beaam dit in 'n privaatbrief aan sy seun in Junie van daardie jaar. Hy beklemtoon dat geld redelik volop was in die distrik vanweë hierdie verkope, maar veral ook omdat die weermag goeie pryse vir uiters swak kwaliteit voer, hawer met roes in, betaal het.¹¹⁷⁾ Die militêre owerhede het ook voortdurend eise om kompensasie ontvang van mense by wie die Britse kolonnes, wat deur die distrik beweeg het, goedere en dienste gekommandeer het,¹¹⁸⁾ terwyl besighede ook gemaan is om stiptelik elke Maandag rekeninge vir goedere en dienste aan die Britse weermag gelewer, by die militêre owerhede in te lewer. Indien daar egter in gebreke gebly is om nougeset hieraan te voldoen, kon betaling geweier word.¹¹⁹⁾

Hoewel die Britse militêre teenwoordigheid dus dikwels ongerief en selfs skade meegebring het, het die militêre besteding in veral Oudtshoorn egter heelwat kontant die distrik ingebring. Die *Oudtshoorn Courant* berig dan ook op 24 Julie 1902 soos volg:

*"There is no doubt that the local purchasing power is strong just now, a fact which may be attributed to the very large amount of money expended in the Town and District, by the Military Authorities ..."*¹²⁰⁾

¹¹⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/11/99 (Ongetiteld).

¹¹⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 28/3/01 (Belangrijke Cyfers); *Het Zuid-Westen* 1/4/01 (Correktie).

¹¹⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/4/01 (Ongetiteld).

¹¹⁷⁾ (CPN) MUR 1/3: G. Murray - H. Murray, 4/6/01, p.1

¹¹⁸⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Veale - The Resident Magistrate, Oudtshoorn, 8/2/01, p.184; Veale - The Resident Magistrate, Oudtshoorn, 15/3/01, p.196; Veale - The Supply Officer, Oudtshoorn, 28/5/01, p.238.

¹¹⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/3/01 (Government Supplies).

¹²⁰⁾ *Oudtshoorn Courant*. 24/7/02 (Ongetiteld)

Alhoewel die Britse militêre besteding in die distrik Oudtshoorn dus 'n belangrike ekonomiese stimulus was, het, wat die Oudtshoornse gemeenskap soms as gebrekkige kompensasie beskou het asook die feit dat sommige rekeninge laat betaal is, 'n wrang smaak gelaat.

Soos die einde van die oorlog nadergekom het en direk na die beëindiging van die stryd, is verskeie kennisgewings gepubliseer waarin gevra is dat eise om kompensasie aan die militêre owerhede voorgelê moes word. Oudtshoorniete kon onder andere eise instel vir voorrade wat vernietig moes word om te verhoed dat dit in Boerehande val, vir goedere wat deur die weermag gekommandeer is, vir perde en muile wat deur die weermag in beskermingskampe gesit, maar nie aan die eienaars teruggegee is nie en vir dienste wat onder krygswet aan die weermag gelewer is.¹²¹⁾ Die uitbetaling van hierdie eise was egter onderhewig aan streng voorwaardes. Eise sou byvoorbeeld nie betaal word vir mense wat die Boere direk of indirek gehelp of aangemoedig het of nie alle redelike pogings aangewend het om hulle eiendom te beveilig of nie alle moontlike bystand aan die Britse weermag gegee het om die eiendom te beveilig nie. Later is ook net eise uitbetaal wat ondersteun is deur kwitansies van die Rekwisisie Offisier.¹²²⁾ Eise moes ook in sommige gevalle gestaaf word deur beëdigde verklarings van die eiser sowel as twee ooggetuies.¹²³⁾ Daarby is daar ook 'n hofsitting in die distrik gehou waartydens eise ingedien kon word en ondersoek is. 'n "War Losses Compensation Commission" is ook op die been gebring en hulle sou elke eis ondersoek en 'n aanbeveling maak oor die bedrag wat uitbetaal moes word.

Daar het heelwat eise uit die distrik Oudtshoorn gekom en die meeste hiervan was uit die landelike areas, want die *Oudtshoorn Courant* het op die dag waarop die hofsitting ter oorweging van die eise op Oudtshoorn plaasgevind het, 16 Februarie 1903, berig dat "the (t)own is crowded... with country people to attend the Court"¹²⁴⁾ Uiteindelik is 346 eise ter waarde van £13 989.12.8 van mense wat nie tydens die oorlog aan dislojaliteit skuldig bevind is nie en £239.5.0 van mense wat wel veroordeel is deur die War Losses Compensation Commission oorweeg. Die kommissie het nie die eise van die persone wat aan dislojaliteit skuldig bevind is, oorweeg nie. Op die ander eise is egter net £5 403.17.9 toegeken en magtiging ontvang om slegs £3 238 teen Februarie 1904 uit te betaal.¹²⁵⁾

Bitter min inligting oor die aard van hierdie eise en die redes waarom sekere eise nie toegestaan is nie of die volle bedrag nie uitbetaal is nie, is beskikbaar, dus moet staat gemaak word op die algemene redes, van toepassing op die hele Kaapkolonie, wat die kommissie aangevoer het vir hulle besluite. Een so 'n verklaring kon miskien op die distrik Oudtshoorn van toepassing gewees het. Volgens die kommissie is

¹²¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/4/02 (Martial Law Notice); *Oudtshoorn Courant* 12/5/02 (Notice); *Oudtshoorn Courant* 1/12/02 (Notice War Losses Compensation Claims); *Oudtshoorn Courant* 9/1/03 (Notice, Requisitions and Claims under Martial Law, District of Oudtshoorn).

¹²²⁾ *Oudtshoorn Courant* 31/1/01 (Notice); *Oudtshoorn Courant* 22/4/03 (Notice, Military Claims Outstanding, Division of Oudtshoorn).

¹²³⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Muller - Van Schalkwyk, 21/11/01, p.299.

¹²⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/2/03 (Claims against Imperial Government).

¹²⁵⁾ G60 – 1904: *Report of War Losses Compensation Commission, covering period July, 1900 to February, 1904*, p.19.

volstruise wat weggeraak het nadat die Boerekommando's kampdrade geknip het, as 'n indirekte verlies beskou en die eise is nie oorweeg nie.¹²⁶⁾ Dit is wel bekend dat die Boere kampdrade in die distrik geknip het,¹²⁷⁾ maar ongelukkig nie of volstruise as gevolg daarvan weggeraak het nie. Dit was egter heel waarskynlik die geval.

Die skoolinspekteur van onder andere Oudtshoorn, John Mitchell, het waarskynlik die frustrasie wat baie Oudtshoorniete ervaar het met kompensasie en veral lae waardasies en laat betaling, ten beste verwoord. Hoewel hy nie op Oudtshoorn gebly het nie, is sy perde en harnas op dié dorp gekommandeer. Volgens hom was die harnas ten minste £5 werd, maar is vir slegs £3.10 gewaardeer. By navraag is aan hom gesê dat geen geld vir die perde of harnas op daardie stadium uitbetaal sou word nie en geen tyd wanneer betaling sou geskied, is verstrek nie.¹²⁸⁾ Mitchell het wel later £50 vir sy perde ontvang, maar het beweer dat hy getuies het wat sou kon sweer dat hulle ten minste dubbeld die bedrag werd was. Hy het ook getwyfel of hy met die £50 op daardie stadium selfs 'n goeie paar muile sou kon koop.¹²⁹⁾ As gekyk word na die pryse wat muile na die oorlog gehaal het (soos later vermeld word) lyk dit asof hy gelyk gehad het. Hoewel militêre besteding dus geld in distrikbewoners se sakke geplaas het, kon hulle nouliks na die oorlog die diere wat by hulle gekoop of gekommandeer is, met hierdie geld vervang.

8.8 Die invloed van die oorlog op die armes in die gemeenskap

In die distrik Oudtshoorn het die sterk en winsgewende volstruisveerbedryf tot geweldige konsentrasie van rykdom aanleiding gegee. Uit 'n peiling wat in 1901 onder Standard Bank-kliënte gedoen is, blyk dit dat die rykste 20% van die bank se kliënte 77,1% van die rykdom besit, en die rykste 5% het 49,97% van die rykdom besit.¹³⁰⁾ Ongelukkig word daar baie min inligting oor die armste deel van die bevolking van die distrik gegee.

Uit terloopse verwysings lyk dit egter asof baie van die armes groot lyding moes deurmaak tydens die oorlog. As 'n staatsamptenaar soos Stapleton gekla het dat hy as gevolg van die styging in lewenskoste sukkel om met sy salaris uit te kom, kan die effek van die skielike styging van lewenskoste tydens die oorlogsjare ramspoedige gevolge vir die armes ingehou het. 'n Besondere geval werp nie net lig op die posisie waarin sommige armes na die oorlog verkeer het nie, maar gee veral 'n idee van die lot waarin sommige rebelle se gesinne hulle bevind het. In 'n hartroerende brief, geskryf in gebroke Afrikaans-Hollands en gerig aan “waarde mijn heer guffelment” (die Kaapse regering) smee die vrou van Daniël Coenraad van der Berg, wat as rebel gevonnissen is en na St. Helena gestuur is, dat hy toegelaat moes word

¹²⁶⁾ *Ibid.*

¹²⁷⁾ G25 – 1907: *Final Report of the War Losses Compensation Inquiry Commission*, p.11.

¹²⁸⁾ (KAB) SGE 1/310: Mitchell - The Supt. General of Education, 22/10/01, pp.1-2.

¹²⁹⁾ (KAB) SGE 1/353: Mitchell - The Supt. General of Education, 4/1/02, pp.1-2

¹³⁰⁾ P. Buirski: *Aspects of Material life in Oudtshoorn 1860 - 1927*, p.25.

om van daardie eiland af terug te keer na die distrik Oudtshoorn sodat hy kon werk kry om haar te onderhou, aangesien sy siek en hulpeloos was en niks gehad het om van te leef nie. Haar eie sieklikheid en hulpeloosheid, asook die versekering dat haar man bloot gerebelleer het omdat hy deur die Boere met die dood gedreig is as hy sou weier, loop soos 'n refrein deur die brief. Sy beloof lojaliteit aan die regering en sluit af: “ik hoop mijn heer zal mij verhoor en hom los laat ach mijn heer kan dit tog doen ver mij ach mijn heer god zal dat met u reg maak want ik vraag in node...”¹³¹⁾

Die armoede het voortgeduur ten spyte van die algemene ekonomiese vooruitgang in die distrik. Tydens 'n openbare vergadering, gehou in Augustus 1903, om voorkeurtariewe op die nuwe spoorlyn te bepleit het E. Edmeades bevestig dat baie van die armstes in die distrik, beide blank en nie-blank, baie swaar kry en soms net koffie en brood het om te lewe.¹³²⁾ Hierdie armoede is beslis deur die droogte van 1903 vererger, maar dit is onduidelik watter rol die oorlog gespeel het.

Hierdie armoede moet egter gejuksaponeer word met die feit dat die Britse weermag tydens die oorlog 'n goeie werkgewer was en die arbeidstekort wat tydens en na die oorlog in die distrik geheers het, omdat werkers dit kon bekostig om nie dadelik te gaan werk teen die laer lone wat hulle aangebied is nie.

8.9 Slot

Ten spyte van die feit dat die Oudtshoornse ekonomie wel terugslae moes verduur as gevolg van die oorlog, het die kundiges nooit vertrouwe in die distrik se ekonomiese toekoms verloor nie. Die Standard Bank-bestuurder het gedurende 1901 en 1902 volgehou dat Oudtshoorn ná die oorlog ekonomies net vooruit sal gaan. Aan die begin van 1902 skryf hy byvoorbeeld:

*“The Natural resources of the Oudtshoorn district are enormous, and with the return of peace, prosperous times may be immediately expected.”*¹³³⁾

Die tekens van ekonomiese voorspoed het egter selfs vroeër te voorskyn gekom. In 'n uiters belangwekkende hoofartikel in die *Oudtshoorn Courant* van 17 Februarie 1902 word hierdie tekens aangestip: Eiendomspryse, veral binne die dorp, was hoër as ooit tevore; tog het baie boere dorpshuise gekoop en dié wat reeds sogenaamde kerkhuise gehad het, het dit laat vergroot. Ook besigheidspersone is vinnig opgekoop en belangstelling van buite die distrik in sulke persone het toegeneem. Daarby was kompetisie in al die handelsektore besonder lewendig. Die berig sluit af deur te sê: “money appears to be

¹³¹⁾ (KAB) AG 3637: G.J van der Berg - Waarde mijn heer Guffelment (sic), 15/7/02, no.371/1902 Prime min., pp.1-4.

¹³²⁾ *Het Zuid-Westen* 3/8/03 (Publieke Vergadering).

¹³³⁾ (SBA) GMO 3/2/1/2: Extracts from Branch Letters to General Manager (Enclosed in Special Half Yearly Letter, 11/2/02), Oudtshoorn, 1/1/02, p.10.

plentiful".¹³⁴⁾ Verdere tekens van die welvarendheid van die distrik na die oorlog is ook te vinde in die ruim bydraes wat lojaliste en simpatiseerders na die oorlog tot 'n verskeidenheid fondse gemaak het, asook die geweldige toename in die distrik se veeruitvoere waarna vroeër verwys is.

Die pryse wat distriksbewoners na die oorlog vir diere en grond betaal het, dui ook op die ekonomiese krag van die distrik. Op veilings is daar tot tussen £24 en £26.10 betaal vir 'n enkele muil.¹³⁵⁾ Ook perde was in groot aanvraag en baie goeie pryse is betaal vir enige bogemiddelde dier. So het dr. Russell, die distriksgeneesheer, £200 vir twee perde betaal en by 'n veiling in Julie 1902 is 50 perde opgeraap teen tussen £20 en £40 elk.¹³⁶⁾ Die eiendomspryse het ook die ekonomiese opswaai gereflekteer. Oor bykans die hele distrik is eiendom met ywer gekoop en verkoop. Op Vlakteplaas, byvoorbeeld, is grond wat deur die afdelingsraad vir £1 600 gewaardeer is, vir £3 819 verkoop en 'n stuk grond van 5 morg vir £1 201.¹³⁷⁾ Op De Rust is erwe in April 1903 ook vir aansienlik meer as drie jaar vroeër verkoop en was verskeie nuwe geboue in aanbou.¹³⁸⁾ In Calitzdorp is die strate opgeknop en ook nuwe geboue, soos 'n nuwe poskantoor en skoolgebou, opgerig, terwyl John Bawden, 'n hoteleienaar van Oudtshoorn, ook 'n hotel op Calitzdorp wou open.¹³⁹⁾ In Oudtshoorn het nuwe geboue eweneens oral opgeskiet en is verskeie erwe op die Wesbank en aan die oostekant van die dorp teen baie goeie pryse verkoop.¹⁴⁰⁾ In April 1903 het Carel de Jager grond wat in die noordelike buitewyke van die dorp geleë was, gekoop teen 'n rekordprys vir dorpservan van £113 per akker vir 'n totaal van £9 050.¹⁴¹⁾

Dit ly dus geen twyfel nie dat die distrik Oudtshoorn gou die terugslae van die oorlog te bowe gekom het, veral as gevolg van die uiters sterk volstruisveerbedryf, maar ook omdat die meetsnoere op verskeie ander terreine reg geval het vir die distrik met goeie reëns op die regte tyd, die inspuiting van militêre besteding en die nuwe spoorlyn wat Oudtshoorn met nuwe markte in aanraking gebring het.

¹³⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/2/02 (Eyes Front).

¹³⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/7/02 (Sale of Mules).

¹³⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 25/7/02 (Horses)

¹³⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 8/8/02 (A Successful Sale).

¹³⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/4/03 (Sale of Erven at De Rust).

¹³⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 18/9/02 (Calitzdorp).

¹⁴⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 26/11/02 (Sale of Erven on West Bank); *Oudtshoorn Courant* 5/12/02 (Sale of Municipal Erven).

¹⁴¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 24/4/03 (Another Successful Land Sale).

Hoofstuk 9

Die invloed van die Anglo-Boereoorlog op die gebied van gesondheid, sport en kultuur

9.1 Die gesondheidsituasie

Volgens alle aanduidings het die Anglo-Boereoorlog voor 1901 min direkte invloed op die gesondheidsituasie in die distrik Oudtshoorn uitgeoefen, aangesien die distrik, in die woorde van A.J. Gregory, die Mediese Gesondheidsbeampte van die Kaapkolonie, nie waarneembaar geraak is deur die oorlog in 1899 en 1900 nie.¹⁾ Dit lyk egter asof daar heelwat meer mense in die distrik Oudtshoorn was waaraan moontlik mediese sorg verleen moes word. So byvoorbeeld was die geboortesifer onder blankes gedurende 1900 die hoogste in vyf jaar,²⁾ maar die rede hiervoor kan nie bo alle twyfel vasgestel word nie. Dié styging mag die gevolg wees van die toename in vlugteling van die Boererepublieke na Oudtshoorn. Hoewel Gregory nie Oudtshoorn spesifiek noem nie, wys hy op die tendens dat die geboortesifer (en sterftesifer) in die Kolonie gestyg het soos wat vlugteling hulle in koloniale dorpe gevestig het.³⁾

Die sterftesifer onder kinders van vyf jaar en jonger was in 1900 ook hoër as die voorafgaande drie jaar, maar steeds laer as in 1896.⁴⁾ Die medici het ook nie hiervoor die oorlog direk verantwoordelik gehou nie, maar eerder die uiters swak sanitêre toestande in die dorp en distrik geblameer.⁵⁾ Daar was ook 'n uitbraak van ingewandskoors tydens hierdie jare, maar die gesondheidsbeampte van die distrik, dr. R.M. Truter, skryf dit ook toe aan die ongesonde toestand as gevolg van die watervore en vuilgoedhope asook oorbevolking in sommige wonings.⁶⁾ Soos later meer volledig verduidelik sal word, kon die oorlog egter indirek bygedra het tot hierdie oorbevolking deurdat soveel vlugteling na Oudtshoorn gestroom het en dikwels deur familie geakkommodeer moes word.

¹⁾ (KAB) GH 27/4: Memorandum on the Infantile Mortality in Cape Colony (Enclosed in Confidential No.3, 27/11/01), 25/11/01, pp.5-6.

²⁾ (KAB) GH 27/4: Memorandum on the Infantile Mortality in Cape Colony, Table II: Table shewing for the Thirty-Two Chief Towns of the Colony and for the Towns of Wellington, George and Burghersdorp, the number of births registered for the 1896 to 1901 (Enclosed in Confidential No.3, 27/11/01), 25/11/01, g.p.

³⁾ (KAB) GH 27/4: Memorandum on the Infantile Mortality in Cape Colony (Enclosed in Confidential No.3, 27/11/01), 25/11/0, p.4.

⁴⁾ (KAB) GH 27/4: Memorandum on the Infantile Mortality in Cape Colony, Table III: Table shewing for each of the Thirty-Two Chief Towns of the Colony and for the Towns of Wellington, George and Burghersdorp, the number of Deaths registered for the 1896 to 1900 at the different age periods under 5 years distinguishing between European and Coloured (Enclosed in Confidential No.3, 27/11/01), 25/11/01, g.p.

⁵⁾ (KAB) GH 27/4: Memorandum on the Infantile Mortality in Cape Colony (Enclosed in Confidential No.3, 27/11/01), 25/11/0, p.7.

⁶⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *The Mayor's Minute for the year ending 31st July, 1900*, p.5.

9.1.1 Sanitasie en aansteeklike siektes

Met die koms van die Boere na die distrik Oudtshoorn in 1901 en die gepaardgaande afkondiging van krygswet, het die oorlog 'n baie meer direkte invloed op die gesondheidsituasie in die distrik gehad – beide nadelig en voordelig.

Die oorlog het probleme wat reeds bestaan het en hierbo uiteengesit is, vererger. Vanaf die middel van 1901 was daar hernude klagtes oor die gevaarlike afmetings wat oorbevolking in Oudtshoorn aanneem. Die Sanitêre Inspekteur het byvoorbeeld gewys op 'n geval waar tien mense op die eiendom van ene Hirsch Kruger in 'n kamer gebly het wat nie eers die helfte van die voorgeskrewe grootte vir so 'n vertrek was nie. Op dieselfde eiendom het 72 mense gebly terwyl daar maar slegs ag toilette beskikbaar was.⁷⁾ Dr. Truter het ook gewys op die geweldige instroming van veral bruinmense uit die landelike areas van die distrik na die dorp gedurende 1901.⁸⁾ Oorbevolking was egter nie net tot die dorp beperk nie en in sekere plaashuise was daar ook meer mense woonagtig as wat die beskikbare geriewe kon dra.⁹⁾

Die redes vir hierdie oorbevolking was natuurlik in die eerste plek die teenwoordigheid van die Boere in die distrik en die gepaardgaande vrees wat die mense na die beter beskermde dorp laat vlug het. Daarby het krygswetregulasies – veral dié wat vryheid van beweging aan bande gelê en beperkings op die aanhou en verspreiding van kosvoorrade geplaas het – mense gedwing om na die dorp te kom waar hulle naby besighede was. Aangesien die oorlog lewenskoste verhoog het, is huishuur ook verhoog wat beteken het dat baie mense nie hulle eie wonings kon huur nie en dus met ander huise moes deel. Hoewel oorbevolking dus gedurende 1901 toegeneem het, het die distriksgeneesheer, dr. G. Russel, egter bevind dat dit nie direk gelei het tot 'n toename in gevaarlike siektes en sterftes nie.¹⁰⁾ Tog het dit natuurlik die risiko vir die uitbreek en vinnige verspreiding van siektes verhoog.

Die oorlog en veral krygswet het ook die behoeftiges van veral die landelike dele van die distrik swaar getref. Baie bejaarde en sieklike blankes sowel as bruin-bywoners en -werkers is dikwels deur plaaseienaars toegelaat om op die plase te bly waar hulle kos uit die boer se huis ontvang het, tesame met 'n regeringstoelaag van mielies in sommige gevalle. Dié gebruik kon egter nie onder krygswet voortgesit word nie omdat beperkings geplaas is op die hoeveelheid kos wat elke gesin in voorraad kon hê. Dit het verdere invloei na die dorp meegebring. In die dorp het die behoeftiges egter weer 'n probleem gehad om

⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/6/01 (Town Council).

⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/2/02 (Town Council).

⁹⁾ G66 – 1902: *Reports on the Public Health for the year 1901, including Reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, p.87.

¹⁰⁾ *Ibid.*; *Oudtshoorn Courant* 10/2/02 (Town Council).

hout vir vuur in die hande te kry om hulle kos te kook, aangesien 'n groot area om die dorp vir veiligheidsredes ontbos is.¹¹⁾

Die streng krygswetbeperkings op die vryheid van beweging en die feit dat die Boereteenwoordigheid in die distrik in elk geval beweging gevaarlik gemaak het, het in sommige gevalle die verlening van mediese dienste in die wiele gery. Dit het onder andere meegebring dat inentingsentra in beide die landelike areas en die dorp swak besoek is. Pasiënte wat voortdurend behandel moes word, soos dié wat aan sifilis gely het, kon in baie gevalle ook nie gereelde behandeling ontvang nie. Dr. Russel wys egter daarop dat party pasiënte die onvermoë om 'n pas vir rondbeweging in die distrik te bekom, as 'n gerieflike verskoning gebruik het, omdat hulle in elk geval nie na inentingsentra wou gaan nie, maar gevrees het dat hulle gestraf sou word as hulle net wegbly. Die beweging van dokters wat bereid was om hulle aan die voorwaardes van krygswet te onderwerp, is nooit ingekort nie; tog kon siektes dikwels nie effektief behandel word nie omdat krygswet dit soms vir siekes onmoontlik gemaak het om iemand te stuur om hulp te ontbied.¹²⁾

Gedurende Oktober 1901 het een van die ernstigste witseerkeelepidemies ooit in die distrik Oudtshoorn uitgebreek. Die eerste gevalle van die epidemie is in die junior klasse van die Boys' High School gerapporteer. Hoewel die meeste gevalle van die siekte in die dorp voorgekom het, het dit ook vinnig na al die uithoeke van die distrik versprei, onder andere deur mense soos die bywoners van Matjiesrivier wat elke twee weke na Oudtshoorn gekom het en dan by vriende in die armer deel van die dorp gebly het.¹³⁾ Gevalle van die siekte is aangemeld op onder andere Armoed, Calitzdorp, Schoemansdal en Buffelsdrift.¹⁴⁾ Die epidemie het daartoe gelei dat die skole in Oktober 1901 gesluit is en nie in Januarie 1902 na die Kersvakansie heropen is nie. Eers in Februarie 1902 is normale skoolaktiwiteite hervat.¹⁵⁾ Teen Desember 1901 is daar reeds 46 gevalle van witseerkeel aangemeld.¹⁶⁾ Die siekte het egter vroeg in 1902 'n hoogtepunt bereik en die aantal aangemelde gevalle het teen Mei 1902 tot 273 gestyg.¹⁷⁾ Beide die blanke en bruingemeenskappe het swaar onder die epidemie gely. Uiteindelik is 454 gevalle van die siekte aangemeld waarvan 341 op die dorp woonagtig was. Tagtig mense het aan witseerkeel gesterf.¹⁸⁾

¹¹⁾ G66 – 1902: *Reports on the Public Health for the year 1901, including Reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, pp.87-88.

¹²⁾ G66 – 1902: *Reports on the Public Health for the year 1901, including Reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, pp.86-87; G66 – 1903: *Reports on the Public Health for the year 1902, including Reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, p.105.

¹³⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/46: Prevalence of Diphtheria and Enteric Fever, Causes, Steps to be taken., 2/02, p.14.

¹⁴⁾ G66 – 1903: *Reports on the Public Health for the year 1902, Including reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, p.107; (KAB) 3/OHN 4/1/46: Prevalence of Diphtheria and Enteric Fever, Causes, Steps to be taken., 2/02, p.1.

¹⁵⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/46: Prevalence of Diphtheria and Enteric Fever, Causes, Steps to be taken., 2/02, pp.3-4; *Oudtshoorn Courant* 25/10/01 (Diphtheria); *Oudtshoorn Courant* 20/1/02 (Martial Law Order).

¹⁶⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/46: Prevalence of Diphtheria and Enteric Fever, Causes, Steps to be taken., 2/02, p.1.

¹⁷⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/46: C. John Gregory – The Mayor, Oudtshoorn, 27/5/02, no.A287/H.2, g.p.

¹⁸⁾ G66 – 1903: *Reports on the Public Health for the year 1902, Including reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, p.107.

Tydgenootlike medici kon nie eenstemmigheid bereik oor watter rol die oorlog in die ontstaan en verspreiding van hierdie epidemie gespeel het nie. Dr. Truter was van mening dat 'n uitbraak van nie-aansteeklike seerkeel ten tyde van die witseerkeelepidemie 'n ideale teelaarde vir die witseerkeelkiem geskep het. Hy blameer egter ook die groot aantal militêre waens en diere wat tydens Oktober en November 1901 in die dorp aanwesig was. In November was daar op een dag tot 360 waens in die dorp, elk het gemiddeld veertien trekosse gehad. Hierbenewens was daar tydens beide genoemde maande 377 militêre perde in kampe op die dorp. By geleentheid is 'n verdere 1 650 perde na die dorp gebring weens die Boere se teenwoordigheid in die distrik. Ene Kirsten wat 'n dokument oor die witseerkeelepidemie opgestel het, stem saam met Truter se teorie oor die seerkeel, maar glo nie dat die militêre situasie bygedra het tot die epidemie nie.¹⁹⁾

Alles in ag genome, lyk dit egter onwaarskynlik dat die militêre situasie op die dorp geen aandeel in die epidemie sou gehad het nie. Uit verskeie oorde was daar teen die einde van 1901 groot kommer oor die uiters vuil toestand waarin die dorp verkeer het as gevolg van die militêre bedrywighede.²⁰⁾ Die Stadsraad het sy kommer uitgespreek oor die gesondheidsprobleme wat veroorsaak is deur die afval van die groot hoeveelheid militêre diere wat op die dorp aangehou is. Daar is besluit om samesprekings met die kommandant te voer oor die opruiming van die afval.²¹⁾ Verdere getuienis dat militêre optrede dikwels groot gesondheidsrisiko's meegebring het, is gelever deur dr. Matthews, distriksgeneesheer verantwoordelik vir Calitzdorp. Hy het ernstige besware geopper ten opsigte van die manier waarop die Britse troepe Calitzdorp se drinkwater besoedel het. Die troepe het skynbaar dikwels op die markplein of aan die bopunt van die drinkwaterkanaal kamp opgeslaan. Nie net het die diere dan heen en weer deur die drinkwater gestap nie, maar die troepe het hulself en hul klere in die drinkwater gewas, hoewel daar alternatiewe wasplek nie te ver daarvandaan was nie.²²⁾ Uit hierdie feite lyk dit dus baie waarskynlik dat die militêre bedrywighede van die Britte 'n groot rol gespeel het in die ontstaan van die witseerkeelepidemie.

In sy verslag oor die epidemie wys dr. Russel op oorsake soos die gebrek aan ontsmetting van beddegoed en klere van siekes, die vrye omgang van kinders by skole en die feit dat besmette huisgesinne steeds boeke by die biblioteek kon uitneem wat dan later weer aan gesonde lesers uitgeleen is. Sy twee vernaamste redes vir die uitbreek en verspreiding van die epidemie was egter eerstens die gebrek aan doeltreffende identifisering van die siekte omdat geen dokter ingeroep is nie of die dokter 'n pasiënt net

¹⁹⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/46: Prevalence of Diphtheria and Enteric Fever, Causes, Steps to be taken., 2/02, p.4.

²⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 25/10/01 (Notes and Comments).

²¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/10/01 (Town Council).

²²⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/82: Matthews – The Assistant Resident Magistrate, Calitzdorp, 29/9/01, pp.1-2.

een keer gesien het en nie 'n behoorlike diagnose kon maak nie, en tweedens die onvermoë om pasiënte te isoleer in veral die armer dele van die gemeenskap.²³⁾

Uit wat reeds gesê is oor die oorlog se invloed in die toename van oorbevolking en die beperkinge wat krygswet op die vrye beweging en dus die rapportering van siektes geplaas het, ly dit min twyfel dat die oorlog indirek 'n groot invloed op die uitbreek van die witseerkeelepidemie gehad het, veral deur reeds bestaande probleemgebiede te vererger.

Benewens ander aansteeklike siektes soos toring, skarlakenkoors, griep, longontsteking en teen die einde van 1902 selfs pokkies wat in wisselende grade tydens 1901 en 1902 in die distrik Oudtshoorn voorgekom het, maar nie direk met die oorlogsituasie in die distrik verbind kan word nie, was die belangrikste aansteeklike siekte wat in daardie jare voorgekom het, ingewandskoors. Ingewandskoors was egter endemies aan Oudtshoorn. In 1900 byvoorbeeld was daar 155 aangemelde gevalle. In 1901 en 1902 het die siekte ook in alle dele van die distrik voorgekom. Verrassend genoeg het dit egter 'n groot afname getoon met slegs 46 gevalle wat in 1901 aangemeld is en net ongeveer 30 sterftes as gevolg van die siekte in 1902.²⁴⁾ Ingewandskoors ontstaan en gedy in dieselfde omstandighede as witseerkeel terwyl ook voortdurend gevrees is dat soldate wat die siekte onder lede het, distriksbewoners kon aansteek.²⁵⁾ Soos hieronder meer uitvoerig verduidelik sal word, lyk dit egter asof die streng krygswetregulasies juis 'n ingewandskoorsepidemie verhoed het. Daarom is dit ook betekenisvol en ironies dat die grootste aantal gevalle van hierdie siekte teen die einde van 1901, begin 1902, voorgekom het toe krygswetregulasies verslap is.

Die oorlog het dus nie net die gesondheidsituasie in die distrik Oudtshoorn nadelig beïnvloed nie, maar veral die streng toepassing van krygswet het gedurende 1901 ook 'n heilsame uitwerking op gesondheidstoestande in die distrik gehad.

Die stadsraad van Oudtshoorn het reeds in 1900 besef dat die dorp se sanitêre regulasies onvoldoende is. Nuwe regulasies is toe opgestel en aan die Koloniale regering voorgelê vir goedkeuring. Na sewe maande het hulle nog geen reaksie van die regering ontvang nie en toe die regering uiteindelik van hulle laat hoor, was dit bloot om die stadsraad te wys op 'n tegniese fout wat gemaak is in die advertering van die regulasies. Dit was te midde van hierdie burokratiese rompslomp dat die destydse kommandant, maj. Trench, ingegryp het. Na samesprekings met die stadsraad en deur middel van die mag wat hy onder

²³⁾ G66 – 1903: *Reports on the Public Health for the year 1902, Including reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, p.107.

²⁴⁾ *Ibid.*; G66 – 1902: *Reports on the Public Health for the year 1902, Including reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, p.86; (KAB) 3/OHN 4/1/46: Prevalence of Diphtheria and Enteric Fever, Causes, Steps to be taken, 2/02, pp.5-7; *Oudtshoorn Courant*, 17/10/02 (Small Pox).

²⁵⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/2: Matthews – The Assistant Resident Magistrate, Calitzdorp, 29/9/01, pp.1-2.

krygswet besit het, het Trench teen April 1901 ‘n omvattende reeks sanitêre regulasies afgekondig. Daar is so vinnig opgetree omdat ‘n uitbraak van builepes gevrees is.²⁶⁾

In aanloop hiertoe is reeds op 15 Maart 1901 krygswetregulasies uitgevaardig waarvolgens alle sanitêre sinkputte in Oudtshoorn, Calitzdorp en Dysselsdorp ontsmet en permanent toegemaak moes word. Huise in hierdie plekke moes ook toilette toegerus met sanitêre emmers hê. Dit moes daaglik ontsmet en ten minste een keer per week skoongemaak word. Almal wat diere, behalwe honde en katte, op erwe aangehou het, moes die nodige stalle en hokke oprig wat deeglik skoongehou en ontsmet moes word.²⁷⁾ Hierdie voorskrifte is op 18 April 1901 opgevolg met ‘n stel van 58 uiters noukeurige sanitêre regulasies wat haas elke aspek van sanitasie geraak het. Daar was voorskrifte ten opsigte van die reiniging van toilette en rioolpype, die storting van afval, die aanhou van diere, oorbevolking van geboue en erwe, die verkoop van voedsel, die was van klere en die slag van diere. Voorsiening is ook gemaak vir gereelde inspeksie van persele en die oplê van strawwe aan oortreders wat gewissel het van ‘n boete van £1 of sewe dae tronkstraf vir eerste oortreders tot 20 sjielings of 3 maande tronkstraf vir elke dag waarop met ‘n oortreding volgehou word vir herhaalde oortreders.²⁸⁾ Hierdie regulasies is later selfs verder verskerp²⁹⁾ en is baie streng toegepas. ‘n Groot deel van die krygswetoortreders tydens 1901 is gestraf weens die oortreding van sanitêre regulasies.

Die belang van hierdie regulasies in die voorkoming en bekamping van sommige aansteeklike siektes soos ingewandskoors en builepes, kan nouliks oorskat word. Die *Het Zuid-Westen* wat vanweë sy pro-Boeroriëntasie dikwels uiters krities teenoor krygswet gestaan het, het reeds in Augustus 1901 die volgende oor hierdie sanitêre regulasies gesê:

*“... welke groote, ingrijpende verbetering is er niet onlangs, dankzij die Krijgswet, ingevoerd in verband met het verwijderen van nachtvuil? Deze geweldige omkeering alleen zal gewis veel bydragen om den gezondheidstoestand der stad aanmerkelijk te verheffen.”*³⁰⁾

Hoewel dr. Russel in sy verslag oor die gezondheidstoestande in die distrik gewys het op sekere nadele wat die oorlog vir die gesondheidsituasie ingehou het, was hy skynbaar so meegevoer deur die sukses wat met die sanitêre regulasies behaal is dat hy selfs gesê het dat daar geen rede was om te vermoed dat die

²⁶⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *Mayor's Minutes for the year ending 31st July 1901*, p.8; 3/OHN 1/1/1/2: Meeting of the Town Council, April 19th 1901, p.66.

²⁷⁾ OM 4128/289: Martial Law Regulations, Outbreak of the Plague, 15/3/01, No.32a, pp.1-3.

²⁸⁾ OM 4128/292: Municipality of Oudtshoorn, Sanitary Regulations, 18/4/01, No.38a, pp.1-14.

²⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/12/01 (Martial Law Order).

³⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 5/8/01 (De Stad Oudtshoorn).

oorlog “acted in any other way but for the benefit of the whole community”. Hy wys ook daarop dat die dorp Oudtshoorn nog nooit so skoon was as tydens die krygswetperiode nie.³¹⁾

Die skielike verswakking van sanitêre toestande wat ingetree het met die verslapping en latere afskaffing van krygswet teen die einde van 1901 en in 1902, maak twee dinge baie duidelik. In die eerste plek dui dit op die effektiwiteit van die dwang en vrees vir vervolging wat onder krygswet bestaan het in die handhawing van goeie sanitasie. Tweedens is dit egter ook duidelik dat krygswet allermens daarin kon slaag om baie distriksbewoners se ingesteldheid teenoor sanitasie te verander en wys dit dat hulle onder dwang opgetree het en nie omdat hulle die belang van goeie sanitasie besef het nie. In Dysselsdorp, byvoorbeeld, het die watertoilette wat tydens die krygswettydperk opgerig is, vinnig verval geraak en later heeltemal verdwyn. Waterpoele en damme staande water wat as broeiplek vir siektes kon dien, is tydens die krygswettydperk noukeurig verhoed, maar was daarna gou weer oral te sien.³²⁾ In die lig van die vinnige verswakking van sanitêre toestande ná die verslapping en afskaffing van krygswet, asook die feit dat daar toe groter vryheid van beweging tussen distrikte was tesame met die groot aantal diere wat vir militêre doeleindes in Oudtshoorn was, is dit geen wonder dat siektes soos witseerkeel en ingewandskoors juis teen die einde van 1901 en veral in 1902 groter afmetings aangeneem het as in die eerste tien maande van 1901 nie.

9.1.2 Die Royal South Western Hospital

Op Woensdag, 8 Augustus 1900, is die Royal South Western Hospital op Oudtshoorn amptelik geopen na maande se beplanning. Die totstandkoming van die hospitaal is moontlik gemaak deur ruim skenkings van beide geld en toerusting en meubels uit die Oudtshoornse gemeenskap. Hier was dit die Joodse sektor wat ‘n leidende rol gespeel het.³³⁾ Gedurende veral 1901 was hierdie hospitaal vir die Britse magte van groot waarde. Die hospitaal het ook gebaat by die finansiële inspuiting wat hulle op dié manier van die militêre owerhede ontvang het.

Op 2 Februarie 1901 is ‘n versoek van die militêre owerhede dat die hospitaal tot die beskikking van die Britse weermag gestel moet word, deur die hospitaal se beheerraad onder voorsitterskap van E. Edmeades bespreek. ‘n Voorstel van George Curtis dat die hospitaal en die mediese personeel op elke moontlike manier die Britse weermag van hulp moet voorsien, is eenparig aanvaar.³⁴⁾

³¹⁾ G66 – 1903: *Reports on the Public Health for the year 1902, Including reports of the District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors*, p.105.

³²⁾ *Ibid.*; G35 – 04: *Report of the Medical Officer of Health for the Colony on the Public Health and on the Government and State Aided Hospitals of the Colony, together with the Annual Health Reports of District Surgeons and Local Authorities for the year 1903*, p.103.

³³⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/6/00 (Royal South Western Hospital); *Oudtshoorn Courant* 6/8/00 (Ongetiteld).

³⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/2/01 (Royal South Western Hospital).

Die weermag het dan ook mildelik hiervan gebruik gemaak. Teen Mei 1901 het die rekening vir die behandeling van militêre pasiënte reeds sowat £70 beloop.³⁵⁾ Teen die einde van daardie jaar was dit £302.12.6. Dat verreweg die meeste van die 764 pasiënte wat tydens 1901 behandel is, Britse soldate was, blyk duidelik as in ag geneem word dat siviele pasiënte net oor die £56 vir die hospitaal ingebring het.³⁶⁾ Dit bied genoeg bewys van die belangrikheid van die hospitaal vir die Britse oorlogspoging in die distrik.

Gedurende 1902 is bykans geen militêre pasiënte behandel nie en is slegs 85 mense in die hospitaal opgeneem. Omdat die hospitaal se inkomste uit pasiënte dus drasties afgeneem het, moes die hospitaal veel meer op donasies en intekengelde asook 'n groter regeringstoelaag staatmaak vir finansiële oorlewing.³⁷⁾ Tydens 1903 is net sowat £130 ingesamel uit pasiëntebetalings en die hospitaal het gedurende daardie jaar 'n bedryfsverlies gely.³⁸⁾ Dit beklemtoon weer hoe belangrik die militêre finansiële bydraes was vir die suksesvolle en winsgewende bestuur van die hospitaal.

Die oorlog het die hospitaal egter ook op ander wyses geraak. Die toename in siviele pasiënte uit veral die landelike dele van die distrik gedurende 1902³⁹⁾, toon in watter mate die gevaarlike toestande wat geheers het ten tyde van die Boere se teenwoordigheid in die distrik, mense verhinder het om na die hospitaal te kom. Daarby het die oorlog ook indirek steeds 'n rol gespeel in die ekonomiese posisie waarin die hospitaal hom in 1903 bevind het. Edmeades getuig onder meer dat die inkomste uit plaaslike skenkings radikaal gedaal het tydens daardie jaar omdat baie nie kans gesien het om voort te gaan met hulle jaarlikse skenkings nie, "because times are out of joint, and money has been painfully scarce."⁴⁰⁾

9.1.3 Die Rust-en-Vrede Waterskema

Die dorp Oudtshoorn se drinkwatersituasie was altyd problematies, aangesien water verkry is uit 'n oop sloot wat uit die Grobbelaarsrivier - die rivier wat deur die dorp vloei - gelei het. Voordat die Grobbelaarsrivier die dorp bereik het, het dit egter deur sowat 30 myl landbouarea gevloei waartydens meer as 1 500 mense van die water gebruik het om byvoorbeeld klere in te was of diere te laat suip. Dus was die gesondheidsgevaar wat die Oudtshoornse drinkwater meegebring het, groot. Ver al siektes wat in water gedy, soos ingewandskoors, het dus dikwels epidemiese afmetings in die distrik aangeneem.⁴¹⁾

³⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 2/6/02 (R.S.W. Hospital).

³⁶⁾ G70 – 1902: *Reports on the Government and Aided Hospitals & Asylums, and Report of the Inspector of Asylums for 1901*, pp.52-53.

³⁷⁾ G60 – 1903: *Reports on the Government and Aided Hospitals & Asylums, and Report of the Inspector of Asylums for 1902*, p.58.

³⁸⁾ G55 – 1904: *Reports on the Government and Aided Hospitals & Asylums, and Report of the Inspector of Asylums for 1903*, pp.40,42.

³⁹⁾ G60 – 1903: *Reports on the Government and Aided Hospitals & Asylums, and Report of the Inspector of Asylums for 1902*, p.57.

⁴⁰⁾ G55 – 1904: *Reports on the Government and Aided Hospitals & Asylums, and Report of the Inspector of Asylums for 1903*, p.40.

⁴¹⁾ P. Buirski: *Aspects of Material Life in Oudtshoorn 1860-1927*, p.23.

Daarom is daar besluit om water met 'n toe pypeleiding vanaf Rust-en-Vrede in die Swartberg-opvangsgebied na die dorp te bring.

Konstruksie aan die waterskema het teen die einde van 1899 in alle erns begin, maar nadat probleme met die konstruksie maatskappy ondervind is, is dit afgedank en het die munisipaliteit self die werk onderneem. Bykans onmiddellik is die invloed van die oorlog gevoel in die vorm van 'n arbeidstekort. Hoewel daar in 1900 sowat 220 werksmense op die skema was en die burgemeester optimisties was dat die pypeleiding vroeg in 1901 die dorp sou bereik, het hy tog te kenne gegee dat die werk baie vinniger kan vorder as daar nie 'n tekort aan bruinarbeid was nie. Soos in 'n vorige hoofstuk gewys, het die betaling wat die Britse weermag aangebied het baie bruin arbeiders na die front gelok as onder meer transportryers terwyl sommige ook op die spoorweg wat onder konstruksie was, in die distrik gaan werk het.⁴²⁾ In Februarie 1901 is daar op 'n vergadering van die Waterwerkekomitee gekla dat werk aan die skema ernstig gekniehalter word deur die gebrek aan werkers. Daar is selfs voorgestel dat eerw. J. Galley versoek moet word om mense in sy gemeente aan te moedig om by die waterskema betrokke te raak.⁴³⁾

Die gebrek aan voldoende arbeid het reg deur en selfs na die oorlog voortgeduur. Teen Desember 1902 is die munisipaliteit gedwing om ongeveer vyftig swart werkers uit Indwe na die distrik te bring om die skema te voltooi.⁴⁴⁾

Effens later as wat voorspel is, het die eerste water uit die pypeleiding op Vrydag, 14 Junie 1901, uit 'n spesiaal opgerigte fontein op Kerkplein gebruik ten spyte van die onrus wat in die distrik geheers het en die arbeidstekort.⁴⁵⁾ Tog was die oonthoude en probleme wat die skema as gevolg van die oorlog geteister het, nie hiermee verby nie. Die Britse weermag het byvoorbeeld die plek waar die opgaardam gebou moes word, beset en alle bouwerke moes gestaak word.⁴⁶⁾ Eers teen die middel van April 1902 het die Waterwerkekomitee kennis gekry dat die weermag die gebied ontruim het.⁴⁷⁾

Ten spyte van die terugslae was daar teen Oktober 1901 al waterpype na verskeie wonings aangelê en kon diegene wat nog nie water gehad het nie dit kry by fonteine wat op verskillende plekke op die dorp opgerig is.⁵⁰⁾ Die waterskema met 'n kapasiteit van 500 000 gellings per dag is uiteindelik in 1903

⁴²⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *Mayor's Minutes for the year ending 31st July, 1900*, p.8.

⁴³⁾ (KAB) 3/OHN 1/2/1/1/1: Meeting Waterworks Committee, 18/2/01, g.p.

⁴⁴⁾ (KAB) 3/OHN 1/2/1/1/1: Waterworkers Committee, 5/5/01, g.p.; *Oudtshoorn Courant* 1/12/01 (Notes and Comments).

⁴⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/6/01 (Water!).

⁴⁶⁾ (KAB) 3/OHN 4/1/27: *Mayor's Minutes for the year ending 31st July 1901*, p.4; *Oudtshoorn Courant* 4/7/01 (Our Water Supply).

⁴⁷⁾ (KAB) 3/OHN 1/2/1/1/1: Waterworks Committee, 11/4/02, g.p.

⁵⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 31/10/01 (Notes and Comments).

voltooi, hoewel die verspreiding van die water na al die huise nog nie klaar was nie.⁵¹⁾ Die armer dele van die gemeenskap het trouens teen 1908 nog steeds nie water na hulle huise gehad het nie.⁵²⁾

Uit die voorafgaande is dit duidelik dat die Anglo-Boereoorlog wel 'n merkbare invloed op die gesondheidsituasie in die distrik Oudtshoorn gehad het. Aan die negatiewe kant het die oorlog dikwels tot frustrasies en oponthoude aanleiding gegee soos die geval was met die Rust-en-Vrede Waterskema en die lewering van mediese dienste in landelike areas. Die ernstige gevolg van die oorlog op gesondheidsgebied was waarskynlik die aandeel wat dit gehad het in die ontstaan en verspreiding van die witseerkeelepidemie in 1901-1902.

Teenoor hierdie enkele negatiewe gevolge van die oorlog het die gesondheidsituasie in die distrik egter ook baie baat daarby gevind. Die vernaamste voordeel was die deurvoer van streng sanitêre regulasies onder krygswet wat die gesondheidsrisiko in 'n potensieel gevaarlike tyd radikaal verminder het. Daarbenewens het die weermag ook 'n belangrike finansiële inspuiting gebied vir die Royal South Western Hospital. Oor die algemeen beskou, was die invloed van die oorlog op die gesondheidsituasie egter beperk tot die korttermyn.

9.2 Ontspanning

9.2.1 Sport

Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog was daar reeds 'n goed gevestigde sportlewe in die distrik Oudtshoorn. Verskeie sportklubs het bestaan en georganiseerde wedstryde, beide plaaslik en teen ander dorpe, het gereeld plaasgevind in sokker, krieket, rugby, tennis, croquet en vrouehokkie, terwyl daar ook dikwels byeenkomste gehou is waartydens atletiek, perderesies en algemene boeresport plaasgevind het. Sokker (en, in 'n mindere mate, rugby) en krieket was onderskeidelik die vernaamste winter- en somersporte en daar het feitlik weekliks wedstryde plaasgevind.

In die notules van die onderskeie sportklubs wat opgespoor kon word, word baie min oor die invloed van die oorlog op die sportsoorte geref. Dit is egter duidelik dat sport voor 1901 min onder die oorlog gely het. Gedurende 1900 byvoorbeeld is bykans al die sportsoorte op gereelde grondslag en sonder onderbreking as gevolg van die oorlog beoefen. Die grootste ontwrigting het in 1901 plaasgevind in die maande Februarie, Maart, die laaste gedeelte van Augustus, September en Oktober – die tye toe die Boere hulle mees intense aanslae op die distrik geloods het.

⁵¹⁾ G35 - 04: *Report of the Medical officer of Health for the Colony on the Public Health and on the Government & State Aided Hospitals of the Colony, together with the Annual Health Report of District Surgeons and Local Authorities for the year 1903*, p.101.

⁵²⁾ P. Buirski: *Aspects of Material Life in Oudtshoorn 1860 - 1927*, p.23.

Die sportsoorte wat die meeste onder die oorlog gely het, was rugby en krieket. Verskeie van die rugbyklub se lede het vir aktiewe diens by die Britse magte aangesluit. Reeds in 1900 is die jaarlikse rugbytoernooi tussen Oudtshoorn en die omliggende dorpe gekanselleer vanweë die oorlog, hoewel daar in Julie 1900 wel 'n wedstryd teen Mosselbaai gespeel is. In 1901 het alle rugbybedrywighede egter tot stilstand gekom as gevolg van die Boere se teenwoordigheid in die distrik en die knellende uitwerking van krygswet.⁵³⁾ Wat die krieketklub betref, is daar ook besluit om die gereelde toernooi tussen Oudtshoorn en ander Suid-Kaapse dorpe wat op Oudtshoorn sou plaasvind, in 1901 af te las vanweë die gevaarlike omstandighede in die distrik.⁵⁴⁾ Ander ontwigtings was beperk tot klein irritasies. So het die jaarlikse atletiekbyeenkoms in Mei 1901 plaasgevind ten spyte van “the grim spectre of war within our borders, and the existence of Martial Law,” maar was die klagte dat bywoning uit die landelike gebiede swak was, hoofsaaklik weens die tekort aan vervoermiddels omdat dit deur die Britte gekommandeer is.⁵⁵⁾

Wat veel eerder opval, is dat daar selfs tydens 1901 voortgegaan is met sportbedrywighede die oomblik as omstandighede in die distrik dit toegelaat het. Dus het daar gedurende April tot middel Augustus 1901 voortdurend wedstryde plaasgevind. In die laaste twee maande van 1901 en in 1902 het al die sportsoorte spoedig weer normaalweg voortgegaan. Teen einde Maart 1902 het die eerste kriekettoernooi in twee jaar tussen die spanne van Oudtshoorn, Mosselbaai, Brakrivier en George op Oudtshoorn plaasgevind, terwyl die bruin krieketspanne van die eersgenoemde drie plekke op Brakrivier in 'n toernooi gespeel het.⁵⁶⁾ Daarby het sokker-, rugby- en hokkiewedstryde ook weer vanaf April 1902 op gereelde grondslag plaasgevind.⁵⁷⁾

Hoewel sportaktiwiteite dus nie op groot skaal deur die oorlog ontwig is nie, het die Anglo-Boereoorlog tog op 'n ander wyse sy merk op die Oudtshoornse sportsituasie gelaat. Ten eerste het bestaande sportgebeurtenisse 'n sterk patriotiese kleur gekry. Dit was veral die geval met die jaarlikse atletiekbyeenkoms ter viering van koningin Victoria se verjaardag. Met die aankondiging van die byeenkoms wat in Mei 1900 gehou is, het die *Oudtshoorn Courant* reeds voorspel dat die bywoning uiters goed behoort te wees vanweë “the wave of patriotic sentiment sweeping over the land.” Dit was dan ook die geval en bogenoemde koerant het in sy verslag oor die byeenkoms klem gelê op die ekstra entoesiasme waarmee die dag gevier is juis vanweë hierdie opwelling van patriotisme.⁵⁸⁾

⁵³⁾ N. Ferreira: Oudtshoorn 100 jaar Rugby: Die eerste twintig jaar, p.4.

⁵⁴⁾ (CPN) Oudtshoorn Cricket Club. Minute Book. 8/8/1900-7/10/1943, p.14.

⁵⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 30/5/01 (Athletic Sports).

⁵⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 27/3/02 (Een Cricket-Tournament); *Het Zuid-Westen* 3/4/02 (Cricket te Brak River).

⁵⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 17/4/02 (Association Football); *Oudtshoorn Courant* 28/4/02 (Notes and Comments).

⁵⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 23/4/00 (The Queen's Birthday Celebration); *Oudtshoorn Courant* 28/5/00 (The Queen's Birthday).

Die meeste sportwedstryde wat op Oudtshoorn gespeel is, was tussen plaaslike spanne. So sou die inwoners van sekere strate of werknemers van verskillende besighede teen mekaar speel. Vanaf 1901 was daar egter toenemend wedstryde waar die patriotiese gevoel ter sprake gekom het. Verskeie wedstryde het byvoorbeeld plaasgevind tussen spanne van Mother Country en Colonial Born.⁵⁹⁾ Tydens 1901 en die eerste paar maande van 1902 het daar ook beide sokker- en krieketwedstryde plaasgevind waarby die militêre kontingent op Oudtshoorn betrek is. Veral die Town Guard het dikwels teen sogenaamde All Comers kragte gemeet.⁶⁰⁾

Oor die rol wat sport tydens die oorlogsjare in die distrik Oudtshoorn gespeel het, kan net gespekuleer word omdat kontemporêre bronne grootliks daaroor swyg. Uit die voorafgaande is dit egter duidelik dat ook sport in 'n sekere mate ingespan is om die Britse oorlogspoging te ondersteun. Die wedstryde waaraan die militêre eenhede deelgeneem het, het waarskynlik broodnodige ontspanning aan die soldate gebied, terwyl dit ook kon bydra tot 'n groter spangees en eenheidsgevoel onder die Town Guards. Die Britse oorlogspoging is verder ondersteun deurdat sport ook soms gebruik is om patriotisme aan te vuur. Die feit dat sportaktiwiteite telkens so gou as moontlik hervat is na onderbrekings en op 'n gereelde grondslag beoefen is tydens die onstuimige 1901, dui daarop dat dit ook gesien is as 'n belangrike vorm van ontlading in die gemeenskap asook 'n manier om 'n tikkie normaliteit in abnormale tye te behou.

Oor een aspek bestaan daar egter geen twyfel nie: beide lojaliste en simpatiseerders het saamgestem dat sport tydens en direk na die oorlog een van die grootste versoenende kragte in die gemeenskap was. Op 23 Mei 1901 reeds het die *Het Zuid-Westen* 'n lang redaksionele artikel gewy aan maniere om versoening tussen Brits- en Boergesindes te bewerkstellig, en gewys op die versoenende uitwerking van sport op gesindhede. Volgens die artikel is nie net wedersydse kennis van mekaar se gebruike en taal noodsaaklik nie, maar ook “allerlei kleine vriendelikheden, weldaden en zelfs grapjes.” Daar word dan geargumenteer dat sport in dié verband 'n uiters belangrike rol te speel het. Die waarde van sport was juis daarin geleë dat mense gesellig saam verkeer sonder om aan politiek te dink en dat dit noodwendig lei tot groter wedersydse aanvaarding, toegeneentheid en gematigdheid.⁶¹⁾

Veral die Victoriadag-sportbyeenkoms wat in Mei 1902 plaasgevind het, is deur beide koerante in hoofartikels uitgesonder as 'n voorbeeld van die versoening wat sport kan bring. Die *Oudtshoorn Courant* het met goedkeuring gewys op die groot bywoning van mense uit die landelike areas van die distrik asook die welslae wat behaal is deur die Rietvlei- en Schoemanshoekssportklub, want “nothing ... tends more to promote good feeling between town and country than friendly rivalry and competition of this kind.”⁶²⁾ Die

⁵⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 18/4/01 (Association Football); *Oudtshoorn Courant* 24/6/01 (Association Football).

⁶⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/4/01 (Association Football); *Oudtshoorn Courant* 15/8/01 (Association Football); *Oudtshoorn Courant* 20/3/02 (Cricket).

⁶¹⁾ *Het Zuid-Westen* 23/5/01 (Onderlinge Achtting).

⁶²⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/5/02 (Ongetiteld).

Het Zuid-Westen het weer in aansluiting by sy redaksionele artikel van ‘n jaar vroeër gewys op die feit dat enige geleentheid waar ‘alle secties onzer stormachtige samelewing samen vergaderen” noodwendig tot ‘n groter eenheid, broederskap en versoening moet lei en het gesê dat hierdie byeenkoms juis so ‘n geleentheid was. Die artikel sluit dan soos volg af:

“Terwyl politieke, godsdienstige en opvoedkundige kwessies ons dus dikwijls noodwendig in teenoewer elkander gestelde groepen verdeelen, zullen de Recreatie Gronden overal in Zuid-Afrika opgericht, ons tot één sterk Zuid-Afrikaansch volk helpen binden.”⁶³⁾

Die feit dat ‘n byeenkoms wat baie duidelik gebruik kon word – en vroeër gebruik is – om pro-Britse sentiment op te wek, deur ‘n pro-Boerkoerant gesien is as ‘n geleentheid tot versoening, en dat ‘n pro-Britse blad ‘n groot ophef gemaak het van deelname van mense uit die landelike areas van die distrik, wys op die opregte strewe wat by die blanke gemeenskap bestaan het om onderlinge heling te bewerk én op die uiters belangrike rol wat sport in hierdie proses gespeel het.

9.2.2 Kultuur

Soos met sport die geval was, was daar voor die oorlog ‘n goed gevestigde en bruisende kultuurlewe in die distrik en veral op die dorp Oudtshoorn. In die dorp is gereelde musiekuitvoerings gegee deur die plaaslike orkes, die Prototype Band, soliste het opgetree en verhoogstukke en verskeidenheidskonserte is op die planke gebring. In die landelike gebiede het verskeie debatsklubs bestaan en is ook konserte aangebied.

Reeds van vroeg af het die oorlog ‘n invloed op die kultuurlewe gehad deurdat kulturele aktiwiteite gebruik is vir en kultuurorganisasies betrokke geraak het by geldinsameling vir verskeie oorlogsfondse. Wat pro-Boerfondse betref het die Groot Kruis-debatsvereniging byvoorbeeld in 1900 geld ingesamel en na Simonstad gestuur sodat in die behoeftes van die Boerekrygsgevangenes daar voorsien kon word.⁶⁴⁾ In Desember 1900 het die Nelsrivier-debatsvereniging ‘n basaar en konsert op Nelsrivier gehou. Die opbrengs hieruit is na Port Elizabeth gestuur om die lot van die Boervrouens en -kinders wat daar aangehou is, te verlig.⁶⁵⁾

In die dorp het die fondsinsameling ter ondersteuning van die Britse oorlogspoging ook regdeur die oorlog voortgegaan. Reeds teen die einde van November 1899 het die Prototype Band ‘n “Grand

⁶³⁾ *Het Zuid-Westen* 29/5/01 (Sport en Ernst).

⁶⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/6/00 (Groot Kruis Charity).

⁶⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 6/12/00 (De Rust Wijkstak van den Afrikaander Bond).

Promenade Concert” op die Sportgronde aangebied ten bate van die Widow & Orphan Fund.⁶⁶⁾ Dit is op 12 Desember 1899 opgevolg met ‘n opvoering deur ‘n groepie Oudtshoornse Jode onder leiding van M.P. Valentine van Johannesburg ten bate van dieselfde fonds. Die patriotisme wat opgewek is deur hierdie tipe kultuurgebeurtenis, word goed geïllustreer deur die feit dat hierdie opvoering afgesluit is met “God save the Queen”, met die gehoor wat uit volle bors saamgesing het.⁶⁷⁾ Gedurende Mei 1900 is daar vermaak onder leiding van Gertrude Morris in die Drilsaal aangebied ten bate van siek en gewonde soldate,⁶⁸⁾ terwyl van die voorste lojalistedames, soos mevv. Bawden, Bunce, Rose-Innes en Pickard, tesame met enkele mans onder die naam “The Follies” ‘n vertoning gelewer het om geld in te samel vir die Field Force Fund.⁶⁹⁾ By beide die geleenthede was die opkoms besonder groot. Tydens Februarie 1902 het die amateurtoneelspelers van Oudtshoorn weer eens ‘n toneelstuk opgevoer; dié keer om geld in te samel vir die weduwee Wych van Oudtshoorn wat baie arm agtergelaat is nadat haar man aan die front gesterf het. Hierdie fondsinsamelingsproduksies was nie afskeepopvoerings wat bloot staatgemaak het op ‘n patriotiese gehoor nie. “The Follies” se verhoogstuk word byvoorbeeld beskryf as “one of the best representations of comedy staged here for a long while.”⁷⁰⁾

Die wisselwerking tussen kultuurbedrywighede in die dorp en Britse patriotiese gevoel word miskien die beste geïllustreer deur twee gebeurtenisse in 1900. Die eerste was die viering van die Britse inname van Bloemfontein. Op Donderdag, 15 Maart 1900, is daar ‘n gratis opelugkonsert op die Sportgronde gehou waartydens die Prototype Band, die Volunteer Band en verskeie sangers opgetree het. Meer as duisend mense het die verrigtinge bygewoon. Daar is om die beurt patriotiese en ander opgewekte musiek gespeel en die *Oudtshoorn Courant* het berig dat “each patriotic rendering by the bands and vocalists was loudly cheered.”⁷¹⁾ Ook tydens die koningin se verjaardagvierings in Mei 1900 is daar ‘n konsert aangebied. Hierdie konsert was so gewild dat al die mense wat dit wou bywoon, nie in die lokaal geakkommodeer kon word nie. Daar moes ‘n addisionele vertoning gereël word waartydens spesiaal plek gereserveer is vir die vele bruinmense wat ook die vertoning wou bywoon.⁷²⁾ Die gebruik van kultuurbyeenkomste vir patriotiese doeleindes het reg deur die oorlog voortgeduur. So het die destydse kommandant, lt. kol. Tamplin, in Julie 1901 ‘n kooruitvoering in die Independent Kerk gebruik om die Bruinkorps van die Town Guard te loof vir sy bydrae tot die Britse oorlogspoging.⁷³⁾

Tot en met die einde van 1900 het die Oudtshoornse kultuurlewe beide in die dorp en die landelike areas van die distrik normaal voortgegaan. In Desember 1900 het daar byvoorbeeld nog ‘n debatsvergadering by Klein Kruis plaasgevind en is daar ‘n verskeidenheidskonsert met koor- en solosang, klavier- en

⁶⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/11/99 (Widow & Orphan Fund).

⁶⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/12/99 (Jewish Entertainment).

⁶⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/5/00 (Drill Hall).

⁶⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/11/01 (The Follies).

⁷⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/2/02 (Our Boys).

⁷¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/3/00 (Occupation of Bloemfontein).

⁷²⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/5/00 (The Queen’s Birthday).

⁷³⁾ *Oudtshoorn Courant* 4/7/01 (Sacred Concert).

orreluitvoerings en voordrag op Vlakteplaas gehou.⁷⁴⁾ Gedurende 1901 lyk dit egter asof die Boereteenwoordigheid en krygswetregulasies wat 'n verbod op byeenkomste en 'n beperking op beweging geplaas het, alle kulturele aktiwiteite in die landelike areas tot stilstand gebring het.

Ook in die dorp het die Boereteenwoordigheid kulturele aktiwiteite in die eerste paar maande van 1901 onderbreek. Eers teen die einde van Maart 1901 het dit weer op dreef gekom met 'n Promenade konsert.⁷⁵⁾ Vanaf einde Maart tot einde Julie 1901 was daar egter gereeld kulturele geleenthede aangebied wat gewissel het van orkesuitvoerings en konserte tot danse. Hierdie geleenthede het telkens met die goedkeuring en onder beskerming van die militêre owerhede plaasgevind. Baie mense het hierdie vertonings bygewoon.⁷⁶⁾ Met die tweede inval van die Boerekommando's in die distrik, is kulturele bedrywighede weer eens onderbreek en is dit eers teen die middel van November 1901 hervat met 'n deftige bal wat deur die militêre owerhede aangebied is. Hierna het kulturele bedrywighede egter gou weer op dreef gekom.⁷⁷⁾

Wat wel vreemd voorkom, is dat 'n organisasie, soos die Oudtshoornse English Society, nie amptelik 'n meer prominente rol gespeel het op kulturele gebied nie. Waarskynlik het die feit dat die dorp Oudtshoorn grootliks lojaalgesind was en die kultuurlewe dit gereflekteer het, dit vir hierdie organisasie onnodig gemaak om sterk leiding te neem. Uit die Oudtshoorn Scottish Association se notuleboek blyk dit byvoorbeeld dat hulle nie voor 12 Desember 1903 'n impromptu konsert met sang en voordrag gehou het nie.⁷⁸⁾

Ter afsluiting blyk dit dus dat hoewel die kultuur- en sportlewe in Oudtshoorn nie op groot skaal ontwrig is nie, die oorlog tog 'n duidelike invloed daarop uitgeoefen het. Op die wisselwerking tussen patriotisme en kulturele- en sportbyeenkomste is reeds gewys. Die feit dat die militêre owerhede gereedelik toestemming vir sulke byeenkomste gegee, en selfs sommige aangebied het, dui op die waarde wat hulle daaraan geheg het as ontspanningsmeganisme en 'n poging om die skyn van normaliteit te probeer behou. Dat soveel van die kultuurbyeenkomste vanaf 1901 gefokus het op komedie en ligte vermaak wys dat die gemeenskap ook behoefte gehad het aan 'n teenvoeter vir die swaarmoedigheid en tragedie van die oorlog en dat kultuur 'n belangrike rol gespeel het om die moreel van die gemeenskap hoog te hou.

Hoofstuk 10

Die invloed van die Anglo-Boereoorlog op die Kerk en die Onderwys

⁷⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 20/12/00 (Chritelijke Jongeliederen Vereeniging); *Het Zuid-Westen* 20/12/00 (Debatsvereniging).

⁷⁵⁾ *Oudtshoorn Courant*, 25/3/01 (Promende Concert).

⁷⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/4/01 (Promenade Concert); *Oudtshoorn Courant* 9/5/01 (Grand Military Concert); *Oudtshoorn Courant* 17/6/01 (Grand Military Concert).

⁷⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 11/11/01 (Notes and Comments).

⁷⁸⁾ (CPN) Oudtshoorn Scottish Association. Minute Book, 12/12/03, p.6.

Die kerke en skole in die distrik Oudtshoorn het ook nie die invloed van die oorlog vrygespring nie. As instellings wat by uitstek daarop gerig is om leiding te verskaf, was dit van die begin af duidelik dat kerke en skole 'n belangrike rol kon speel in die vorming van gesindhede by lidmate en leerlinge. Veral predikante en onderwysers, wat gerekende lede van die samelewing was, is met arendsoë dopgehou omdat hulle 'n groot invloed op die gemeenskap kon uitoefen. Omdat bogenoemde instellings meer as baie ander direk betrokke was by die wel en wee van die gemeenskap, was die lot van die distriksbewoners in 'n baie groot mate ook hulle lot en was veral die NG Kerk en die skole baie gevoelig vir enige ontwrigting wat deur die oorlog meegebring is.

10.1 Kerke

Dit is baie duidelik uit die geraadpleegde bronne dat dit die NG Kerk in die distrik Oudtshoorn was, wat meer as enige ander kerkgenootskap deur die oorlog geraak is. Sover vasgestel kon word, was die Engelse kerke en hulle lidmate deurgaans lojaal en die meeste van hierdie lidmate was in die dorp Oudtshoorn woonagtig wat beteken dat die ontwrigting by hierdie kerke minimaal was. Wat die Jode betref, was die gemeenskap en kerk grootliks een, en die invloed wat die oorlog op die Jode gehad het en die bydrae wat hulle gelewer het tot die Britse oorlogspoging en die verligting van oorlogsvlugtelinge se lot, is in vroeër hoofstukke uitvoerig bepreek. Daarom sal daar in hierdie afdeling hoofsaaklik op die NG Kerk in die distrik Oudtshoorn tydens die Anglo-Boereoorlog gekonsentreer word.

10.1.1 Die NG Kerk

Anders as die ander kerkgenootskappe was die NG Kerk se lidmate deur bloed-, kultuur- en kerkbande verbind aan die burgers van die twee Boererepublieke. Baie van hulle lidmate was ook simpatiseerders, hoewel daar ook lojaliste in die gemeentes was. Die derde aspek wat hierdie kerk van die ander onderskei het, was dat 'n groot deel van hulle lidmate in die landelike dele van die distrik gewoon het, wat beteken het dat die oorlog veel groter ontwrigting in die NG Kerk meegebring het as was in enige ander kerk die geval was.

10.1.1.1 Die tydperk voor 1901

Reeds kort na die aanvang van die oorlog, op 26 Oktober 1899, het die *Oudtshoorn Courant* 'n berig uit die *Kerkbode* oorgeneem en in Hollands en Engels gepubliseer. Hierin het die moderator van die NG Kerk 'n beroep gedoen op predikante van die NG Kerk om “al uwen invloed te gebruik in de gemeenten aan uwe zorg toevertrou, om te verhoeden dat eenige daad door leden onzer kerk zou worden bedreven, die niet bestaanbaar is met loyaliteit aan onze geeerbiedigde koningin”.¹⁾ Die feit dat die koerant juis hierdie berig aangeneem en gepubliseer het, wys dat daar ook in die distrik Oudtshoorn 'n besef was van die moeilike posisie waarin lidmate van die NG Kerk hulle bevind het, omdat hulle Britse onderdane was, maar merendeels simpatie met die Boererepublieke gehad het. Ten tweede dui dit ook daarop dat besef is dat die NG Kerk sy invloed kon gebruik om loyaliteit te bevorder onder sy lidmate. En in die derde plek het dit getoon dat die loyaliste in die distrik Oudtshoorn ook, soos in ander distrikte van die Kaapkolonie die geval was, die rol wat die NG Kerk en sy predikante in die bevordering van loyaliteit, al dan nie, sou speel, noukeurig sou dophou. Ten spyte van die amptelike beleidstandpunt van die Kaapse NG Kerk, sou 'n plaaslike leraar wat die Republikeinse saak sterk gesteun het, waarskynlik 'n besondere rol in 'n gemeente kon speel om 'n pro-Republikeinse gevoel op te wek.

Al die kerkgenootskappe in Oudtshoorn is dikwels betrek by geleenthede, veral rakende die Britse koningshuis, wat tydens die oorlog beslis gehelp het om loyaliteit te bevorder. So is daar byvoorbeeld in al die kerke dienste gehou ter herdenking van die Britse monarg se verjaardag, koningin Victoria se afsterwe en die kroning van Edward VII as koning. By al hierdie geleenthede het die NG Kerk in die distrik nie net deelgeneem nie, maar telkens 'n navolgingswaardige voorbeeld gestel.

In 'n inligtingsverslag gedateer 16 September 1900, word onder meer gesê dat die NG predikant van Oudtshoorn tydens 'n kerkdiens God se seën op die koningin afgebid het.²⁾ Daar word egter bygevoeg dat dit die eerste keer in ses maande was wat dit gebeur het; 'n stelling wat duidelik wys dat die militêre owerhede nooit die NG Kerk se loyaliteit ophou wantrou het nie. Desnieteenstaande het die NG Kerk voortdurend getoon dat daar by hulle 'n besondere toegeneentheid jeens die Britse monarg bestaan het. Na koningin Victoria se dood is spesiale melding gemaak van hoe treffend die preekstoel van die NG Kerk Oudtshoorn gedrapeer was in die kleure van rou. Ook die roudiens wat daar gehou is, is deur die *Oudtshoorn Courant* geloof as besonder indrukwekkend en spesiale melding is gemaak van die groot opkoms en die gewyde atmosfeer wat gesprek het van diepe respek en weemoed.³⁾ Edward VII het dieselfde blyke van loyaliteit ontvang. Tydens 'n diens in November 1901 om sy verjaardag te herdenk, is 'n spesiale dankgebed vir hom gebid. So ook was die dankseggingsdiens, wat deel uitgemaak het van die

¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 26/10/99 (Een beroep op't volk); *Oudtshoorn Courant* 26/10/99 (Dutch Reformed Church).

²⁾ (TAB) H.C. 38: Cohen – Leibrandt (copy) (enclosed in Intelligence 21/9/00), 16/9/00, p.2.

³⁾ *Oudtshoorn Courant* 28/1/01 (Local and General); *Oudtshoorn Courant* 4/2/01 (The Queen's funeral).

kroningsvierings in die distrik tydens Augustus 1902, stampvol. By dié geleentheid is weer klem geplaas op die liefde en lojaliteit wat die koning toegekom het.⁴⁾

Soos met die simpatiseerders in die algemeen die geval was, het die NG Kerk veel eerder lojaliteit aan die Britse monarg as steun vir die Britse oorlogspoging getoon. Hoewel nêrens die geringste getuienis gevind kon word dat daar van 'n NG Kerk-preekstoel af of deur 'n kerkraad dislojaliteit aan Brittanje enigsins aangemoedig is nie, was dit tog duidelik dat die kerk baie simpatie met die Boere gehad het.

Die oorlog is nie direk by kerkraadsvergaderings ter sprake gebring nie, maar het tog in 1900 bespreking uitgelok by die sitting van die ring van George, waarvan die Oudtshoornse gemeentes deel was. By dié geleentheid is 'n voorstel van die NG predikant van George sonder teenstem aanvaar, hoewel enkele afgevaardigdes buite stemming gebly het. In hierdie voorstel is onder meer verwys na die familiebande wat die burgers van die Boererepublieke gebind het aan die lidmate van die gemeentes van die ring van George. Die voorstel het voorts gelui:

“Aangezien er in den tegenwoordigen oorlog aan personen en goederen aldaar, alsmede in de grensdistricten aan onze kerk onrecht matig geweld word aangedaan zoo wenscht deze Ring zijn afkeuring en innig leedwezen over den genoemden toestand van zaken betreffende onze kerk te boek te stellen.”⁵⁾

Hierdie besluit volg op soortgelykes wat aanvaar is in die ringe van Kaapstad, Paarl, Worcester, Beaufort-Wes en Swellendam. In hierdie ringe se besluite is die onbeskaafde optrede van die Britse weermag en later die anneksasie van die Boererepublieke ook veroordeel. Hierteen gemeet, was die ring van George se mosie dus meer gematig.

Ook by die vergadering van die Christelike Jongeliedevereniging, 'n organisasie onder beskerming van die NG Kerk, wat op 2 September 1900 gehou is, is 'n voorstel deur J.S. de Villiers gemaak dat die vergadering 'n besluit neem waarin dit sy gevoel oor die oorlog en die toestande waarin die land verkeer het, verwoord. Nadat die sekretaris en ene C. Coetzee egter gesê het dat so 'n besprekingspunt nie op 'n CJV-vergadering tuishoort nie, is die voorstel verwerp. Daar is wel 'n voorstel aanvaar dat al die takke van die organisasie gevra moes word om geld in te samel waarmee gratis onderwys verskaf kon word aan kinders wie se ouers deur die oorlog verarm is. Toe hierdie voorstel by die vergadering van die vereniging in die ring van George geopper is, is morele steun daaraan verleen, maar besluit om eers te wag om te sien wat die NG Kerk in hierdie verband sou doen.⁶⁾ Uit die voorafgaande is dit duidelik dat die NG Kerk,

⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 11/11/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 11/8/02 (The coronation festivities).

⁵⁾ (KAB) R9/19: Handelingen van de 32 ste Vergadering van den Ring van George, pp.397-398.

⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/9/00 (C.J.Vereeniging); *Oudtshoorn Courant* 4/12/00 (Conferentie der C.J.Vereenigingen).

en die verenigings onder sy beskerming, in die distrik Oudtshoorn die oorlogskwessie met groot omsigtigheid benader het en onwillig was om sterk bewoorde verklarings te maak wat lojaliteit kon ondermyn en die verhouding tussen lojaliste en simpatiseerders binne die kerk verder kon versteur.

Daarom het die kerk in die distrik nie hulle simpatie met die Boere in sterk bewoorde verklarings gemanifesteer nie, maar eerder in die stigting en ondersteuning van hulpfondse waarna reeds in 'n vroeëre hoofstuk verwys is. Ter opsomming kan net verwys word na 'n kerkraadsvergadering van die NG gemeente Calitzdorp waarin getuig is dat daar tydens 1900 gekollekteer is vir fondse vir die weduwees en wese en die Boerekrygsgevangenes, terwyl lidmate ook in hulle privaathoedanigheid geld gegee het vir klere en kos vir hulle familieledes wat nood gely het.⁷⁾ Dieselfde geld vir die Oudtshoornse gemeente. Die gebeurtenis wat egter tot baie ywerige fondsinsameling gelei het en wat terselfdertyd die NG Kerk in die distrik Oudtshoorn selfs voor 1901 ten nouste by die oorlog betrek het, was die Oudtshoornse NG leraar, ds. George Murray, se vertrek na Ceylon om daar onder die Boerekrygsgevangenes te gaan arbeid.

10.1.1.2 Ds. Murray na Ceylon

Ds. Murray is deur die Kaapse sinode van die NG Kerk versoek om vir sowat vier maande geestelike arbeid onder die Boerekrygsgevangenes in Ceylon te gaan verrig.⁸⁾ Murray het teen die middel van Oktober 1900 uit Oudtshoorn vertrek na die Diyatalawa-krygsgevangenekamp, waar hy op 13 November 1900 amptelik verwelkom is.⁹⁾

Die nuus dat hy onder die krygsgevangenes gaan werk, het verskeie fondsinsamelingspogings in die distrik Oudtshoorn en omgewing tot gevolg gehad. By die sitting van die ring van George in 1900 is 'n spontane kollekte onder afgevaardigdes gehou, wat oor die £8 bedra het. Uit die distrik het die geld van oral ingestroom, soveel so dat *Het Zuid Westen* opgemerk het dat dit “verkwikkend (is) te sien welk een sterke band van medegevoel en liefde de Hollandsche Afrikaanders in deze dagen van druk aan elkander bindt”.¹⁰⁾ Die boere van Oudtshoorn het ook 18 mudsak roltabak met ds. Murray saamgestuur.

Hierdie groot besending roltabak het tot 'n interessante voorval gelei. Nadat baie koste al aangegaan is om dit per spoor en skip na Ceylon te vervoer, het Murray op Ceylon ontdek dat dit hom 'n fortuin aan aksynsbelasting sou kos om dit daar aan land te neem – geld wat hy nie gehad het nie. Ten einde raad het hy maar besluit om een nag die vrag roltabak oor boord te gooi. Voordat hy egter dié plan ten uitvoer kon bring, het hy die Britse goewerneur van Ceylon, sir West Ridgway, besoek en van sy probleem vertel. Die

⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 20/12/00 (Calitzdorp).

⁸⁾ *Die Burger* 26/6/82 (Bejaarde wil eeu met rympies vier).

⁹⁾ *Oudtshoorn Courant*, 4/10/00 (The Rev. G. Murray); (KAB) P 1/3/1: Verwelkomingsdres, Diyatalawa, 13/11/00, g.p.

¹⁰⁾ (KAB) R9/19: Handelingen van de 32ste Vergadering van den Ring van George, p.399; *Het Zuid-Westen* 5/10/00 (Kerk nuus).

goewerneur was simpatiek en het Murray van die aksynsbelasting kwytgeskel. Jare later het een van die gevangenes in die kamp, ene Van Niekerk, aan ds. Murray se seun Herold vertel hoe baie die stukkie roltabak vir die krygsgevangenes beteken het as tasbare verbintenis met Suid-Afrika.¹¹⁾

Wat sy werksaamhede betref, moes Murray ten eerste aan die militêre owerhede beloof om nie sy invloed op 'n direkte of indirekte wyse teen die Britse regering te gebruik nie en hy moes dus, volgens sy eie getuienis, sy woorde voortdurend versigtig kies, omdat dit vir hom 'n kwessie van eer was om hierdie belofte nougeset na te kom.¹²⁾ Benewens die normale pastorale take van berading, teregwyding en die hou van dienste en gebedskringe, was ds. Murray se groot nalatenskap dat hy die stigter was van die “Christelyk Strevers Vereeniging” in die kamp – ‘n daad waarvan later met groot waardering gepraat is deur die krygsgevangenes. Hulle het dan ook na hom verwys as hulle “geestelyken vader”.¹³⁾

Uit sy briewe is dit duidelik dat ds. Murray 'n diepe simpatie met hierdie krygsgevangenes gehad het. Die omstandighede waarin hulle moes leef, het hom intens ontroer en hy is ook aangegryp deur hulle geloof in God. Hy het ook om hulle onthalwe reikhalsend uitgesien na vrede en gebed dat God se krag hierdie mense sal versterk. Tog moes die tyd op Ceylon ook vir ds. Murray op 'n persoonlike vlak baie ontstellend gewees het, aangesien hy tydens die Boere se eerste inval in die distrik Oudtshoorn op Ceylon werksaam was. Deur briewe van sy vrou en ander berigte was hy deeglik bewus van die aantog van die Boere. In sy briewe het hy telkens die begeerte uitgespreek om op daardie stadium by sy vrou en sy gemeente te wees. Hy was baie bekommerd oor sy Oudtshoornse lidmate en het voortdurend gewonder wat hulle sou doen as die Boere die distrik bereik. Nogtans het Murray gevoel dat as hy uiteindelik vanaf Ceylon moes vertrek “parting will be hard”.¹⁴⁾

In Maart 1901 het ds. Murray uit Ceylon vertrek nadat sy dienstydsperk daar in Februarie verstryk het en teen 26 April 1901 was hy terug op Oudtshoorn.¹⁵⁾

Die enigste ontwrigting wat die oorlog voor 1901 vir die NG Kerk in Oudtshoorn meegebring het, was in die gemeente De Rust waar die klerikale werk ernstig daaronder gely het deurdat geen predikant toegelaat is om in die gemeente te kom arbei nie. Beide di. Louw en De Vos wat soontoe beroep is, is deur die militêre owerhede verlof geweier om die beroepe aan te neem. Uiteindelik is die dienste van ene ds. Boshoff egter bekom.¹⁶⁾ En dit was juis deur hierdie ds. Boshoff dat die distrik Oudtshoorn weer later

¹¹⁾ *Die Burger*, 26/6/82 (Bejaarde wil sy eeu met rympies vier).

¹²⁾ (CPN) MUR1/4: G. Murray – H. Murray, 2/11/00, p.4.

¹³⁾ (KAB) P1/3/1: Afskeidsadres aan G. Murray as Voorsitter van die “Diyatalawa Christelyk Strevers Vereeniging”, 2/2/01, g.p.

¹⁴⁾ (CPN) MUR1/4: G. Murray – H. Murray, 2/11/00, pp.1-4; (KAB) P 1/3/1: G. Murray - mev. Murray. 22/1/01, pp.1-2.

¹⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/4/01 (Ongetiteld).

¹⁶⁾ (KAB) G152/1/1: Vergadering gehou in de noodkerk op Zaterdag morgen te 10 ure, 22 December 1900, p.19.

‘n verbintenis met die Diyatalawa-krygsgevangenekamp sou hê, aangesien hy gedurende 1901, na ‘n tydperk op De Rust, in hierdie kamp werksaam was.¹⁷⁾

10.1.1.3 Ontwrigting tydens 1901

Hoewel die NG Kerk in Oudtshoorn voor 1901 nouer by die oorlog betrek is as baie ander NG gemeentes in die Kaapkolonie, het die oorlog voor daardie jaar geen noemenswaardige invloed op die aktiwiteite van die kerk uitgeoefen nie. Selfs die eerste Boer inval in die distrik in Januarie 1901 se invloed op die kerk was beperk. Buitedienste op plekke soos Nelsrivier en De Rust moes egter wel afgestel word. Ook die Nagmaalviering en die aanneming van lidmate wat in Maart 1901 moes plaasvind, is onbepaald uitgestel¹⁸⁾ tot ongeveer die einde van Augustus 1901.

Dit wil voorkom asof kerklike aktiwiteite egter kort hierna na normaal teruggekeer het. Op 30 Junie 1901 is byvoorbeeld vir die eerste keer in ses maande Nagmaal gevier en ‘n gebedsweek is ook gehou. By ‘n Nagmaaldiens op De Rust in Augustus 1901 het meer as 1 000 mense opgedaag. Buitedienste is gehou op plekke soos Schoemansdorp, Welbedacht en De Dam. Die kerkraad van die NG Gemeente Oudtshoorn is ook toegelaat om te vergader en selfs troues het soos gewoonlik plaasgevind.¹⁹⁾

Met die Boere se tweede inval in die distrik, en namate krygswet die normale gemeenskapslewe toenemend onderdruk het, is die aktiwiteite van die NG Kerk, met sy groot aantal lidmate uit die plaasgemeenskappe, ook al hoe meer ontwrig. Kerkdienste is baie swak bygewoon, soos veral tydens Nagmaaldienste, wat tradisioneel baie goed bygewoon is deur veral die bewoners van die landelike dele van die distrik. Die Nagmaalsgeleenthede van beide Oktober en Desember 1901 is uiters swak bygewoon. Tydens die eerste van hierdie geleenthede was die onstabiele toestand van die distrik as gevolg van die Boere se teenwoordigheid beslis ‘n bydraende faktor, maar dit blyk dat die vernaamste rede vir die swak bywoning die gebrek aan vervoermiddels was, nadat bykans alle perde onder krygswet gekommandeer is.²⁰⁾ Ook dankfeeste en basaars moes afgestel word.²¹⁾

Na die oorlog het afgevaardigdes van die NG gemeentes van Oudtshoorn, De Rust, Calitzdorp en Uniondale tydens die sitting van die ring van George in 1902 gekla oor die geestelike vervlakking wat onder die lidmate voorgekom het. Hulle het as rede veral die ontheiliging van die Sondag aangevoer en dít het hulle weer gewyt aan die feit dat swak bywoning van kerkdienste as gevolg van die beperkende

¹⁷⁾ (KAB) P 1/3/1: Boshoff – G. Murray, 28/9/01, g.p.

¹⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 7/3/01 (Buitekerken); *Het Zuid-Westen* 25/3/01 (Nachtmaal Uitgesteld).

¹⁹⁾ *Oudtshoorn Courant*, 22/8/01 (Kerkelyk); *Het Zuid-Westen* 30/5/02 (Kerkelyk); *Het Zuid-Westen*, 15/5/01 (Godsdienst te Schoemansdorp); *Het Zuid-Westen* 1/7/01 (Een Feestdag); *Het Zuid-Westen* 25/5/01 (Eidelijk nachtmaal); *Het Zuid-Westen* 1/6/01 (Huwelijks-klokken).

²⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/10/01 (Notes and Comments); *Oudtshoorn Courant* 23/12/01 (Notes and Comments).

²¹⁾ (CPN) MUR1/3: G. Murray – H. Murray, 4/6/01, p.2; (KAB) 1/CDP 3/1/8/1: Commandant, Oudtshoorn – Magistrate, Calitzdorp, no.161/1901M, 7/8/01, g.p.

invloed van krygswet, gewoontevormend geword het en selfs na die opheffing van krygswet voortgeduur het.²²⁾ Dit is egter onmoontlik om bo alle twyfel vas te stel in watter mate krygswet wel geblameer kan word vir hierdie toedrag van sake en of dit net gerieflik was om die oorlog hiervoor te blameer. Wat wel waar was, is dat daar in die tydperk voor 1901 geen ernstige kommer oor die geestelike toestand van die gemeentes bestaan het nie en dat daar selfs sprake was van 'n groei in die bywoning van dienste.

Ook die werksaamhede van die kerkrade is ontwrig. Tussen Januarie 1901 en 27 Junie 1902 het daar in die Oudtshoornse gemeente byvoorbeeld net vyf kerkraadvergaderings plaasgevind waarvan drie in 1901 gehou is. Hierteenoor is daar in die 1900 kalenderjaar meer as 10 vergaderings gehou. Tydens die krygswetperiode kon kerkraadvergaderings ook net plaasvind met die verlof van die kommandant, en is die vergaderings deur D.A. Filer bygewoon as verteenwoordiger van die militêre owerhede;²³⁾ waarskynlik om te monitor waaroor gepraat word. Daarom is dit nie vreemd dat daar uit hierdie notules niks af te lei is van die kerkraad se gevoel jeens die oorlog, of die invloed wat die oorlog op die kerk gehad het nie.

Die NG predikante is egter grootliks toegelaat om hulle normale werksaamhede voort te sit en hulle aktiwiteite is merendeels net aan bande gelê deur vervoerprobleme of die krygsituasie in die distrik.²⁴⁾ Tog was hulle voortgesette werksaamhede ook aan streng voorwaardes onderhewig. Permite is byvoorbeeld geredelik aan hulle verskaf om buitendienste te hou, maar hulle besoeke is beperk tot die minimum tyd wat dit sou neem om na die plek van die diens te reis, dit te hou en terug te keer. By hulle terugkeer moes hulle ook weer by die militêre owerhede aanmeld.²⁵⁾ Ds. Murray het ook toestemming gekry om, solank daar van sy lidmate aangehou is op oorlogsverwante aanklagte, een of twee dienste per week in die tronk te hou, maar op die streng voorwaarde dat hy hom daarvan sou weerhou om enige sensitiewe saak rakende die oorlog in sy preke aan te roer.²⁶⁾ Selfs ds. Barry van Calitzdorp, wat later met toenemende wantroue deur die militêre owerhede bejeën is, het tydens 1901 'n permit bekom waarmee hy vrylik in sy gemeente kon reis om sy klerikale pligte te verrig. Hierdie permit is egter, soos later in groter besonderhede gesien sal word, tydens 1902 teruggetrek op aandrang van die assistent-resident magistraat van Calitzdorp, wat gevoel het dat hy geen beheer oor Barry kon uitoefen terwyl hy dié permit gehad het nie.

Ten laaste moet daarop gewys word dat in 'n stap wat op dubbele standarde dui, die NG Kerk soms, saam met ander kerke, gedwing is om sekere Britse militêre proklamasies vanaf die preekstoel aan hulle

²²⁾ (KAB) R9/20: Handelingen van de 33ste Vergadering van den Ring van George, pp.404-407; *Het Zuid-Westen* 30/10/02 (Herderlijke brief).

²³⁾ M.S. Greeff: *Eeufees-Gedenkboek van die Ned. Geref. Gemeente Oudtshoorn*, g.d. p.64; (KAB) G53/1/3: 20 Mei 1901, p.302.

²⁴⁾ (CPN) MUR 1/5: G. Murray - H. Murray, 8/801, g.p.; (KAB) 1/CDP 3/1/8/2: Magistrate, Oudtshoorn – Acting Assistant Magistrate, Calitzdorp, no.339/1901M, 13/12/01, g.p.

²⁵⁾ (KAB) 1/CDP 3/1/8/1: Stapleton – Assistent Resident Magistrate, Calitzdorp, no.34/1901M, 7/2/01, g.p.

²⁶⁾ (KAB) P 1/3/1: Stapleton – G. Murray, no.5/816/1901M, 16/9/9, g.p.

gemeentes voor te hou. Waar die Britse owerhede byna paranoïes daaroor was dat die NG predikante nie enige onderwerp wat geïnterpreteer kon word as sou dit dislojaliteit kon aanmoedig, in preke kon aanroer nie, was dit, om die minste te sê, onsensitief om dieselfde predikante te dwing om in die kerk militêre proklamasies te lees. Toe Kitchener in Augustus 1901 'n proklamasie uitgevaardig het waarin alle persone wat aan Boerekant geveg het, gewaarsku is dat indien hulle nie voor 15 September 1901 oorgee nie, hulle uit Suid-Afrika geban sou word en hulle bates gebruik sou word om hulle families te onderhou, is dit in Oudtshoorn op las van die kommandant onder andere aan al die kerkdeure vasgespyker, met die dreigement van groot strawwe sou dit verwyder word. Die kommandant het verder gelas dat die proklamasie in die kerk by oggend- en aanddienste voorgelees moes word.²⁷⁾ Ene Thys Raubenheimer het in die lig hiervan selfs 'n brief aan die *Oudtshoorn Courant* geskryf waarin hy voorgestel het dat veral die NG predikante gedwing moes word om ook sekere dokumente rakende die oorlog en die oorsake van die stryd van die preekstoel af voor te lees omdat baie Hollandse Afrikaners nie daarvan bewus was nie en dit hulle pro-Boersiening sou verander.²⁸⁾ Geen getuienis kon gevind word dat hierdie voorstel ooit geïmplementeer is nie. Eweneens bestaan geen getuienis dat óf die Britte óf die Boere enige NG Kerkgeboue beskadig of onteer het nie.

10.1.1.4 1902 en verder

Dit lyk asof die NG Kerk in die distrik vinnig herstel het nadat die dreigement van Boere-invalle verdwyn het en krygswet afgeskaf is. Dit is egter baie moeilik om 'n duidelike beeld te kry van die invloed wat die oorlog op die langer termyn op die kerk gehad het. In dieselfde asem word die geestelike vervlakking, en kleiner bywoning van kerkdienste betreur en die lidmate geloof vir hulle blywende belangstelling in die kerk, die bywoning van dienste en die milde bydraes vir die Kerk se werksaamhede.²⁹⁾

Vanaf 1902 het die NG Kerk egter weer 'n leidende rol gespeel in die insameling van geld vir noodlenigingswerk in die oudrepublieke. In Junie 1903 het die kerkraad byvoorbeeld aansoeke om finansiële bystand van Mafeking en Bethal goedgekeur en besluit om sekere kollekte aan hulle af te staan.³⁰⁾ Hierdie hulp was egter nie sonder kontroversie nie. Toe ds. Murray aangekondig het dat die kollekte wat ingesamel sou word op 4 Oktober 1903 gebruik sou word om die nood van behoeftiges in die oudrepublieke te verlig, het *Het Zuid-Westen* dit nodig geag om die aankondiging te ondersteun deur sy lesers daarop te wys dat hulle hul nie moes steur aan óf die amptelike verklarings dat daar nie groot behoeftes in die nuwe kolonies bestaan het nie – verklarings wat sterk deur die *Oudtshoorn Courant* ondersteun is – óf aan diegene wat sulke tipe hulp as 'n belediging vir die nuwe regerings van die nuwe kolonies gesien het nie.³¹⁾ Die NG Kerk in die distrik Oudtshoorn het ook, soos vroeër aangetoon, 'n

²⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/8/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 12/8/01 (Kitchener's Latest Proclamation).

²⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Correspondence).

²⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 30/10/02 (Herderlijke brief).

³⁰⁾ (KAB) G53/1/3: 20 Junie '03, p.323.

³¹⁾ *Het Zuid-Westen* 21/9/03 (Een beroep op barmhartigen).

kardinale rol gespeel in die bring van die oorlogswese uit die oudrepublieke na die distrik, hulle huisvesting, skoolopleiding en versorging.

Dit lyk voorts of daar veral wat die Oudtshoornse gemeente betref, 'n doelbewuste poging was om nie na die oorlog enigsins verdere onmin tussen die onderskeie faksies in die gemeenskap te saai nie, maar om eerder hul bes te doen om versoening te bewerkstellig. Met die ontvang van die oorlogswese in die gemeente, was daar 'n gulde kans om ou oorlogskoeie uit die sloot te grawe. Tog merk *Het Zuid-Westen* spesifiek op dat op daardie dag daar "(g)een woord werd gesproken over den akeligen oorlog. Geen (sic) gedachte werd geuit die verkeerde hartstochten kon opwekken".³²⁾ In 'n uiters interessante voorval het die kerkraad in Augustus 1904 'n versoenende rol probeer speel tussen Jakobus du Preez, wat tydens die oorlog as Klas I – rebel veroordeel is, aan die een kant en J. Terblanche, A. le Roux, G. du Preez en J. Botha, wat teen hom getuig het, aan die ander kant. Sedert die oorlog het hulle in vyandskap geleef. Die kerkraad se oproep om versoening is egter gekelder omdat J. du Preez wou hê dat die ander die naam moes bekend maak van die man wat, volgens Du Preez, hulle oortuig het om teen hom te getuig. Hulle weer het volgehou dat niemand hulle aangespoor het om te getuig nie, maar dat krygswet hulle daartoe gedwing het. Du Preez het geweier om dit te aanvaar en sonder om vrede te maak uit die vergadering gestap.³³⁾

In die NG Kerk in Oudtshoorn is van voor die oorlog af gereeld dienste in Engels gehou. Hierdie gebruik is selfs tydens die oorlog³⁴⁾ en daarna voortgesit. In Mei 1905 het die opwel van 'n nasionale gevoel ná die oorlog daartoe gelei dat 'n voorstel by die kerkraad ingedien is dat die Engelse dienste met dienste in Hollands vervang moes word. Na 'n ernstige bespreking is die voorstel egter teruggetrek.³⁵⁾

Meer as die NG Kerk as instansie was dit veral die predikante van dié kerk wat dikwels in die spervuur beland het van diegene wat alles wat nie Engels was nie, as dislojaal wou afmaak. Hierdie tendens het oor die hele Kaapkolonie voorgekom en ook die Oudtshoornse NG leraars is nie gespaar nie.

10.1.1.5 Die NG predikante

³²⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (Een gedenkwaardige dag).

³³⁾ (KAB) G53/1/3: 13 Augustus 1904, p.336.

³⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 15/7/01 (Kerk nuuws).

³⁵⁾ A. Appel: *Ligbaken aan die Grobbelaarsrivier: 'n Geskiedenis van die Nederduits Gereformeerde Gemeente Oudtshoorn 1853 – 1979*, p.16.

Dit was veral ds. Richard Barry van Calitzdorp wat swaar deurgeloop het onder aantyging van dislojaliteit. J.H. Veale het vir die grootste gedeelte van 1901 die pos van assistent-resident magistraat van Calitzdorp bekleed, en was dus ook verantwoordelik vir die toepassing van krygswet daar. Onder hom het Barry 'n permit bekom om redelik vrylik rond te beweeg en daar was geen klagtes oor Barry se optrede nie. Veale se opvolgers, Van Bart en na hom Philpott, het egter 'n stroom klagtes oor Barry se optrede gehad en hy is deur hulle in brief na brief uitgekryt as een van die dislojaalste persone in die distrik.

Dit lyk asof die konflik sy oorsprong gehad het in Januarie 1902 toe 'n seun van Barry deur Van Bart 'n reispermit geweier is, en Barry toe om 'n permit by die resident magistraat op Oudtshoorn aansoek gedoen het. Verder was daar ook gerugte dat ds. Barry die Administrateur van No.15 Area in Oudtshoorn wou gaan spreek oor die manier waarop krygswet in Calitzdorp toegepas is. In reaksie hierop het die assistent-resident magistraat 'n hewige aanval op Barry se integriteit en lojaliteit geloods. Hy het onder meer beweer dat Barry die reispermit misbruik en uit die dorp gaan en selfs Nagmaal hou sonder om toestemming te vra. Verder wou Barry skynbaar ook hê dat kerkgangers na die dorp moes kom en gaan sonder permitte en sonder om by die militêre owerhede te rapporteer. Barry het glo ook ander mense opgesteek om oor die administrasie van krygswet te kla. Daar is ook beweer dat Barry die dorp wou beheer. Hierdie konflik sou 'n hoogtepunt bereik met die stryd tussen Barry en Philpott en sy ondersteuners om beheer van die skoolkomitee waaroor later meer gesê sal word.

Die maghebbers op Calitzdorp het duidelik gevoel dat Barry sy posisie en werksaamhede misbruik om krygswet uit te daag. Daarom is sy reispermit uiteindelik teruggetrek en hy is op die swartlys geplaas.³⁶⁾ Soos gesien sal word uit die Calitzdorpse skoolkrisis het Barry soms die kerk en veral die kerkraad ingespan in sy vete teen die Britsgesindes, en was daar onder sy lidmate ondersteuners sowel as teenstanders van hierdie predikant. Dit is moeilik om te oordeel of Barry werklik die groot aanstigter van dislojaliteit was wat hy voorgehou was om te wees. Waarskynlik was die militêre owerhede oordrewe in hulle kritiek, maar insidente soos die skoolkrisis wys dat Barry tog nie vry te spreek is nie en dat hy probeer het om pro-Britse invloede op Calitzdorp teë te werk.

Die vraag bly egter waarom daar eers vanaf 1902 soveel klagtes oor Barry se optrede voorgekom het. Die waarskynlike antwoord is dat hier veel eerder sprake was van 'n botsing tussen persoonlikhede wat deur die oorlog geïntensiveer is. Hierdie persoonlikheidsbotsing is verder vererger deurdat 'n magstryd in Calitzdorp ontstaan het: veral krygswet het Barry se tradisionele, informele beheer oor die gemeenskap bedreig, terwyl dit juis hierdie invloed was wat Barry uit hoofde van sy amp gehad het wat weer 'n bedreiging vir die militêre owerhede se beheer ingehou het.

³⁶⁾ (KAB) 1/CDP 4/1/2/2: Van Bart – Administrator No.15 Area, 18/1/02, pp.340-343; Van Bart – Administrator No.15 Area, 15/3/02, pp.400-401; Philpott – Barry, 20/5/02, pp.439-440.

Van ds. George Murray het die Administrateur No.15 Area, kapt. Foster, in Februarie 1902 gesê dat hy ‘n “well known Pro-Boer” was en dat hy bitterheid jeens die Engelse gekoester het. Verder is hy beskryf as “one of the clever underhand workers of disloyalty, who rarely commit themselves”.³⁷⁾

Die beskikbare getuienis bewys egter wat ds. Murray betref, die teendeel. Hoewel daar nie twyfel bestaan dat Murray diepe simpatie met die Republieke gehad het nie, getuig sy briewe van realisme, gematigdheid en goeie oordeel sover dit die oorlog aangaan. Dit was vir hom reeds vroeg in die oorlog duidelik dat die Boere nie sou seëvier nie. Sy belange was altyd by die welsyn van sy gemeente en hy was intens bekommerd oor die effek wat die kommando’s in hulle midde op die lidmate van sy kerk kon hê.³⁸⁾ By verskeie geleenthede waar hy konflik sou kon aanvuur, het Murray verkies om ‘n versoenende houding in te neem. Dit lyk asof *Het Zuid-Westen* in die kol was toe dit op 9 Maart 1903 vir ds. Murray beskryf het as iemand wat in beide sy private en openbare hoedanigheid dislojaliteit teengestaan het en aan die regering getrou was.³⁹⁾

Oor die predikante wat tydens die oorlog in die NG gemeentes van die distrik werksaam was, is min bekend. Ds. P. Boshoff, vroeër van Jacobsdal, wat ‘n tyd lank in De Rust werksaam was, moes vroeg in 1901 vir meer as ‘n maand teen sy wil op Oudtshoorn vertoef voor hy toegelaat is om na Stellenbosch te vertrek.⁴⁰⁾ Dit is egter onduidelik of hy daarvan weerhou is om te vertrek omdat die militêre owerhede hom as dislojaal geag het.

Ds. P. Stoffberg, wat in ds. Murray se plek waargeneem het tydens laasgenoemde se werksaamhede op Ceylon, moes selfs na Murray se terugkeer nog vir maande in die gemeente aanbly voordat hy ‘n permit kon kry om na Goudini te reis. Sy naam het ook op die swartlys verskyn.⁴¹⁾ In 1902 het ds. J.G. Steytler na die gemeente De Rust gekom nadat hulle lank sonder ‘n predikant moes klaarkom. Steytler was tydens die oorlog in die interneringskamp op Matjiesfontein tot Julie 1902 aangehou en was kennelik sterk pro-Boeregesind.⁴²⁾ Tog kon geen blyke gevind word dat hy enigsins wrywing in die gemeenskap veroorsaak het nie. Miskien is sy aanstelling egter, gesien teen die agtergrond van die vorige twee predikante wat onder krygswet verhoed is om beroepe in De Rust te aanvaar, juis van belang aangesien dit daarop kan dui dat die gemeente De Rust ‘n predikant met sterk pro-Boeresentimente wou hê.

10.1.2 Ander kerke

³⁷⁾ (KAB) SGE 1/330: Foster – O.C. Southern, no.42 Oudtshoorn, 2/2/02, g.p.

³⁸⁾ (CPN) MUR 1/4: G. Murray – H. Murray, 2/11/00, p.3; (KAB) P 1/3/1: G. Murray – mev. Murray, 22/1/01, pp.1-2.

³⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 9/3/03 (De Circulaire – en daarna).

⁴⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 18/2/01 (Op gedwongen besoek); *Het Zuid-Westen* 7/3/01 (Ds. P. Boshoff).

⁴¹⁾ *Het Zuid-Westen* 10/6/01 (Ds. Stoffberg vertrekt); *Het Zuid-Westen* 9/3/03 (Kort en zakelijk).

⁴²⁾ N. Sieberhagen: *Gedenboek by die Jubileumfees van die Nederduits Gereformeerde Kerk De Rust 1899 – 1949*, p.23.

Soos vroeër genoem, was die ander Christelike kerke in die distrik Oudtshoorn in 'n veel minder komplekse posisie as die NG Kerk en merk 'n mens selde enige verwysings na hulle op. Daar was egter twee uitsonderings, nl. die NG Sendingkerk en die Independent Sendingkerk.

Die gemeentes van die Independent kerk was in die dorp Oudtshoorn en in Dysselsdorp gesetel, maar daar was ook buitgemeentes in onder ander Matjiesfontein en Welbedacht.⁴³⁾ 'n Groot gedeelte van hierdie kerk se gemeentedelede het, soos die NG Kerk, in die landelike areas van die distrik gewoon. As gevolg hiervan was die kerk meer kwesbaar vir ontwrigting as die meeste ander kerke. Verskeie van die buitgemeentes het tydens 1901 nie gefunksioneer nie, en sommige het teen Maart 1902 nog nie weer hulle werksaamhede hervat nie. Planne om 'n kerk op Calitzdorp te bou, moes afgestel word en die geestelike bearbeiding van die gemeente het gestagneer. Tydens 1901 moes die jaarlikse saamtrek van die kerk in die distrik ook van Maart tot Augustus uitgestel word, en selfs toe is die byeenkoms nog deur krygswet aan bande gelê.⁴⁴⁾

Nogtans was die pastoor, eerw. T. Galley, teen April 1902 tevrede met die vordering wat die kerk getoon het. Kerkbywoning in Oudtshoorn het so groot geword dat die bestaande kerkgebou te klein was om almal te akkommodeer en 'n nuwe gebou moes opgerig word. Teen April 1903 is berig dat daar in die voorafgaande boekjaar 'n rekordbedrag van £1 015 deur die kerk ingesamel is en dat die lidmaatskap met 77 toegeneem het.⁴⁵⁾ Dit is dus duidelik dat die kerk geen langtermynskade berokken is deur die oorlog nie.

Die Independent kerk se lidmate het by verskeie geleenthede tydens die oorlog onomwonde hulle lojaliteit aan die Britse monarg en regering en hulle ondersteuning van die Britse oorlogspoging getoon. Daar is onder meer besluit om geld in te samel en, as 'n "Victoria Memorial", verbeteringe aan hulle kerkgebou aan te bring. Tydens hulle jaarlikse saamtrek in die distrik in Augustus 1901 het die kerk ook die kommandant van Oudtshoorn, lt. kol. Tamplin, sowel as sir Charles Parsons, O.C. Southern en ander Britse offisiere na die byeenkoms genooi. By dié geleentheid het die kinders ook "Rule Britannia" gesing.⁴⁶⁾ Oor die lojaliteit van hierdie kerk was daar dus geen twyfel nie.

Die belang van die NG Sendingkerk in terme van die invloed wat die oorlog daarop uitgeoefen het in die distrik Oudtshoorn, is daarin geleë dat daar kort na die inwyding van die kerk se nuwe gebou en die plegtige stigting van die gemeente in 1900, 'n anonieme brief in die *Oudtshoorn Courant* verskyn het

⁴³⁾ *Oudtshoorn Courant* 15/3/00 (Independent Church).

⁴⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Independent Church, Oudtshoorn); *Oudtshoorn Courant* 3/4/02 (Independent Church, Oudtshoorn).

⁴⁵⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/4/02 (Independent Church, Oudtshoorn); *Oudtshoorn Courant* 8/4/03 (Independent Church anniversary).

⁴⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/5/01 (Independent Church notes); *Oudtshoorn Courant* 22/8/01 (Independent Church, Oudtshoorn).

waarin hierdie gebeurtenis verdag gemaak is. Die skrywer het onder meer daarteen beswaar gemaak dat ds. Rossouw, die NG predikant van George en 'n sterk pro-Boergesinde, betrokke was by die opening van die kerk. Hy suggereer duidelik dat dit 'n dislojale daad was wat tot skeuring gelei het in Galley se Independent Kerk.⁴⁷⁾

Hoe akkuraat hierdie bewering was, kon nie vasgestel word nie. In 'n latere uitgawe van die koerant het 'n ander skrywer egter per brief 'n uiteensetting van die stigting van die Sendingkerk gegee en daarmee heftig ontken dat politiek enige rol in die stigting gespeel het.⁴⁸⁾ Al was die doel van die stigting van hierdie gemeente ook om 'n kerk met sterker pro-Boerlojaliteite onder bruinmense tot stand te bring, het dit nie geslaag nie. 'n Britse militêre agent, I. Cohen, het in 'n intelligensieverslag teen die einde van September 1900 gesê dat ten spyte van blyke van dislojaliteit by sekere van hulle predikante, die bruinmense van die distrik sonder meer lojaal was en openlik aan hierdie predikante verklaar het dat hulle so sou bly.⁴⁹⁾

10.2 Onderwys

Uit inspekteursverslae, kerklike verslae en koerantberigte van die jare voor 1901 blyk dit dat onderwys in die distrik Oudtshoorn deur die vernaamste meningsvormers as uiters belangrik beskou is. Hoewel daar voortdurende klagtes was dat baie ouers nie die waarde van goeie skoling besef het nie, is baie gedoen om die noodsaaklikheid van 'n skoolopleiding te beklemtoon en daar is daarin geslaag om skoolbywoning te verhoog.⁵⁰⁾ Veral die dorpskole het ook baie goeie uitslae in verskeie eksterne eksamens behaal.⁵¹⁾ Dit was egter veral die onderwysterrein wat besonder gevoelig was vir enige negatiewe invloed wat deur die oorlog meegebring is.

10.2.1 Die ontwrigting van die onderwys

Voor 1901 was die ontwrigting wat deur die oorlog meegebring is, minimaal. Die Boys' Public School op Oudtshoorn het sy drilinstrukteur, sers. Murray, verloor aangesien hy na die front vertrek het, maar hy is dadelik deur ene mnr. Martin vervang. Verder is die skool gesluit op die dae waarop die ontsetting van Ladysmith en Mafeking en die oorgawe van Bloemfontein gevier is.⁵²⁾ Met die Boere se koms na die distrik het die hele prentjie egter verander en het die oorlog op verskeie maniere die skole se werksaamhede ernstig ontwrig.

⁴⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/8/00 (Correspondentie).

⁴⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 3/9/00 (Correspondentie).

⁴⁹⁾ (TAB) H.C. 38: I. Cohen – C. Leibrandt (copy) (Enclosed in Intelligence 29/9/00), 26/9/00, p.2.

⁵⁰⁾ (KAB) R9/19: Handelingen van de 32ste vergadering van den Ring van George, pp.432-433, 439; G5 – 1900: *Report of the Superintendent-General of Education for the year 1899*, p.66a.

⁵¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/12/99 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 26/7/00 (Ongetiteld).

⁵²⁾ (CPN) Log Book Boys' Public School Oudtshoorn, 1/3/00, 15/3/00, 21/5/00, g.p.

Ten eerste het die teenwoordigheid van vegtende Boerekommando's en Britse kolonnes in die distrik noodwendig skoolaktiwiteite benadeel. Dit het in die eerste plek swak bywoning deur die leerlinge tot gevolg gehad. Uit syfers blyk dat die persentasie van skoolbywoning teenoor inskrywings by skole in die distrik Oudtshoorn tydens 1901 met 0,7% gedaal het. Dít terwyl die syfers van George en Mosselbaai skerp gestyg en dié van Knysna konstant gebly het. In sy verslag lewer die skoolinspekteur ook kommentaar op die gereeldheid waarop leerlinge skole bygewoon het.⁵³⁾ Hoewel die krygsituasie nie alleen hiervoor verantwoordelik was nie, was dit tog een van die vernaamste oorsake.

In die landelike areas is kinders weggehou van skole veral omdat die Boere dit te gevaarlik gemaak het om van hul wonings na die skole te beweeg. Soms het die Britse magte ook geen siviele beweging op die roetes na die skole toegelaat nie. Dikwels het hierdie landelike skole met hul aktiwiteite voortgegaan al was die bywoning uiters swak, soos by die skool op Gamtoosberg waar vanaf 9 tot 13 September 1901 net drie leerlinge opgedaag het en op 17 September 1901 niemand skool bygewoon het nie.⁵⁴⁾ Soos reeds vroeër getoon, was ouers van die Independent skool op Dysseldorp te bang om hulle kinders skool toe te stuur, omdat hulle oortuig was dat die Boere die seuns sou neem om na hulle (die Boere se) se perde om te sien en die skool moes gevolglik sluit.⁵⁵⁾ Ook die skole op Leeuwenblad, wat vir hierdie doeleinde onder die skole in Oudtshoorn gereken is, en Nelrivier/Rietvlei is gesluit vanweë die gevaarlike toestand waarin die distrik verkeer het. In Leeuwenblad se geval het die eienaars, die Guest-gesin, na George getrek nadat die Boere die plaas twee keer beset het.⁵⁶⁾

Selfs die skole in die dorp het gely onder die krygsituasie in die distrik. Die Boys' Public School het gedurende 1901 vele onderbrekings beleef, veral omdat 'n groot aantal seuns en 'n onderwyser by die plaaslike korpse aangesluit het en telkens wanneer die Boere in die distrik bedrywig was, gemobiliseer is. Tot 60 seuns en mnr. Martin was as gevolg hiervan gereeld afwesig.⁵⁷⁾

Hierdie afwesighede het volgens die hoof van die skool, O.S. Norman, die hoeveelheid en gehalte van die werk wat gedoen is, erg nadelig beïnvloed en aangesien die seuns nie gereeld skool kon bywoon nie, het 'n hele paar nie kans gesien om daardie jaar te matrikuleer nie.⁵⁸⁾ Ook die Evening School op Oudtshoorn moes vroeg in 1901 sluit omdat die onderwyser onder krygswet verplig was om by die Town Guard aan te sluit.⁵⁹⁾

⁵³⁾ G61 – 1902: *Report of the Superintendent-General of Education, for the year 1901*, p.92a.

⁵⁴⁾ (KAB) SGE 1/288: Moelich – The Superintendent-General of Education, no.187 Oudtshoorn, 24/9/01, g.p.

⁵⁵⁾ (KAB) SGE 1/288: Muller – The Superintendent-General of Education, no.199 Oudtshoorn, 30/9/01, g.p.

⁵⁶⁾ (KAB) SGE 1/288: Hofmeyr – Theron (aangeheg by Theron – Hofmeyr, no.24 Oudtshoorn, 27/8/01), 14/9/01, g.p.; SGE 1/330: Olivier – The Superintendent-General of Education, no.112 Oudtshoorn, 12/5/02, g.p.

⁵⁷⁾ (CPN) Log Book Boys' Public School Oudtshoorn, 23/1/01, 18/2/01, 19/2/01, 22/7/01, 4/9/01, 1/11/01, 4/11/01, g.p.

⁵⁸⁾ (KAB) SGE 1/288: Norman – The Superintendent-General of Education, no.127 Oudtshoorn, 15/7/01, g.p.

⁵⁹⁾ (KAB) SGE 1/288: Hoek – The Superintendent-General of Education, no.84 Oudtshoorn, 9/4/02, p.1.

Die krygsituasie in die distrik het nie net veroorsaak dat leerlinge nie by die skool kon opdaag nie, maar soms het dit selfs die onderwysers verhoed om by die skool uit te kom. Die skool op De Rust kon in Januarie 1901, tydens die Boere se eerste bedreiging van en inval in die distrik, nie betyds open nie, omdat die onderwysers vanweë die Britse troepebewegings in die area, nie toegelaat is om van Oude Muragie na De Rust te reis nie.⁶⁰⁾ Die skool wat in hierdie opsig egter die swaarste getref is, was die een op Welbedacht. Nadat die Boere teen die einde van Augustus 1901 die distrik Oudtshoorn vir 'n tweede keer binnegeval het, moes die skool vir drie weke sluit. Die onderwyseres, Edith Warren, is op 24 Augustus 1901 vir die naweek dorp toe. Vanweë die Boere se inval is daar vir drie weke lank egter nie toegelaat dat enige kar of wa vanaf Oudtshoorn na Welbedacht vertrek nie, en moes Warren eers wag dat die poskar weer loop.⁶¹⁾

Benewens afwesighede, het die krygsituasie verder skole gekortwiek deurdat die nodige onderrigmateriaal soms nie aan hulle afgelewer kon word nie, omdat toestande in die distrik dikwels te gevaarlik was vir die poskar om te loop.⁶²⁾

Die tweede manier waarop die oorlog ontwigting op skoolvlak meegebring het, was deur die administrasie van krygswet. Hoewel geen getuienis gevind is dat enige skool onder krygswet verbied is om te open nie, het dit tog op vele ander wyses ontwigting meegebring. In verskeie gevalle is onderwysers onkant betrap deur die afkondiging van krygswet met al sy beperkings op beweeglikheid en kon hulle nie by die skool wees om dit te gaan open nie. Die hoof van die Armoed Public School, G.J. Roux, was met vakansie op Clanwilliam toe krygswet afgekondig is. Hy en sy gesin is vir drie weke daar vasgekeer aangesien hy nóg vervoermiddels nóg 'n permit kon bekom om na Oudtshoorn te reis. Merkwaardig genoeg het die skool egter steeds geopen met mej. Kate Smalberger wat Roux se plek ingeneem het, terwyl mej. Sicilia Smalberger tydelik as haar assistent opgetree het.⁶³⁾ Jane Woeke, onderwyseres op Klein Kruis, is op dieselfde stadium op Oudtshoorn vasgekeer, aangesien die beskikbare perde onder krygswet gekommandeer is. Die ag dae wat sy laat was vir skool, het sy op Saterdag ingehaal.⁶⁴⁾

Hierdie vervoerprobleme het ook die skoolinspekteurs gekortwiek. Inspekteur Mitchell het wel toestemming van die kommandant gekry om sy inspeksie van skole in die landelike dele van die distrik te doen, maar hy is net toegelaat om met 'n kar getrek deur muile of osse te reis. Met groot moeite het hy die diere te lene gekry net om deur die kommandant ingelig te word dat hy nie meer die dorp kon verlaat nie omdat verskerpte Boeroptrede in die distrik verwag is. 'n Moedelose Mitchell het sy brief afgesluit deur

⁶⁰⁾ (KAB) SGE 1/288: Le Roux – The Superintendent-General of Education, no.31 Oudtshoorn, 6/2/01, g.p.

⁶¹⁾ (KAB) SGE 1/288: Warren – The Superintendent-General of Education, no.193 Oudtshoorn, c. 9/10/01, g.p.

⁶²⁾ (CPN) Log Book Boys' Public School Oudtshoorn, 18/10/01, g.p.

⁶³⁾ (KAB) SGE1/288: Roux – The Superintendent-General of Education, no.16 Oudtshoorn, 23/1/01, g.p.; Mulder – The Superintendent-General of Education, no.49 Oudtshoorn, 25/2/01, g.p.

⁶⁴⁾ (KAB) SGE 1/288: Woeke – The Superintendent-General of Education, 22/2/01, g.p.

te sê: “all the work I have been able to do here, in addition to hunting about after means of transport, amounts to informal visits to town schools”.⁶⁵⁾

Kinders van die landelike dele van die distrik is soms uit die skool gehou omdat net ‘n week se kosvoorraad per huishouding aangehou kon word. Daar moes dus weekliks dorp toe gegaan word om nuwe voorrade te kry, en die kinders moes saam met die ouers gaan of op ander maniere help. William Deas het berig dat juis hierdie aspek groot ontwigting by die skool op Kombuis meegebring het.⁶⁶⁾

By verskeie skole het die verbod op die hou van vergaderings wat onder krygswet gegeld het, skooladministrasie ernstig bemoeilik. Heelwat skole het gedurende 1901 aangedui dat hulle nie hulle befondsing kon finaliseer nie, aangesien die skoolkomitee nie toegelaat is om te vergader nie.⁶⁷⁾ Toe die regering die subsidie aan die Oudtshoorn Poor School verminder het, is by die NG Kerk aangeklop om hulle skenking aan die skool te verhoog. Aangesien die kerkraad egter nie kon vergader nie, kon ‘n verhoogde skenking nie goedgekeur word nie.⁶⁸⁾ Die skool op Nelsrivier/Rietvlei kon aan die begin van Maart 1902 nie betyds open nie, omdat die skoolkomitee nie toegelaat is om voor Maart 1902 te vergader sodat hulle ‘n nuwe onderwyser kon aanstel nie. Om sake te vererger, was skoolbywoning so swak dat nie genoeg geld ingesamel kon word om aan die onderwyser die volle salaris te betaal nie, en is by die regering aansoek gedoen om ‘n hoër subsidie.⁶⁹⁾ Die waarnemende skoolinspekteur, Charles Hofmeyr, het ook daarop gewys dat vanweë die uitmergelende finansiële effek wat krygswet op die ouers van die A3-skool op Schoemansdorp gehad het, hulle dit moeilik gevind het om die skool geldelik te ondersteun.⁷⁰⁾

In sommige gevalle het die militêre owerhede ook onderwysers onder krygswet tot die dorp Oudtshoorn ingeperk. Veral twee gevalle is van besondere belang. Daar is reeds vroeër verwys na J.A. Liebenberg, onderwyser op Matjiesfontein, wat noue bande met die Klas I-rebel, J.L. du Preez, gehad het. Hy was saam met Du Preez die medestigter van die Afrikanerbondtak in die Kango en daar is briewe in Du Preez se besit gevind met ‘n baie sterk pro-Boerinslag wat deur Liebenberg geskryf is. Liebenberg is tydens Du Preez se voorlopige verhoor in Januarie en Februarie 1901 na Oudtshoorn ontbied en toe daar ingeperk tot in Mei 1901.

Hierna is Liebenberg ook as onderwyser afgedank en die subsidie aan die skool is opgeskort. As rede is sy betrokkenheid by die Afrikanerbond, wat strydig was met die onderwysregulasies, aangevoer.⁷¹⁾ Dit kom voor asof hierdie amptelike rede net ‘n rookskerm was. Liebenberg is wel in 1900 skerp aangespreek

⁶⁵⁾ (KAB) SGE1/310: Mitchell – The Superintendent-General of Education, no.32 Inspr. Mitchell, 17/10/01, pp.1-2.

⁶⁶⁾ (KAB) SGE1/288: Deas – The Superintendent-General of Education, no.218 Oudtshoorn, 5/11/01, g.p.

⁶⁷⁾ (KAB) SGE1/288: Roux – The Superintendent-General of Education, no.202 Oudtshoorn, 10/10/01, pp.1-2; Barnard – The Superintendent-General of Education, no.30 Oudtshoorn, 5/2/01, g.p.

⁶⁸⁾ (KAB) SGE1/288: Pocock – The Superintendent-General of Education, no.95 Oudtshoorn, 13/5/01, g.p.

⁶⁹⁾ (KAB) SGE1/330: Olivier – The Superintendent-General of Education, no.92 Oudtshoorn, 4/02, pp.1-2.

⁷⁰⁾ (KAB) SGE 2/92: School Inspection Form of A3 Schoemansdorp, Oudtshoorn, Charles Hofmeyr, 30/9/01, g.p.

⁷¹⁾ (KAB) SGE1/288: C. Murray – ds. G Murray, no.128/561,15/2/01, g.p.

deur die onderwysowerhede oor die rol wat hy in die stigting van *Het Zuid-Westen* gespeel het. Hoewel inspekteur Mitchell opdrag gekry het om hom fyn dop te hou, lyk dit egter nie of enige verdere strawwe teen Liebenberg beoog is nie.⁷²⁾ Ds. Murray het ook verklaar dat Liebenberg reeds in 1900 uit die Afrikanerbond getree het, nadat hy uitgevind het dat sy lidmaatskap nie die onderwysowerhede se goedkeuring weggedra het nie.⁷³⁾ Die kennisgewing van die beëindiging van sy diens is egter eers in Februarie 1901 uitgestuur – dus kort na die aanvang van die Du Preez-verhoor en Liebenberg se inperking. Dit lyk dus veel waarskynliker dat Liebenberg sy pos op aandrang van die militêre owerhede verloor het, al is hy nooit van enige misdryf aangekla of aan enige oortreding skuldig bevind nie.

Die Liebenberg-geval toon nogeens watter geweldige ontwrigting en ontbering die oorlog in die lewens van gewone burgerlikes meegebring het. Ten eerste was die boerderygemeenskap van Matjiesrivier verdeeld. Aan die een kant het Liebenberg sy vurige ondersteuners gehad. Twee dokumente,⁷⁴⁾ onderteken deur lede van die skoolkomitee en ander bewoners van die area, is aan die onderwysowerhede gestuur waarin die gemeenskap se tevredenheid met Liebenberg as onderwyser uitgedruk en die heilsame uitwerking wat sy werksaamhede en teenwoordigheid op die leerlinge gehad het, sterk beklemtoon is. Verder is benadruk dat geen klag ooit teen Liebenberg gelê is nie, maar dat hy nogtans tot 27 Mei 1901 ingeperk is en vanaf die begin van sy inperking geen vergoeding ontvang het nie. Ernstige vertoë is gerig vir sy heraanstelling as onderwyser op Matjiesrivier. Ook ds. G. Murray en die kerkraad van die NG kerk Oudtshoorn het hulle steun aan Liebenberg toegesê.⁷⁵⁾

Aan die ander kant was daar weer ‘n groep onder W.J. van der Veen van Matjiesrivier wat sterk teen Liebenberg gekant was. Hulle wou ‘n nuwe skool open. Hoewel Liebenberg probeer voorgee het dat hierdie stap om ‘n nuwe skool tot stand te bring, niks met hom te doen gehad het nie, maar voortgevloei het uit die probleme wat met vervoer ondervind is tydens die krygsperiode en onderlinge rusies tussen die ouers,⁷⁶⁾ is dit uit die toon van Van der Veen se briewe duidelik dat Liebenberg wel die rede was waarom die ouers weggebreek het en Van der Veen het pertinent gesê dat hy geen kans vir versoening tussen die twee kampe voorsien het nie.⁷⁷⁾ Daar word nie uitgebrei oor presies wat laasgenoemde groep se probleem met Liebenberg was nie, maar as die tyd waarin hierdie poging om weg te breek, geloods is – kort na die beëindiging van die oorlog- in ag geneem word, ly dit min twyfel dat dit verband hou met Liebenberg se prominensie in simpatiseerdergeleedere.

⁷²⁾ (KAB) SGE 1/256: Memorandum The Superintendent-General of Education – Mitchell: “Case of J.A. Liebenberg of Matjes River”, 16/10/00, g.p.

⁷³⁾ (KAB) SGE1/288: G. Murray – The Superintendent-General of Education, no.98 Oudtshoorn, 17/5/01, p.1.

⁷⁴⁾ (KAB) SGE1/288: Terblanche (sic) e.a. – The Superintendent-General of Education, no.84 Oudtshoorn, 8/01, pp.1-2; SGE1/330: “Toedracht der zaak van den heer J.A. Liebenberg, Onderwijzer te Matjes Rivier, Oudtshoorn.”, S. Schoeman e.a., 30/8/02, pp.1-2.

⁷⁵⁾ (KAB) SGE1/288: G. Murray – The Superintendent-General of Education, no.98 Oudtshoorn, 17/5/01, pp.1-2; R9/20: Verslag van den staat van onderwys in de Gemeente Oudtshoorn 1900-1902, pp.437-439.

⁷⁶⁾ (KAB) SGE1/330: Liebenberg – J.H. Schoeman, 7/10/02, pp.1-3.

⁷⁷⁾ (KAB) SGE1/330: Van der Veen – Hoek, c. 2/11/02, g.p.

Ten tweede is Liebenberg in 'n finansiële krisis gedompel. Hy het vanaf Februarie 1901 nooit weer 'n salaris ontvang nie, hoewel sy vrou aanvanklik steeds die skool aan die gang gehou het.⁷⁸⁾ Hy het wel vir 'n tyd lank vir *Het Zuid-Westen* gewerk, maar was afhanklik van sy onderwysersalaris om hom en sy gesin te onderhou.⁷⁹⁾ Liebenberg het in verskeie skrywes aan die onderwysdepartement ontken dat hy 'n misdryf begaan het en hom gedistansieer van beide J.L. du Preez en die Afrikanerbond. Hy het ook ontken dat hy ooit binne of buite die skool met leerlinge oor politieke kwessies rakende die oorlog gepraat het of dat hy sy skool ter wille van politieke bedrywighede verwaarloos het.⁸⁰⁾

Vir meer as 'n jaar en 'n half het alle verstoë ten gunste van Liebenberg se heraanstelling geen vrugte afgewerp nie, en aangesien hy nie sy gesin kon onderhou op die £5 'n maand wat hy op daardie stadium verdien het nie, het hy 'n ander werk op Oudtshoorn aanvaar. Ironies genoeg het hy bedank net 14 dae voordat hy die nuus ontvang het dat die onderwysdepartement die subsidie aan sy skool herstel het.⁸¹⁾

Ook op Vlakeplaas het die arrestasie, skuldigbevinding en daaropvolgende aanhouding en inperking van S.A. Theron, hoof van die Public School daar, groot ontwrigting meegebring. Theron is op 2 Oktober 1901 na Oudtshoorn ontbied en later daarvan aangekla dat hy nie die teenwoordigheid van die Boere gerapporteer het nie. Na sy skuldigbevinding is hy aangehou tot 3 Januarie 1902 waarna hy op die dorp ingeperk is tot Junie 1902.⁸²⁾

Theron se aanhouding het beteken dat die skool vanaf Oktober 1901 sonder 'n hoof moes klaarkom. Aanvanklik het die enigste ander onderwyser, mej. Smuts, voortgegaan om die skool aan die gang te hou, maar sy het in Desember 1901 bedank, wat die skool sonder 'n onderwyser gelaat het. Sake is vererger deurdat al die lede van die skoolkomitee óf gestraf is vir krygswetoortredings, óf ook op Oudtshoorn ingeperk was. Daar was dus geen effektiewe bestuur om die skoolsake te beheer nie. Nadat die militêre owerhede nie wou toelaat dat Herold Murray tydelik as onderwyser op Vlakeplaas waarneem nie,⁸³⁾ het Theron se vrou vanaf Januarie tot Junie 1902 die skool sonder enige betaling aan die gang gehou.⁸⁴⁾ Uiteindelik het die onderwysdepartement vir Theron heraangestel en ook die subsidie aan die skool herstel.⁸⁵⁾

⁷⁸⁾ (KAB) SGE1/288: Liebenberg – The Superintendent-General of Education, no.67 Oudtshoorn, 25/3/01, pp.1-2.

⁷⁹⁾ (KAB) SGE1/330: Liebenberg – J.H. Schoeman, 21/8/02, pp.2-3.

⁸⁰⁾ (KAB) SGE1/330: Liebenberg – J.H. Schoeman, 21/8/02, pp.2-3; SGE 1/288: Liebenberg – The Superintendent-General of Education, no.76 Oudtshoorn, 2/4/01, pp.1-2.

⁸¹⁾ SGE 1/288: Liebenberg – The Superintendent-General of Education, no.76 Oudtshoorn, 2/4/01, pp.1- 2; SGE 1/330: Liebenberg – The Superintendent-General of Education, no.252 Oudtshoorn, 19/11/02, p.1.

⁸²⁾ SGE 1/330: Theron – The Superintendent-General of Education, no.18 Oudtshoorn, 18/1/02, pp.1-2.

⁸³⁾ SGE 1/330: Louw – The Superintendent-General of Education, no.17 Oudtshoorn, 20/1/02, pp.1-3.

⁸⁴⁾ SGE 1/330: Memorandum, S.A. Theron, 29/8/02, pp.1-2.

⁸⁵⁾ SGE 1/330: Barnard – The Superintendent-General of Education, no.205 Oudtshoorn, 13/10/02, g.p.

Daar was ook sprake dat Theron, soos Liebenberg, verdeeldheid onder die gemeenskap van Vlakteplaas veroorsaak het, hoewel geen besonderhede oor wat die oorsaak van die verdeeldheid was, opgespoor kon word nie. Theron het net sekere ongeïdentifiseerde persone daarvan beskuldig dat hulle hom swart gesmeer het by beide die militêre owerhede en inspekteur Mitchell.⁸⁶⁾

In sommige gevalle is skoolbedrywighede ook ontwrig omdat die militêre owerhede onder krygswet geweier het dat onderwysers hulle betrekkings in die distrik Oudtshoorn aanvaar. Een van die mees prominente gevalle van hierdie aard was juis dié van Herold Murray waarna hierbo verwys is. Murray se aanstelling is deur die administrateur van krygswet, kapt. Foster, geweier op grond daarvan dat Herold se pa, ds. George Murray, sterk pro-Boer was en dat J.W. Louw, wat aanbeveel het dat Herold aangestel word, gedeporteer is vanweë sy dislojaliteit. In sy brief waarin hy die onderwysdepartement sterk aanmoedig om nie die aanstelling te maak nie, het Foster voorts gesê dat Vlakteplaas een van die mees dislojale areas in die distrik was en dat hy gevoel het dat die onderwyser wat daar aangestel word, onbetwisbaar lojaal moes wees.⁸⁷⁾ Ook in Calitzdorp het die militêre owerhede 'n groot rol gespeel in die aanstelling van onderwysers, maar hieroor sal later meer volledig uitgewei word.

Die uitbrake van siekte-epidemies tydens die oorlog het ook soms skole geforseer om te sluit. Teen die einde van Oktober 1901 het die St. Joseph's Mission School op Oudtshoorn⁸⁸⁾ en die Boys' Public School op die dorp vir 'n week gesluit vanweë 'n ernstige uitbraak van witseerkeel.⁸⁹⁾ Nadat die gesondheidstoestand in die dorp tydens 1902 verder verswak het, is op 20 Januarie 1902 'n krygswetbevel uitgevaardig ingevolge waarvan skole in dorpsgebied moes sluit. Eers op 10 Februarie 1902 kon die blanke skole heropen,⁹⁰⁾ maar die bruinskole is steeds gesluit gehou.⁹¹⁾

Deur die loop van 1902 moes verskeie landelike skole ook sluit vanweë siekte-epidemies, veral witseerkeel. Onder hierdie skole tel die Independent skool op Matjiesrivier, waar tien leerlinge aan witseerkeel gesterf het, asook die skool op Hazenjacht en die Independent skool op Vlakteplaas.⁹²⁾

Die vele ontwrigtings het beslis 'n ernstige nadelige invloed gehad op die gehalte van die werk wat veral gedurende 1901 in die skole van die distrik Oudtshoorn gedoen is. Tog blyk dit uit inspeksieverslae dat

⁸⁶⁾ SGE 1/330: Theron – Mitchell (aangeheg by Mitchell – The Superintendent-General of Education, no.31 Oudtshoorn), 16/9/02, pp.1-2.

⁸⁷⁾ SGE 1/330: Foster – O.C. Southern, no.42 Oudtshoorn, 2/2/02, g.p.; SGE 5/138: C. Murray – J.W. Louw, no.17/139/59, 12/2/02, g.p.

⁸⁸⁾ (KAB) SGE 5/135: C. Murray – the Rev. C. O'Rourke, no.217/135/577, 13/11/01, g.p.

⁸⁹⁾ (CPN) Log Book Boys' Public School Oudtshoorn, 21/10/01, g.p.

⁹⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 20/1/02 (Martial Law Order); *Oudtshoorn Courant* 10/2/02 (Martial Law Order).

⁹¹⁾ (KAB) SGE 5/138: C. Murray – Town Clerk, Oudtshoorn, no.44/139/276, 18/2/02, g.p.

⁹²⁾ (KAB) SGE1/330: Galley – The Superintendent-General of Education, no.111 Oudtshoorn, 12/5/02, g.p.; SGE 5/138: C. Murray – Du Plessis, no.35/139/119,13/2/02, g.p.; SGE 2/107: School Inspection Form for B Oudtshoorn Ind. Mission School, Oudtshoorn, C. Mitchell, 3-4/9/02, g.p.; School Inspection Form for B Vlakteplaas Ind. School, Oudtshoorn, C. Mitchell, 10/9/02, g.p.

daar groot waardering was vir die werk wat wel gedoen is en die standarde wat bereik is.⁹³⁾ Die uitstaande kenmerk van hierdie tydperk is die determinasie van die onderwyslui om, ongeag die omstandighede, na die beste van hulle vermoë voort te gaan met die skoolwerk. Die feit dat daar ten spyte van ernstige probleme steeds voortgegaan is met die normale skoolaktiwiteite van die Public Schools op Armoed en Vlakeplaas, en dat die dae wat verloor is by die skool op Klein Kruis op Saterdag ingehaal is, bied getuigenis hiervan. Voorts is daar van die amper 50 skole in die distrik Oudtshoorn tydens 1901 net ses gesluit, terwyl vyf nuwes in dieselfde tydperk geopen het.⁹⁴⁾ Skole soos die Boys' Public School op Oudtshoorn het oor 'n breë terrein ook baie goeie uitslae in eksterne eksamens behaal. In die matrikulasie-eksamen van 1901 het dié skool by verre die beste gevaar van al die skole in die suidwestelike distrikte en selfs beter resultate behaal as die skole van Kimberley, Robertson, Oos-Londen en Grahamstad. Wat die aantal leerlinge wat hierdie eksamens geslaag het, betref, was die Boys' Public School, volgens die skoolhoof, twaalfde in Suid-Afrika. Uitstekende uitslae is ook behaal in die musiekeksamen.⁹⁵⁾

10.2.2. Die Onderwysstryd

Die onderwys het tydens en selfs na die oorlog toenemend ontwikkel in een van die gebiede waar die stryd tussen simpatiseerder en lojalis die felste sou word. Hierdie stryd het daaruit gespruit dat albei kampe besef het dat die onderwys nie 'n doel opsigself was nie, maar altyd in diens was van 'n groter ideaal.

Het Zuid-Westen het voortdurend oproepe op ouers gedoen om te sorg dat hulle kinders 'n behoorlike skoolopleiding kry. Van so vroeg as Oktober 1900 af het hierdie oproepe egter 'n ander kleur gekry. Die koerant het gepleit dat Hollandssprekende kinders tussen vyf en tien jaar skool moes bywoon sodat hulle later 'n groot invloed op die samelewing kon uitoefen en die Hollandse element op die Suid-Afrikaanse nasie sou kon afdruk.⁹⁶⁾ Tesame hiermee het die koerant die wens uitgespreek dat die onderwysstelsel "geen slaafsche navolging van het Engelsche of eenig ander stelsel" moet wees nie, maar in die unieke behoeftes van Suid-Afrika moes voorsien.⁹⁷⁾ Die oproep vir 'n groter Hollandse element in die opvoeding van kinders is geëggo op die sitting van die ring van George in 1900. Tydens hierdie sitting is hewige kritiek uitgespreek oor die situasie op Oudtshoorn waar die Poor School-kindere van die NG gemeente onderrig en in 'n kerkgebou gehuisves word, maar die skool onder munisipale beheer is met 'n Engelse onderwyser in beheer. Die onderwysowerhede is ook gekritiseer omdat hulle nie bereid was om die skool

⁹³⁾ (CPN) Log Book Boys' Public School Oudtshoorn, 29/7/01, g.p.; (KAB) SGE 2/107: School Inspection Form for B Oudtshoorn Ind. Mission School, Oudtshoorn, C. Mitchell, 3-4/9/02, g.p.; School Inspection Form for B Vlakeplaas Ind. School, Oudtshoorn, C. Mitchell, 10/9/02, g.p.

⁹⁴⁾ G61-1902: *Report of the Superintendent-General of Education, for the year 1901*, pp.136b, 138b.

⁹⁵⁾ (CPN) Log Book Boys' Public School Oudtshoorn, 27/2/02, 3/3/02, g.p.; *Oudtshoorn Courant* 27/2/02 (Ongetiteld).

⁹⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 15/10/00 (Vragen en Gedachten).

⁹⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 30/1/02 (Een tweede platform).

te subsidieer nie as die situasie anders was as hierbo uiteengesit. Hierna het die ring 'n mosie aangeneem waarin hulle gesê het dat die NG Kerk op Oudtshoorn nie sy volle plig ten opsigte van die opvoeding van sy gemeentekinders kon nakom nie en die beginsel gestel het dat dit noodsaaklik was dat elke kerk verantwoordelik sou wees vir die opvoeding van sy gemeentekinders en dat die Kerk hierin geroepe is om sy vrye reg te gebruik.⁹⁸⁾

Die *Oudtshoorn Courant* bied egter perspektief op die eensydigheid van die aantygings wat by die ringsitting gemaak is. Volgens die koerant het nie net kinders van die NG gemeente by die Poor School skoolgegaan nie en het die munisipaliteit geldelik bygedra tot beide die salaris van die onderwyser en die onderhoud van die skoolgebou. Kragtens die wet moes 'n Poor School ook interkerklik wees voordat die onderwysdepartement dit kon subsidieer.⁹⁹⁾ Die eensydigheid van die aantygings wat by die ringsitting gemaak is, toon egter juis hoe belangrik dit vir die simpatiseerders was dat die skole nie net 'n Engelse karakter moes vertoon nie, maar ook 'n Hollands-Afrikaanse stempel moes dra.

In dieselfde mate het die militêre owerhede en lojaliste egter gevoel dat die onderwys onder andere leerlinge moes lei om lojale onderdane van die Britse Ryk te wees. Die Boys' Public School Oudtshoorn bied 'n goeie voorbeeld van hoe skole gebruik is om lojaliteit te bevorder. Nie net het die skool deel uitgemaak van vierings soos dié wat gehou is om die ontsetting van Ladysmith, die oorgawe van Bloemfontein, die besoek van die hertog en hertogin van Cornwall en York en die nuwe koning se verjaardag te herdenk nie, maar tydens 1901 is die kommandant ook gevra om sertifikate wat verwerf is in die Wetenskapsamen, te kom oorhandig. Joseph Matare het verder ook 'n kleurafdruk van die hertog en hertogin aan die skool geskenk. Hierdie geleenthede het gepaard gegaan met patriotiese toesprake, toejuiging van die Britse monarg en die sing van die Britse volkslied.¹⁰⁰⁾

Teen die einde van 1901 en die begin van 1902 het dit duidelik geword dat daar in lojalistegeleedere groot kommer ontstaan het oor wat hulle gesien het as die invloed van die simpatiseerders op die onderwys in die distrik Oudtshoorn en omliggende distrikte. In 'n Britse militêre verslag is 'n oorsig gegee oor die stand van die onderwys in die suidelike distrikte van die Kaapkolonie. Hoewel Oudtshoorn nie pertinent genoem word nie, het baie van die tendense waarop in die verslag gewys is, ook in hierdie distrik gegeld. In die verslag word onder meer te velde getrek teen die groot rol wat NG predikante in die skoolkomitees gespeel het. Die predikant was gewoonlik sekretaris van die komitee en geen onderwyser is aangestel sonder sy goedkeuring nie. Verder word die feit dat hierdie komitees gekies is deur diegene wat waarborge vir die skoolfonds verskaf het, erg gekritiseer, aangesien die simpatiseerders dikwels groot beheer oor die komitee gekry het. Verder is daar gesê dat sommige onderwysers bloot aangestel is

⁹⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 25/10/00 (Ring van George).

⁹⁹⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/10/02 (The Presbtery of George and the Oudtshoorn Poor School).

¹⁰⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 6/1/01 (Ongetiteld); (CPN) Log Book Boys' Public School Oudtshoorn, 24/1/00, 1/3/00, 15/3/00, 4/6/01, 19/8/01, 8/11/01, g.p.

vanweë hulle pro-Boergesindheid terwyl lojaliste wat sterker aansoeke ingedien het, nie aangestel is nie. Dikwels is handboeke wat beslis nie lojaliteit bevorder nie, ook gebruik.¹⁰¹⁾

In die laaste paar maande van die oorlog en veral na die beëindiging daarvan toe krygswet geskrap is, het die konflikterende standpunte oor die doel van onderwys tot 'n groot stryd in die distrik gegroei. Die saadjie van onverdraagsaamheid was egter al lankal gesaai. By 'n algemene vergadering van die Oudtshoornse Onderwysersvereniging gehou op 2 Desember 1899 het dit al tot 'n uitbarsting gelei. Terwyl ene mnr. De Villiers die vergadering in Hollands toegesprek het, het mnr. Martin, die drilinstrukteur by die Boys' Public School en later lid van die Town Guard, en ene mnr. Basson die saal verlaat nadat Martin 'n neerhalende aanmerking gemaak het op die feit dat De Villiers se toespraak in Hollands was. Hierop het ene mnr. Klinck die hoop uitgesprek dat meer respek betoon sou word aan 'n lid wat die vergadering in Hollands toesprek. O.S. Norman, die president van die vereniging, het gevra dat Klinck sy stelling moes terugtrek. Klinck het egter geweier waarna Norman ook die vergadering verlaat het.¹⁰²⁾

Die militêre owerhede het ook hul bes probeer om enige moontlike dislojale invloed uit die skole in die distrik Oudtshoorn te weer. J.A. Liebenberg se inperking en die weiering van die militêre owerhede om goedkeuring te verleen aan Herold Murray se aanstelling op Vlakteplaas, bied getuienis van hulle doelgerigtheid om die invloed van simpatiseerders op skole te verhinder.¹⁰³⁾

Die stryd tussen simpatiseerders en lojaliste op onderwysgebied het gelei tot een van die onaangenaamste voorvalle tydens en na die oorlog: die Calitzdorpse skoolkrisis. Die krisis waarin die A2-skool op Calitzdorp vanaf die begin van 1902 gedompel is, het verskeie bedrywe uitgespeel. Om die felheid van die stryd, die onmin wat daardeur veroorsaak is en die wyse waarop dit 'n gemeenskap verdeel het, ten volle te begryp, is dit nodig om in besonderhede op die gebeure te let.

Die hoofspelers in hierdie tragedie was ds. Richard Barry aan die een kant en A.P. Blignault, voorsitter van die Village Management Board, en G.R. Philpott, die assistent-resident magistraat, aan die ander kant. Die drama het begin met die aanstelling van 'n skoolhoof vir die skool in 1902. Dit blyk dat Barry, wat voorsitter van die skoolkomitee was, maar ook alle korrespondensie behartig het, sy wil grootliks laat geld het sover dit schoolsake in die algemeen, maar veral die aanstelling van nuwe onderwysers, betref. Bewerings is gemaak dat hy voor 1902 reeds geweier het om 'n goed gekwalifiseerde onderwyser by die

¹⁰¹⁾ (PRO) C.O. 48/568: Report on the Schools in the Districts of the Cape Colony, Lieut. G.B. Beak (copy) (enclosed in Confidential Report on Schools in Southern Districts of Cape Colony, 29/2/02), 1/2/02, pp.1-9 (FK 882, pp.440-448).

¹⁰²⁾ (CPN) Minute Book of the Oudtshoorn Teachers' Association: General Meeting of the O.D.T.A., 2/12/99, g.p.

¹⁰³⁾ (PRO) C.O. 48/563: Ongeteken – D.A.A.G., Intelligence Southern (copy) (Enclosure in Confidential Despatch, no.2, 23/7/02), 2/6/00, g.p. (FK 858, p.449).

skool aan te stel, omdat hy nie wou hê ‘n “Rooinek” moes daar skoolhou nie.¹⁰⁴⁾ In 1902 het hierdie oënskynlike poging van hom om net onderwysers met pro-Boersentimente by die skool aan te stel egter uitgeloop op ‘n hewige botsing met die militêre owerhede. In vinnige opeenvolging kon ene Honiball, Conradie en Botha nie hulle aanstellings as nuwe prinsipaal aanvaar nie, aangesien die militêre owerhede hulle toegang tot die distrik Oudtshoorn geweier het en die onderwysdepartement kon gevolglik nie hulle aanstellings bekragtig nie. Ook mev. Barry wat in die tussentyd die skool aan die gang gehou het, kon net ‘n tydelike aanstelling kry, aangesien die lojaliste en die militêre owerhede haar as baie dislojaal beskou het.¹⁰⁵⁾

Dit lyk asof Barry se gedetermineerdheid om ‘n simpatiseerder aan te stel die lojaliste en veral Blignault en Philpott aangevuur het om van hom ontslae te probeer raak deur sy posisie in die skoolkomitee te ondergrawe. Dit is nie duidelik of hulle uit eie oorweging opgetree het en of die militêre owerhede hulle aangemoedig het nie. By Barry het daar egter geen twyfel bestaan dat dit eintlik die militêre owerhede was wat agter die drama gesit het nie.

Die lojaliste het besluit om ‘n nuwe skoolkomiteeverkiesing af te dwing, aangesien die dienstydkperk van die ou komitee al verstryk het, maar ‘n nuwe nog nie gekies was nie. As rede hiervoor het Barry die beperkings op vryheid van beweging en verbod op die hou van vergaderings onder krygswet aangevoer. Philpott het egter daarop gewys dat Barry nooit eers by hom (Philpott) as assistent-administrateur van krygswet aansoek gedoen het vir die hou van ‘n vergadering vir hierdie doel nie.

Aangesien die skoolkomitee verkies is deur diegene wat waarborge vir die betaal van die skoolfonds gegee het, het ‘n dispuut ontstaan oor die opstel van die lys van persone wat waarborge sou verskaf. Volgens Philpott het Barry altyd gesorg dat enkele ryk mense die lys vul sodat hulle dan ‘n komitee kon kies wat vir Barry aanvaarbaar was. As teenvoeter hiervoor het Philpott reeds drie weke voor die verkiesing van die nuwe skoolkomitee ‘n lys laat sirkuleer waarop meer mense waarborge kon gee, wat weer meer kiesers sou verseker. Barry het die eerste nederlaag gely toe drie aartslojaliste, Philpott, Blignault en F. Verschuur, genomineer is om hierdie lys op te stel.¹⁰⁶⁾

Dit was dus glad nie verrassend dat daar min van Barry se ondersteuners op die lys verskyn het nie. By die openbare vergadering waartydens die skoolkomitee verkies sou word, het ene Lategan, waarskynlik onder aanstigting van Barry, voorgestel dat die skool van ‘n A2- na ‘n A1-skool moes verander. Dié

¹⁰⁴⁾ (KAB) SGE1/330: Philpott – The Superintendent-General of Education, no.156 Oudtshoorn, 1/8/02, pp.10-11.

¹⁰⁵⁾ (KAB) SGE1/330: Barry - The Superintendent-General of Education, no.13 Oudtshoorn, 20/1/02, p.1; Blignault - The Superintendent-General of Education, no.38 Oudtshoorn, 3/2/02, pp.1-3; Barry - The Superintendent-General of Education, no.142 Oudtshoorn, 1/7/02, g.p.

¹⁰⁶⁾ (KAB) SGE1/330: Philpott – The Superintendent-General of Education, no.146 Oudtshoorn, 8/7/02, pp.1-3; Minutes of a Public Meeting held at Calitzdorp on the 7th of July 1902 for the purpose of discussing School matters generally (Enclosed in Philpott - The Superintendent-General of Education, no.146 Oudtshoorn, 8/7/02), 7/7/02, pp.3-4.

voorstel is met 26 stemme teen 22 aanvaar. Dit het beteken dat nuwe waarborge verkry moes word. 'n Nuwe lys van mense wat waarborge verskaf het, is op die vergadering opgestel en diegene wie se naam op die lys verskyn het, het voortgegaan om 'n skoolkomitee te verkies wat volgens alle aanduidings ds. Barry ondersteun het. Philpott het later per brief heftig beswaar gemaak teen hierdie gebeure. Volgens hom het diegene wat ten gunste van die mosie om die skool se status te verander, gestem het, nie eers van die Buffelsvlei-area, waarin Calitzdorp geleë is en wat dus deur die skool bedien is, gewoon nie en het hulle self skole op hulle plase gehad en dus geen belange by die dorpskool gehad nie.¹⁰⁷⁾

Die onderwysowerhede het egter geweier om 'n subsidie aan 'n A1-skool te gee en die partye aangemoedig om hulle verskille by te lê en 'n nuwe skoolkomitee vir die A2-skool te kies. Op Calitzdorp het daar egter 'n dispuut ontstaan oor die vraag of boere met kerkhuise op die dorp vir die komitee kon stem. Die onderwysdepartement het weer eens versoenend probeer optree, maar geen uitsluitel oor die kwessie gegee nie deur te sê dat die verkiesing so inklusief as moontlik moes wees, maar dat 'n huis op die dorp nie noodwendig 'n kwalifikasie was om te kan stem nie.¹⁰⁸⁾ Die uiteinde was dat Barry heftig beswaar gemaak het teen die lys van mense wat waarborge verskaf het en dus kon stem, aangesien volgens hom slegs 29 van die 88 persone op die lys, kinders in die skool gehad het. Op 3 September 1902 is Barry wel tot die skoolkomitee verkies, maar die res van die komitee het hoofsaaklik uit Britsgesindes soos A.P. Blignault, H.A. Wapenaar en L.T. McDowell bestaan. Barry het die komitee beskryf as 'n "Martial Law Committee" en een wat deur die militêre owerhede aan hom opgedwing is.¹⁰⁹⁾ Aangesien krygswet toe reeds afgeskaf was, kon Barry dit waarskynlik nie letterlik bedoel het nie, maar moes hy na die voorafgaande gebeure, die rol wat Philpott gespeel het en die invloed wat die oorlog op die polarisasie van die gemeenskap gehad het, bedoel het.

Die komitee het wel vir Barry as voorsitter gekies, maar alle pligte om die briefwisseling namens die komitee te hanteer van hom weggeneem en die taak aan die sekretaris, H.A. Wapenaar, oorgelaat. Barry het gevoel dat hy net 'n seremoniële posisie sonder enige mag sou beklee en het uit die komitee bedank. Hierna het die kerkraad voortgegaan en 'n privaatskool gestig. Die kerkraad, aan wie die skoolgebou behoort het, het ook aan die skoolkomitee laat weet dat die skool binne drie maande die gebou moes ontruim – 'n stap wat die skoolkomitee op grond van tegniese punte in die kontrak teengestaan het.

¹⁰⁷⁾ (KAB) SGE1/330: Minutes of a Public Meeting convened in School Building, Calitzdorp on 31st July 1902 at 4 pm to get a sub-guarantee and choose a School Committee for the following period of 3 years (Enclosed in Barry - The Superintendent-General of Education, no.154 Oudtshoorn, 8/02), 31/7/02, pp.1-2; Philpott - The Superintendent-General of Education, no.156 Oudtshoorn, 1/8/02, pp.1-10.

¹⁰⁸⁾ (KAB) SGE1/330: Secretary – Barry (copy), no.154/144/418, 8/02, g.p.; Secretary – Philpott (copy), no.156/144/417. 8/02, g.p.; Secretary – Barry (copy), no.159/145/3, 27/8/02, g.p.

¹⁰⁹⁾ (KAB) SGE1/330: Minutes of a Public Meeting held in the Public School at Calitzdorp on Wednesday, 3rd September 1902, for the purpose of getting up a Sub-Guarantee and choosing a School Committee for a Second Class Public School for the ensuing Three Years (Enclosed in Barry – The Superintendent-General of Education, no.170 Oudtshoorn, 3/9/02, pp.2-3; Barry – The Superintendent-General of Education, no.170 Oudtshoorn, 9/9/02, pp.-2; Report of an interview held on the 22nd November 1902 by the managers of the Public School at Calitzdorp in connection with matters concerning the said school (ingeluit by Barry – The Superintendent-General of Education, no.257 Oudtshoorn, 24/11/02), 22/11/02, p.6.

Op hulle beurt weer, het die skoolkomitee, by monde van die nuwe voorsitter, A.P. Blignault, vir Barry daarvan beskuldig dat hy nie volledige rekords van die skoolkomitee se werksaamhede gehou het nie en dat skoolgeld tydens sy tydperk wanbestee is.¹¹⁰⁾ Die jaar 1902 is afgesluit met pogings wat in November aangewend is om die privaatskool (ook die kerkskool genoem) met sy net meer as 40 leerlinge en die A2-skool met sy sowat 70 leerlinge te laat saamsmelt. Dinge het egter weer vasgehaak by die benoeming van 'n gesamentlike skoolkomitee. Die kerkraad se voorstel was dat die twee komitees moes verenig, sodat landelike areas ook 'n sê in Calitzdorp se dorpskool kon hê.¹¹¹⁾

Die kerkskool het egter op 6 Februarie 1903 gesluit, hoewel Barry sy eie kinders steeds privaat laat onderrig het. In opvolging van die voorstel dat die twee skoolkomitees amalgameer, het die komitee van die A2-skool nou voorgestel dat twee NG kerkraadslede in die skoolkomitee aangestel word om die areas rondom die dorpsgebied van Calitzdorp te verteenwoordig. Tog kon ook dié voorstel nie deur die loop van die jaar geïmplementeer word nie. Die twee voorgestelde kerkraadslede is voortdurend deur die skoolkomitee daarvan beskuldig dat hulle die skool wou ontwig en daar is selfs 'n petisie opgestel deur diegene wat die skoolfonds van die A2-skool gewaarborg het, om te probeer keer dat die twee kerkraadslede in die skoolkomitee aangestel word.¹¹²⁾

Die jaar 1903 het dan ook geëindig met die kerkraad wat die skoolkomitee verwittig het dat die huur van die skoolgebou vanaf Januarie 1904 verhoog sou word en dat 'n nuwe huurkontrak beding moes word.¹¹³⁾

Hoewel die skoolkomitee by meer as een geleentheid ontken het dat daar “party feelings” by die konflik betrokke was, het Philpott en Blignault in verskeie skrywes aan die onderwysdepartement juis vir Barry aangeval op die pro-Boerstandpunte wat hy gehandhaaf het en die invloed wat hy in die gemeenskap uitgeoefen het. Die Calitzdorpse skoolkrisis toon miskien beter as enige ander opgetekende voorval watter geweldige invloed die Anglo-Boereoorlog op die harte en denke van mense in die distrik Oudtshoorn gehad het en watter diepe verdeeldheid dit tussen lojaliste en simpatiseerders meegebring het – 'n verdeeldheid wat in baie gevalle nie verdwyn het met die beëindiging van die oorlog nie. In

¹¹⁰⁾ (KAB) SGE1/330: Minutes of School Committee meeting held at Calitzdorp on Wednesday 24th September 1902 (Enclosed in Wapenaar – The Superintendent-General of Education, no.190 Oudtshoorn, 27/9/02), 24/9/02, pp.1-4; Wapenaar – The Superintendent-General of Education, no.201 Oudtshoorn, 11/10/02, p.1; Blignault – The Superintendent-General of Education, no.250 Oudtshoorn, 19/11/02, pp.1-3.

¹¹¹⁾ (KAB) SGE1/330: Barry – The Superintendent-General of Education, no.257 Oudtshoorn, 24/11/02, g.p.; Report on interview held on the 22nd November 1902 by the Managers of the Public School at Calitzdorp in connection with matters concerning the said school (Enclosed in Barry – The Superintendent-General of Education, no.257 Oudtshoorn, 24/11/02), 22/11/02, pp.1-8.

¹¹²⁾ (KAB) SGE 1/381: Wapenaar – The Superintendent-General of Education, no.34 Oudtshoorn, 13/2/03, g.p.; Wapenaar – The Superintendent-General of Education, no.181 Oudtshoorn, 9/7/03, pp.1-2; Blignault – The Superintendent-General of Education, no.183 Oudtshoorn, 13/7/03, g.p.

¹¹³⁾ (KAB) SGE 1/381: Blignault – The Superintendent-General of Education, no.194 Oudtshoorn, 27/7/03, g.p.; Wapenaar – The Superintendent-General of Education, no.201 Oudtshoorn, 31/7/03, pp.1-2; Wapenaar – The Superintendent-General of Education, no.271 Oudtshoorn, 17/11/03, g.p.

Calitzdorp se geval het hierdie verdeeldheid aanleiding gegee tot 'n vete tussen enkele persoonlikhede wat uiteindelik 'n hele gemeenskap gepolariseer het.

Opsommend is dit duidelik dat die NG Kerk en die skole in die distrik Oudtshoorn besonder sensitief was vir die invloed van die oorlog. Die onderwys was by uitstek die lewensterrein waarop die fisieke en geestelike invloed van die oorlog die duidelikste sigbaar was. Ten spyte van die Calitzdorpse skoolkrisis waar die belange van die skool en die leerlinge baie gou ver op die agtergrond geskuif is soos dit verdring is deur persoonlike belange en die stryd tussen simpatiseerder en lojalis, strek dit in verreweg die meeste gevalle die kerk en veral die onderwyslui tot eer, dat hulle, ten spyte van uiters moeilike omstandighede, hulle bes gedoen het om voort te gaan met hulle werksaamhede en so 'n normaliserende invloed op die gemeenskap uitgeoefen het.

Hoofstuk 11

Naoorlogse politieke denke en versoening

Soos in die voorafgaande hoofstukke gesien is, het die materiële herstel in die distrik Oudtshoorn na die oorlog relatief vinnig plaasgevind en het die lewe kort na die oorlog op bykans alle lewensterreine volstoom voortgegaan. Geestelik het die gemeenskap egter nie so gou en maklik herstel nie. Die breuk wat tussen simpatiseerders en lojaliste in veral die blanke gemeenskap ontstaan het, moes geheel word. Daarby was dit veral die Hollandse Afrikaner in die distrik, soos ook in die res van die Kaapkolonie die geval was, wat deur die oorlog en die verlies van hulle volksgenote in die noorde se onafhanklikheid opnuut gedwing is om oor hulle identiteit en toekoms in Suid-Afrika te besin. Beide hierdie besinning en die versoeningsproses het reeds tydens die oorlog 'n aanvang geneem, maar dit sou na die beëindiging van die oorlog met 'n nuwe dringendheid aangepak word.

11.1 Besinning oor die Hollandse Afrikaner se plek in Suid-Afrika

In sy studie oor die Afrikaners in die Kaapkolonie tydens die Anglo-Boereoorlog, bevestig Snyman¹⁾ dat die oorlog veral by die Hollandse Afrikaner die besef laat posvat het dat hy 'n unieke identiteit het en nie bloot 'n navolger van die Britse identiteit kon wees nie. Ook in die distrik Oudtshoorn was daar tydens, maar veral na die oorlog, 'n ernstige besinning onder Hollandse Afrikaners oor wat hulle posisie in die naoorlogse samelewing sou en moes wees. Hierdie debat is veral gevoer in die kolomme van *Het Suid-Westen*. Dit is baie duidelik dat hierdie kwessie baie meer akuut was vir die Hollandse Afrikaner as vir die Engelssprekendes in die distrik wat nog altyd 'n noue verbintenis met Brittanje gevoel en daarom ook die Britse oorlogspoging heelhartig ondersteun het. Getuienis hiervan is onder meer die feit dat daar in die *Oudtshoorn Courant*, wat grotendeels gerig was op die Engelssprekende en lojalistiese deel van die gemeenskap, bykans geen besinning plaasgevind het oor die Engelssprekende se rol in die naoorlogse Suid-Afrika nie. Hierteenoor was dit 'n kwessie wat baie gereeld onder die loep gekom het in *Het Zuid-Westen*. Geen privaatskrywes waarin oor hierdie saak besin word, kon opgespoor word nie, maar daar was eweneens nêrens enige blyke dat die Hollandse Afrikaners in die distrik Oudtshoorn hulle van *Het Zuid-Westen* se standpunt gedistansieer het nie.

Ten eerste was dit duidelik dat *Het Zuid-Westen* nooit bepleit het dat die Hollandse Afrikaner hom moes isoleer van die res van die bevolking nie. Inteendeel, van so vroeg as Oktober 1900 tot lank ná die oorlog het die wens wat deur die koerant uitgespreek is, dieselfde gebly: dat daar 'n blanke Suid-Afrikaanse volk tot stand moes kom wat saamgesnoer sou word deur 'n gemeenskaplike verbondenheid aan die Suid-

¹⁾ J.H. Snyman: Die Afrikaner in Kaapland, 1899 – 1902 (*Argiefjaarboek*, II, 1979, p.16).

Afrikaanse bodem. Vandaar 'n oproep dat die nasionale gevoel van die Hollandse Afrikaner ook die ander landsbewoners sou besiel sodat daar 'n verenigde en selfstandige Suid-Afrikaanse volk tot stand kon kom wat nie sal probeer om soos die Britte te wees nie.²⁾ Hierdie visie het geen ruimte gelaat vir diegene wat hul bestaan uit Suid-Afrika gemaak het, maar steeds Brittanje as hul ware tuiste gesien het nie. Sulke mense is gesien as die ware bedreiging wat versoening tussen die onderskeie groeperings in die Suid-Afrikaanse samelewing kon kelder. Daarom het hierdie koerant ook “Zuid-Afrikaners van welk ras of geloof of kleur” opgeroep om “schouder aan schouder tegen de gulzige aasvogels en ronttrekkende roofvogels” te veg.³⁾

Die koerant het gepleit vir gematigdheid as enigste manier om die blanke rasse (soos op daardie stadium na blanke Engelssprekendes en Hollandse Afrikaners verwys is) so spoedig moontlik in een volk saam te snoer. Daar is ingesien dat 'n gematigde groep in die samelewing sou moes ontstaan en groei wat sterker sou wees as die anti-Hollandse en anti-Engelse groepe. Juis daarom was *Het Zuid-Westen* verdoemend teenoor leiers soos die eerste minister, Gordon Sprigg, kabinetminister, Thomas Smartt, en dr. L.S. Jameson wat volgens dié blad gereeld op die rassetamboer geslaan het. Veral 'n toespraak wat Jameson gedurende Desember 1902 in Kimberley gelewer het en waarin hy onder meer gesê het dat die Hollandse Afrikaners op politieke gebied beveg moes word, het hewige kritiek van die koerant ontlok. Hierdie oproep om gematigdheid is deur die blad se lesers ondersteun. In 'n brief van ene J.W.L. (heel waarskynlik J.W. Louw van Vlakteplaas) wat in die koerant verskyn het, word 'n sterk pleidooi gelewer dat gematigde leiers wat op daardie stadium buite die partypolitiek gestaan het, die enigste mense was wat die inwoners van die Kaapkolonie kon verenig, aangesien partypolitiek altyd net die steun van 'n deel van die bevolking sou hê.⁴⁾

Hoewel *Het Zuid-Westen* nooit daaraan getwyfel het dat 'n verenigde Suid-Afrikaanse volk onder 'n Britse vlag sou staan nie, het die ontstaan van so 'n volk nie vir hulle beteken dat die Hollandse Afrikaner sy identiteit sou moes prysgee nie. Die uitgangspunt wat deur die koerant gehandhaaf is, word uitstekend saamgevat in 'n hoofartikel wat op 29 Desember 1902 verskyn het. Hierin word daarop gewys dat hoewel al die inwoners van Suid-Afrika na die oorlog Britse onderdane was, “kunnen nie allen Engelschen of Hollandschen worden” en daarom is gepleit vir “wederkeerige achting tusschen de blanke volkeren in Zuid-Afrika”. Die artikel sluit met die kerngedagte af: “laat ons in de eerste plaats onszelfen respecteeren, en daarna elkander respecteeren”.⁵⁾

²⁾ *Het Zuid-Westen* 7/6/02 (De Termen); *Het Zuid-Westen* 25/10/00 (Vragen en Gedachten).

³⁾ *Het Zuid-Westen* 14/12/03 (Onze twee mannen).

⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 3/7/02 (Een politiek van vertrouwen); *Het Zuid-Westen* 15/12/02 (Blinde leidsliden van blinden); *Het Zuid-Westen* 7/7/02 (Correspondentie).

⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 29/12/02 (Een terugblik).

Het Zuid-Westen het vanaf sy ontstaan deurentyd in verskeie hoofartikels ‘n beroep op Hollandse Afrikaners gedoen om trots te wees op hulle Afrikanerskap. ‘n Leitmotiv in hierdie artikels is die afkeer wat uitgespreek word in diegene van Hollandse afkoms wat “zich Engelsch noemt en die Afrikaanders verlaat”.⁶⁾ Na die beëindiging van die gewapende stryd, was daar ‘n duidelike besef dat die naoorlogse situasie in die land hoë eise aan die handhawing van Afrikaner-identiteit sou stel. Ten eerste het *Het Zuid-Westen* bevestig dat die nederlaag van die Boere, die lot van die rebelle en die verlies van onafhanklikheid van die Republieke ‘n geweldige neerdrukkende invloed uitgeoefen het op die gemoedstoestand van die Hollandse Afrikaner.⁷⁾ Verder het die vraag of die handhawing van sy identiteit versoenbaar was met lojaliteit aan Brittanje, sake verder vir die Hollandse Afrikaner geïmplementeër.

Het Zuid-Westen het dit kategories gestel dat die trots op en uitbou van ‘n eie identiteit by die Hollandse Afrikaner moes toeneem na die oorlog en heftig ontken dat dit sou neerkom op dislojaliteit. In ‘n uiters belangrike en insiggewende hoofartikel is tussen drie vorms van lojaliteit in die naoorlogse Suid-Afrika onderskei. Ten eerste was daar diegene wat óf in Brittanje gebore is óf Britse ouers gehad het vir wie lojaliteit aan Brittanje “de natuurlijke vrucht van zijne geboorte” was en dit dus maklik gevind het om lojaal te wees. Tweedens was daar die eks-Republikeine wat teen hulle wil Britse onderdane geword het. Hulle moes hulle voorneem om lojaal aan Brittanje te wees omdat die situasie dit van hulle vereis het. Laastens moes die Hollandse Afrikaner van die Kaapkolonie daarin berusting vind dat God bepaal het dat die Republieke hulle onafhanklikheid moes verloor en aanvaar dat dit beter was dat Brittanje oor Suidelike Afrika geheers het as wat ‘n ander vreemde moondheid dit sou doen. Daarom moes die Hollandse Afrikaners hulle daarop instel om hulle plig teenoor die Britse Ryk na te kom, die landswette te gehoorsaam en in vrede met almal te leef, maar terwyl hulle hul “nationale kenmerken en tradities, taal en trots behoud.”⁸⁾

Dit was dus, sover dit *Het Zuid-Westen* betref het, van besondere belang dat die Hollandse Afrikaners hulself sou kon handhaaf in ‘n Suid-Afrikaanse samelewing. Daarom het die koerant gevoel dat die Hollandse Afrikaners hulle konserwatisme ten opsigte van beroepskeuses moes afskud en naas boere, prokureurs, magistrats, onderwysers en bankbestuurders, hulle ook moes bekwaam as handelaars, ingenieurs, skrynwerkers, landmeters en aptekers en die blad het verder die hoop uitgespreek dat die naweë van die oorlog die impetus hieraan sou verleen wat tot op daardie stadium ontbreek het.⁹⁾ As sleutel tot hierdie selfhandhawing in die groter Suid-Afrikaanse konteks het *Het Zuid-Westen* herhaaldelik daarop gewys dat dit noodsaaklik was dat Hollandse Afrikaners goeie skoolopleiding moes kry en ouers is herhaaldelik aangemoedig om hulle kinders skool toe te stuur. In ‘n artikel wat in die vorm van ‘n samespraak gepubliseer is, is dié sentiment soos volg verwoord. “Ons praat zoo veel van die

⁶⁾ *Het Zuid-Westen* 22/10/00 (Ongetiteld); *Het Zuid-Westen* 15/10/00 (Ongetiteld).

⁷⁾ *Het Zuid-Westen* 16/6/02 (Weder-opbouwing).

⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 11/8/02 (Loyauteit) (sic).

⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 12/12/01 (Een nieuw begin).

Afrikaanerdom op tel, maar ik zeg jou, zoo lank als ons nie meer zorg draag en werk maak van die opvoeding en verstandelike ontwikkeling van ons kinders als nou nie en dat hulle maar soos ezels groot wort baat al ons 'meetings', bonds takken en stemmerij ons niks in die wereld.”¹⁰⁾

Daar kon enkele brokkies getuienis opgespoor word dat sommige Hollandse Afrikaners van die distrik Oudtshoorn na die oorlog 'n gees van onverdraagsaamheid teenoor die Engelse taal en Engelse instellings openbaar het. Op die meeste voorvalle van hierdie aard is reeds vroeër gewys, maar ter wille van volledigheid word hier net 'n vlugtige oorsig gegee. Op 12 September 1903 is 'n openbare vergadering op De Rust gehou met die doel om 'n handelsmaatskappy daar tot stand te bring aangesien die handelsvooruitsigte in die distrik goed was, maar veral omdat Afrikaners nie langer moes toelaat dat hulle uitgebuit word deur winkeliers wat net hul geld in Suid-Afrika kom maak het, maar dan weer die land verlaat het nie. Hoewel besluit is om voort te gaan met die projek, was die bywoning van die vergadering klein.¹¹⁾

In 'n brief aan *Het Zuid-Westen* het 'n anonieme skrywer sterk beswaar gemaak teen die feit dat daar op 'n konsert op Vlakeplaas, twee Engelse liedere gesing is. Drie lede van die gehoor het uit protes die saal verlaat. In reaksie hierop skryf die skoolhoof op Vlakeplaas, S.A. Theron, wat self onder krygswet aangehou en gevonnissen is, 'n brief waarin hy die lewering van die Engelse items verdedig en onder meer sê: "...zal men ooit zich kan verengelschen door twee uit de tien stukken in't Engelsch te leweren? Ik geloof nimmer".¹²⁾

Wat die NG Kerk op Oudtshoorn betref, is die ontevredenheid met die feit dat die gemeente 'n groot bydrae gelewer het tot die Poor School op Oudtshoorn, maar geen inspraak in die skoolsake gehad het nie, na die oorlog weer opgehaal. En in Mei 1905 was daar in die kerkraad klagtes teen die feit dat daar steeds Engelse dienste in die NG Kerk gehou is. Die redes waarom gekla is, het nooit enige bitterheid jeens Engelssprekendes openbaar nie. Na 'n lang bespreking is tog besluit om met die dienste voort te gaan.¹³⁾

Uit onder andere die brief van S.A. Theron, waarna hierbo verwys is, is dit duidelik dat baie Hollandse Afrikaners in Oudtshoorn wel trots was op hulle identiteit, taal, kultuur en tradisies, maar dat hulle, soos ook die swak bywoning van die openbare vergadering op De Rust en die verdraagsaamheid wat in die kerkraad geopenbaar is ten opsigte van die voortgesette Engelse dienste bewys het, ook *Het Zuid-Westen* se oproep om gematigdheid in optrede en woorde ondersteun het.

¹⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 11/05/03 (Een samenspraak).

¹¹⁾ *Het Zuid-Westen* 17/09/03 (Notules).

¹²⁾ *Het Zuid-Westen* 5/10/02 (Correspondentie); *Het Zuid-Westen* 8/10/03 (Correspondentie).

¹³⁾ A. Appel: *Ligbaken aan die Grobbelaarsrivier. 'n Geskiedenis van die Nederduits Gereformeerde Gemeenste op Oudtshoorn 1853 – 1979*, p.16; (KAB) SGE 1/381: Memorandum, The Superintendent-General of Education, 26/11/03, g.p.; (KAB) G53/1/3: 11 Mei 1905, p.351.

Hoewel daar dus 'n gees van samewerking in die distrik geheers het, het pogings om die grondwet van die Kaapkolonie op te skort, dit voor 'n ernstige toets te staan gebring.

11.2 Die stryd rondom die opskorting van die Kaapse grondwet

Vir baie geharde lojaliste was die strawwe wat die rebelle ontvang het nie voldoende nie en hulle het gevrees dat die rebellestem Britse oppergesag in Suid-Afrika in die toekoms kon bedreig. Om dít teen te werk het hulle geagiteer vir die opheffing van die Kaapse grondwet. Hierdie eis het al voor die oorlog ontstaan, maar het opnuut momentum gekry met 'n petisie geloods deur die Graaff-Reinetse Vigilance Committee. Nieteenstaande teenstand van die Engelse pers, het die petisies ten gunste van die opheffing al meer geword. Die redes vir hierdie stap wat in die petisies verskaf is, was dat die opheffing van die Kaapse grondwet Britse oorheersing in Suid-Afrika sou waarborg en rassistiese politiek wat uit die komende parlementêre verkiesing sou spruit as gevolg van die oorlog, sou verhoed. Sprigg en Chamberlain was egter teen die opheffing gekant. In Mei 1902 het Milner die beweging vir die opheffing van die grondwet opnuut 'n hupstoot gegee, aangesien hy gevrees het dat die Afrikaners in 'n verkiesing aan die bewind sou kom. Hy was verder van mening dat dit die opbou van 'n Suid-Afrikaanse federasie onder die Britse vlag sou vergemaklik.¹⁴⁾

In die distrik Oudtshoorn het die opheffingskwessie ook 'n groot debat ontlok. Toe daar tydens die oorlog, veral na die petisie uit Graaff-Reinet, sprake van opskorting van die grondwet was, het beide Oudtshoornse koerante dit sterk teengestaan. *Het Zuid-Westen* het die opheffing van die grondwet en gepaardgaande opskorting van parlementêre bedrywighede om twee redes verwerp: eerstens het hulle vertroue in die parlamentslede uitgespreek om die wense van die meerderheid van die bevolking te eerbiedig en versoening na te streef, en tweedens het hulle gevoel dat die parlement 'n goeie veiligheidsklep was, aangesien griewe rakende die oorlog daar gelug kon word sonder dat dit tot konflik in die gemeenskap sou lei.¹⁵⁾ Die *Oudtshoorn Courant* weer het klem daarop gelê dat daar hard gewerk is vir die vryhede wat Britse onderdane in die Kaapkolonie op daardie stadium kon geniet. Hulle het die analogie van krygswet gebruik en gesê dat almal in die distrik wat gewoond was aan normale vryhede en deelnemende regering, onder krygswet geïrriteerd en verneder gevoel het en die koerant voorspel dan soortgelyke gevolge indien die grondwet opgehef sou word.¹⁶⁾

Toe hierdie kwessie egter weer na die oorlog ter sprake gekom het, het die *Oudtshoorn Courant* hom ten gunste van opheffing verklaar, hoewel die redakteur toegegee het dat hierdie besluit met heelwat

¹⁴⁾ M.A.S. Grundlingh: *The Parliament of the Cape of Good Hope (Argiefjaarboek, II, 1969, pp.277-280).*

¹⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 6/6/01 (Een Natalsche klachte).

¹⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/4/01 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 30/5/01 (Abrogation of Responsible Government); *Oudtshoorn Courant* 18/11/01 (Ongetiteld).

gewetenswroeging gepaard gegaan het. Die koerant het sy ondersteuning regverdig deur te sê dat daar na die oorlog ‘n tydperk van herstel moes wees wat kalmte sou vereis en dat dit net verkry kon word deur óf voortgesette militêre beheer, óf – volgens hulle die beter opsie – die tydelike opheffing van die grondwet, waardeur alle politieke agitators daarvan weerhou sou word om onmin te saai. Hulle het verder sterk gesuggereer dat lojaliteit hulle ondersteuning van die oproep om opheffing vereis het.¹⁷⁾ In ‘n brief aan dieselfde koerant het L.P. Hirsch sy steun aan hierdie standpunt toegesê. Die kruks van sy argument is in die volgende saamgevat:

“... how will it be possible to reconcile the Boer to the Briton, whilst the gentlemen of Bondism are delivering inflammatory speeches and drawing ghostly pictures of imaginary British cruelties alleged to have been practised mercilessly on the supposed poor and innocent Boer!”¹⁸⁾

C.J. Langenhoven het sterk na vore getree as die vernaamste teenstander teen die opheffing van die grondwet in die distrik. In vier sterk bewoorde briewe, een aan die *Cape Times*, twee aan *Het Zuid-Westen*¹⁹⁾ en een aan die *Oudtshoorn Courant*,²⁰⁾ het hy sy standpunte gestel. Ten eerste het hy enige kritiek dat sy standpunt teen die opskorting nie rymbaar was met lojaliteit aan Brittanje nie, verwerp. Hy het diegene wat die oproep om opskorting gesteun het, daarvan beskuldig dat hulle wou verhoed dat griewe rakende die oorlog gelug en ondersoek word en hulle so geregtigheid wou ondermyn. Verder beskuldig hy hulle daarvan dat hulle ‘n redistribusie van setels wou hê wat deur Brittanje aan die Kaapkolonie opgedwing sou word. Hy het volgehou dat as die parlement toegelaat sou word om te vergader, almal sou sien dat die oproep om opheffing onnodig was. *Het Zuid-Westen* wat steeds hewig gekant was teen die opskorting, het Langenhoven hierin ondersteun en gesê dat “de voorzichtigheid, de zelfbeheersching en het gezond verstandt die Afrikaners” enige onnodig opruiende optrede sou verhoed.²¹⁾ Die koerant het in elk geval daaraan getwyfel of die opheffing van die grondwet enigsins ‘n bydrae sou lewer om die bevolking se ontevredenheid en onrus te besweer.²²⁾

Die beweging ten gunste van die opskorting van die Kaapse grondwet het uiteindelik misluk, aangesien Chamberlain sterk daarteen gekant was, wat beteken het dat Milner nie aktief daaraan kon deelneem sonder om hom aan ongehoorsaamheid skuldig te maak nie.²³⁾ Die rol wat Chamberlain en die Imperiale regering in die mislukking van die beweging gespeel het, is deur *Het Zuid-Westen* geloof.²⁴⁾ Die koerant

¹⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 9/6/02 (Ongetiteld).

¹⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 19/6/02 (The Suspension of the constitution).

¹⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 30/6/02 (Correspondentie); *Het Zuid-Westen* 30/5/01 (Abrogation of Responsible Government); *Het Zuid-Westen* 18/11/01 (Ongetiteld).

²⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 7/7/02 (Constitution).

²¹⁾ *Het Zuid-Westen* 12/6/02 (Interessante vredes-broekjes).

²²⁾ *Het Zuid-Westen* 5/6/01 (De opheffing der constitutie).

²³⁾ C.J.S. Strydom: *Kaapland en die Tweede Vryheidsoorlog*, pp.244-245.

²⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 10/7/02 (Correspondentie); *Het Zuid-Westen* 31/7/02 (Correspondentie).

het egter ook onmiddellik 'n beroep op sy lesers gedoen om die kwessie te vergeet en om versoening na te streef sodat vooruitgang, voorspoed en harmonie sou volg “ter verheerlijken van het Ryk en ter handhawing onzer eer als een zelfregeerende bevolking”.²⁵⁾

11.3 Versoening

Het Zuid-Westen se reaksie nadat die poging om die grondwet op te skort, misluk het, het bewys dat daar by 'n groot deel van die inwoners van die distrik Oudtshoorn die opregte begeerte bestaan het om die strydpunte wat tydens of as gevolg van die oorlog ontstaan het, te vergeet en eerder as een (blanke) nasie te verenig wat moes saamwerk om van die toekoms 'n sukses te maak. Trouens, reg deur die oorlog is verskeie pogings aangewend om te verhinder dat verbittering en verwydering in die Oudtshoornse gemeenskap so toeneem dat dit versoening na die oorlog sou knou. In hierdie afdeling word dan ondersoek ingestel na die pogings wat aangewend is om versoening te fasiliteer.

11.3.1 Die Oudtshoornse koerante

Die Oudtshoornse koerante het 'n groot bydrae gelewer tot die versoeningsproses. Die *Oudtshoorn Courant* het voortdurend klem gelê op die raakpunte tussen distriksbewoners eerder as om die verskille te benadruk. Reeds so vroeg as 16 Oktober 1899 het dié koerant gesê dat as ondersoek ingestel word na die werklike verskille tussen distriksbewoners, daar gevind sal word dat die verskille oppervlakkig is en oortref word deur die ooreenkomste. Die blad het elkeen van sy lesers aangemoedig om in hulle onmiddellike omgewing vrede en welwillendheid na te streef.²⁶⁾ In dieselfde koerant is in Junie 1900 in 'n artikel, wat skynbaar geskryf is in antisipasie van 'n spoedige vrede, geargumenteer dat die Afrikanerbond en South African League moes ontbind, omdat dit daartoe sou bydra dat rasseverskille sou vervaag. Ook kwetsende verwysings na ras, soos “Rooinek” en “Takhaar”, moes gestaak word en daar moes klem gelê word op gemeenskaplike belange. Almal moes daarna strewe om bitterheid en wantroue uit die weg te ruim en saam te werk vir vooruitgang.²⁷⁾

Het Zuid-Westen het ook in sy heel eerste uitgawe, op 15 Oktober 1900, verklaar dat die blad hom sou beywer vir versoening, samewerking en harmonie tussen almal in die suidwestelike distrikte.²⁸⁾ Waar die *Oudtshoorn Courant* merendeels 'n vervaging van verskille en 'n beklemtoning van die ooreenkomste tussen distriksbewoners gepropageer het, het *Het Zuid-Westen* die klem anders geplaas. Volgens dié koerant het versoening nie soseer daarop berus dat alle verskille tussen Hollandse Afrikaners en Engelssprekendes uit die weg geruim moes word nie, maar eerder dat daar wedersydse kennis van en

²⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 7/7/02 (Voorwaarts nog eens).

²⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/10/99 (Words in season).

²⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 21/6/00 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 11/10/00 (Ongetiteld).

²⁸⁾ *Het Zuid-Westen* 15/10/00 (Ongetiteld).

begrip vir mekaar se tradisies en kultuur moes wees wat aanleiding moes gee tot wedersydse respek en agting. Dít, is geglo, sou noodwendig weer tot versoening lei. Solank daar dus opregte wedersydse respek was vir mekaar, was onderlinge verskille aanvaarbaar.²⁹⁾ Hierdie boodskap is nêrens beter uitgedruk as in ‘n hoofartikel van 30 Desember 1901 nie. In die artikel wat ook ‘n boodskap van hoop vir die nuwe jaar ingehou het, is eers die versekering gegee dat diegene wat uit diepe oortuiging tydens die oorlog hulle lojale plig gedoen het, hetsy aan die kant van die Boere of aan Britse kant, na die oorlog gou met mekaar versoen sou word en toe is voortgegaan:

*“zijn mannen van eer niet allen, als’t ware, Reden van één edel ras?...In veel verschillend, zullen zij op ééne punt overeenstemmen: dat wederkeerige achting de eenigste sleutel tot de oplossing van de vraagstukken van dan blanken man in Zuid-Afrika is”.*³⁰⁾

Versoening in die distrik Oudtshoorn is verder vergemaklik deurdat *Het Zuid-Westen*, met sy sterk simpatiseerderstandpunte, die uitbreiding van Britse gesag oor die hele Suid-Afrika na die oorlog geredelik aanvaar het. Dit is as ‘n verenigende faktor voorgehou dat almal in Suid-Afrika Britse onderdane was. Die koerant het hom verder ook by geleentheid ten gunste daarvan verklaar dat imperiale eenheid versterk en Britse instellings in Suid-Afrika gehandhaaf word. Hoewel die koerant dikwels tydens die oorlog die Imperiale regering gekritiseer het, het dit hierdie regering ook geloof vir die vertroue wat dit in die Hollandse Afrikaner gestel het, nadat die Imperiale regering geweier het om die opskorting van die Kaapse grondwet goed te keur. Die koerant het verklaar dat almal aan die Britse Ryk en die wêreld moes toon dat hulle aanvaar het dat die Boere die oorlog verloor en Britse heerskappy oor die hele Suid-Afrika gegeld het.³¹⁾

In die lig van bogenoemde standpunte het albei koerante ook hulle lesers aangemoedig om die onregte wat tydens die oorlog gepleeg is, te vergewe en te vergeet. In Julie 1901 het *Het Zuid-Westen* verklaar dat oorlog ‘n tyd was waarin daar noodwendig “bloed en lijden van allerlei aard” sou voorkom. Daarom was dit vir die koerant van die uiterste belang dat almal so gou as moontlik moes probeer ontslae raak van die “bitterheid en haat die het verstand benevelt”. Getrou aan hierdie beginsel het dié koerant geweier om na die oorlog betrokke te raak by ‘n heksejag sover dit krygswetadministrasie in onder andere die distrik Oudtshoorn aangegaan het. Hoewel die blad geredelik toegegee het dat daar baie onregte gepleeg is, het dit tog gevoel dat die rowe wat reeds oor die seerplekke gevorm het, nie na die oorlog afgekrap moes word nie. Toe H.J. Mulder (LWR) na die oorlog sy stem gevoeg het by diegene wat om ‘n kommissie van ondersoek na krygswetadministrasie gevra het, het *Het Zuid-Westen* dit uitdruklik gestel dat volle

²⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 12/11/00 (Sir Alfred’s rede); *Het Zuid-Westen* (Onderlinge achting); *Het Zuid-Westen* 29/12/02 (Een terugblik).

³⁰⁾ *Het Zuid-Westen* 30/12/01 (‘T oude en ‘t nieuwe).

³¹⁾ *Het Zuid-Westen* 29/12/02 (Een terugblik); *Het Zuid-Westen* 21/7/02 (Geduld en moed); *Het Zuid-Westen* 10/7/02 (Hand aan hand: nuwe stijl).

kompensasie betaal moes word aan diegene wat skade gely het, maar dat verder besef moes word dat gedane sake geen keer het nie. Daar moes eerder gekonsentreer word op die toekoms. Die koerant voeg dan betekenisvol by: “Voorwaarts zij ons leuze”.³²⁾

Die *Oudtshoorn Courant* het ook tydens die oorlog gesê dat Boer, Brit en nie-blanke saam in Suid-Afrika moes woon. Hoewel die blad realisties genoeg was om te besef dat dit ‘n paar generasies kon duur om ten volle te vergewe en te vergeet, het dit sy lesers aangemoedig om die bitterheid so goed as moontlik te onderdruk. Ook dié blad het verklaar dat elkeen se fokus die voorspoed en vooruitgang van Suid-Afrika in die toekoms moes wees.³³⁾ Dat die twee koerante toegepas het wat hulle gepredik het, blyk uit die ironiese toedrag van sake teen 1903 toe die *Oudtshoorn Courant* groot portrette van Christiaan de Wet verkoop het en *Het Zuid-Westen* die insameling van fondse om die grafte van soldate wat aan Britse kant geveg het in die oorlog en in die distrik gesterf het, behoorlik te bewaar, geloof het.³⁴⁾

Hierdie oproepe om gematigdheid en versoening deur twee van die distrik se belangrikste meningsvormers het waarskynlik nie altyd almal se ondersteuning geniet nie, maar dit het tog ‘n belangrike rol daarin gespeel dat net ‘n klein hoeveelheid voorvalle waaruit rassehaat en bitterheid gespreek het, na die oorlog voorgekom het. Tog was dit nie net die koerante wat bygedra het tot die skep van ‘n klimaat wat versoening binne die distrik kon bevorder nie.

11.3.2 Ander faktore wat versoening bevorder het

‘n Belangrike samesnoerende faktor tussen lojaliste en simpatiseerders was ‘n gemeenskaplike toegeneentheid tot en lojaliteit aan die Britse koningshuis wat, veral wat die simpatiseerders betref, nie deur die oorlog geskaad is nie. Daar is in vorige hoofstukke getoon hoe beide groeperings deelgeneem het aan geleenthede ter ere van die Britse koningshuis soos die viering van koningin Victoria se verjaardag of die roudienste na haar dood. Daarom sal hier volstaan word met twee voorbeelde van hierdie soort geleentheid wat ‘n samebindende krag op die Oudtshoornse gemeenskap uitgeoefen het: die besoek van die hertog en hertogin van Cornwall en York aan die Kaap tydens die oorlog en die kroning van koning Edward VII na die oorlog.

Van die begin af het *Het Zuid-Westen* Hollandse Afrikaners sterk aangemoedig om deel te neem aan die voorbereidings van die distrik Oudtshoorn se bydrae tot die verwelkomingsvierings van die hertog en hertogin. Die koerant het pertinent verklaar dat die hertog niks te doen gehad het met die oorlog nie en het dus nie gedink dat mense hulle om politieke redes van die voorbereidings kon onttrek nie. Die koerant het

³²⁾ *Het Zuid-Westen* 18/7/01 (De Concentratie kampen); *Het Zuid-Westen* 21/7/02 (Geduld en moed); *Het Zuid-Westen* 17/8/03 (Het Commissie van Onderzoek).

³³⁾ *Oudtshoorn Courant* 10/10/01 (Ongetiteld).

³⁴⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/1/03 (Aanmerkingen); *Het Zuid-Westen* 14/9/03 (Een goede zaak).

benadruk dat hierdie besoek juis 'n geleentheid gebied het aan distriksbewoners om hulle verskille te vergeet en saam te werk tot die eer van die dorp en die distrik.³⁵⁾ Die simpatiseerders het in groot getalle deelgeneem en saam met die lojaliste groot bydraes tot die projek gelewer. Hierdie samewerking is deur die lojaliste raakgesien en veral die boere is geloof vir hulle deelname.³⁶⁾

By die kroningsvierings van koning Edward VII is weer eens 'n beroep op almal in die distrik gedoen om in "thorough unanimity" deel te neem. Ook hier is verskille vergeet en het dorp en distrik verenig in hulle viering van die geleentheid.³⁷⁾

Ook op ander terreine is aktiwiteite aangepak wat versoening aangehelp het. Net enkele voorbeelde word genoem omdat die meeste gevalle al vroeër bespreek is. Beide koerante het in 1900 spesifiek daarop gewys hoe politieke verskille verdwyn het tydens die doelgerigte beplanning van 'n skou.³⁸⁾ Ook is daar herhaaldelik beklemtoon watter versoenende invloed die verskeie sportbyeenkomste wat tydens en na die oorlog plaasgevind het, op die gemeenskap uitgeoefen het.³⁹⁾

Uitsprake – of heel dikwels juis die gebrek aan sterk bewoorde uitsprake – van invloedryke gemeenskapsleiers en organisasies het ook die weg help baan vir versoening. So byvoorbeeld het ene aartsbiskop Fogg 'n lesing in Oudtshoorn aangebied oor St. Helena na aanleiding van die aanhouding van die Boerekrygsgevangenes daar. In die lesing het hy verskeie lofwaardige eienskappe van die Boer en Hollandse Afrikaner geloof wat volgens hom, vermeng met die beste eienskappe van die Engelssprekendes, onontbeerlik was vir die voorspoed van 'n toekomstige Suid-Afrikaanse volk.⁴⁰⁾ J.H. Schoeman en ander leiersfigure in die Afrikanerbond in die distrik, sowel as die NG predikant van die dorp, het gedurende 1903 verklaar dat hulle enige boikotaksie of ander metode om diegene wat tydens die oorlog lojaal aan Brittanje gebly het, ten sterkste teenstaan.⁴¹⁾ Die kerkraad het ook beroepe om versoening, veral onder sy lidmate, gedoen,⁴²⁾ en tydens die ontvangs van die weeskinders is geen woord gerep oor die onregte wat tydens die oorlog gepleeg is nie, ten spyte daarvan dat dit 'n gulde geleentheid daarvoor was indien iemand verdeeldheid wou saai.

Ten laaste is reeds in vorige hoofstukke daarop gewys dat die feit dat geen Oudtshoornse rebel se doodstraf voltrek is nie en hulle besittings nie gekonfiskeer soos in sekere ander distrikte gebeur het nie,

³⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 10/6/01 (Een goed idee); *Het Zuid-Westen* 20/6/01 (Eendracht maakt Macht).

³⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/7/01 (The royal visit).

³⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/3/02 (The coronation); *Oudtshoorn Courant* 26/6/02 (Ongetiteld); *Oudtshoorn Courant* 30/6/02 (The coronation).

³⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 16/7/00 (The agricultural show); *Het Zuid-Westen* 19/11/00 (Onze tentoonstelling).

³⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 23/5/01 (Onderlinge achting); *Oudtshoorn Courant* 29/5/02 (Ongetiteld).

⁴⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 14/6/00 (St. Helena).

⁴¹⁾ *Het Zuid-Westen* 9/3/03 (De Circulaire – en daarna).

⁴²⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (Een gedenkwaardige dag); (KAB) G53/1/3: Handelingen eener gewone K.R.verg. gehouden op den 13den Aug. 1904, p.336.

ook daartoe bygedra het dat die bitterheid van die oorlog wat reeds bestaan het, nie geïntensiveer is nie. Daarby het die min Oudtshoorniete wat dood is in gevegte en die relatief klein finansiële skade wat deur Boer en Brit aangerig is ook die versoening vergemaklik. Laastens het die vinnige ekonomiese herstel in die distrik dit makliker gemaak om die toekoms met hoop aan te durf en verskille te vergeet sodat saamgewerk kon word om groter voorspoed deur vooruitgang te skep.

11.3.3 Die swartes se posisie

Dit het baie duidelik geblyk dat hoewel swartes soms, soos hierbo aangetoon is, ingesluit is as daar van versoening en die bou van 'n nuwe Suid-Afrikaanse nasie gepraat is, was, wat die blankes betref, net die versoening van die Hollandse Afrikaner en blanke Engelssprekendes van belang. Tydens die verkiesingsveldtog van 1904 vir die Wetgewende Vergadering, het een van die kandidate, George Wallis, jr, byvoorbeeld in 'n toespraak die volgende gesê:

*“...it has been and always will be my constant endeavour to bring together the white races in this country...At the same time I shall stand for fair and honest treatment of the Coloured races and the raising of the moral and intellectual status of the aboriginal natives”.*⁴³⁾

Dit was egter veral *Het Zuid-Westen* wat reeds so vroeg as Februarie 1902 in 'n visioenêre uitspraak voorspel het dat die “Naturellen kwestie” die lastigste, ernstigste, ingewikkeldste en verreikendste van al die Suid-Afrikaanse vraagstukke sou word. Die vrees om deur die nie-blanke stem oorweldig te word en, soos die koerant dit stel, “de gemeenschappelijke noodzakelijkheid om den blanke man de baas” in Suid-Afrika te hou, sou volgens die blad, meer doen om Hollandse Afrikaners en Engelssprekendes te verenig as enige ander saak.⁴⁴⁾ Waar *Het Zuid-Westen* voortdurend Hollands-Afrikaanse ouers aangemoedig het om hulle kinders skool toe te stuur omdat hulle gedink het dat dit versoening sou vergemaklik tussen Hollandse Afrikaners en Engelssprekendes en ook dat dit die Hollandse Afrikaner in staat sou stel om hom te handhaaf teenoor die Engelse segment van die samelewing, is daar in 1903 'n beroep gedoen dat Hollandse Afrikaners goeie skoolopleiding moet kry sodat hulle hul verhewe posisie bo die swartes kon handhaaf. In 'n fiktiewe dialoog waarin verskeie aktuele kwessies aangespreek is, word onder meer die volgende oor die onderwys gesê:

“Dit zal ons niks baat om te zeg ons geef niks meer aan die sendelingen dat hulle net die hotnots leer: of ons geld gee of nie, hulle wort daarom meer geleerd, en als ons nie ons

⁴³⁾ *Oudtshoorn Courant* 27/1/04 (Mr. Wallis platform).

⁴⁴⁾ *Het Zuid-Westen* 6/2/02 (Een derde platform).

*kinders een dag onder hulle wil laat staan nie, is dit nou meer als tyd vir ons om wakker te wort en ons kinders zonder verzuim naar school te stuur".*⁴⁵⁾

Hoewel hierdie uitsprake beskou moet word binne die konteks van die koloniale periode toe swartes allermens beskou is as die gelykes van blankes, bied dit tog getuienis dat op hierdie stadium na die oorlog vanaf blanke kant net versoening tussen blank en blank nagestreef is. Geen getuienis van enige aard kon opgespoor word waaruit afgelei kon word of swartes in die distrik Oudtshoorn na versoening met blankes gestreef het nie.

Die mate waarin versoening tussen Hollandse Afrikaner en Engelssprekende in die distrik Oudtshoorn plaasgevind het, sou die eerste keer werklik deeglik getoets word deur die verkiesing van die lede van die Wetgewende Vergadering wat op 10 Februarie 1904 plaasgevind het. Hierdie verkiesing moet teen die agtergrond gesien word van sommige lojaliste in die distrik wat minder as twee jaar vantevore, volgens hulle eie verklarings, die opskorting van die Kaapse grondwet goedgekeur het, net omdat hulle opruiende toesprake en politieke agitatie wat tydens 'n verkiesing kon voorkom en verdeeldheid kon veroorsaak, gevrees het.

11.3.4 Die verkiesing van 1904

In die distrik Oudtshoorn moes twee verteenwoordigers verkies word tot die Wetgewende Vergadering terwyl daar drie kandidate in die verkiesing gestaan het: George Wallis, jr. het, nadat G.C. Olivier hom nie weer beskikbaar gestel het, as onafhanklike kandidaat gestaan, hoewel hy, wat sy standpunte betref het, naby aan die Engelse Progressiewe party beweeg het. J.H. Schoeman en James A. Foster het die Suid-Afrikaanse party verteenwoordig. Omdat Wallis tydens die oorlog 'n leidende rol in die plaaslike Britse korpse gespeel het, terwyl J.H. Schoeman een van die voorste simpatiseerders in die distrik was en onder krygswet skuldig bevind is aan 'n oortreding en 'n swaar vonnis opgelê is, het die moontlikheid bestaan dat die verkiesingsveldtog in 'n moddergooiery kon ontaard. Daarby het *Het Zuid-Westen* Schoeman en Foster se kandidatuur baie ywerig ondersteun, terwyl die *Oudtshoorn Courant* weer hulle steun aan Wallis toegesê het.

Ten spyte van hierdie baie gunstige toestande waarin die bitterheid wat deur die oorlog veroorsaak is, kon oorkook tot ernstige konflik op die openbare verhoog, het die kandidate hulle bykans geheel en al daarvan weerhou om persoonlike aanvalle op mekaar te loods, en in die gevalle waar sulke aanvalle wel voorgekom het, is die oorlog nie direk betrek nie. Net by die nominasiegeleentheid het Schoeman vir Wallis daarvan beskuldig dat hy (Wallis) sy verbintenis tot die Progressiewe party probeer verbloem het

⁴⁵⁾ *Het Zuid-Westen* 11/5/03 (Een Samespraak).

agter sy onafhanklike kandidatuur. Schoeman het Wallis verder daarvan beskuldig dat hy een van die vernaamste voorstanders was dat die Kaapse grondwet opgeskort moes word. Wallis het beide aantygings heftig verwerp.⁴⁶⁾

Die twee Oudtshoornse koerante het ook hulle kritiek teen die kandidate beperk tot suiwer politieke kwessies, soos dat Wallis as onafhanklike eerder as kandidaat vir ‘n party, nie gesteun kon word nie; of dat Schoeman en Foster, wat politieke vernuf betref, afgesteek het by Wallis; of dat Schoeman in sy vorige termyn as verteenwoordiger van die distrik nie veel gedoen het om die belange van die distrik te bevorder nie. Die *Oudtshoorn Courant* het ook aanvalle geloods teen die Afrikanerbond, waaraan beide Schoeman en Foster behoort het, maar ook in hierdie aanvalle is die oorlog nooit ter sprake gebring nie.⁴⁷⁾

Dat daar onder Hollandse Afrikaners ‘n groter opwelling van nasionale gevoel was na die oorlog, was ook net by enkele geleenthede sigbaar. By die nominasiegeleentheid is George Wallis se toespraak aanvanklik doodgeskree deur mense wat daarop aangedring het dat hy sy toespraak in Hollands moes lewer – iets wat hy terstond gedoen het. Op ‘n ander keer is hy uit die gehoor gevra of hy die onderdrukking van Hollands steun. Wallis het hierop die versekering gegee dat hy hom beywer het vir gelyke regte vir Hollands en Engels.⁴⁸⁾

Die verkiesingsveldtog is hoofsaaklik gevoer oor kwessies soos spoorwegtariewe, belasting, onderwys, besproeiing en redistribusie. Die oorlog het bykans nooit ter sprake gekom nie. By ‘n vergadering te Armoed teen die einde van 1903 het beide Schoeman en Foster aan die begin van hulle toesprake na die oorlog verwys en beide het die analogie van ‘n wond gebruik. Schoeman het gesê dat ‘n mens met krygswetadministrasie, soos met ‘n groot wond, ook moes sê dat dit seer was anders dink ander dat jy niks gelyk het nie. Hy kla dan nie oor wat hy “fatsoenlike Engelschen” genoem het nie, maar oor “een ongewenschte klas van menschen” wat in magsposisies aangestel is en wat nie hulle plig gedoen het nie, maar gedink het dat hulle hul lojaliteit moes toon deur ander in die moeilikheid te bring – iets waaraan sommige Hollandse Afrikaners volgens hom skuldig was. Schoeman het voorts gesê dat die rebellie van Hollandse Afrikaners teen die wettige owerheid “spijtig” was, maar het dit verdedig deur te sê dat dit te wagte was vanweë die bande van bloed wat tussen die Hollandse Afrikaner en die Republikeine bestaan het. Hy het die oortuiging uitgespreek dat, as die Engelssprekendes in die skoene van die Hollandse Afrikaners was, 99% van hulle sou gerebelleer het – ‘n stelling wat luid toegejuig is.

Foster het daarop klem gelê dat geen lid van die Progressiewe party die Hollandse Afrikaner tydens die oorlogstyd probeer help het nie; hulle het hom eerder ‘n klap in die gesig gegee deur te probeer om die

⁴⁶⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/1/04 (Assembly nominations).

⁴⁷⁾ *Oudtshoorn Courant* 29/1/04 (Vote for Wallis).

⁴⁸⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/1/04 (Assembly nominations); *Oudtshoorn Courant* 1/2/04 (The independent candidate).

Kaapse grondwet op te skort omdat hulle nie die nodige vertroue in die Hollandse Afrikaner gehad het om op 'n verantwoordelike wyse sy verteenwoordigers in die parlement te kies nie.⁴⁹⁾ Op 'n ander geleentheid het beide hulle weer uitgespreek ten gunste van 'n kommissie wat onregmatige veroordelings onder krygswet sou ondersoek en kompensasie sou toeken. Hulle het egter ook die wens uitgespreek dat mense sou vergewe en vergeet en saam sou werk sodat die land ongekeende voorspoed kon geniet.⁵⁰⁾ Tog moet beklemtoon word dat slegs 'n klein deeltjie van die toesprake aan die oorlog gewy is.

Sover vasgestel kon word het Wallis net by een geleentheid na die oorlog verwys en 'n baie versoenende houding geopenbaar. Volgens hom het baie mense beweer dat die Suid-Afrikaanse party dislojaal was, maar hy het dit geensins geglo nie. Hy het vertel hoe hy tydens die oolog die militêre owerhede verseker het dat daar geen grootskaalse rebellie in die distrik sou uitbreek nie en dat hy reg bewys is.⁵¹⁾

In die verkiesingsveldtogte is die nie-blanke kwessie min, indien enigsins, aangeraak. Tog het die bruinmense skynbaar 'n lewendige belangstelling in die verkiesing getoon. Daar is byvoorbeeld gewag gemaak daarvan dat heelwat bruin kiesers die vergadering van die kandidate van die Suid-Afrikaanse party op Matjiesrivier bygewoon en aan die bespreking deelgeneem het. Wallis het ook 'n suksesvolle vergadering met die bruin kiesers van Oudtshoorn gehou waarna hulle 'n mosie van vertroue in hom aanvaar het.⁵²⁾

Uiteindelik het Foster 1721, Schoeman 1711 en Wallis 843 stemme getrek en is Foster en Schoeman tot die parlement verkies.⁵³⁾ Anders as die vorige termyn was albei verteenwoordigers dié keer van die Suid-Afrikaanse party. Daar kon met geen sekerheid vasgestel word in watter mate die stemproses die skeiding tussen simpatiseerders en lojaliste weerspieël het nie. Dit is net logies om te aanvaar dat verreweg die meeste mense wat tydens die oorlog simpatiseerders was, vir die kandidate van die Suid-Afrikaanse party en die meeste lojaliste vir Wallis sou gestem het. Wat egter duidelik is, is die feit dat die verkiesing bykans in sy geheel geveg is oor kwessies wat die vooruitgang van die distrik en die Kaapkolonie geraak het. Die oorlog is, sover vasgestel kon word, relatief min deur óf die kandidate óf die gehore by verkiesingsvergaderings aangeroer, wat daarop dui dat die grootste deel van die gemeenskap bereid was om die oorlog, ten minste sover dit die openbare domein betref, agter te laat en op die voorspoed en vooruitgang van die distrik en die Kaapkolonie in die toekoms te konsentreer.

Met die voorbeelde van versoening wat in hierdie afdeling genoem is, wil geensins voorgegee word dat alle onderlinge bitterheid en verdeeldheid wat as gevolg van die Anglo-Boereoorlog onder die inwoners

⁴⁹⁾ *Het Zuid-Westen* 14/12/03 (Onze twee kandidaten).

⁵⁰⁾ *Oudtshoorn Courant* 13/1/04 (Assembly nominations).

⁵¹⁾ *Oudtshoorn Courant* 1/2/04 (The independent candidate).

⁵²⁾ *Het Zuid-Westen* 10/12/03 (Electie nieuws); *Oudtshoorn Courant* 27/1/04 (Notes and Comments).

⁵³⁾ *Oudtshoorn Courant* 12/2/04 (Result of the election).

van die distrik Oudtshoorn ontstaan het, na die oorlog in die niet verdwyn het nie. Voorvalle wat in die openbaar afgespeel het soos J.K. du Preez se weiering om vrede te maak met diegene wat teen hom getuig het; Schoeman se verkiesingstoespraak waarin hy na die wonde wat die oorlog meegebring het, verwys het; H.J. Mulder en Schoeman se parlementêre toesprake waarin hulle hul uitgespreek het ten gunste van 'n kommissie van ondersoek na die misdrywe wat onder krygswet begaan is en Hirsch se brief aan die *Oudtshoorn Courant* waarin hy ernstig protes aangeteken het daarteen dat die Boere na die oorlog in sommige kringe voorgehou is as blaamloos en weerloos, was enkele voorbeelde wat getoon het dat die geestelike letsels wat deur die oorlog gelaat is, nie gou sou verdwyn nie. Die *Oudtshoorn Courant* het immers voorspel dat dit eers oor 'n paar generasies moontlik sou wees om volkome te vergewe en te vergeet. Wat die voorafgaande egter wel toon, is dat daar by die grootste gedeelte van die Oudtshoornse gemeenskap ten minste die besef bestaan het dat bitterheid en wraak nie gekoester darf word nie. Daar moes veel eerder na versoening gestreef word om die (blanke) inwoners van Suid-Afrika in een magtige volk saam te snoer sodat die distrik en die land kon vooruitgaan in die toekoms.

Slotbeskouing

In teenstelling met wat verskeie gepubliseerde bronne oor die geskiedenis van Oudtshoorn vir baie lank wou voorgee, toon die voorafgaande hoofstukke onomwonde dat die Anglo-Boereoorlog wel 'n reuse opskudding in die lewens van die inwoners van die distrik meegebring het. Vir die duur van hierdie militêre stryd, het die Anglo-Boereoorlog die middelpunt van die Oudtshoorniete se bestaan geword en is haas elke lewensterrein wesenlik daardeur geraak.

Hoewel die inwoners van die distrik Oudtshoorn se belewing van die oorlog in sommige opsigte groot raakpunte met dié van ander distrikte in die Kaapkolonie toon, het die samehang van omstandighede eie aan Oudtshoorn, hierdie distrik tog 'n baie interessante studieveld gemaak. In hierdie verband dink 'n mens dadelik aan die groot Joodse gemeenskap relatief tot die res van die Kaapkolonie, die feit dat die distrik die hoofsetel van die vooruitstrewende volstruisbedryf was, wat enersyds in belangrike opsigte verskil het van ander tipes boerderye, en andersyds groot ekonomiese welvaart vir die distrik meegebring het. Ook die feit dat bekendes soos C.J. Langenhoven en Nico Hofmeyr tydens die oorlog die stryd op verskeie terreine intens aan eie lyf gevoel het, gee 'n ekstra kleurtjie aan Oudtshoorn se Anglo-Boereoorloggeskiedenis.

Dit is verder duidelik dat vandat die oorlog uitbreek het, dit 'n intense invloed op die Oudtshoornse gemeenskap uitgeoefen het. Reg van die begin af was dit duidelik dat enige poging tot 'n neutrale houding teenoor die strydende magte nie geduld sal word nie. Die intense wyse waarop Britsgesindes opnuut bewus geword het van hulle lojaliteit aan Brittanje en die vurige patriotisme wat hieruit voortgevloei het, het elke openbare optrede en uiting van die inwoners van die distrik Oudtshoorn onder die vergrootglas geplaas. Met amperse paranoia het die lojaliste elke daad en woord wat nie van die grootste ondersteuning van Brittanje se oorlogspoging getuig het nie, as 'n teken van dislojaliteit gesien. Hierdie optrede het natuurlik die geleentheid vir konflik in die gemeenskap skerp laat styg. 'n Interessante aspek van die Oudtshoornse gemeenskapsreaksie op die oorlog is juis die onderskeie magstryde wat ontwikkel het – ook binne lojalistegeledere. Die Anglo-Boereoorlog het in sommige gevalle 'n nuwe strydperk geskep waarop ou persoonlike verskille met nuwe ywer uitbaklei kon word.

Hierdie feit dat die lojaliste elke aspek van 'n Oudtshoorniet se optrede verhef het tot toetssteen van daardie inwoner se lojaliteit aan Brittanje, het veroorsaak dat diegene in die distrik Oudtshoorn wat 'n verbintenis met die burgers van die Boererepublieke gehad of 'n verbondenheid tot hulle gevoel het - soos in die res van die Kaapkolonie ook die geval was - in 'n krisis gedompel is. Die probleem om hulle lojaliteit aan Brittanje en liefde vir die Britse monarg te versoen met hulle simpatie met die Republikeine, het akuut geword. As oplossing vir hierdie oënskynlike teenstrydigheid, is die optrede van verreweg die meeste Oudtshoornse simpatiseerders gekenmerk deur 'n ingetoënheid en besondere dissipline. Dit het in

skrilte kontras gestaan met die soms uitbundige en uitdagende manifestering van hulle lojaliteit aan Brittanje deur die Oudtshoornse lojaliste.

Die simpatiseerders se onmiskenbare pro-Boeregevoel is dikwels verskuil agter aksies van medemenslikheid, soos die ruim skenkings aan fondse wat byvoorbeeld ten doel gehad het om die lot van die Boerewese en –weduwees te verlig, getuig. In dié verband het die simpatiseerders van die distrik ‘n eiesoortige geleentheid gehad om hulle pro-Boeregevoel in humanitêre dade om te sit, toe die predikant van die Oudtshoornse NG gemeente die geleentheid gekry het om die Boerekrygsgevangenes in die Diyatalawa-kamp op Ceylon te gaan bedien en allerhande bydraes uit die Oudtshoornse gemeenskap saamgestuur is.

Die min getuigenis van heethoofdige uitsprake deur Oudtshoornse simpatiseerders en die min prominensie wat daaraan verleen is deur hulle spreekbuis, die *Het Zuid-Westen*, is verdere bewys van die ingetoë simpatisering. Ten spyte van baie duidelike pro-Boersentimente, loop die oproepe om kalmte en verantwoordelikheid in simpatiseerders se optrede, soos ‘n draad deur prominente simpatiseerders, soos J.H. Schoeman (LWV) en ds. George Murray, se uitsprake.

Dit is verder opmerklik dat sommige simpatiseerders tydens 1901 groot moeite gedoen het om hulle hulp aan die Boerekommando’s te verskuil agter die skyn van dwang. Hulle het ook probeer om hulle lojalistiese plig onder krygswet te versoen met hulle pro-Boersimpatie deur wel uitvoering te gee aan krygswetbevele (byvoorbeeld om die teenwoordigheid van Boerekommando’s te rapporteer) maar dit met so min ywer, en so ‘n groot tydsverloop as waarmee hulle gedink het hulle kon wegkom, te doen.

‘n Verrassende aspek wat uit die navorsing na vore gekom het, en wat duidelik beide die Oudtshoornse lojaliste en simpatiseerders se strewe om die lyding wat die oorlog meegebring het, te verlig, was die mate waarin Oudtshoorn ‘n toevlugsoord gebied het vir diegene wie se lewens deur die oorlog ontwrig is. In dié verband was die werksaamhede van die Refugee Relief Committee, en veral die Joodse gemeenskap se aandeel daaraan, sowel as die NG Kerk geïnisieerde versorging van die Boerewese na die oorlog, opvallend.

Waar Oudtshoorniete se bydrae op humanitêre gebied en tot die opbou van die moraal van die strydende magte, sowel as die feit dat hulle onderskeidelik die Britse korpse en Boerekommando’s na die beste van hulle vermoë onder die heersende omstandighede probeer help het, onmiskenbaar is, is die direkte invloed op die gewapende stryd deur die inwoners van Oudtshoorn wat die wapen opgeneem het, debatteerbaar. Bloot weens die klein hoeveelheid rebelle uit die distrik Oudtshoorn en die feit dat verskeie van hulle maar bra onwillige rekrute was, kan met groot sekerheid gesê word dat hulle geen verskil aan die Boere se oorlogspoging gemaak het nie.

Hoewel loyaliste in groot getalle beide voor en tydens 1901 by Britse en koloniale korpse aangesluit het, was daar in die Britse militêre owerhede onsekerheid oor presies watter bydrae korpse soos die Town Guard en DMT gehad het. Miskien moet die bydrae van hierdie korpse eerder gesoek word in die feit dat dit 'n verdere geleentheid vir loyaliste gebied het om hulle patriotisme uit te leef en in die gemoedrus en morele onderskraging wat dit vir Oudtshoornse loyaliste meegebring het. In hierdie opsig het die ontstaan van 'n groot Coloured Town Guard boekdele gesprek en was dit getuienis van die oorgrote meerderheid bruinmense se loyaliteit teenoor en verbondenheid aan Brittanje, sowel as die opoffering wat hulle bereid was om te maak om die regte en vryhede wat hulle in die Kaapkolonie geniet het, te beskerm. Aangesien die bruinmense merendeels uit die armste deel van die Oudtshoornse gemeenskap gekom het, moet die attraksie wat die militêre lone ingehou het, egter nie buite rekening gelaat word nie.

Die enkele grootste invloed op die alledaagse leefwêreld van die inwoners van die distrik Oudtshoorn, was die afkondiging van krygswet nadat dit duidelik geword het dat die Boerekommando's vanaf die begin van 1901 ook hierdie distrik bedreig het. Onder die administrasie van krygswet en die bedrywighede van die Boerkommando's in die distrik, is elke lewensterrein diepgaande deur die oorlog geraak. Krygswet se invloed moet egter nie net op materiële gebied of in die vervolgingsgebruike gesoek word nie, maar veral in die sielkundige uitwerking wat dit gehad het. Die opskorting van regte en vryhede, die absolute mag wat dit in individue se hande geplaas het, die ongevoeligheid teenoor die inwoners se gevoelens wat daardeur aangeblaas is, was vir beide loyalis en simpatiseerder in die distrik 'n bitter pil om te sluk. Die distrik Oudtshoorn onder onderskeidelik maj. Tamplin (LWV) en kapt. Cornish-Bowden bied 'n treffende studie in hoe die toeskietlike (in eersgenoemde se geval) of drakoniese (in Cornish-Bowden se geval) toepassing van krygswet die lewenswyse en gesindhede van die inwoners van die distrik beïnvloed het.

Die gebeure in die distrik Oudtshoorn belig ook op 'n besondere manier die ruimte wat onder die oorlogstoestande, maar veral deur die administrasie van krygswet, vir magstryde geskep is. Nêrens word dit beter geïllustreer as deur die Calitzdorpse skoolstryd nie. Benewens al die ander aspekte van hierdie stryd, was dit ook 'n klassieke botsing tussen 'n persoon wat tradisioneel een van die invloedrykste figure in die gemeenskap was, die NG predikant, en die assistent-resident magistraat en administrateur van krygswet wat deur die oorlog verhef is tot 'n nuwe posisie van invloed en mag. In hierdie magstryd is 'n gemeenskap verder verdeel en het die bitterhede wat die oorlog meegebring het, maar wat oor die algemeen onderdruk is, soos 'n ryp sweer oopgebars. Dit is heel gepas dat hierdie magstryd juis binne die onderwys plaasgevind het, want dit was 'n verrassende bevinding van hierdie studie dat dít die lewensterrein in die distrik Oudtshoorn was wat dalk die sensitiefste was vir die invloed van die oorlog en krygswet. Waarskynlik omdat besef is dat onderwys 'n groot invloed kon uitoefen op die gesindhede van

kinders, is die onderwys met arendsoë dopgehou en is groot ontwrigting by verskeie skole in die distrik sodoende veroorsaak.

‘n Ander terrein wat groot bitterheid tydens en na die oorlog meegebring het, was die vervolgingsgebruike onder krygswet en dan veral die werksaamhede van die Militêre Hof op Oudtshoorn. C.J. Langenhoven, wat as regspraktisyn ekstensiewe ondervinding van die werking van hierdie hof in die distrik Oudtshoorn opgedoen het, bied saam met F.P.F. Vane van die skerpste kritiek op hierdie hof en die onregverdighede wat daardeur gepleeg is. In hierdie verband bied die saak van J.H. Schoeman en die parlementêre ondersoek daarna wat ná die oorlog gevolg het, baie belangrike en insiggewende studiemateriaal.

‘n Ander interessante aspek wat uit die bronne af te lei is, is dat, hoewel bruin getuies van die distrik Oudtshoorn dikwels in hierdie hof getuig het, daar, anders as wat al in ander studies opgemerk is, selde sprake van leuenagtigheid of wraakgierigheid was teenoor die merendeels Hollandse Afrikaners wat tereggestaan het voor die hof.

Hoewel baie inwoners van die distrik Oudtshoorn swaar gely het onder krygswetvervolging, is hulle die trauma van ‘n teregstelling op die dorp gespaar. Ook die Boerekommando’s het skade aangerig en lyding veroorsaak, maar het hulle in die distrik Oudtshoorn weerhou van die brutaliteite, soos die afbrand van plaashuise, wat selfs in Oudtshoorn se buurdistrikte voorgekom het.

‘n Ander uiters belangrike aspek wat die spoedige naoorlogse herstel van die distrik vergemaklik het, was die feit dat die Oudtshoornse ekonomie in ‘n baie belangrike mate op die volstruisveerbedryf berus het en dat hierdie bedryf bykans geen van sy glans tydens die oorlog verloor het nie en daarna selfs sterker gestaan het as ooit. Dat volstruise, anders as die meer tradisionele plaasdiere soos skape en beeste, nie werklik vir die Boerekommando’s as voedselbron kon dien nie en dus nie onderhewig was aan kommandering nie, asook die feit dat dit ‘n betreklik arbeidsekstensiewe boerderybedryf is, het tesame met die hoë veerpryse ‘n uiters belangrike rol gespeel om die distrik na die oorlog ekonomies te laat gedy.

Dit was waarskynlik hierdie ekonomiese voorspoed, tesame met die feit dat die Oudtshoornse gemeenskap grootliks erge brutaliteite soos teregstellings en afbranding van plase aan die hand van Brit en Boer gespaar gebly het, die getemperde uitsprake deur simpatiseerders, die wedersydse oproepe tot eenheid en versoening wat selfs tydens die oorlog uit lojaliste- en simpatiseerdergeleedere opgeklink het, die versoenende uitsprake en gebare na die oorlog en die feit dat die stryd om die behoud van die Kaapse grondwet nuwe alliansies gevorm het wat nie gesteun het op die lojaliste/simpatiseerder-verdeling van die oorlog nie, wat naoorlogse versoening binne die gemeenskap van die distrik Oudtshoorn in die hand gewerk het. Dit word nie ontken dat daar wel bitterheid oor die oorlog onder die inwoners van die distrik

bly voortbestaan het nie – daarvan is besliste getuienis voorgelê – maar dit is waarskynlik makliker om hierdie bitterheid te onderdruk in ‘n tyd van voorspoed as in swaarkrytye. Die besef onder die meeste prominente Oudtshoorniete dat die voorspoedgolf gery moet word en dat bitterhede nie toegelaat moet word om daarop inbreuk te maak nie, het baie bygedra om versoening aan te help.

In sterk kontras met die waardering wat tydens die oorlog uit wit lojalistegeledere vir die bruinmense se rol in die ondersteuning van die Britse oorlogspoging uitgespreek is, het die klem in terme van versoening in die naoorlogse jare net geval op die blanke gemeenskap. Daar was trouens uit blanke geledere skerp kritiek op die bruinmense wat na die oorlog nie bereid was om te werk vir dieselfde lone as daarvoor nie en wat sodoende, uit die wit perspektief, vooruitgang in die distrik gekniehalter het.

Die distrik Oudtshoorn bied baie interessante studiemateriaal oor die wyse waarop die Anglo-Boereoorlog ‘n gemeenskap geraak het. In sommige opsigte bied dit op mikrovlak uitstekende illustratiewe materiaal wat die bevindinge wat gemaak is oor Kaapkolonie in die geheel, staaf. Op ander gebiede bied dit egter vars perspektiewe en interessante nuanses oor die invloed wat die oorlog op die siviele bevolking uitgeoefen het.

Addendum B

Omskakelingstabel vir geld-, afstands-, gewigs-, oppervlakte- en inhoudseenhede

Aangesien daar verkies is om die tydgenootlike geldeenhede en afstand-, gewigs-, inhouds- en oppervlaktemate in die tesis te gebruik, mag die onderstaande omskakelingstabel van nut wees:

Geldeenhede:

In die sterling-geldstelsel is bedrae hoofsaaklik in ponde (£), sjielings (s) en pennies (d) aangedui. 'n Bedrag sou tipies geskryf word as £1 6s 3d of as £1.6.3.

£1	=	20s
1s	=	12d
30d	=	halfkroon

Met Suid-Afrika se omskakeling na die desimale geldstelsel in 1961 was die geldwaardes dus ongeveer soos volg:

£1	=	R2
1s	=	10c
1d	=	ongeveer 1c

Afstand:

1 myl	=	ongeveer 1,6 km
1 jaart	=	ongeveer 0,9 km
1 voet	=	ongeveer 0,3 m

Oppervlakte:

1 morg	=	100 jaart x 100 jaart	=	ongeveer 8372 m ²
1 akker	=	halfmorg	=	ongeveer 4186 m ²

Inhoud:

1 gelling	=	4,5 ℓ
-----------	---	-------

Bronnelys

1. Primêr

1.1 Ongepubliseerd

1.1.1 KAAPSE ARGIEFBEWAAARPLEK, KAAPSTAD (Verwysing: KAB).

1.1.1.1 *Argief van die Magistraat, Calitzdorp (Verwysing: 1/CDP).*

1/CDP 3/1/8/1 – 3/1/8/3: Miscellaneous: Letters Received, 1900 – 1905.

1/CDP 4/1/2/1 – 4/1/2/2: Miscellaneous: Letters Despatched, 1876 – 1904.

1.1.1.2 *Argief van die Stadsklerk, Oudtshoorn (Verwysing: 3/OHN).*

3/OHN 1/1/1/2: Council Minutes, 1900 – 1906.

3/OHN 1/2/1/1/1: General Standing Committee Minutes, 1894 – 1902.

3/OHN 4/1/27: Mayors's Minutes, 1901 – 1902.

3/OHN 4/1/46: Infectious diseases, 1902 – 1945.

1.1.1.3 *Argief van die Prokureur-generaal (Attorney General) (Verwysing: AG).*

AG 741: Inkomende stukke, Naturellegebiede, Oudtshoorn, 1899.

AG 840: Inkomende stukke, Oudtshoorn, Paarl, fol.1-100, 1900.

AG 926: Inkomende stukke Murraysburg, Namaqualand, Naturellegebied, Oudtshoorn, 1901.

AG 1005: Inkomende stukke Naturellegebied, Oudtshoorn, Paarl, 1902.

AG 1081: Inkomende Stukke Naturellegebied, Oudtshoorn, Paarl, 1903.

AG 1271: Ontvangde Telegramme, Oudtshoorn, 1900.

AG 1293: Ontvangde Telegramme, Oudtshoorn, 1901.

AG 1318: Ontvangde Telegramme, Oudtshoorn, 1902.

AG 2040: Korrespondensie, Tweede Vryheidsoorlog en Hoogverraad, Namaqualand, Naturellegebied, Oudtshoorn, 1900-1906.

AG 2051 - 2054: Korrespondensie, Tweede Vryheidsoorlog en Hoogverraad, Diverse, 1899-1903.

AG 2071: Korrespondensie, Doodskiet en slegte behandeling van Naturelle, 1899 – 1903.

AG 2098 – 2099: Rebellelyste, 1901-1902.

AG 3414: Voorlopige Ondersoek, Rebelle, Klas I, Namaqualand, Oudtshoorn, Somerset-Oos, Steynsburg, 1900 – 1904.

- AG 3488: Voorlopige ondersoeke, Rebelle Klas II, Oudtshoorn, Philipstown, Piquetberg, 1900 – 1905.
- AG 3531: Voorlopige Ondersoeke, Hoogverraadsake kragtens Proklamaie no.100 van 1902 Afd.B, Kuruman, Mafeking, Molteno, Oudtshoorn, Prieska, Prins Albert, Simonstad.
- AG 3543: Voorlopige ondersoeke, Onvervolgd, Oudtshoorn, e.a., 1900 – 1904.
- AG 3634 – 3636: Sake verhoor deur Militêre Howe, 1900 – 1902.
- AG 3637: Korrespondensie, 1901 – 1906.
- AG 3638 – 3644: Opgawes van militêre gevangenes, 1901 – 1902.
- AG 3645: Korrespondensie, 1901 – 1903.

1.1.1.4 *Argief van die Secretaries, Anglo-Boer War Relief Committees (Verwysing: BWR).*

- BWR 3 – 5: Reports received from Local Committees, 1899 – 1902.
- BWR 8 – 11: Letters Despatches, 1899 – 1903.
- BWR 12 – 16: Correspondence Files, 1899 – 1903.

1.1.1.5 *Argief van die Departement van Verdediging (Defence Department) (Verwysing: DD).*

- DD 1/70 – 1/79: Archives of the Colonial Defence Force Headquarters Staff & later CCF Headquarters, Nos 503 – 5880.
- DD 1/83 – 1/88: Staff Officer, Colonial Defence Force, A11-A2772, 1901 – 1902.
- DD 1/339: Casualty Returns: Colonial Forces, Boer War, 1900-1902.
- DD 2/19: Miscellaneous, 1900 – 1902.
- DD 7/13: Boer War Papers, 1899-1908, District Mounted Troups, papers re Town Guards, papers, District Mounted Rifles, papers, Western Province Mounted Rifles, papers, 1901-1904.
- DD 7/14: Boer War Papers, 1899-1908. Town Guard, telegrams, returns, 1901 Febr. – May.
- DD 7/15: Papers re Discharges 1899 – 1905.
- DD 7/176: Register, Nominal Rolls of Oudtshoorn Volunteer Rifles, 1899 – 1901.

1.1.1.6 *Argief van die Goewerneur (Government House) (Verwysing: GH).*

- GH 27/4 – 27/17: Confidential Despatches, 1901.
- GH 28/130: Enclosures to Despatches (Duplicate enclosures), 1900.

1.1.1.7 *Argief van die Eerste minister (Prime Minister's Office) (Verwysing: PMO).*

- PMO 163 – 177: Miscellaneous Letters Received, 1899 – 1903.
- PMO 184 – 189: Telegrams Received, 1899 – 1904.

1.1.1.8 *Argief van die Superintendent-Generaal van Onderwys (Superintendent General of Education) (Verwysing: SGE).*

- SGE 1/256: Miscellaneous Letters Middelburg to Mossel Bay and Murraysburg to Oudtshoorn, 1900.
- SGE 1/288: Miscellaneous Letters Namaqualand to Oudtshoorn, 1901.
- SGE 1/310: Diverse Ontvangde Briewe, Inspekteurs, Railway Educational Officer, 1901.
- SGE 1/330: Miscellaneous Letters Murraysburg to Oudtshoorn, 1902.
- SGE 1/353: Diverse Ontvangde Briewe, Inspekteurs, 1902.
- SGE 1/381: Miscellaneous Letters Oudtshoorn, 1903.
- SGE 2/92: Rapporte van Inspekteurs, Komgha tot Oudtshoorn, 1901.
- SGE 2/107: Rapporte van Inspekteurs, Komgha tot Oudtshoorn, 1902.
- SGE 5/105 – 5/160: Brieweboek, Diverse versonde briewe, 1898 – 1904.

1.1.1.9 *Argief van die NG Kerk.*

- BB 1: Biografiese besonderhede van ds. R vR Barry.
- G 53/1/3: Kerkraadsnotules, 1899 – 1905.
- G 152/1/1: De Rust Notule 1900 – 1922.
- P 1/3/1: George Murray: Bearbeiding Boerekrygsgevangenes Briewe 1900 Des. – 1902 Junie, Adresse 1896, 1900 – 1903.
- R 9/19 – 9/21: Acta van al de Ringen met Bijlagen, 1900 – 1902.

1.1.2 TRANSVAALSE ARGIEFBewaarpLeK, PRETORIA (Verwysing: TAB).

1.1.2.1 *Argief van die Colonial Office, London (Fotokopieë uit die Public Record Office) (Verwysing: (PRO) C.O.).*

- C.O. 48/545 – 48/548: Despatches, 1900 (F.K. 764 – 784).
- C.O. 48/551 – 48/555: Despatches, 1901 (F.K. 794 – 825).
- C.O. 48/556: Offices (except Miscellaneous), 1901 (F.K. 831 – 834).
- C.O. 48/558 – 48/567: Despatches, 1902 (F.K. 835 – 879).
- C.O. 48/568: Home, India, Law, Parliament, Trade, Treasury, War, 1902 (F.K. 880 – 883).
- C.O. 48/569: Miscellaneous Offices, Individuals 1902 (F.K. 884 – 888).

1.1.2.2 *Argief van die Hoë Kommissaris (High Commissioner) (Verwysing: H.C.).*

- H.C. 30: Daily Précis of News – Johannesburg. Daily Précis of News forwarded by D.A.A.G., 1901.
- H.C. 32 – 38: Intelligence, 1899 – 1900.
- H.C. 41 – 51: Intelligence, 1900 – 1901.

H.C. 52: Civil Intelligence – Secret, March – September 1901.

1.1.2.3 *Argief van die Stafoffisier, Krygsgevangenes (Staff Officer, Prisoners of War)*
(Verwysing: *SO/POW*).

SO/POW 1 – 20: Correspondence Files PR/A 1 – 6203, 1900 – 1903.

1.1.3 VRYSTAATSE ARGIEFBEWAARPLEK, BLOEMFONTEIN (Verwysing: VAB)

1.1.3.1 *Aanwinste (Verwysing: A)*.

A 155/184/1: Dokumente insake die verhoor van kommandant Scheepers.

1.1.4 STANDARD BANK ARGIEFBEWAARPLEK, JOHANNESBURG (Verwysing: SBA).

1.1.4.1 Argief van die General Manager's Office (Verwysing: GMO)

GMO 3/1/37 – 3/1/38: Letters to London Office, 1900 – 1901.

GMO 3/2/1/2 – 3/2/1/3: Half Yearly Letters, 1896 – 1908.

1.1.4.2 Argief van die Inspection Department (Verwysing: INSP)

INSP 1/1/122: Oudtshoorn, 1898 – 1902.

INSP 1/1/253: Oudtshoorn, 1902 – 1928.

1.1.5 C.P. NEL-MUSEUM, OUDTSHOORN (Verwysing: CPN).

1.1.5.1 *Murray-dokumente (Verwysing: MUR)*.

MUR 1/1 – 1/16: Ds. George Murray, Briewe aan sy seun Herold, 1900 – 1910.

MUR 2/1 – 2/13: Letters from Mrs. (Rev.) Murray to her son Herold Murray, 1901 – 1902.

MUR 23/3: Martial Law Licence

1.1.5.2 *Oorlog, Oudtshoorn (Verwysing: O/O)*

O/O 1/1: Tweede Vryheidsoorlog, Poskaarte en Briewe

O/O 7/1 – 7/6: Oorlog, Oudtshoorn Volunteer Rifles

1.1.5.3 Ferreira, N: Oudtshoorn 100 jaar rugby: Die eerste twintig jaar (ongepubliseerde getikte notas).

1.1.5.4 Log Book Boys' Public School Oudtshoorn.

1.1.5.5 Minute Book of the Oudtshoorn Teachers Association.

1.1.5.6 Oudtshoorn Cricket Club. Minute Book.

1.1.5.7 Oudtshoorn Scottish Association. Minute Book.

1.1.5.8 Skeleton Plan of the Division of Oudtshoorn, *circa* 1885.

1.1.5.9 Standbeeld ter nagedagtenis aan diegene wat hulle lewe tydens die Anglo-Boereoorlog aan Britse kant verloor het, opgerig voor die C.P. Nel-Museum, Oudtshoorn.

1.1.6 OORLOGSMUSEUM VAN DIE BOEREREPUBLIEKE (Verwysing: OM)

1.1.6.1 OM-versameling 4128

OM 4128/271 – 4128/297: Krygswet-Kennisgewings, -Regulasies en –Bevele.

1.1.7 J.S. GERICKE-BIBLIOTEEK, STELLENBOSCH (Verwysing: US).

1.1.7.1 C.J. Langenhoven-versameling (Verwysing: MS 202).

MS 202 Pe. 2.2 (4): Petisie van Langenhoven aan Koning Edward (getranskribeerde kopie).

MS 202 RH 1.11.11 Brief van Langenhoven aan J.H. Schoeman.

1.2 Gepubliseerd

1.2.1 Koloniale Blouboeke:

A17 – 1900: *Return in compliance with a resolution adopted by the Honnorable the House of Assembly an the 25th September.*

A3 – 1902: *Report of the Select Committee of the Petition of J.H. Schoeman.*

C1 – 1902: *Report of the Select Committee on the Petition of the Honourable M.J. Pretorius, M.L.C., to which was referred the Petition of the Honourable H.J. Mulder, M.L.C.*

G37 – 99: *Reports on the Public Health for the Year 1898, including Reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors.*

G5 – 1900: *Report of the Superintendent-General of Education for the year 1899.*

G28 – 1902: *Report on the Customs Transactions of the Colony for the year 1901.*

G40 – 1902: *Report of the Postmaster-General for the Year 1901.*

G61 – 1902: *Report of the Superintendent-General of Education, for the year 1901.*

G66 – 1902: *Reports on Public Health for the year 1901, including Reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors.*

G70 – 1902: *Reports on the Government and Aided Hospitals & Asylums, and Report of the Inspector of Asylums for 1901.*

G57 – 1903: *Report on the Cape Colonial Forces for the year 1903.*

G60 – 1903: *Reports on the Government and Aided Hospitals & Asylums, and Report of the Inspector of Asylums for 1902.*

G66 – 1903: *Reports on the Public Health for the year 1902, Including reports of District Surgeons, Local Authorities and Medical Inspectors.*

G35 – 1904: *Report of the Medical officer of Health for the Colony on the Public Health and on the Government & State Aided Hospitals of the Colony, together with the Annual Health Report of District Surgeons and Local Authorities for the year 1903.*

G55 – 1904: *Reports on the Government and Aided Hospitals & Asylums, and Report of the Inspector of Asylums for 1903.*

G60 – 1904: *Report of War Losses Compensation Commission, covering period July, 1900 to February, 1904.*

G67 – 1904: *Report on the Customs Transactions of the Colony for the year 1903.*

G25 – 1907: *Final Report of the War Losses Compensation Inquiry Commission.*

1.2.2 Cape Hansard, 1899 – 1902.

1.3 Persoonlike onderhoude

1.3.1 Claassen, R., Oudtshoorn, 27/10/1993.

1.3.2 Daneel, M.S., Strand, 24/6/1997.

1.3.3 Murray, J., Oudtshoorn, 19/10/1993.

1.3.4 Schoeman, J., Vlakteplaas, 27/10/1993.

2. Koerante

Het Zuid-Westen, 1899 – 1904.

Oudtshoorn Courant, 1899 – 1904.

3. Sekondêr

Amery, L.S. (gen. ed.) : *The Times History of the War in South Africa 1899 – 1902*, vol. V. Sampson, Low, Marston & Co.: London 1905.

Appel, A.: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die 19de eeu: 'n sosio-ekonomiese studie (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, II, 1988. Die Staatsdrukker: Pretoria, 1988).

Appel, A. (samesteller): *Ligbaken aan die Grobbelaarsrivier. 'n Geskiedenis van die Nederduits Gereformeerde Gemeente op Oudtshoorn 1853 – 1979*. Die Gemeente: s.l., 1979.

Boehmke, M. en Goldblatt, Sarah: *Geskiedenis van Oudtshoorn*. Nasionale Pers: Kaapstad, 1952.

Breytenbach, J.H.: *Die Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899 – 1902*, I, II (derde druk). Die Staatsdrukker: Pretoria, 1986.

- Buirski, P.: Aspects of Material life in Oudtshoorn 1860 – 1927 – with particular reference to the labouring poor. (Ongepubliseerde Hons.-skripsie, Universiteit van Kaapstad, 1983).
- Coetzee, Daniël: Immigrants to Citizens: Civil Integration and Acculturation of Jews into Oudtshoorn Society, 1874 – 1999. (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Kaapstad, 2000).
- Constantine, Rodney James: The Guerrilla War in the Cape Colony during the South African War of 1899 – 1902: A case study of the Republican and Rebel Commando Movement. (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Kaapstad, 1996).
- Creswicke, Louis: *South Africa and the Transvaal War*, vol. VII. D.E. M'Connell & Co.: Cape Town, g.d.
- Davenport, T.R.H.: *The Afrikaner Bond: The History of a South African Political Party, 1880 – 1911*. Oxford University Press: Cape Town, 1966.
- De Villiers, Kay: *Die Anglo-Boereoorlog en die Mense van Kaapland: Tweede C.J. Langenhoven Gedenklesing gehou by die Klein Karoo Nasionale Kunstefees te Oudtshoorn op 8 April 2001*. Langenhoven Gedenkfonds: Oudtshoorn, 2001.
- Feldman, L.: *Oudtshoorn, Jerusalem of Africa*. The Friends of the Library University of the Witwatersrand: Johannesburg, 1989.
- Godlonton, B.G.: *Oudtshoorn and its Farms*. Press Advertising & Publishing Company: Cape Town, 1914.
- Greeff, M.S (samesteller): *Eeufees-Gedenkboek van die Ned. Geref. Gemeente Oudtshoorn*. s.n.: Oudtshoorn, 1952.
- Gronum, M.A.: *Die Bittereinders: Junie 1901 – Mei 1902*. Tafelberg: Kaapstad, 1974.
- Grundlingh, M.A.S.: The Parliament of the Cape of Good Hope, with special reference to Party Politics, 1872 to 1910 (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, II, 1969. Die Staatsdrukker: Pretoria, 1973).
- Kemp, J.C.G.: *Vir vryheid en vir reg*. Nasionale Pers: Kaapstad, 1941.
- Koch, Retief: *Van die Oewer van die Dwyka na Graaff-Reinet se Sand: Kommandant Gideon Scheepers, Sy lewe, Gevangening en Teregstelling* (tweede uitgawe). Oorlogsmuseum van die Boererepublieke: Bloemfontein, g.d.
- Kritzinger, P.H. en McDonald, R.D.: *In die skaduwee van die dood*. Nasionale Pers: Kaapstad, 1939.
- Kruger, R.: *Good-bye Dolly Gray: The Story of the Boer War*. Pan Books: London, 1983.

- Le Riche, P.J.: *Memoirs of General Ben Bouver. Human Sciences Research Council: Pretoria, 1980.*
- Meintjes, Johannes: *Sword in the Sand: The life and death of Gideon Scheepers. Tafelberg: Kaapstad, 1969.*
- Nasson, Bill: *Abraham Esau's War: a Black South African War in the Cape 1899 – 1902 (African Studies Series, 68. Cambridge University Press: Cambridge, 1991).*
- Nienaber, P.J.: *Hier is ons skrywers. Afrikaanse Pers: Johannesburg, 1949.*
- Preller, Gustav S.: *Scheepers se Dagboek en die Stryd in Kaapland (1 Okt. 1901 – 18 Januarie 1902). Nasionale Pers: Kaapstad, 1938.*
- Pyper, P.A.: *Generaal J.C. Smuts en die Tweede Vryheidsoorlog (1899 – 1902). (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Potchefstroomse Universiteit vir C.H.O., 1960).*
- Reitz, Deneys: *Commando: A Boer Journal of the Boer War, (tweede druk). Faber & Faber: London, 1948.*
- Saron, Gustav and Hotz, Louis (ed.): *The Jews in South Africa: A History. Oxford University Press: London, 1955.*
- Sayers, Chas O.: *A Medley of Musings and Memories. Herald Phoenix: George, 1982.*
- Shearing, H.A.: *The Second invasion of the Cape Colony, 1901 – 1902 during the second Anglo-Boer War. (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van Natal, 1989).*
- Shearing, Taffy and David: *Commandant Gideon Scheepers and the search for his grave. Taffy and David Shearing: Sedgfield, 1999.*
- Sieberhagen, N.: *Gedenkboek by die Jubileumfees van die Nederduits Gereformeerde Kerk De Rust 1899 – 1949. Paarlse Drukkers Maatskappy: Paarl, g.d.*
- Snyman, J.H.: *Die Afrikaner in Kaapland, 1899 – 1902 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, II, 1979. Die Staatsdrukker: Pretoria, 1979).*
- Snyman, J.H.: *Rebelle-verhoor in Kaapland gedurende die Tweede Vryheidsoorlog, met spesiale verwysing na die Militêre howe (1899 – 1902) (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1962. Die Staatsdrukker: Pretoria, 1963).*
- Stals, E.L.P.: *Kitty Barry: Die Pastoriemoeder van Calitzdorp. s.n.: Stellenbosch, 1964.*
- Strydom, C.J.Scheepers: *Kaapland en die Tweede Vryheidsoorlog. Nasionale Pers: Kaapstad, 1937.*

- Vane, F.P.F.: *Pax Britannica in South Africa*. Archibald Constable & Co.: London, 1905.
- Van Greunen, Adam J.H.: *Kommando's deur die Klein Karoo. 'n Boek ter herdenking van die Anglo-Boereoorlog 1899 – 1902*. A.J.H. van Greunen: Oudtshoorn, 2001.
- Warwick, Peter: *Black People and the South African War 1899 – 1902*. Ravan: Johannesburg, 1983.
- Wessels, André: *Die Anglo-Boereoorlog 1899 – 1902: 'n Oorsig van die Militêre verloop van die stryd*. Oorlogsmuseum van die Boererepublieke: Bloemfontein, 1991.
- Wessels, André: *Die Militêre rol van Swart mense, Bruin mense en Indiërs tydens die Anglo-Boereoorlog (1899 – 1902)*. Oorlogsmuseum van die Boererepublieke: Bloemfontein, 1998.

4. Tydskrif- en koerantartikels

- Lilienfeld, Marie: Bejaarde wil eeu met rympies vier (*Die Burger*, 26/6/1982).
- Galbraith, J.S.: British War Measures in Cape Colony: A Study of Miscalculations and Mismanagement (*Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal*, no.15, November 1983).
- Nel, C.P.: Defunct Colonial Units in S.Africa (*The Military Historical Society Bulletin* vol. X111, no.52, May 1963).